

SZOCIOLÓGIAI DOLGOZATOK 12

Bánlaky Pál

Ezt láttuk falun...

**Főiskolások szociotáborai – élmény
és valóságismeret**

I. kötet

Wesley János Lelkészképző Főiskola

Szociológiai dolgozatok

A Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont sorozata

Sorozatszerkesztő: Nagy Péter Tibor

ISSN: 2063- 6733

Bánlaky Pál

Ezt láttuk falun...

Főiskolások szociotáborai – élmény és valóságismeret 1.
kötet (I. és II. rész)

I. rész: A táborokról – alapadatok, résztvevők, programok

II. rész: Amit megtudtunk – a falvakról és az iskolákról

2010 – 2020

Gemzsétől Tiszaszentmártonig

Szociológiai dolgozatok

A Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont

sorozata

Sorozatszerkesztő: Nagy Péter Tibor

12. kötet.

A sorozat kötetei:

1. Nagy Péter Tibor: Az 1929-ben kiadott Magyar Zsidó Lexikon személysoros adatbázisa
2. Fekete Szabolcs: A pécsi egyetem bölcsészdiplomásainak rekrutációja, 1921-1940.
3. Biró Zsuzsanna Hanna - Nagy Péter Tibor: Bölcsészek és tanárok a 19-20. században
4. Victor Karady: Ethnic and Denominational Inequalities and Conflicts in Elites and Elite Training in Modern Central-Europe. Inégalité et conflits ethniques et religieux dans les élites et leur formation en Europe Centrale moderne
5. Karády Viktor - Nagy Péter Tibor: Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon
6. Karády Viktor: Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban. Történelmi-szociológiai tanulmányok
7. Lukács Péter Iskola a társadalomban, társadalom az iskolában
8. B Kádár Zsuzsanna - Nagy Péter Tibor: Az 1929-31-es színművészeti lexikon adatbázisa
9. Nagy Péter Tibor: Vallásszociológiai szöveggyűjtemény - 1
10. Victor Karady - Péter Tibor Nagy : Social sciences and humanities in Hungary 1945-2010 - 1.
11. Bánlaky Pál: Még mindig oldalnézetből. Újabb esszék és tanulmányok (1995 – 2019)
12. Bánlaky Pál: Ezt láttuk falun- Főiskolások szociotáborai – élmény és valóságismeret

Bánlaky Pál

EZT LÁTTUK FALUN

FŐISKOLÁSOK SZOCIOTÁBORAI-

ÉLMÉNY ÉS VALÓSÁGISMERET

**1. KÖTET
(I. ÉS II. RÉSZ)**

**Wesley János Lelkészképző Főiskola
Theológus és Lelkész Szak
Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont
Budapest, 2021**

A kötet a világ, illetve Magyarország legnagyobb virtuális könyvtáraiban is megtalálható!

<https://mek.oszk.hu/22200/22248/>

https://archive.org/download/Conferences_SHS_2020s/Banlaky_Pal_2021.pdf

© Bánlaky Pál

© Wesley János Lelkészképző Főiskola

Tördelőszerkesztő: Deák Edit O.

ISBN 978- 615-5048-63-0

ISSN: 2063-6733

Felelős kiadó: Iványi Gábor

ELŐSZÓ – a szociotáborokról, és mindarról, amit e gyűjtemény olvasónak előzetesen el kell mondani

Legelőször is arról – azok számára, akik kevésbé járatosak Főiskolánk dolgaiban –, mi is az a *szociotábor*?

A Wesley János Lelkészképző Főiskola hallgatói csoportját (zömmel a szociális munkás szakosokat, az utóbbi években környezet-tanosokat, pedagógia szakosokat is) 8-14 napra, nyáron, sajátos *terep-gyakorlatra* visszük el egy-egy faluba. Mi a lényege ennek a munkának?

A tábor célja összetett. Az alapvető összetevők a következők. *Valóság-élmény* a résztvevők számára: közeli, élmény-szintű ismerkedés a mai magyar valóság egy szeletével. *Kutatás-élmény*: a módszertanban elméletben tanult (szociológiai) kutatási módszerek gyakorlatban, „élesben” történő kipróbálása. *Információ-gyűjtés*: a tábor maga egy mini-kutatás, a faluról, embereiről, társadalmi viszonyairól, az iskolákról (ezek mind MET – Magyar Evangéliumi Testvérközösség – fenntartású iskolák) szóló adatok, információk gyűjtése. A felsorolt célok *sorrendjével* is fontosnak tartom érzékeltetni: ebben a munkában a *résztvevők* a fontosak, az ő emberi-szakmai növekedéséhez akarunk alkalmat és lehetőséget teremteni, és az eredménynek az a metszete, hogy miről és mennyi információt tudunk összegyűjteni, s abból mit és mennyit tudunk meg végül is a faluról, az iskoláról, bár egyáltalán nem lényegtelen (hiszen jelzés arról is, hogy milyen mérvű kutatás-élményük volt), végtére mégis csak másodlagos. (Ámde, teszem most

utólag hozzá, ezeknek az információknak alapján készülhettek el az e kötetben is szereplő falu-leírások, „mini-szociográfiák.)

Nem csekély ellentmondás, amellyel immár többed ízben szembesül ... szerző, hogy emez összefoglalókban mégis inkább az utóbbiakról, tehát az információ-gyűjtés *eredményeiről* lehet írni. Mert az adatokat, tényeket, a megkérdezett emberek véleményeit a résztvevők meglehetősen pontossággal rögzítik; ez a dolog szakmai része: hogy mit és hogyan gyűjtöttek össze, valamilyen szinten számon kérhető, ellenőrizni is tudom. Ám, hogy eközben mi történik a résztvevőben, mit visz haza élményben, *belső épülési nyersanyagaként*,

arról csak nagyon kevés fogalmunk lehet. Sejtések inkább csak, mint tudások. Nem is szólván arról, hogy jó okkal feltételezhető, ennek a „nyersanyagnak” a nagyobb része csak később kezd el „dolgozni”. A munkáról beszámoló szerző nem tehet mást, mint beszámol arról, amiről *tudása* van, és megelégszik némiképp körvonalazatlan utalásokkal arról, amiről csak *sejtése* lehet.

A táboroknak az elmúlt másfél évtizedben rendre 15-30 résztvevője volt; az eddigieket két „sorozatra” lehet osztani. Az első sorozat 2000 és 2004 között volt, helyszínei, fő témaköre és a tábor vezetői (szerzőn kívül):

2000: Makó (Cigánysor, cigányság helyzete, Kevy Bea, Pálnik László)

2001: Vilmány (cigány-problémák, Kevy Bea, Takács Péter)

2002: Marosvásárhely (cigány-telepek Kevy Bea, Donkó Erzsébet, Barna István)

2003: Csurgó (cigánytelepek, Kevy Bea, Donkó Erzsébet)

2004: Alsószentmárton (a „cigányfalu”, Kevy Bea, Donkó Erzsébet)

Erről a sorozatról itt két dolgot szükséges elmondani. Az egyik az, hogy ekkor még a szociotábor az első évet végzettek számára a részvétel tantervbe illesztetten *kötelező* volt. Ez a tény, tapasztalataink szerint sem a tábor szakmai munkáját, sem hangulatát nem befolyásolta, a *közös munka* által generált *közösségi élmény* meg tudott születni, és megszületett – töredékes visszajelzések alapján, de eléggé egyértelműen – az „*élmény-megérintettség*” is. A másik sajnálkozásszerűen, és – valljam be – nem kevés lelkiismeret-furdalással, hogy ezekről a táborokról, bár bőséges, elsősorban kazettás magnószalagon

rögzített nyersanyag (interjúk) volt (illetve nagyobb részük meg is van), itt nem részletezendő technikai, módszertani-didaktikai és szubjektív okokból a későbbiekhez hasonló részletes *tartalmi* összefoglalók nem készültek. A sorozat egyébként azért ért véget, mert a tanterv szükséges módosításakor a szociotábor kikerült a kötelező gyakorlatok közül, és a „szabad jelentkezős” szervezőmódot ekkor nem vállaltuk.

A második sorozat 2009-ben indult, Donkó Erzsébet kezdeményezésére és energikus szervező munkájával. Az indulás (a sorozat első tábora) némiképp sajátos volt: Donkó Erzsébet saját Balatonközeli faluban lévő nyaralóját használhattuk telephelyül, és a

falumegismerés ekkor alapvetően *módszertani kísérlet jellegű* volt: hogyan lehet a többé-kevésbé esetlegesen megszerzett információkat „összefésülni”. Értelemszerűen erről a munkáról a későbbiekhez hasonló tartalmi összefoglaló elemzés nem készülhetett, mivel a végülis összegyűlt információk nyilván nagyon szórtak voltak. Ebből a szempontból (az összefoglaló tanulmány megléte szempontjából) ebben a sorozatban van még két hiátus. Az egyik táborban (Tiszaszentmárton 1.) betegségem miatt nem voltam ott, és a rendelkezésekre bocsátott információk a személyes tapasztalat-élmény híján nem voltak elegendőek a „mini-szociográfia” megírásához, így ebből a szempontból ez a kötet hiányos. A másik hiátus: 2018-ban a tábor alapos előkészítő munkánk ellenére, rajtunk kívül álló okból elmaradt. És van egy bizonyos értelemben „kakukktojás” is: Orosházán nem lehetett szó „falumegismerésről” (merthogy nem falu), a város helyi társadalmáról meg nyilván egy hét helyszíni munkálkodással semmit sem lehet mondani. Az orosházi anyag tehát szinte kizárólag az iskoláról szól.

A sorozat teljes listája, fő témákkal, táborvezetőkkel (utóbbiak ezúttal is csak szerzőn kívüliek):

2009 (Donkó E. faluja) (falu-ismeret, Donkó Erzsébet)

2010 Gemzse (iskola, cigány-ügyek, Donkó Erzsébet)

2011 Beregdaróc (falu-ismeret, iskola, cigány-ügyek, Donkó Erzsébet, Kapitány Éva, Liling Tamás)

2012 Felsődobsza (falu-ismeret, iskola, cigány-ügyek, Bakos Bettina, Donkó Erzsébet, Kapitány Éva, Liling Tamás)

2013 Gyüre (falu-ismeret, iskola, cigány-ügyek, Donkó Erzsébet, Kapitány Éva, Liling Tamás)

2014 Tiszaszentmárton 1. (falu-ismeret, iskola, cigány-ügyek, *én nem voltam ott*, Ladányi János, Donkó Erzsébet, Kapitány Éva, Liling Tamás)

2015 Gulács (falu-ismeret, iskola, cigány-ügyek, Ladányi János, Donkó Erzsébet, Kapitány Éva, Liling Tamás)

2016 Márokpapi (falu-ismeret, iskola, Donkó Erzsébet, Kapitány Éva, Liling Tamás)

2017 Orosháza (iskola, Donkó Erzsébet, Kapitány Éva, Liling Tamás)

(2018 a tábor elmaradt)

2019 Abaújkér (falu-ismeret, iskola, cigány-ügyek, Donkó Erzsébet, Verebics Petra, Liling Tamás)

2020 Tiszaszentmárton 2. (falu-ismeret, iskola, cigány-ügyek, Donkó Erzsébet, Verebics Petra,)

Mi volt az eddigi szociotáborok *hozadéka*? A fentebbi apróbetűs megjegyzésben jeleztem, arról, hogy a résztvevők mit vittek magukkal mivel, miben gazdagodtak, elég keveset tudunk. De hogy *volt* rájuk (is) hatása a munkának, a falvakkal való ismerkedésnek, azt azért elég erőteljesen mutatják egyes beszámolóknak azok a részei, amelyekben véleményeket, esti beszélgetések összefoglalóit idézem. Hozadék, reményeim szerint, azok a „mini-szociográfiák”, amelyek ebben a kötetben szerepelnek. Azt remélem, hozzáadnak valamennyit ahhoz az ismerethalmazhoz, amit a szociológia-szociográfia a 2000-es évekbeni magyar falusi viszonyokról feltárt. Talán, ez plusz hozadék volna, „egybeolvasva” közülük hatot (Gemzse, Beregdaróc, Gyüre, Gulács, Márokpapi, Tiszaszentmárton) a Beregről, a nyírségről, mint tájegységről is megtudunk valamit. És van még egy – számomra fontos – tudományos-szubjektív hozadék is. Ha áttekintjük a táborok fő témaköreit, majd mindegyikben (hogy amelyikben nem, miért nem, magában a tanulmányban részletezem) szerepel *cigány-probléma*. Én 1991 óta foglalkozom cigány-kutatással (is), nagyobb vizsgálataim (vizsgálataink: ezeket 1998 óta Kevy Beával együtt végeztük) megtervezéséhez és az adatok értelmezési tartományának kibővítéséhez sokan hozzájárultak a szociotáborok anyagai, élményei; gondolati háttéranyagként épültek be munkáinkba. *Hozadéknak* elég ez? Természetesen nem *elég* (az efféle munka sohasem kész, az éppen elért ered-

mény sohasem „elég”), de talán *nem kevés*. Hiszem, hozadék szempontjából is érdemes volt, remélem, érdemes (és lehetséges...) *lesz* csinálni.

A tanulmányokat a táborok időrendjének sorrendjében adom. A kötet számára az írásokat két részre bontottam. Az I. Rész-ben adom a táborokról szóló, *beszámoló jellegű* részeket, a II. Rész-ben a falu- (és iskola-)leírásokat. Több íráshoz eléggé terjedelmes Melléklet is tartozik, ezek vannak a III. Rész-ben, a 2 kötetben. Ezek, jellegük-nél fogva, csak a szakember, vagy a téma iránt intenzívebben érdeklődő olvasó számára fontosak, a nyomtatott (nyomtatásra szánt) változatból terjedelmi okból elhagyom őket. (A teljes, tehát mellékleteket is tartalmazó változatot a Főiskola honlapján tesszük elérhetővé.) A mellékletekre történő utalásokat természetesen meghagyom a szűkített változatban is.

Most már csak a *Captatio benevolentiae* van hátra, az tehát, hogy – régi szokás szerint –tisztelettel kérjem az olvasó jóindulatát...

2020. november

Bánlaky Pál

Tartalom

I.Rész A táborokról – alapadatok, résztvevők, programok.....14

Gemzse.....	
Beregdaróc.....	
Felsődobsza.....	
Gyüre.....	
Gulács.....	
Márokpapi.....	
Orosháza.....	
Abaújkér.....	
Tiszaszentmárton.....	

II. Rész: Amit megtudtunk – a falvakról (mini-szociográfiák a helyi társadalmakról) és az iskolákról (tények és vélemények).....63

Gemzse (A falu iskolája).....	
Beregdaróc (Gazdag szegények).....	
Felsődobsza („Még élünk valahogy...”.....	
Gyüre („...elvagynak magunknak...” avagy van-e, s miféle helyi társadalma a falunak?).....	
Gulács („Panel-falu”).....	
Márokpapi (Sötét ablakok).....	
Orosháza (Wesley iskola)	
Abaújkér („Mindenkinek megvan a saját birodalma” – Megettetett jövőtlenség, megettetett nyomorúság)	
Tiszaszentmárton (Az elfogadó falu avagy Angyal-tan a baromfiudvarban /Angelológia in villam gallinis/).....	
Utószó.....	

III. Rész Mellékletek (2. kötet)

I. rész: A táborokról – alapadatok, résztvevők, programok

Gemzse (2010)

A község általános iskolájának fenntartását-működtetését 2007-ben vette át a Magyar Evangéliumi Testvérközösség, Iványi Tibor egyházelnök hathatós közreműködésével. A szociotáborban örömmel vállalt feladatunk az volt, hogy megkíséreljünk valamennyit megtudni arról, hogy milyen változást hozott ez az iskola életében, milyen az iskola megítélése az érintettek (az iskolába járó gyerekek szülei és a gyerekek), valamint tágabban a falu „közvéleménye” szemében, milyen mértékben van az iskolának kisugárzó hatása a falura.

Kérdéseink megválaszolása érdekében 2010 augusztusban *szociotábort* szerveztünk.

A tábor alapadatai és résztvevői:

Helyszín: Gemzse, iskola

Ideje: 2010 június-július

A tábor vezetői: Donkó Erzsébet és Bánlaky Pál, legfőbb helyi segítőnk Iklódy Lászlóné Angéla.

A résztvevő hallgatók: Jóna Andrea, Koléter Anita, László Hajnalka, Molnár Lajosné, Orsós Ferenc, Rideg Mária, Szabó Lászlóné, Vályi Nagy Tamás voltak. Legfontosabb módszerünk az *interjúkészítés* volt. 20 olyan családdal beszélgettek hallgatóink, amelyek egy vagy több gyermeke jelenleg is az iskolába jár, további 10 olyan családot

kerestünk meg, amelyekből a gyermekek más településre járnak iskolába (náluk elsősorban az eljárás miéértjére voltunk kíváncsiak). Készítettünk interjút az iskola jelenlegi igazgatónőjével és pedagógusával is. Alkalmaztuk a *dokumentumelemzés* módszerét: az iskolától számos, az oktatás-nevelés kérdéseire vonatkozó dokumentumot kaptunk meg. Fontos volt még a *megfigyeléses technika* alkalmazása: az interjút készítő hallgatók szisztematikusan (előzetesen megbeszélt szempontok szerint) rögzítettek az életkörülményekre utaló, jól megfigyelhető tényezőket (házak állapota, udvar, kert használata, berendezés, stb.)

Beregdaróc (2011)

Ennek a falunak az iskoláját is néhány éve vette át a MET. Arra gondoltunk tehát, hogy azon túl, hogy megnézzük, önmagában mit jelent ez az iskola a falu számára, módunk lesz a két helyzet (az elmúlt évben Gemzsén talált és itteni) összehasonlítására is.

A tábor alapadatai és résztvevői:

Helyszín: Beregdaróc (szálláshely az általános iskola)

Időpont: 2011. június 20-27.

Résztvevők:

Szakmai stáb: Bánlaky Pál – táborvezető, szakmai vezető

Donkó Erzsébet – táborvezető, táborközösség-
építés

Kapitány Éva – fotódokumentáció oktatás

Liling Tamás – videodokumentálás oktatás

Koléter Anita – fotó és interjú

Czakó Éva – szervező, technikai vezető

Jóna Andrea helyi segítő + szakmai résztvevő

Részt vevő hallgatók: Ádám Éva, Bakos Angelika, Deliága Anna, Gyöngyösi Tamás, Gyurgyák Tamás, Horváth Balázs, Kiss Csongor, Orsós Ferenc, Vitéz András Gyula, Száraz Mária, Szilágyi Balázs

A munkában részt vevő külsők: Takács Lili, Grawátsch Lili

A tábor *szakmai célkitűzése* kettős volt: egyrészt (szociológiai jellegű) információk gyűjtése meghatározott témakörben, másrészt lehetőséget biztosítani a részt vevő hallgatók számára egy falu helyi társadalmának *sajátélmény* szintű megismerésére.

Az információgyűjtés alaptémája volt: az „iskola a helyi társadalomban” témaköre. Az adott keretek között lehetséges szinten próbáltunk információkat szerezni az iskola tényleges működéséről, ezen belül arról, változott-e ez a működés azt követően, hogy a MET átvette az iskola fenntartását. Kiemelkedően fontos elem volt az iskolába járó gyerekek szülei (családjai és maguk a gyerekek) véleményének megismerése az iskoláról. Megkíséreltünk valamennyit megtudni arról is, hogy azokat a gyerekeket, akiket más település iskoláiba járatnak, miért viszik máshová. Kiegészítőleg, illetve az adatok értelmezési keretétől információkat gyűjtöttünk a gyerekek családjainak életkörülményeiről (lakáshelyzet, családösszetétel, anyagi helyzet) és természetesen magáról a faluról.

Alapmódszerünk, amely mindkét jelzett célkitűzést megvalósította, a *tematikus interjú* készítése volt, kiegészítve a *megfigyeléssel*. A hallgatók mindvégig párban dolgoztak, alapvetően azzal a munkamegosztással, hogy egyikük készítette az interjút, a másik eközben megfigyeléseket végzett (amit az interjú után rögzített), egyrészt az interakciók nonverbális összetevőiről, másrészt a fizikai környezetről (lakás, udvar). Összesen 47 információblokk készült el, zömmel interjúk, néhány más természetű információs egység.

Az interjúk kivonatos leírását a megfigyelési adatokkal kiegészítve a helyszínen elektronikus formában rögzítették és kinyomtatták. Ez lesz elemzésünk nyersanyaga; érdemes jelezni, hogy a hallgatók jól dolgoztak, elemzésre alkalmas nyersanyagot produkáltak.

Ennek a tábornak fontos újdonsága volt az eddigiekhez képest, hogy szisztematikusan beépítettük a munkába a *vizuális adatrögzítést*. Jól tudjuk, hogy a tényfeltárásnak, helyzetdokumentálásnak igen fontos eleme lehet a vizuális megjelenítés. Eddigi szociotábori munkáinkban ezt csak „amatőr” módon, nem rendszerbe építetten tudtuk alkalmazni. (A tavalyi táborban – Gemzse – Koléter Anita fotózása nagy lépést jelentett előre, de akkor még nem alkalmaztuk ezt az eszközt szisztematikusan.) Örömmel fogadtuk tehát Liling Tamás és Kapitány Éva közreműködését. Ők szisztematikusan tanították a hallgatókat a videó és a fotó szociografikus alkalmazására mind technikai, mind tartalmi értelemben. Úgy láttam-látom, hogy munkájuk jelentősen gazdagította a helyszíni munkát.

A tábor szakmai célkitűzéséről fentebb azt írtam, hogy „információk gyűjtése meghatározott témakörben”. Nem véletlenül fogal-

maztam ilyen definiálatlan általánosságban. A kiindulópontunk, előzetes elképzelésünk ezúttal is az volt (mint a múlt évben Gemzsén), hogy az iskolának a falu életében elfoglalt helyét próbáljuk megismerni. Ezúttal azonban hamar kiderült, hogy az *általában a faluról* szóló ismeretek meghatározó jelentőségűek. Vizsgálódásunk hangsúlya áttolódott magára a falura; a társadalmi valóság (ezúttal tematikailag is) átírta az előzetes elképzeléseket. Beregdaróc sajátosságait kellett először megértenünk (már amennyire a rendelkezésünkre álló idő alatt ez sikerülhetett), és csak ezen belül próbálkozhattunk az iskola ebben a viszonyrendben való elhelyezkedéséről gondolkodni.

Felsődobsza (2012)

A táborról; munkánk keretei

A beszámolóban majd szólunk röviden arról is, hogy mit jelentett a tábor résztvevői számára ez a munka. A résztvevők többsége számára *gyakorló* munka volt ez, annak minden esetlegességével, a szokásosnál nagyobb hibalehetőségével együtt. Reményeink szerint azonban így is talán néhány nem lényegtelen jellemzőt a faluról és az iskoláról nagyjából helyesen tudunk leírni.

A tábor alapadatai:

Időpontja: 2012 június 27. – július 5.

Helyszín: Felsődobsza, szállás és munkahelyünk az általános iskola

Vezetői: Bánlaky Pál táborvezető

Donkó Erzsébet társ-táborvezető

Bakos Bettina környezettan szakmai vezető

Liling Tamás video konzultáció

Kapitány Éva fotó konzultáció

Czakó Éva szervező, technikai vezető

Résztvevői: (változó létszámmal) 12-15 környezettan szakos és 4-6 szociális munkás szakos hallgató (nagy részt nappali, kisebb részt levelező tagozatosok)

A tábor *technikai feltételei* adott körülményekhez képest optimálisak voltak. Az elhelyezés tantermekben volt, az abaújkéri iskola által biztosított fekvőhelyeken. Rendelkezésünkre állt az informatikai terem, szükség esetén másolási, sokszorosítási lehetőség, a közös munkához megfelelő csoport-terem. Az étkezést az iskolában működő konyha biztosította, napi háromszori étkezést, kiváló minőségben és mennyiségben. Mindezek biztosításáért, és a tartalmi munkához nyújtott sokirányú segítségért itt is köszönetet mondunk Budai Sándor igazgatónak és az iskola dolgozóinak.

A tábor *szakmai munkáját* az előző évekhez képest tartalmilag és módszertanilag is módosított programmal terveztük meg. Tartalmi szempontból alapvető módosítást igényelt az, hogy a résztvevők között jelentős számban voltak környezettan szakos hallgatók. Be kellett tehát emelnünk a vizsgálandó tematikába a környezettan sajátos szempontjait. Módszertanilag: a korábbi évek *interjún, megfigyelésen és dokumentumelemzésen* alapuló adatgyűjtését a különböző szempontok biztonságos és egységes adatfelvétele és kezelhetősége érdekében kiegészítettük *kérdőíves* adatfelvétellel is. A kérdőív (ld.

mellékletben) alapját az általam még 1991-ben kidolgozott, a cigány családok vizsgálatához készült kérdőív képezte. (Ezt azért tartottam jó megoldásnak, mert ezzel a kérdőívvel dolgoztunk 1991-ben, az 1998-as és 2007-es cigány-kutatásokban, így komoly összehasonlításra alkalmas adatbázisunk is van.) Ezt kiegészítettük a *környezetbiztonságra* vonatkozó kérdésekkel (ezeket Bukovich István és Bakos Bettina dolgozták ki; ld. mellékelt kérdőív 13.-23. kérdéseit). Természetesen a *megfigyelések és kötetlenebb interjúk* témái (megfigyelendő-megkérdezendő jelenségek) közé is bekerültek a környezetre vonatkozó szempontok is (ld. a Mellékletekben Bakos Bettina „Napló”-ja), és gyűjtöttünk erre vonatkozó *dokumentumokat* (pl. a település rendezési terve) is.

A tábor *munkarendje* a következő volt: minden reggel (a reggeli után) *munkamegbeszélést* tartottunk. Ezen – személyre szólóan – az aznapi teendőket beszéltük meg. (Ki, milyen területre megy kérdőívezni és interjúzni, kinek van speciális feladata /fotózás vagy filmkészítés, videós interjú, stb./, melyek a kiemelt megfigyelési szempontok.) Ezt követően a résztvevők terepre mentek. Néhány esetben közös, csoportos megfigyelést is végeztünk: látogatást tettünk az erőműben és a folyamatban lévő régészeti feltáráson, a környezettanós résztvevők megtekintették az árvízvédelmi töltés építésének munkálatait, közösen vizsgálták a Hernád folyó állapotát. Ebéd után részben újra terepre mentek, részben az addig begyűlt anyagok rögzítése (kérdőívek kódolása és gépre vitele, interjúk és megfigyelések anyagának leírása) történt meg.

Minden este *értékelő beszélgetést* tartottunk. Ezen a résztvevők beszámoltak a végzett munkáról, és – ezt tartottuk fontosabbnak, erre szántuk a nagyobb időt – *élményeikről, érzéseikről* beszélgettünk. Különösen fontosnak tartjuk ugyanis a szociotábor *kettős funkcióját*. Az egyik – szerintünk, bár ez talán némiképp szokatlan, másodlagos – funkció az adatgyűjtés, a megismerés. A másik, a szerintünk fontosabb funkció az, hogy a résztvevő hallgatóknak *élménye, élményszintű tapasztalása* legyen a falu életéről, egy legtöbbük számára ismeretlen valóságszeletről. Az esti megbeszélések (beszélgetések) fontos funkciója volt a közös élményfeldolgozás, az élmények feldolgozásának segítése.

A tábor *eredményeit* tekintve ebben a fejezetben még nem a valóság-megismerés tartalmairól lesz szó (ezekről a II. rész szól). Egyrészt jelezzük a rendelkezésre álló információk jellegét és mennyiségét, másrészt a résztvevők tábor-élményeiből adunk ízelítőt.

A *kérdőív*ből 55 kitöltött adatlap anyaga áll rendelkezésre. (Az adatok számítógépes rögzítése még a tábor ideje alatt megtörtént, a számítógépes feldolgozást később végeztük el.) Ez ugyan szociológiai értelemben kis mintának számít, de a település nagysága (900 fő, mintegy 300 család), valamint a mintavétel módja (területileg rétegzett véletlen mintavétel: meghatározott utcákban véletlenszerűen kiválasztott családok) következtében elemzésre alkalmas mennyiség. Felsődotszán, minthogy a település lakói között a cigányok – nem cigányok aránya nagyjából 1/3 – 2/3, közel azonos számú cigány, illetve nem cigány családról van adatunk. Ez lehetővé teszi, hogy valamit

mondjunk majd az e tényező szerinti különbségekről is. (Adatsorok ld. Mellékletben)

Az *interjúk (és rögzített kötetlenebb beszélgetések)* anyagai jól egészítik ki, „töltik meg élettel” a kérdőív adatait. Elsősorban abból a szempontból, hogy a pusztá számok mögé oda teszik az élettényeket, a *megélt sorsokat*. Úgy tűnik, hogy éppen ez a mozzanat volt az, ami a résztvevő hallgatókat emocionálisan is *megérintette*. Az esti beszélgetéseken erős érzelmi színezettel, nem ritkán komoly indulattal beszéltek ilyen élményeikről. Ugyanakkor nagyon fontos elem volt, hogy a környezettel kapcsolatos megfigyelendőkről napról napra pontosabban, tárgyyszerűbben tudtak beszámolni. Az interjúk és megfigyelések adatai is részben a helyszínen, részben a tábort követően, szükség szerint „jegyzőkönyv-szerűen” rögzítésre kerültek.

A *dokumentumokat* – iskolatörténet, településtörténet, rendezési terv, térképek – a táborban kiinduló pontként használtuk, egy-két esetben az esti beszélgetésen a napi tapasztalat értelmezési keretétől is szolgáltak.

Sajátos, gazdag információ-forrást jelentenek a környezettan szakos hallgatók *gyakorlati beszámolói*. Nem szokásos jellegük miatt szükséges itt ezekről, illetve felhasználásuk (elemzésük) módszeréről kissé részletesebben szólni.

Nekik – akik számára a tábort a szak vezetése kötelező nyári gyakorlatnak fogadta el – komolyabb, terjedelmesebb (10-15 oldalas) beszámolót is kellett készíteniük. Döntő többségükben alapos, színvonalas anyagok készültek. Ezekben természetesen rögzítették a szorosan vett szakmai problémákon túl a táborra, a falura vonatkozó élmé-

nyeiket, megfigyeléseiket, kiegészítő információikat. Az anyagok feldolgozására a *kvalitatív tartalomelemzés* módszerét alkalmaztuk. Ez a következőképpen történt. Első lépésben – már a szövegek alapján – *kategóriákat* definiáltunk. Ezek olyan *hívószavak*, amelyek egy-egy számunkra (a vizsgálandó kérdéskörök szempontjából) fontos *tartalmi elemet* jelölnek. Ezekből állt össze a *kategória-szótár*. (Ld. Mellékletekben, „Adalékok és vélemények” c. anyag.) Ezután megkerestük és megjelöltük az anyagokban az egyes kategóriákhoz tartozó szövegrészeket, ezeket kategóriánként kigyűjtöttük. (Ld. a fentebb jelzett Mellékletben.) Az így rendezett (előelemzett) anyagot a témakörök szerinti (fejezetenkénti) elemzésekben használtuk fel.

Ebben a táborban – a tavalyi kísérlet alapján – megtervezetten és „rendszerbe szervezeten” folyt a *fotós és mozgóképes* adatrögzítés is. Több száz fotó készült, mind a szociális helyzetet, mind a környezeti tényezőket dokumentálva. Az első áttekintés alapján elmondható, hogy sok értékes, informatív anyag készült; az anyagból több tematikus kiállítást is lehet majd rendezni. Már a tábor ideje alatt elkészült három megszerkesztett, vetíthető formára került videó anyag. (Az egyik az erőműről szól, alapvetően egy régóta ott dolgozó szakemberrel készített beszélgetés alapján, a másik egy cigány férfivel készült rövid, de tartalmas életút-interjú, a harmadik egy egészen sajátos „környezet-film”: egy, a domboldalban eredő erecske útjának végigkísérése a folyóig.)

Úgy véljük, elegendő, és megfelelően dokumentált információ áll rendelkezésre ahhoz, hogy tartalmas elemzést végezhesünk.

A *tábori életről*, a tábor *hangulatáról* is érdemes valamennyit elmondani. Viszonylag – a munkarendről írott kereteken túl – kötetlen volt a munka. A résztvevő hallgatók nagyfokú önállósággal maguk tervezték meg napi munkájukat. Úgy látom, szinte kivétel nélkül *felelősen*, a „laza” keretekkel vissza nem élve dolgoztak. (Említésre méltó negatív értelmű „esemény” nem fordult elő.) Nem volt szükség „tanári szigor”-ra; nyilván ennek is köszönhető, hogy mindvégig jó hangulatban, jó emberi légkörben folyt a munka és a tábori élet. Úgy tűnik, és ezt a táborzáró beszélgetésen elhangzottak, valamint az azóta érkezett visszajelzések támasztják alá, a tábor csaknem valamennyi résztvevő számára komoly emberi-társadalmi élményt jelentett.

Itt érdemes szót ejteni arról, hogy tartalmas emberi és munkakapcsolatok alakultak ki a szociális munkás és környezettanos hallgatók között. Fontos ebből a szempontból, hogy ezek nem csak emberi, hanem szakmai „egymásra hangolódást” is jelentettek. Talán a legpontosabb úgy mondani, hogy kölcsönösen „megfertőzték” egymást eltérő szemléletmódjukkal: a szociális munkások ráláttak arra, hogy a környezeti tényezők mennyire fontosak a társadalmi mozgások alakulásában, a környezettanosok pedig ráéreztek arra, hogy az emberi-társadalmi tényezők megértése mennyire fontos a környezeti problémák értékeléséhez. (Talán jelzése ennek, hogy a fentebb említett, cigány emberrel készített jól sikerült videós interjút környezettanos hallgatók vették fel.)

A tábor-élményekről szólva érdemes a fentebb említett kvalitatív szövegelemzés „tábor-élmény” kategóriába sorolt néhány szövegrészletet idézni.

„Egy másik megközelítésből vonhatnánk le a tanulságot, hogy a szürke hétköznapiakban kevésbé vesszük észre az életszínvonal lényegi különbségét. Talán megszokásból, fel se tűnik, elmegyünk mellette nap mint nap, szinte ott sincs, nem is létezik, viszont ahogy részeseivé váltunk, még ha csak kívülállóként, megfigyelőként, egy olyan világ részesei leszünk, átmenetileg, amit el se tudtunk volna képzelni.”

„Messze túlmenően fontosabbak voltak a megkérdezettek rövid anekdotái, rövidebb történetei, saját életük egy darabja, amit volt, aki tudat nélkül, s volt, aki ösztönösen osztott meg velünk.”

„Amikor megtörtént az az elhatározásom, hogy részt veszek a táborban, nem gondoltam volna, hogy ennyire maradandó emlék lesz, mind szakmailag, mind élmény szempontjából.”

Ide kívánczik még egy hosszabb idézet Bakos Bettina (Mellékletben közölt) Naplójának összegzéséből:

„Környezettani szakmai szempontból sikeresnek mondható a tábor. A környezettanos hallgatók részéről tapasztalt kezdeti idegenkedés a kérdőívektől viszonylag hamar elmúlt, legtöbben igen szorgalmasan, jól helytálltak ebben a számukra idegen feladatkörben. A visszajelzések, valamint a ... beadandó dolgozatok alapján úgy érzem, sikerült lényegileg is összekötniük egy település szociológiai és környezeti vizsgálatát, s emellett jól is érezték magukat. Többen igen érdekes, értékes tapasztalatokat és összefüggéseket osztottak meg a csoporttal az esti megbeszélések során. Természetesen a falu hátrányos helyzete néha vitákat váltott ki a táborozók körében, különösen ami a cigány kisebbség helyzetét és megítélését illeti; ezek a viták is tanulsá-

gosak voltak, tükrözték a hallgatók megelőző és faluban szerzett – közel sem egyforma – tapasztalatait.”

Számomra a legfontosabb „olvasata” az idézett szövegeknek az, hogy a tábor segített kilépni a mindennapi gondolkodás sztereotipizált rutinjaiból, segített „rácsodálkozni” addig ismeretlen világra, segített élményszerűen felismerni azt, hogy a már ismerttől alaposan eltérő életformák is jelen vannak társadalmunkban. Azt gondolom, fontos eredménye ez (is) munkánknak.

Gyüre (2013)

Ezúttal a tábort „Wesley-tábor /szociotábor/” néven szerveztük, mivel a résztvevők jelentős része környezettanos hallgató volt, akikhez „hivatalosan” kevésbé illik a *szociotábor* elnevezés. Holott, ezt szögezzük újólá le; újólá, mondom, mert már a Felsődobszán végzett munkánk után, amelyben először vettek részt környezettanosok, meg kellett állapítanunk, hogy a részt vevő környezettanos hallgatók szociális érzékenysége, társadalmi problémák iránti fogékonysága nem marad el a szociális munkás hallgatókéitól. Igaz, vizsgálódásunk szempontjai ezúttal is kiegészültek a szorosabban vett környezeti kérdésekkel, azonban ezek, a tényleges terepmunka során, talán még inkább, mint Felsődobszán, mintegy *összeolvadtak* a társadalmi-szociális kérdésekkel. Ha jól meggondoljuk, nincs ebben semmi meg-

lepő, egyáltalán nem nagy „felfedezés”. Csak éppen a praxis, a nagybetűs ÉLET némiképp korlátozott gondolkodásunk orra elé irónikus-gúnyos mozdulattal tolta oda az alapjában véve magától értetődőséget: egy falu (emberek közösségének valaminő telephelye, mint a *társadalom térbeni megszerveződése*) természeténél fogva tartalmazza azt a komplexitást, amelyet szemléletmódunk jelzett kitágításával egy kicsikét jobban tudtunk megközelíteni.

A tábor alapadatai:

Időpontja június hónapban volt, 10 nap időtartamban.

A tábor „vezérkara”: Donkó Erzsébet és Bánlaky Pál táborvezetők, Bakos Bettina környezettan szakmai vezető, Kapitány Éva fotó-konzultáció, Liling Tamás video-konzultáció, Arató Gergely tanácsadó, Orsós Rita technikai munkatárs.

Résztvevők: Csernyánszky István Gergő, Géri Erika, Marosi Ildikó, Kovács Kornélia, Csőke Péter, Koter Zoltán, Varga Gyula, Simon Alett, Tüttőné Katona Erika, Kiss Csongor, Varga Rita, Tóth Richárd, Gregor Viktória Júlia, Faludy Judit. Takács Lili

A tábor célja ezúttal is, a korábbiakkal azonos módon, összetett volt. (Az előző táborokról szóló beszámolókból részleteztük-indokoltuk, itt csak felsoroljuk az összetevőket.) *Valóság-élmény* a résztvevők számára: közeli, élmény-szintű ismerkedés a mai magyar valóság egy szeletével. *Kutatás-élmény*: a módszertanban elméletben tanult (szociológiai) kutatási módszerek gyakorlatban, „élesben” történő kipróbálása. *Információ-gyűjtés*: maga egy mini-kutatás, a faluról, embereiről, társadalmi viszonyairól szóló adatok (információk) gyűjtése. A felsorolt célok *sorrendjével* is – újólág, és hangsúlyozot-

tan – fontosnak tartjuk érzékeltetni: ebben a munkában a *résztvevők* a fontosak, az ő emberi-szakmai növekedéséhez akarunk alkalmat és lehetőséget teremteni.

Munkánk során három *adatgyűjtési technika* kombinációjával dolgoztunk. Használtunk egy viszonylag rövid *kérdőívet* (ld. Mellékletben), ezt kiegészítettük *interjúkkal* és *megfigyelésekkel*. (Természetesen az utóbbiak is részben formalizált módon a helyszínen rögzítésre kerültek.) Természetesen használjuk a rendelkezésre álló egyéb adatokat (KSH, helytörténet, stb.) is. Ezekből áll össze az az adatállomány, amellyel dolgozhatunk.

Itt kénytelenek vagyunk sajnálattal szólni az adatállomány „korlátozódásáról”. Nem egyszerűen *korlátozottság* ez, az ugyanis természetes: 10 napos munka eredménye nem tud még relatíve teljes adatmennyiség sem lenni. A „korlátozódás” *folyamat*, az alábbiak szerint.

A kérdőív, arra van kitalálva, úgy van megszerkesztve, hogy a család életviszonyainak feltárásán túl információt adjon sajátosan a *cigányok* helyzetére, a velük kapcsolatos előítéletek, diszkrimináció általuk való érzékelésére, a cigány és nem-cigány családok helyzete közötti különbségek valamilyen szintű feltárására is. Ezekre a kérdésekre, nyilván, csak akkor kapunk választ, ha az adatokat – a kérdőív kérdéseire adott válaszokat – el tudjuk különíteni cigány – nem-cigány bontásban. Mivel a mintavételi eljárásban („szigorított véletlen séta”, *térbeni rétegzett véletlen mintavétel*; a kérdező egy kijelölt utca minden X-edik házába megy be kérdezni) nem különböztettük meg a cigány és nem-cigány családokat, ezért magába a kérdőívbe építettünk

be olyan kérdéseket, amelyeket, az utasítás szerint, csak cigány alanyoktól kellett kérdezni. Korábbi /pl. Beregdaróc, Felsődobosza/ tapasztalatok alapján ez működőképes megoldás volt: a megkérdezés során tisztázták, hogy az adott kérdésekre akar-e válaszolni (ezzel nyilvánítva a cigány-mivolt vállalását), így azokat a kérdőíveket tekinthettük „cigány” válaszoknak, amelyeken ezek a válaszok szerepeltek. Ezúttal a megoldás nem működött. Meglehetősen sok megkérdezett, akiről jó biztonsággal tudtuk, hogy cigány, ezekre a kérdésekre nem válaszolt, gyakran hangsúlyozva, hogy ő nem cigány. Így az 59 kitöltött és értékelhető kérdőív közül mindössze 18 az egyértelműen cigány, további 22-ről biztosan tudható, hogy nem cigány, így 19 olyan van, amelyet e szempontból „nem eldönthető” kategóriába kellett sorolnunk. Ezek jelentős része valószínűleg cigány, de semmiképp sem olyan biztonsággal, hogy az adatokat ebben a bontásban használni szabadjon. Így viszont az esetszám az egyes kategóriákban olyan alacsony, hogy csak nagyon korlátozott érvényű megállapításokat enged meg.

Még inkább folyamat-jellegű „korlátozódás” a következő. Minden eddigi táborban kértük a résztvevőket, hogy minden olyan információt, amihez hozzájutnak (észrevesznek valamit, „belefutnak” egy nem-interjú beszélgetésbe, stb.) valamiképpen rögzítsenek. A korábbi években ennek módszere az volt, hogy amikor gépbe rögzítették az interjú anyagát, ehhez hozzá fűzték kiegészítésként ezeket az információkat. Mivel a korábbi években azt tapasztaltuk, hogy ez a fajta rögzítés nem túl hatékony, ezért itt más megoldást választottunk. A közös beszélgetések helyszínéül szolgáló teremben a táblára felra-

gasztottunk „tacepaókat”, csomagolópapírokat, és azt kértük, hogy arra írják fel az ilyen megjegyzéseket, információ-töredékeket. A módszer működött. A tábor végére 100-nál jóval több (100-ig számoltam), többségében tartalmas, lényeges információ íródott fel. A tábor végén a technikai segítő vitte magával, vállalva, hogy gépbe írja az anyagot. Mielőtt ez megtörtént volna, munkaviszonya a Főiskolával megszűnt, az anyag pedig elveszett. (A „titkárő-effektus”: Szalay Sándor professzor nevezte így egy módszertani beszélgetésen, amikor a lehetséges hibákról volt, mondván: „Csinálsz egy jó kérdőívet, *veszel egy korrekt mintát*, lekérdezed, gépre kell vinni, az ezer kérdőív-ből egy kétszázas köteget a titkárő visz a géphez, elveszíti a villamoson, innentől dobhatod ki az egészet”) Ha nem is kell „kidobnunk az egészet”, hiszen más adataink azért vannak, mégis, a kérdőív korlátozott használhatósága és a mondott anyag-elvesztés elég súlyosan esnek latba.

És ha még mindez nem elég, a „technika ördöge” is közbeszólt. A tábor végén, szokás szerint, alapos *zárobeszélgetést* folytattunk. A résztvevők beszéltek összefoglaló benyomásaikról – rengeteg addig el nem hangzott plusz információ-mozaikkal –, személyes élményekről, a munkával kapcsolatos tapasztalatokról. Több mint két órás, valóban tartalmas beszélgetés sikeredett. Az egészet videóra vetítettük. Mielőtt bármi módon feldolgozhattuk volna, a teljes anyag – egyetlen rossz kattintás – letörlődött. Ha egyszer egy pech-széria beindul...

A II. Részben mondjuk el, mi az, amit a rendelkezésünkre álló források, adatok alapján Gyüre faluról (és iskolájáról) el tudunk mondani.

Gulács (2015)

A táborról

A tábor ideje: 2015. június 22-28.

Helyszín: Gulács (Általános Iskola)

A tábor vezetése: Bánlaky Pál és Ladányi János szakmai vezetők, Donkó Erzsébet társvezető és technikai vezető, Kapitány Éva fotó konzulens, Liling Tamás video konzulens.

A tábor résztvevői: Csernus Csilla, Daróczi Bernadett, Géri Erika, Hetényi Alexandra, Katona Erika, Kovácsovics Kornélia, László Hajnalka, Orsós Ferenc, Takács Lili, Tanárki Éva, Tóth Márton, Velkei Gabriella

A tábor programja: A lényeg – a résztvevők számára valóság-élmény legyen, tapasztalat az empirikus kutatásban, lehető szinten közösségi élmény – azonos az előző táborokéval. A *módszer* annyiban változott, hogy ebben a táborban *információgyűjtő technikaként* csak az *interjút és a megfigyelést* használtuk. Az előző években használt kérdőívet szakmai megfontolásokból mellőztük. Egyrészt azért, mert a korábbi tapasztalatok azt mutatták, hogy a kérdőíves kérdezés túlságosan megköti a résztvevőket az élményszintű ismerkedésben. Másrészt a feldolgozás is meglehetősen nehézkes, és az eredményhez képest túl-

zottan munkaigényes volt. Úgy gondoltuk, hogy ha interjúval és megfigyeléssel dolgozunk, és az információkat haladéktalanul (az elkészülés napján, legkésőbb másnap) rögzítik a résztvevők, bővebb, a formalizálhatónál finomabb (hangulatokat, benyomásokat is tartalmazó) információkhoz juthatunk. Az eredmények alapján igazolják várakozásunkat. Közel félszáz rögzített interjú- és megfigyelési anyagunk van, benne elég sok „lágý” információval. Igaz, eredményeink így a kérdőíves adatfelvételnél jóval kevésbé *kvantifikálhatóak* (tehát számokat, táblázatokat kevesebbet találunk majd, mint az előző anyagokban), de a *kvalitatív* (minőségi jellegű) anyagok gazdagabbak. Természetesen ebben a táborban is a munka jelentős részét képezték a minden esti szakmai- és élmény-beszélgetések.

A beszélgetések talán legfontosabbja volt a *táborzáró beszélgetés*. El kell itt mondanom, sokat töprengtem rajta, hogy itt, vagy az anyag végén adjam-e ennek a beszélgetésnek – amit videóra vettünk – kivonatát? Érv, ami miatt a végén lenne helye: sok olyan információt is tartalmaz, ami a *megélt élményekre* vonatkozik, és ezek értelmezése igazán akkor lehetséges, ha elmondtuk azt, amit a faluról megtudtunk, ami ezeknek az élményeknek az alapja. És vannak olyan megfogalmazások is, amelyek a jövőre – esetleg az itteni tapasztalatok alapján felmerülő újabb feladatokra – vonatkozik; ezeknek is a végén lenne a helye. Más szempontból: egy sor olyan dologról esik szó, amik *beépültek* a faluról szóló szövegrészekbe, itt tehát, jellegüknél fogva csak töredékesen, mondhatni nyersanyagként, de mégis *előre tételezik* későbbi következtetéseinket. Ez viszont azt indokolná, hogy a megfelelő helyeken, ne pedig egy sok minden mást tartalmazó szövegfo-

lyamban idézzük ezeket a dolgokat. Ennek ellentmond viszont az a megfontolás, hogy magának a záróbeszélgetésnek is van egy olyan *sajátdinamikája*, amit érdemes megérezni. Végülis úgy döntöttem, hogy itt, a táborról szóló részhez fűzve, közvetlenül azt követően egyben adom a beszélgetés – az egész szöveg nagyjából felét jelentő – kivonatát, abban a reményben, hogy érdemes lesz annak, aki a tanulmány végére jut, újra olvasni.

Táborzáró beszélgetés (kivonata)

Pali (B.P. táborvezető) Jó estét. ... Szokás szerint a táborzáró beszélgetés, ami arról kellene, hogy szóljon, hogy hogy vagytok az egész hét után. Mit hozott számotokra ez a hét? Nagyon kíváncsi vagyok arra is, hogy milyennek látjátok a falut. Milyen benyomásotok van a faluról, a falu embereiről azoknak a beszélgetéseknek, meg ez alapján, amit itt átéltek, ha arról is beszélhetnétek, az nagyon jó lenne. Jó lenne, hogy ha arról is mondanátok valamit, magáról a munkáról, amit csináltatok. Mi maradt meg bennetek, milyen benyomásaitok vannak. Mennyire volt nehéz, mennyire volt nem nehéz. Hozott-e valami újat? Élmények, benyomások, akármik. Erről szól a táborzáró beszélgetés.

Marci: Elsőként a táborról annyit mondanék el, hogy egészen jól érzem magam itt, és bevallom, egy kicsit rosszabbra számítottam a szegényes körülmények miatt, de tényleg az alapellátást illetően a környezet számomra tényleg kellemes volt. Hétköznapi falunak tűnik számomra Gulács, nagyon sok mindent sikerült megtudnom róla, a lakókról, a környékről is. Az egy hét sokat segített nekem, kicsit bele-

tekinteni a szociális munkának olyan részébe, ahol nem is volt még dolgom.

Pali: Azt mondtad, Marci, hogy sok mindent megtudtál a faluról. Kicsit erről tudnál beszélni? Mi az, amit megtudtál?

Marci: Elsőként azt, ahogy hallottam sokaktól, akiket interjúztattunk, hogy milyen mostanában a viszony, és hogy mióta van ez így, a 2001-es árvíz óta...

Pali: Milyen viszony?

Marci: Az, hogy mostanában nemigen gyűlnek össze nagyon falunapon, vagy más hasonló rendezvényeken, gyakori együtt beszélgetés szomszédokkal nemigen jellemző. Meg hát amit mondanak azért a közbiztonságról meg az egészségügyi ellátásról a legtöbbszörnek megfelelő, meg hogy mennyire elégedettek a jelenlegi vezetéssel a faluban.

Gabi: Azt akarom mondani a táborról, hogy abból a szempontból rövid, hogy pl. én a cigánysoron voltam, és tegnap kezdték el ontani az információkat, ma meg alig tudtunk eljönni. Tehát oda például több idő kellett volna ahhoz, hogy sokkal mélyebb rétegekbe tudjak ásni,... Ennyi csak a táborról. Engem meglepett, nem meglepett, iszonyattöltött el az hihetetlen csóróság, ami ott van, meg a kilátástalanság, meg minden. És az az ellentéte, hogy ettől még ott reménytelen arcot, nem mosolygós arcot nem láttam, nem kedves emberrel nem találkoztam..

Erzsi: Nekem most, ahogy visszajöttünk Tivadarból, és kiszálltunk a kocsiból, és itt voltak ezek a gyerekek, és itt ezek a gyerekek itt jó sokan iszonyúan meg voltak vadulva.... ugye gondolkodtam, hogy mit

kezdjek ezzel a helyzettel, hogy ezek a gyerekek itt vadultak nagyon, és odamentem a kisebbekhez, és mondták, hogy ők szeretnének a lányokkal találkozni, a kicsikkel, mert szép lányok, és minden. És szeretnének focizni. Mondtam, hogy nem olyan focis fajták ezek a lányok, ezek a gyerekek, nem fognak focizni veletek, és akkor az egyik ilyen csillogó szemmel, ezek a vad gyerekek megszelídülve szóba álltak velem, és az egyik megkérdezte, hogy akkor ilyen beszélgetős fajták? És akkor én mondtam, hogy igen, beszélgetős fajták, és majd ha vége a megbeszélésnek, akkor kijönnek hozzátok, és én is kijövök, és akkor tudtok velük beszélni. De biztos, hogy kijönnek? És hogy ezzel a pár emberi mondattal ezt az iszonyat vad – de attól tartottunk, betörik az ablakot, annyira ugráltak föl, dobáltak – meg lehetett szelídíteni.

Gabi: Egyébként az bennem is bennem volt végig, hogy tudom, hogy az volt a feladatom, hogy felmérjem a helyzetet, és megfigyeljem a dolgokat és interjúkat készítek, de ettől még a düh megevett, hogy nem tudok segíteni. Hogy nem hiszem el, hogy semmi eszköz nincs a kezemben, és csak nézem, hogy mik történnek. Hogy nem tudok kivinni tíz kiló kenyeret például. Hát ilyenektől teljesen kész voltam. Hogy odamegyek interjút készíteni, hogy majd mi ezt feldolgozzuk, és nem tudok legalább kenyeret vinni.

Kornélia: Tetszett a gyürei tábor is, úgyszintén ott is pozitív élményekkel gazdagodtam, mint a gulácsi táborban. Más volt egy picit ott meg más itt, különböző a tábor is minden téren. Mind a két helyen jól éreztem magam.

Pali: Miben különbözött?

Kornélia: Más feladatot oldottam meg: kérdőívezés volt a feladatköröm, itt viszont az interjúzás. És azt vettem észre magamon, hogy az interjúzásban jobban éreztem magam, mint a kérdőíves feladatoknál, és én ezt most megtapasztaltam. Abban a feladatkörben is jól éreztem magam, de itt a kérdezésnél ez pozitív élmény volt a számomra, a megfigyelés is egyben, hogy megfigyelni, hogy hogy élnek az itteni lakók, mit csinálnak, mivel foglalkoznak, és észrevettem magamon, hogy ez egy felismerés is volt egyben.

Pali: Minek a felismerése? Mit ismertél fel?

Kornélia: Hát, hogy az itteni lakók mennyire... tudtam, hogy nem könnyű az életük, a helyzetük, meg nehezen keresik meg a kényerüket, gondoltam. ...Nekem tetszett az interjúzás. Talán azt is mondhatom, hogy mintha magamat is jobban megismertem volna. Persze a lakosokat is, de egyben magamat is.

Pali: Mondtad, hogy magadat jobban megismerted. Miben ismerted meg jobban magadat?

Kornélia: Talán az, hogy türelmesebb is vagyok, mert néha türelmetlennek érzem magam helyzetekben, szituációkban, ...Odafigyeltem, amikor volt ez az interjúzás, meghallgattam, hogy a másik mit mond, hogyan mondja, a mozdulatait megfigyeltem, a gesztusait, az egész embernek a személyiségét.

Évi: Hát vegyes érzelmekkel jöttem, vegyes érzelmekkel távozom. A kétségbeesés, bizonytalanság bennem is ott van. Nem tudom, ti ezzel hogy vagytok. De alapjába véve jó volt.

Pali: Azt mondod, hogy vegyes érzelmekkel távozol, ez mit jelent? Miből vegyül? Ha vegyes, az azt jelenti, hogy többféle.

Évi: Hát igen, volt, amikor nagyon boldog voltam, volt, amikor teljesen padlón voltam, magam alá kerültem.

Pali: Meg tudnád ezt mondani, hogy mitől voltál boldog és mitől kerültél mélypontra?

Évi: Hát nem tudom, ami által örültem, hogy több embert is jobban megismerhettem, közelebből megismerhettem, lehet, hogy akár barátságok is kötődtek ebben a táborban.

Pali: A faluról magáról milyen benyomásod van?

Évi: Az emberek sokkal nyitottabbak.

Pali: Minél?

Évi: Én panellakásban lakom egy lakótelepen, ahol az emberek, ha köszönnek egymásnak, az már jó. Itt pedig mindenki mindenkinek köszön. Sokkal befogadóbbak, sokkal nyitottabbak voltak. Mi is voltunk magyar családoknál, voltunk roma családoknál. Az interjúzások alkalmával is abszolút jók a tapasztalataim. Nem mindenki egyformán volt nyitott, volt, aki azt mondta, hogy... bezárkózott, és nem engedett be, vagy elutasító volt. De akiket interjúztattunk, ők szívesen fogadtak minket, és kedvesek voltak.

Feri: ...röviden tömören, hogy kedden délután, amikor bejött az igazgató asszony, és beszélgettünk itt árvízről, és életutakról, emberi pályákról, és kudarcokról, élményekről, akkor én már tudtam nagyjából fejben, hogy mit szeretnék majd a záróban mondani. Ami ma van.... És akkor elkezdtem gondolkodni kedden, hogy mit is csinálunk mi most már itt évek óta. És arra jutottam, hogy, és ez csak egy vélemény, hogy mi itt eljövünk a szociális szférában dolgozó emberek, és alkotunk egy produktumot egy hét alatt, és amit én gondolok és látok,

hogy ezek az emberek, akik faluban élnek, ahol szegénység van, és mélyszegénység és egyebek, tehát rá vannak szorulva az emberi szóra, kenyérre és támogatásra, sokkal nyitottabbak, és közvetlenebbek, mint mi városiak, akiknek másabb az életünk, vagy mást látunk, tapasztalunk és élünk meg a nagyvilágban. És szóval hogy én ezt régóta valom, és gondolom is, hogy ebben az országban nagyon sokat fejlődhetnénk, ha az a bizonyos kommunikáció működne. És amit itt látok ebben a táborban én azt gondolom évek óta, hogy ha egy szóban kellene megfogalmazni, akkor ezt a szót mondanám, hogy kommunikálunk az emberekkel. És az emberek nyitottak arra, éheznek effektíve azt, hogy valaki odamenjen, megkérdezze tőle, hogy hogy vagy, mi van veled. Tehát hogy legyen minta rólunk, a kommunikáció, az egy olyan többlet lenne országos jelleggel, ...Szóval azt gondolom, hogy amit mi csinálunk, az egy követendő példa lenne. És ez nem gondolom, hogy csak a szociális szférában működik jól, hanem azt, hogy legyünk nyitottak egymás felé, tudjuk meghallgatni a másikat, elfogadás, empátia és kommunikáció.

Csilla: Hát én is úgy érkeztem, mint ahogy Marci mondta, hogy rosszabbat vártam. És ahhoz képest pedig sokkal jobbat kaptam. A feladat is nekem teljesen új volt, ez az interjúzás, de nagyon tetszett. ...A faluról nekem mindig a saját falum, Gyöngyöspata jutott eszembe, az egy ilyen 2600 fős, most már nem is falu, hanem város. És ott például tényleg 1600 emberrel van több, és máris mennyivel másabb, mint itt. Hogy ott szerintem még ennyire sem engedtek volna be minket interjúzni például, ha sikerült is volna, nem biztos, hogy válaszoltak volna minden kérdésre, inkább az érdekelte volna őket, hogy kik vagyunk,

meg honnan jöttünk. És ahhoz képest itt pedig nagyon nyitottak voltak, beengedtek a házukba, nem is ismertek minket. Volt kettő ház is, akik megkérdezték, hogy nem hittérítők vagyunk-e. Mondtuk nekik, hogy nem, elmondtuk, hogy honnan jöttünk, főiskoláról, és akkor elmondtak sok mindent. Olyanokat, hogy lehet, hogy ha én lettem volna fordított helyzetben, nem osztom meg. Nyitottak voltak az emberek, sok helyen láttuk, hogy örülnek, hogy érdeklődünk irántuk, hogy meghallgatjuk őket, nem is kellett túl sokat kérdezni, hanem az interjúalany mondta magától, és látszott rajta, hogy nagyon örül, hogy meghallgatjuk. És ez nagyon pozitív volt számomra. Én mindenképpen pozitív élményekkel távozom a táborból, élveztem, és remélem, lesz jövőre is, mert akkor itt szeretnék lenni.

Detti: Én nagyon hasznosnak érzem ezt az egy hetet mind szakmailag, mind pedig abban, hogy nagyon sokat tanultam abból, hogy hogyan tudom a saját határaitam úgymond feszegetni, és úgy állni egy-egy feladathoz, hogy már nem az az első benyomás, hogy megijedek tőle, és rástresszelek, hanem picit jobban elkezdek magamban hinni. ...Én a cigány-magyar ellentétről úgy gondoltam eddig, vagyis hát olyan érzés volt bennem először, hogy sokkal nagyobb ellentét húzódik közöttük. Nem tudom, hogy az interjúalanyok csak azért mondták azt, hogy nincs velük gond, és ők is ugyanúgy itt élnek a faluban, és ugyanolyan a kapcsolat, mert interjuvoltuk őket, vagy tényleg így gondolták. De én úgy gondolom, hogy a nagy részük teljesen őszintén mondta ezt, hogy bármikor számíthatnak a segítségükre, és hogy ők is ugyanúgy megosztják, amijük van.

Gábor: Én nagyon kíváncsian jöttem ide közétek Gulácsra annál is inkább, mert én most vagyok először szociotáborban. És úgy gondoltam az idén, hogy érdemes lenne elmenni, fejleszteni a szakmai tudást, tapasztalatot szerezni. ...Ami számomra megrendítő volt, az, amiről első este szó volt, az árvíz. És itt a hölgy elsírt magát. Ez engem nagyon nagyon megrendített, és maximálisan meg tudtam érteni és át tudtam élni az érzéseit. Ami nekem a legjobban tetszett szakmailag, az a tiszteletes asszonnyal készített interjúbán a meglepő nyitottsága a romák felé. És amikor erről kérdeztem, és ezzel párhuzamosan a karizmatikus egyházakról, akkor meglepően nyitottan állt a dolgokhoz, meglepően elfogadó volt. Azt mondta, hogy milyen jó, hogy a romák is járnak ilyen helyre, megtalálják a helyüket, az identitásukat, ami közelebb áll az ő kultúrájukhoz, és nem érzékeltem a szavaiban semmiféle elutasító magatartást. És örültem, hogy itt lehettem közöttetek.

Erika: Ez nem az első szociotáborom, ez most már a harmadik, köszönöm, hogy ismét itt lehettem. Hát nem is tudom, mit mondhatnék így a harmadik után, mert minden egyes év egy kicsit más. Hát, elnézve a dolgokat az alapvető helyzetek nem igazán változnak, és teljesen mindegy, hogy Dobszának hívják, Gyürének, vagy bármi másnak ezeket a térségeket, területeket, vannak alapvető problémák, és amikor az ember becsöppen egy ilyen helyre, ezekkel nem tud mit kezdeni. Ez nagyon sokszor felmerült: vinném a kenyeret, vagy akármit... Viszont azzal, hogy meghallgatjuk őket és beszélgetünk velük olybá tűnik, hogy nagyon sokat tudunk tenni. ...Hát még vannak ilyen viharok bennem, ezeket majd szépen fokozatosan feldolgozom. Ezek az élmé-

nyek újra és újra ártértekelik szerintem minden egyes ittlévőben a világhoz való viszonyát meg az egyéb kapcsolatait.

Lili: Nekem nagyon érdekes mindig új embereket megismerni, meg egyes falvakban új életeteket megismerni, mert szerintem Pesten, meg ott Kistarcsán én egy olyan eléggé védett környezetben nevelkedtem, ahol ugye kevésbé látja ezt az ember, kevésbé lát bele a vidéki életbe, meg hogy milyen nehézségekkel küzdenek. És számomra mindig érdekes ezt megtapasztalni, hogy lejövök, és látom, hogy mi a realitás ahhoz képest, amit Pesten látunk. Ott is vannak, de ott az embert nem érinti meg annyira, mint hogy ha eljön és személyesen hallja a sorokat. Számomra mindig megrendítő, hogy tényleg mi a valóság itt.

Pali: Egyetlen dolgot szeretnék még konkrétan vagy közvetlenebbül is kérdezni. Marci azt mondta itt az elején, többek között, hogy úgy tűnik, hogy itt főként az árvíz utáni mindenféle dolgokkal kapcsolatban az emberi kapcsolatok mintha megszakadtak volna, nem járnak össze beszélgetni, tehát ilyen kis szétesést vagy ilyesmit – effélékről beszéltek itt mások is – irigységet érzékelt. Ezt hogy látjátok? Hogy a falu emberei egymás közötti viszonyai milyenek?

Éva: az utolsó interjúalanyunk, a hölgy, akinél voltunk, azt mondta, hogy nagyok az ellentétek. Ő személyesen tapasztalja mind a romák mind a magyarok között. Ő azt mondta, hogy panaszt fog tenni, mert már dióval dobálták az udvarát, elvitték a diófájának a termését. Mondta, hogy nagyon sok van belőlük. Ő ezt így élte meg. Ugyanakkor volt olyan interjúalanyunk, aki azt mondta, hogy békében vannak abszolút, békességben élnek, nincs velük semmi probléma.

Kornélia: Mindenkinek más volt a meglátása. Mindenki mást mondott.

Pali: Milyen vélemények voltak?

Marci: Kicsit tömörítve mondtam. Lehet, hogy a probléma abból fakad, hogy végül is van békés viszony sokak között, csak inkább a visszahúzódnak jellemző sokakra.

Pali: Ha jól értem, valami olyasmit mondasz, hogy nem bántják egymást, de visszahúzódnak, mindenki a maga kuckójába.

Marci: Igen. És az árvíz óta van így. Az akkor történt katasztrófa sokakat érintett súlyosabban. Bizonyára legtöbben nem részesültek akkora segítségnyújtásban, nem kaptak akkora kártérítést, ez mély nyomot hagyhatott bennük.

Erzsi: Nekem azt mesélték, hogy az árvíz után ellentétek keletkeztek a faluban, merthogy a házakat alaprajz alapján építették újjá. Tehát annak is ugyanazt a házat építették újjá ingyen és bérmentve mondjuk száz négyzetméteren, akinek száz négyzetméteres összkomfortos, mindennel rendben felépített háza volt, mint mondjuk, akinek száz négyzetméteres romos, vagy romhalmaz, belső problémákkal volt megtűzdelve a háza. És hogy ezt nagyon sokan igazságtalanságként élték meg. Illetve volt még egy dolog, amit igazságtalanságként éltek meg, hogy csak azok kaptak napi ellátást folyamatosan, akiknek összedőlt a házuk. Akiknek nem dőlt össze, csak felújításra szorult a házuk, azt ugyan megcsinálták, de például ez alatt a több hónap alatt – márciustól november elejéig volt ugye az újjáépítés – ezalatt a napi ellátásban nem részesültek. És hogy ezt nagyon nagy igazságtalanságként élték meg. Első sorban azok, akik ebből vagy nem részesültek, vagy akiknek rendezett volt az életük, és olyan is ugyanazt kapta,

akiknek meg nagyon rendezetlen volt. És ez kihatott azóta is a faluban az emberi kapcsolatok alakulására.

János (Ladányi János szakmai vezető): Nehéz ezt mérni, mert nem voltunk itt korábban, és nem tudjuk. És főleg nem tudjuk azokat megkérdezni, akik elmentek, mondjuk azért, mert annyira rosszul érintette őket az, ahogy az árvíz kezelve volt, ezt én nem tudom. De amit látok az, hogy én semmi olyat nem tapasztaltam, ami nagyon erős feszültségekre utalt volna. Amik bizony szoktak lenni az ilyen helyzetű falvakban. Mit értek azon, hogy ilyen helyzetű? Hát most már olyan harminc százalék felé jár a cigány-arány...Énnekem az a tapasztalatom, hogy az ilyen falvakban nagyon erős feszültségek szoktak lenni, a magyar gárda segítségét kéri, és mindenféle borzalmak szoktak lenni. Itt semmi erre utalót nem láttam. Ez az egyik. A másik, amit láttam, az az, hogy az ilyen hátrányos helyzetű falvakban általában az szokott a probléma lenni, hogy nem megy pénz, a fejlesztések nem érnek le ezekbe a falvakba. Úgy van megcsinálva az egész rendszer, hogy az európai uniós pénzeket a városok kapják elsősorban, meg azok a nagyközségek, amelyek kiemelkedő helyzetben vannak a térségben. És egy ennyire hátrányos helyzetű kis faluba nem szoktak nagyon elérni fejlesztési pénzek. Na most, itt mindenhol, ebben a faluban is, és máshova is rengeteg pénz jött. És egyébként nem csak az árvíz után újjaépítésre jött pénz, hanem közintézmények megújultak, minden, egészen elképesztő dolgok állami pénzből, pályázati pénzből valósultak meg. Én még olyat soha nem láttam, hogy közért meg kocsma, az a műintézmény, ahova mi szoktunk járni, hogy ez pályázati pénzből lett volna. Szóval egy csomó pénz jött be a térségbe. Tarpán ez külö-

nösen érezhető. Ott se csak a házakat építették újjá, hanem új épületben van a legtöbb közintézmény, pedig azok nem dőltek össze az árvízben, nem vályogból készültek. És ennek ellenére valahogy semmi se megy. Ez teljesen elkésérítő, hogy van egy térség, ahova bejön egy csomó pénz, és ettől nem lett jobb a helyzet. Én azt hittem ezidáig, hogy ha több pénz jön be, és hogy ha fejlesztés történik, akkor több munkahely lesz, ...Az egésszel arra akarok kilyukadni, hogy valahogy úgy van összerakva ez a magyar társadalom, hogy minden olyan irányban hat, ha megy pénz a településre, ha nem megy pénz a településre, ha nagyon magas a cigányok aránya, ha nem olyan magas a cigányok aránya, ha sok gyereke van a cigányoknak, ha nincs sok gyereke a cigányoknak, akkor is az történik, hogy elvándorol a még meglévő nem cigány lakosság, és ilyen gettófalvak alakulnak ki, ami borzasztó kedvezőtlen folyamat, szinte visszafordíthatatlan folyamat. És még az is történik, hogy ezek nem elszórtan vannak a térképen ezek a gettófalvak, hanem egyre inkább térségesednek, elsősorban Borsod megyében, Borsod megye északi részén lehet ezt nagyon erősen megfigyelni, és valamivel kevésbé erősen délen, az Ormánságban Pécs alatt. Tehát itt is valami ilyesmi történik Beregben. És hát fogalmam sincs, hogy mit lehet ezzel csinálni. Nekem ez a tapasztalatom, amit itt a tábor alatt sikerült összegyűjteni, és ezek nem rózsás perspektívák.

Pali: ...visszakanyarodnék oda, hogy a többiek, akik még nem szóltak erről, hogy látjátok, hogy az emberek egymás közötti viszonyai hogy alakultak? Van-e valami képetek erről, érzékeltetek-e ebből valamit akár pozitív, akár negatív irányban, mert ez az egyik nagyon fontos eleme többek között annak is, hogy van-e perspektívája a falunak

vagy nincs. Ebben nagyon jó lenne tisztábban látni, és a ti véleményetek, az nagyon fontos ebből a szempontból, mert ti beszélgettetek az emberekkel, ti tudjátok bemérni, ha van valamiféle információtok, benyomásotok. Merthogy itt nyilvánvalóan benyomások is közrejátszanak. Ahogy jártatok a faluban, láttátok, hogy a szomszédok egymással szóba állnak vagy nem állnak szóba, hogyan állnak szóba. Ezek is olyan mikromozzanatok, amiből esetleg valami kiderülhet, vagy valamilyen benyomásotok kialakulhat.

László Hajni: Nekünk a Marcival volt olyan interjúalanyunk, aki... illetve volt olyan interjúalanyunk, aki kijelentette, hogy amióta az árvíz volt, azóta a lakosság nem beszélget egymással, a feszültség megvan. És volt egy olyan interjúalanyunk, aki pedig azt állította, mondta, érezte, hogy ha ezt több mint tíz év alatt nem tudták megoldani, ezt a nézeteltérést az újjáépítések után, akkor ez már soha nem fog megoldódni. Tehát voltak olyanok, akik tudják és érzik, hogy ez így marad és a feszültség csak nőni fog. Viszont olyanokkal nem találkoztunk, akik azt mondták volna, hogy ez egy igazságos építkezés volt, hogy jó lenne a hangulat, vagy jó lenne a kapcsolat a szomszédsággal. Főleg olyanokkal találkoztunk, akik teljesen elzárkóznak. A közvetlen szomszédtól is elzárkóznak, nincsen semmiféle kommunikáció. Nagyon sok olyan idős ember van, aki egyedül él, akinek semmiféle segítsége nincsen. Elmondták, hogy az árvíz óta jószágokat sem tartanak. Régen sok volt a sertés, most már főleg csak tyúkok vannak, szárnyasok, nincsenek lovak. Volt olyan interjúalanyunk, akinek pont akkor született 14 kismalaca, és elvitte a víz. Ő se tudta ezt feldolgozni például, belőle is csak folyamatosan jött a szó, nem

kérdeztünk semmit, csak áradt belőle az az élmény, amit senki sem tud feldolgozni, mert pszichés segítséget, pszichológust senki nem kapott. És ez teljesen látszik a falu lakosságán. Lehet, hogy újjáépítették a házakat, megvették a házakat, de magával a lakosság lelkével, a pszichés helyzetével nem foglalkozott senki. És szerintem ez több mint tíz év után teljesen kirajzolódik.

János: Hadd vitatkozzak egy kicsit. ...nem tudom, hogy ez az árvíz, ami biztos, hogy egy rettenetes dolog volt, de nem tudom, hogy ez az árvíz... ez egy konkrétum. Nagyon nehezen tudunk ilyen határvonalakat mondani, az árvíz, az egy nagyon éles határvonal. Nem tudom, hogy nem az árvízre van-e ráfogva itt csomó minden, ami amúgy is meglett volna. Van egy ilyen érzésem. ...Máshol a cigányokra szokták fogni. Azt mondják, minden rendben volt, ez egy dimbes-dombos gyönyörű gazdag falu volt, amíg a cigányok itt el nem szaporodtak. Miközben tudjuk, mert mindenféle kutatási adatokból tudjuk, hogy az mindig egy irgalmatlanul szegény falu volt, és mindig úgy volt, hogy akinek egy módja volt rá, az elment mindig a faluból. Ugye megnőtt a cigányoknak az aránya éppen ezért, és akkor azt lehet mondani, hogy azért, mert sokan vannak a cigányok.

Kornélia:...Egy idősebb házaspárral, az asszonnyal beszélgettünk, és ő mesélte, hogy Ukrajna és Gulács között ingáznak, ott is van amúgy lakásuk meg családi házuk, és szeretnek ide jönni.. Ami szerintem így érdekesség, kicsit megdöbbenett: azt mesélte, hogy a szomszédok is bezárkóznak. És itt a szomszédok bezárkóznak. Mert ezt megkérdeztük, hogy milyenek a viszonyok az itt lakók között. Ő ezt megdöbbenve mondta, mert ott, ahol ők vannak, nyitottabbak az emberek, befo-

gadóbbak. Itt pedig mindenkinek megvan a problémája, gondja, főleg a munkalehetőség, ezt említette a hölgy, és bezárkóznak. Mondta, hogy sokszor nem is látja, mit csinál, vagy hogy mit csinálhat otthon a másik. Biztos valamit tevékenykedik, csak nem mozdul ki a lakásból. Ez egy ilyen érdekes felismerés volt számomra. Én azt hittem, hogy itt többen kimozdulnak, de ez azt mutatta, hogy nem. És jól éreztem magam veletek, ha lesz jövőre tábor, szívesen jönnék.

Tamás:(Liling Tamás) Kezdem a közösségi szociális munka oldaláról. Több táborban voltam már, és valahogy mindig az az érzésem, és most erősödött meg igazán, hogy általában iskolákban vagyunk, az a főhadiszállás. És az iskola és a település kapcsolatán keresztül próbáljunk nézni a helyi problémákat, cigányprobléma, munkahelyi probléma, egészségügyi probléma stb. stb., csak épp a gyerekekkel nem találkozunk. ...nekem változatlanul ez a hiányérzetem, hogy a szociális munka területén, a közösségi szociális munka szemléletnek lehetne terepe a nyári tábor is, ez a tábor, vagy egy másik tábor, vagy nem tudom, hogy ezt hogy lehetne, mert szerintem egy településnek a – és ezt mutatja az a kérdés, amit feszegetsz – hogy egy településnek ma már a jövője a közösségben remélheti a jövőjét. Na most mi mindig ezt megállapítjuk, most is erről beszélünk, hogy az emberek milyen közösségben léteznek egymással, van-e egyáltalán közösség, kiközösítenek, befogadnak, utcák közössége stb., de hogy igazán a közösségi oldalt nem érintjük meg a táborozás alatt. És én azt gondolom, hogy ezen érdemes lenne elgondolkodni, hogy egy ilyen tematikát valahogy végiggondolni, és akkor lehet egy nagyon jó terepe ennek a tematikának mondjuk az iskola változatlanul, és nézzetek körül: hát ugye most

láttunk először amióta itt vagyunk gyerekeket, és így, ilyen állapotban, mint ahogy azt mondtátok. Hogy teljesen be vannak vadulva. Miért is? Azért, mert ezek a gyerekek kiszabadultak az iskolából, és legközelebb szeptemberben van rájuk figyelem. Idén most már nincs is tábor, de a környéken sincs, senki nem szervez nekik semmi programot. Tehát egyszerűen el vannak eresztve. Őket is meg kell etetni, mint az állatokat, aztán jó, ha nem látom őket. Aztán egyszer valahogy beteljük este őket. Tehát olyan térségekbe megyünk, ahol a gyerekek és az iskola kapcsolata megszűnik két és fél hónapra. A közösség és a gyerekek kapcsolata megszűnik két és fél hónapra. És a település jövőjével szakad meg a kapcsolata annak a generációnak, aki valamilyen ki kell hogy bekkelje ezt a két és fél hónapot. És akkor miért csodálkozik a település és mi, hogy ezek az emberek, akikkel itt beszéltünk, ezek alig várják a lehetőséget, hogy innen el. Hát mi köti őket ide? Község szinten? Még egy focicsapat sincs, már bocsánat. Már bocsánat, engem ez nagyon meglepett, mert én még nem voltam olyan helyen, ahol a kocsmában ne az lenne a téma, hogy vasárnap mi fogjuk őket megverni fizikailag a pályán vagy a pálya mellett, vagy ők minket. Még ez a közösségi szervező erő is hiányzik. És ez a közép és egyéb generációra is igaz. És itt visszatérve arra, hogy az emberek közössége: az idős generáció bezárkózik, és az idős generáció elzárkózik a gyüttmentektől. És itt most már nem csak a romák a gyüttmentek, hanem az ukránok is gyüttmentek. És mondják, hogy ott valaki lakik már, de nem beszélünk vele. Tehát ez a szétesés, ez a szétforgácsolódás, erre nincs figyelem. És itt, ahogy te mondtad az árvíz feldolgozását: még a traumatikus helyzetben sincs a közösség-

nek figyelme önmagára. Hát még ilyen békeidőben. Mert most nincs árvíz, nincs ilyen hirtelen jött katasztrófa, itt csak szépen csúsznak le az emberek egzisztenciálisan, mentálisan, mindenféle szempontból. ...

Pali: El fogunk gondolkodni rajta, bár számomra, amit te mondasz, az arról is szól, hogy meg lehetne kísérelni, és lehetne azon is gondolkodni, hogy egy kifejezetten közösségsszervező táborot összehozni, ami egy külön műfaj, más műfaj, én benne lennék. De hát ezen el kell gondolkodni.

Hát akkor a magam részéről is elmondom. Én elsősorban nem a faluról beszélnék, mert azt, hogy én mire jutottam a faluval, ezt én majd leírom. Magáról a táborról mondanám, amit én megéltem. Nagyon örültem, hogy idén megint jönni tudtam a táborba. Nagyon örültem, hogy tudok jönni, mert nekem ezek a táborok, most már hatodik, meg előtte az az öt, amit a kétezres évek elején csináltunk, nekem nagyon fontosak. Több szempontból fontosak. Nagyon fontosak szakmailag. Mert mindig tanulok, kapok információkat, és megtudok valamit arról a településről, arról a tájról, ahol voltunk, és szociológusként ez nyilván nekem nagyon fontos. De szakmailag nemcsak ebből a szempontból jelentenek nekem sokat ezek a táborok, hanem abból a szempontból is, ezt nem tudom másképp mondani: didaktikai szempontból, oktatás-módszertani szempontból. Egyszerűen az, mert ebben a táborban tudom igazán kipróbálni és lemérni, hogy különböző kutatási módszerekben mennyit tudok és miként tudok, milyen hatékonysággal tudok módszertant úgy átadni, hogy azzal ti dolgozni tudjatok. Nagyon fontos visszajelzések ezek számomra. Tehát ha egy jó interjút csinálsz, akkor arra én nagyon büszke vagyok nem csak azért, mert

tudom, hogy te is sokat tanultál vele, hanem azért is büszke vagyok, mert abban egy picikét én is benne vagyok, hogy te egy jó interjút tudtál csinálni. Tehát szakmailag is nagyon fontosak nekem ezek a táborok. És ez a tábor hasonlóképpen az eddigiekhez nagyon sok hozadékot jelentett nekem. Az, amikor te elmondod, hogy hogyan oldódtál föl, az nekem azon túl, hogy emberileg örülök neki, és jó látni, hogy neked ez egy jó érzés volt, ezen túlmenően ez nekem szakmailag is nagyon fontos, mert megint egy picit többet tudok arról, hogy hogy történik a te beleoldódásod a munkába. Minden táborból tanulok sok mindent. Ez az egyik fele a dolognak. A másik fele a dolognak, hogy nekem ez a tábor is rengeteg emberi hozadékot, élményt is jelent. Megismerkedni veletek. Az órán találkozni a hallgatókkal, az egy dolog, de más körülmények között, más közegben megismerkedni, más oldalakat meglátni, megérezni, mint amit egy órán vagy vizsgán megérez az ember, az egy borzasztó fontos emberi élmény. Tényleg nagyon fontos, mert ha az ember sok évtizede, immár több mint negyven éve oktatásban van tanárként, óhatatlanul elkezdene belemerevedni a tanárszerepbe. Egy ilyen tábor óhatatlanul kimozdít ebből. Mert nem lehet tanítóbácsit játszani, legalábbis én nem tudok tanítóbácsit játszani akkor, amikor este van, és most dolgoztunk, aztán kimegyünk a könyvtárba, (a „könyvtár” megjelölés a hejcei gólyatáborok óta egyezményesen a kocsma álneve – B.P.) ...Ez egy másfajta reláció, viszony, mint a tanár-tanítvány viszony, és ez nekem borzasztó fontos, hogy másfajta viszonyt is megéljek az életemben, mint ezt az oktatói-hallgató viszonyt. Nagyon szépen köszönöm ezt nektek, és amit visszkapok én tőletek ebből, az nekem nagyon jó és nagyon fontos. ...

Én nagyon szeretném, hogy jövőre is tudjunk tábort szervezni, és nagyon örülnék neki, ha minél többőtökkel tudnék ott újra találkozni, mert az egy külön izgalmas dolog, azt nyomon követni, hogy az, aki többször, esetleg évről-évre ott van egy táborban, abban mi minden történik, mennyire másképp van ott másodszor-harmadszor-negyedszer egy ember egy táborban, mint először. Egy külön izgalmas dolog számomra ezt figyelni, ezért mondtam, hogy örülnék, ha minél többőtökkel tudnék találkozni a remélhetőleg jövőre is megszervezendő a táborunkban.

Ez volt tehát a tábor „szubjektív summázata”.

Márokpapi (2016)

A tábor ideje: június 24-29.

Helyszín: Márokpapi (Wesley iskola)

A tábor vezetése: Bánlaky Pál szakmai vezető, Donkó Erzsébet társ-vezető és technikai vezető, Kapitány Éva fotó konzulens, Liling Tamás video konzulens.

A tábor résztvevői: Balázs Bea, Ferenczi Piroska, Francsics Lili, Géri Erika, Katona Erika, Kárpáti Mariann, László Hajnalka, Major Júlia, Megyeri Gábor, Molnár Attila, Takács Erika, Tanárki Éva, Tóth Márton.

A tábor programja. A lényeg – idézek egy előző beszámolóból: a résztvevők számára valóság-élmény legyen, tapasztalat az empirikus kutatásban, lehető szinten közösségi élmény – azonos az előző táborokéval. A módszer: ebben a táborban *információgyűjtő technikaként* csak az *interjút és a megfigyelést* használtuk. (A korábban használt kérdőívről történő lemondás szakmai indoklását a korábbi – Gulács – munkáról írott beszámolóban részleteztem.) Ezúttal is bebizonyosodott, hogy ha interjúval és megfigyeléssel dolgozunk, *és az információkat haladéktalanul (az elkészülés napján, legkésőbb másnap) rögzítik a résztvevők*, megfelelő mennyiségű és minőségű információkhoz juthatunk. Ezúttal azonban két ponton is módosult a tábor *szakmai koncepciója*.

Valamennyi eddigi táborban olyan faluban dolgoztunk, amelyekben jelentős volt a *cigány népesség aránya*. Értelemszerűen egyik fontos témakörünk annak „letapogatása” volt, hogy mit jelent ez a falu életében, hogy milyen a cigány és a nem cigány népesség egymáshoz való viszonya. Erre a kérdéskörre itt nem kellett kitérnünk, mert mértékadó helyi informátorok szerint ebben a faluban összesen 2-3 cigány család él, ők is a falu különböző részein. Tehát a cigányság, mint valamennyire is elkülönülő társadalmi tömb, nincs jelen a falu életében. Ezzel a témakörrel tehát nem kellett foglalkoznunk. (A 2011-es Népszámlálás adatsora ugyan jóval több cigányt jelez; a különbség értelmezésére a maga helyén még visszatérünk.) Így a falu lakóival készült *életút-interjúk* során magáról a faluról, a falu életéről múltjáról, és jövőjéről gyűjtöttünk információkat.

A másik koncepcionális különbség a következő volt. Márokpapi Wesley-iskolája sajátos intézmény: nem általános iskola, hanem olyan középfokú tanintézmény, amely olyan fiatalok számára ad „második esélyt”, akik vagy el sem tudtak kezdeni középiskolai tanulmányokat, vagy különböző okokból kiestek valahonnan, de szeretnének szakmát vagy érettségit szerezni. Értelemszerűen többségük nem ennek a falunak a lakosa. Az intézmény szervező munkatársa (Rézműves Ottó; segítségét ezúton is köszönjük) segítségével lakhelyükön kerestünk fel itt végzett fiatalokat, és velük (esetenként családjukkal is) az iskoláról, annak életükben betöltött szerepéről, jelentőségéről beszélgettünk. Zömmel ugyanerről a témáról volt szó abban a *csoportos interjúban* is, amelyet az intézmény tanáraival folytattunk.

Rendelkezésünkre áll tehát 33 rögzített interjú- és megfigyelési anyagunk a faluról, tekintve, hogy a faluban összesen 220 ház van, ez elegendő szám ahhoz, hogy megalapozottan alkothassunk képet. Van 9 végzett diákkal (és részben családjukkal) készült interjúnk, és van a csoportos interjú anyaga; mindegyikben elég sok különböző jellegű („kemény” és „lágy”) információval. Van tehát annyi információnk, amiből nyugodtan dolgozhatunk. Természetesen ebben a táborban is a munka jelentős részét képezték a minden esti szakmai- és élménybeszélgetések.

Orosháza (2017)

Alapadatok:

A tábor helyszíne: Orosháza, Wesley iskola

A tábor időpontja: június 29.-július 6.

Szakmai stáb: Bánlaky Pál és Donkó Erzsébet táborvezetők, Bakos Bettina környezettan, Kapitány Éva fotó, Liling Tamás videó

A tábor résztvevői: Bakó Vivien, Balogh Erika, Bata György, Gál Anna, Katona Erika, Varga Rita, Welker Gabriella

A tábor szakmai programja:

Az idei tábor szakmailag eléggé más programot jelentett, mint az előző táboroké volt. Alapvetően csak az iskola dolgaival akartunk foglalkozni, azon belül is hangsúllyal (interjúk alapján) azzal, hogy mit jelent a *családok és a gyerekek* számára az iskola. Alapmódszerünk tehát a szülőkkel (és részben a gyerekekkel) készített interjú volt, ezen túlmenően készült egy elég alapos (másfél órás) *csoportos interjú* a tantestülettel, valamint hosszabb, interjú-szerű beszélgetés az igazgatónővel és az igazgatóhelyetttel. Ezeknek az alapján fogunk tudni valamennyit elmondani az iskola munkájáról; illetve dominánsan arról, hogy hogyan látják ezt az érintett szülők és gyerekek.

A tábor résztvevői zömmel szociális munkás hallgatók voltak, jelen volt még két környezettan és egy pedagógia szakos is. A környezettanok ezúttal külön programmal dolgoztak (ld. alább), a pedagógia szakos kolléga, éppen az idei tábor jellege következtében,

egyértelműen a „fő programba” csatlakozott be. Bár a résztvevők száma aránylag kevés volt, de a jelen lévők szokásosnál intenzívebb munkája révén az eltervezett szakmai programot meg tudtuk valósítani.

Az előző években fontos szempont volt magának a településnek a megismerése is, idén ezzel alig tudtunk foglalkozni. Illetve anynyiban igen, hogy a táborban részt vett környezettanosi hallgatók ezúttal nem vettek részt az interjúzásban, hanem a város környezeti jellemzőivel ismerkedtek. A *tábori életben* (napközbeni közös programok, esti értékelő-élménymegosztó beszélgetések, stb.) természetesen a környezettanosi hallgatók is részt vettek, ebben a szférában jelenlétük teljesérvényű és hasznos volt. Mégis fontos tanulság számunkra, hogy a jövőben a programot úgy kell megterveznünk, hogy az a különböző szakos hallgatók *együttes munkáját* tegye lehetővé. Ez ugyanis, a korábbi évek tapasztalatai egyértelműen erre utalnak, komoly mértékben gazdagítja a különböző szakosok szemléletmódját: a szociális munkás (és pedagógia) szakos hallgatók rálátnak arra, hogy a szociális (és oktatási) problémáknak mennyi és milyen fontos környezeti összefüggései vannak, míg a környezettanosi hallgatók a környezeti problémák szociális vonatkozásait érzékelik meg. Ennek a lehetőségnek a biztosítása a megfelelően átgondolt programszervezéssel a következő tábor fontos feladata lesz.

A programot azonban természetesen úgy alakítottuk, hogy az alapcél (a hallgatók saját-élményű valóság-ismerete) így is elérhető legyen.

Magáról a városról tehát nem gyűjtöttünk információkat. A város-élet egy fontos metszetéről, a környezeti tényezőkről azonban a környezettan szakos hallgatók (és szakmai vezetőjük) munkájából van valamelyes képünk. Erről Bakos Bettina oktatói összefoglalójából a lényegi tartalmi részt iktatjuk a beszámolóba. Az iskoláról gyűjtött információinkról pedig majd a II. részben lesz szó.

Abaújkér (2019)

A tábor helyszíne: Abaújkér; szállást és étkezést a Wesley János (MET) iskola biztosította.

A tábor *időpontja*: június 22-29.

A tábor *vezetői*: Bánlaky Pál, Donkó Erzsébet, Liling Tamás és Verebics Petra

A tábor *résztvevői*: Barna Sára, Bata György, Berhi Ferenc, Bottyán Edit, Erdődi Adrienn, Farkas Katalin, Gyuris Ibolya, Kovács Pálné, Roznik Mihályné, Ságodi Zsuzsanna, Sándorné Tóth Marcsi, Somogyiné Lendvay Ildikó, Takács Éva (Tamás Artúr; V.P. gyermeke)

A tábor *szakmai programja alapelveiben* azonos volt a korábbi táborokéval.

A konkrét kutatási program ezúttal 4 elemből tevődött össze:

- Az abaújkéri MET-iskola sajátosságaiból következően információkat akartunk szerezni arról, hogy mit jelent ez az iskola a tanulóknak és családjaiknak. Ennek érdekében *interjúkat* készítettünk az érintettek lakhelyén. (A tanulók zöme ugyanis más településen él.)
- Valamennyit meg akartunk tudni arról, hogy az iskola ottléte mit jelent a falu számára: az ott élők mit tudnak az iskoláról, mi a véleményük róla. Ehhez beiktattunk a kérdőívbe egy erre vonatkozó kérdést (ld. kérdőív 30. kérdés), valamint témája volt az interjúknak is.
- Fontosnak tartottuk a falu *helyi társadalmának* valamilyen szintű megismerését, ennek érdekében a korábban már használt kérdőívbe beiktattunk megfelelő kérdéseket (ld. kérdőív 18-29- és 31-35. kérdések), valamint témája volt a kiegészítő interjúknak (ld. következő bekezdés) is.
- Mivel a faluban számottevő a cigány (roma) népesség aránya, vizsgálni akartuk a cigányok – nem-cigányok egymáshoz való viszonyát. Ezt alapvetően egy olyan kérdőív segítségével gondoltuk elvégezni, amelynek alapvető részeit több korábbi vizsgálatban használtuk, és így valamilyen összehasonlításra is lehetőségünk nyílik. A kérdőív adatfelvételét minden esetben, ahol erre a megkérdezett „hozzáállása” lehetőséget adott, kiegészítő (egyes kérdéseket tovább részletező) *interjú* kísérte.

Az alkalmazott helyszíni adatgyűjtő technikák a fentieknek megfelelően a következők voltak:

- kérdőív (Családi adatlap) lekérdezése;
- a kérdőívhez kapcsolódó vagy attól független *tematikus interjúk* készítése;
 - *célzott megfigyelések*: az alanyok fizikai környezetének (lakás, ház, udvar), valamint (amennyiben az interjú készítésekor több családtag is jelen volt) az egymás közötti viszonyok megfigyelése. (Ezek eredményeit a szoros tartalmi összefüggések miatt nem lehetett a szorosan vett interjú-leírásoktól külön választani, így ezek is a 4. sz. Mellékletben találhatók meg.)

Természetesen az így nyert információk mellett a jelen beszámoló összeállításához felhasználtam a rendelkezésre álló egyéb adatforrásokat (statisztikai adatok, jelentősebb intézményekre vonatkozó adatok, „hivatalos személyek”-kel készült interjú adatai, stb.) is.

Számszerűen az adatfelvétel a következőképpen alakult:

- kérdőív értelmezhető adatokkal: 51 db
- interjú összesen: 72 db; ebből
- a faluban cigány alany: 17 db
- a faluban nem cigány: 34 db
- más településen (mind cigány): 21 db
- „hivatalos” személlyel: 8 db
- intézmény leírás: 6 db

Ezekhez természetesen hozzá jönnek a KSH Népszámlálásokból vett adatok, az internetről levett információk és a „hivatalos” sze-

mélyekkel (polgármester, református lelkész, stb.) készített interjúkban szereplő információk.

Nyilvánvaló, hogy egy alig egy hetes munka alapján teljes, és teljesen megbízható képet nem lehet kiformálni a faluról, az iskoláról. Töredékek, mozaikkockák ezek. De úgy gondolom, így sem érdekelnek.

Tiszaszentmárton 2. (2020)

A tábor helyszíne: Tiszaszentmárton; szállást és étkezést a Balassi Bálintról elnevezett Wesley János (MET) iskola biztosította.

A tábor *időpontja*: augusztus 21-28.

A tábor *vezetői*: Bánlaky Pál, Donkó Erzsébet és Verebics Petra

A tábor *résztevői*: Bajnóczy Mónika, Bata György, Farkas Katalin, Hagyba Krisztina, Tóth Gertrúd, Tóth Sándorné Marcsi, (Tamás Artúr; V.P. gyermeke)

(Itt kell megjegyezni, hogy a koronavírus megjelenése igen jelentős mértékben befolyásolta a tábor megszervezését. Az eredeti időpontot – június 29-től; amire már februárban jelentkezettük a résztvevőket – le kellett mondanunk, még pedig úgy, hogy teljesen bizonytalan volt, egyáltalán lehetséges lesz-e a tábor megtartása. Június közepén mertünk az augusztusi időpontról dönteni, ez önmagában is nagyon késői időpont a jelentkezésekhez, és tudható volt az is, hogy az augusztus vége –

egyebek között az iskolakezdésre való készülődés miatt - többek számára nem lesz alkalmas. Mégis, egy kicsit – valljuk be ezt is – amolyan „csakazértis” alapon a tábor megtartása mellett döntöttünk, vállalva a kisebb létszám kockázatát. Itt előzetesen csak annyit: hitem szerint jó döntés volt.)

A tábor *szakmai programja alapelveiben* azonos volt a korábbi táborokéval. Felidézek korábbi megfogalmazásokat:

A tábor célja több elemű. Röviden jelezve a következőkből áll:

- lehetőséget ad a résztvevő hallgatóknak egy mai magyar falu társadalmi valóságának *élményszintű* megismerésére;
- a gyakorlatban, „élesben” kipróbálni az általunk oktatott szakmákban használatos információ gyűjtő technikákat;
- egy falu helyi társadalmának jellemzőiről, azon belül a településen lévő MET fenntartású iskoláról (annak a falu helyi társadalmába való beilleszkedéséről) információkat gyűjteni;

Mivel megítélésünk szerint az elsőként említett a legfontosabb cél, ezért a munkát *pedagógiai céloknak alárendelt kutatásnak* tekinthetjük.

A konkrét kutatási program a fentiekből következően az alábbi elemekből tevődött össze:

- Valamennyit meg akartunk tudni arról, hogy az iskola ottléte mit jelent a falu számára: az ott élők mit tudnak az iskoláról, mi a véleményük róla. Ez egyik témája volt az interjúknak.

- Fontosnak tartottuk a falu *helyi társadalmának* valamilyen szintű megismerését, így ez volt a fő témája az interjúknak.
- Mivel a faluban számottevő a cigány (roma) népesség aránya, vizsgálni akartuk a cigányok – nem-cigányok egymáshoz való viszonyát.

Az adatgyűjtés *technikájaként* egyrészt a *tematikus elemeket tartalmazó életút-interjút*, másrészt a hozzá kapcsolódó *rögzített szempontú megfigyeléseket* használtuk. (Az interjú vázlatot ld. 1. sz. Mellékletben) A korábbi években többször is használt *kérdőívet* ezúttal nem építettük be, mint vizsgálati eszközt, mivel úgy gondoltuk, hogy a vírus-helyzet miatt, a szokásosnál kevesebb résztvevővel adott időkeretek között nem lehetne a megfelelő mennyiségű információt begyűjteni.

Természetesen az így nyert információk mellett a jelen beszámoló összeállításához felhasználtam a rendelkezésre álló egyéb adatforrásokat (statisztikai adatok, jelentősebb intézményekre vonatkozó adatok, „hivatalos személyek”-kel készült interjú adatai, stb.) is.

Számszerűen az adatfelvétel a következőképpen alakult:

- interjú összesen: 59 db; ebből
 - cigány alany: 25 db
 - nem cigány: 34 db
 - interjú „hivatalos” személlyel: 5 db
- intézmény leírás, egyéb anyag: 6 db

Interjúk és intézmények leírását és az egyéb anyagokat ld. 2. sz. Mellékletben

Az interjúk *feldolgozásának módszere* ezúttal is a *kvalitatív szövegelemzés* volt. A teljes anyag alapos áttekintése alapján 16 *kategóriát* vettünk fel, amelyek egy-egy számunkra fontos információegységet tartalmaznak, ez a *kategória-szótár* (Ld. *Mellékletben*). Majd kijelöltük az egyes kategóriákhoz tartozó interjú-részleteket, és ezeket kategóriánként kigyűjtöttük. (A kigyűjtéseket ld. 3. sz. *Mellékletben*.)

Az interjúk vonatkozásában ez a *rendezett információ-halmaz* képezi az elemzések nyersanyagát.

Ezekhez természetesen hozzá jönnek a KSH Népszámlálásokból vett adatok, az internetről levett adatok és a „hivatalos” személyekkel (polgármester, iskolaigazgató, könyvtáros, stb.) készített interjúkban szereplő információk.

A fenti információbázisból, a faluról felrajzolható kép természetesen nem lehet teljes; a megközelítő teljességhez is többször ennyi idő és munka ráfordítása volna szükséges. Sok bizonytalanságot, és persze tévedéseket is tartalmazhat, amit leírunk. Csak annyit állíthatok jó meggyőződéssel, hogy szándékosan nem torzítottunk, hogy legjobb tudásunk szerint igyekeztünk megismerni és rögzíteni a faluban élő emberek véleményét (hisz a *megkérdezéssel* technika lényegénél fogva mindig csak *véleményt* hozhat felszínre). Ebből igyekeztem kihámozni-összerendezni a II. Részben leírtakat.

II. rész: Amit megtudtunk – a falvakról (miniszociográfiák a helyi társadalmakról) és az iskolákról (tények és vélemények)

GEMZSE

Az írás eredeti címe: A falu iskolája

2010

A faluról

(A községről adott vázlatos áttekintést zömmel BODNÁRNÉ BADAK Éva (egyébként községi lakos): „Leszakadás, szegregálódás, elvándorlás összefüggéseinek vizsgálata Gemzsén” című, a miskolci egyetem Terület és Településfejlesztési Szakán készült szakdolgozata alapján készítettük el.)

A település évszázadokra visszanyúló történetével ezúttal nem szükséges foglalkoznunk. A jelen állapot értelmezéséhez azonban érdemes a tágabb – területi – kitekintés.

Gemzse Magyarország észak-keleti részén fekszik, Vásárosnamény térségében, Nyíregyházától még keletre, jó félszáz kilométerre, egyértelműen hátrányos helyzetű régióban. Elegendő egyetlen

adattár ennek érzékeltetésére: a KSH 2001-es adatai szerint az egy főre jutó GDP a legfejlettebb Közép-Magyarország régióban az országos átlag 152, 2%-a, az Észak-Alföld régióban (ahová a falu is tartozik) mindössze 72, 0%. S még a régió belül is a vásárosnaményi kistérség a leghátrányosabb helyzetűek egyike. A kistérség egyetlen városa Vásárosnamény, városi rangja csak 1979 óta van.

A térség egészének hosszabb ideje kedvezőtlenek a demográfiai folyamatai. Jellemző a természetes fogyás és a vándorlási veszteség is, következésképpen romlik a korösszetétel. „A statisztikai térségek közül ez a kistérség viselte el a legnagyobb vándorlási veszteséget az utóbbi években...” – írja a hivatkozott szakdolgozat szerzője. Ez összefügg a térség munkaerőhelyzetével: a munkanélküliség tartósan magas, 2001 decemberében a munkanélküliségi ráta 4%-al meghaladta még az egyébként is magas megyei átlagot.

Gemzse még ezen a térségen belül is a rosszabb helyzetű települések közé tartozik. (Ennek egyik oka minden bizonnyal az, hogy a rendszerváltozásig Ilk társközsége volt, és, mint ahogy az másutt is gyakran előfordult, az egyébként is szűkös fejlesztési erőforrások nagyobbik hányada a központi községre jutott.) A hivatkozott szakdolgozat írója szerint „...1997 óta a település hátrányos helyzetűnek minősül. ... Az infrastruktúra hiányos, a településen csupán önkormányzati intézmények működnek. A falunak a szomszéd községgel közös orvosa van, gyógyszerár nincs, és egy mobiltelefon-szolgáltató rádiójele fogható jól. A községben nincs művelődési ház, mozi, községi könyvtár, tornaterem, sportpálya stb.” (I.m. 34. o.) A helyzet azóta annyiban változott, hogy 2010 nyarán – holland diákok munkájával –

használható állapotba hozták az iskola tornatermét, és elkezdődött – a polgármesteri hivatal mellett – egy közösségi ház kialakítása. (Illetve, tegyük még ezt hozzá, a helyzet valamelyest tovább is változhatott: mi 2010 augusztusban dolgoztunk a faluban, leírásunk akkori állapotot rögzít. Azóta megtörtént az önkormányzati választás, és a falu új képviselőtestületet és másik polgármestert választott. Változtatott-e ez a falu életén, nem tudjuk még.)

A község lakóinak száma kevesebb, mint 900 fő, ebből külterületi lakos mintegy 200 ember. Etnikailag és felekezetiileg is vegyes. Az etnikai megoszlás: a magyar és cigány lakosok aránya körülbelül 45-55%. Felekezet szerint (a 2001. Népszámlálás adata) 40% református, 20% katolikus, 20% pünkösdistá, 20% egyéb vallású, vagy nem jelölt meg vallást.

A falu lélekszáma – eltérően sok más hasonló helyzetű településtől – az elmúlt évtizedben is nőtt, bár a legutóbbi években már némi csökkenés mutatkozik. (Adatok: 1998-ban 847 fő, 2000-ben 849 fő, 2002-ben 859 fő, 2004-ben 895 fő, 2009-ben 876 fő) A növekmény egyrészt beköltözésből származik; az ezredforduló táján elég sok cigány család költözött a faluba, másrészt abból, hogy a beköltöző (vagy „őshonos”) cigány családokban még mindig elég sok gyermek születik. Azonban ezzel együtt is a falu korösszetétele kedvezőtlen, nő a 60 éven felüliek aránya, előregedő a település. Negatív tényező, hogy „A fiatal munkaképes korúak közül kerül ki a legnagyobb *vándorlási veszteség*. Ennek tudható be, hogy romlik a település *eltartóképessége*.” (I.m. 37. o.; szerző kiemelése)

A lakosok zöme (93%) családi házban lakik, amelyek 1/3-a „szocpollar” épült 1992 és 2002 között. Így épült az Újsor is, ami a község központjáról, mintegy 3 km-re van, és amely egyértelműen cigány-telep. Külön probléma, hogy ez a település-rész csak közúton közelíthető meg – nincs járda sem – a gyermekek is csak az elég forgalmas főúton haladva juthatnak el az iskolába is.

Hátrányos helyzetű a falu munkalehetőségek szempontjából is. (2004-es adatok szerint) aktív kereső 123 fő, munkanélküli 315 fő, inaktív kereső 217 fő, eltartott 234 fő. Az aktív keresők közül 88 fő (az aktív keresők 72%-a!) ingázik, nem a faluban van a munkahelye. „Mára már csak az önkormányzat intézményei jelentenek némi elhelyezkedési lehetőséget a községben, jelenleg 35 fő áll ilyen alkalmazásban.” (I.m. 41. o.). A pontos adatok napjainkra változtak valamegyest, a fő arányok azonban változatlanok.

A település tehát minden szempontból súlyosan hátrányos helyzetű. Kulcsfontosságú kérdés így az *iskola megmaradása*. Kulcsfontosságú, mert egyrészt *esélyt ad* ahhoz, hogy ne ürüljön ki teljesen a falu szellemi-közösségi élete, és kulcsfontosságú másrészt azért is, hogy a faluban élő gyerekek – jelentős arányban szegény cigány gyerekek – számára elérhető módon legyen meg a tudáshoz való hozzáférés lehetősége.

A község önkormányzata azonban az évtized közepére képtelenné vált az iskola fenntartására. Be *kellott* (volna) zárniuk azt. Ekkor fordultak a Magyar Evangéliumi Testvérközösséghez, amelyről tudták, hogy a környéken több, hasonló helyzetbe került iskolát mentett már meg. Innentől kezdődik a mi történetünk.

Mielőtt magáról az iskoláról (valamint az iskola és a falu kapcsolatáról) szólnánk, szükségesnek látszik a tanulók, az iskolába járó gyerekek családjairól szólni. Arról a *szociokulturális miliőről*, amelyből a gyerekek nap mint nap az iskolába érkeznek. Megteendő és megtehető ez azért, mert a közeg, ahonnan a gyerekek jönnek, aránylag homogén: az iskola tanulóinak több mint 90%-a cigány, és többségük az Újsoron lakik.

A gyerekek családjai (a szociokulturális miliő)

Alaptény, mint említettük, hogy a gyerekek csaknem mind cigányok. Ugyancsak alaptény – és nyilván ez a fontosabb –, hogy ezen belül is az összlétszám több mint fele „*HHH*”, halmozottan hátrányos helyzetű. Ugyancsak fontos alaptény, hogy a családok többsége (adataink szerint nagyjából négyötöde) a gyerekszámokat tekintve nagy család, nem kevés közöttük az olyan, amelyben 5 vagy több gyerek él. Ezeket a tényeket kell felbontanunk, pontosítanunk.

A *családösszetétel*t vizsgálva a következő képet kaptuk: a családok nagyjából egynegyede „szabályos” nukleáris család (szülők és gyerekeik). Ugyancsak egynegyed a csonka (vagy egyszülős) családok aránya, amelyekben apa vagy anya vagy nagyszülő neveli a gyerekeket. És a családok nagyjából fele többgenerációs. A gyerekek háromnegyede tehát, formálisan legalábbis, rendezett közegből jön. Meg kell azonban fontolnunk, hogy vajon közvetlen szempontunkból, a gyerekek és családjuk iskolához való viszonya szempontjából, a többgenerációs családösszetétel által determinált szociokulturális miliő optimális-e? Tudjuk, hogy a több generáció együttélése a gyermekek szocia-

lizációja szempontjából is alapvetően pozitív hatású. Ezen belül azonban – és erre vannak az interjúkban félig-meddig rejtett, áttételes utalások – az iskolával (általában a formális keretekben megszerzett tudásokkal) kapcsolatos attitűdökben, az otthoni tanulás körülményeinek (technikai lehetőségeinek) alakulásában (a tanuláshoz megfelelő hely és viszonylagos zavartalanság is kell!), az időszerkezet formálódásában a többgenerációs forma lehet, hogy negatív hatású, nehezíti a gyerek iskolai tanulmányait. Nincs elegendő adatunk ahhoz, hogy valami biztosabbat mondjunk, de a kérdés (alkalmasint egy következő szociotábor egyik lehetséges kérdéseként) megfogalmazódott.

Fontos kérdés a gyerekeket körülvevő *fizikai környezet, a lakás*, amelyben élnek a családok.

Mint említettük, a gyerekek családjainak nagyobbik része az Újsoron, a falu cigánytelepén lakik. Mit mondhatunk erről a telepről magáról (azon túl, hogy, mint szintén említettük, a falu központjától távolabb van, csak a forgalmas közúton közelíthető meg)?

Nagyon vegyes a kép. Vannak itt jól karbantartott házak, többé-kevésbé rendezett udvarral. És vannak emberi tartózkodásra csak nagyon korlátozott mértékben alkalmas épületek is, üveg nélküli ablakkal, fóliával foltozott tetővel, mállott vakolattal. (Ajánlom az olvasó figyelmébe Konéter Anita fotóit, melyek az Iványi Tibor Emléknapon voltak kiállítva.) *Eredetileg* (ld. előző rész: „szocpolos” építkezés) nagyjából egyforma minőségű építmények voltak ezek. Hogyan jöttek létre ekkora különbségek?

„Első olvasatra” hajlamosak volnánk a bennlakók *igényszintjének* különbözőségében keresni a magyarázatot. Félrevezető lenne. A

szisztematikus (tehát előre rögzített szempontok szerinti) *megfigyelések* ugyanis egyértelműen arról tanúskodnak, hogy – valóban csak 1-2 kivételtől eltekintve – jól látható a lakás *tisztán tartására* való törekvés, az adott feltételek között egyáltalán lehetséges *rendezettség* kialakítása. A rossz lakás-állapot, úgy látszik, *nem* az igénytelenség jele. Egyszerűen arról van szó, hogy a karbantartás (illetve a lakás közvetlen környezetének, udvarának rendben tartása) csak *saját erővel* lehetséges. Ahol nincs „saját erő”, mert nincs pénz se ablaküvegre, se néhány tetőcserépre, se egy vödör mészre, nincs fizikai erő (betegség vagy öregség miatt) még egy létra odébb állítására sem, ott a lakás (a ház) állagának alakításában az idő (meg az időjárás) veszi át az uralmat. S itt nem csak arról van szó, hogy a gyerekek egy része számára egy ilyen lepusztult fizikai közeg a mindennapi élettér. A dolog arról is szól, hogy a többiek is, akik a jobb állapotú lakásokban élnek, a saját házukat körülvevő közvetlen települési környezetként ezt a „vegyességet” látják, élik meg. Alkalmasint „perspektívaként”, hiszen látják és megélik, bármelyikük családja bármikor kerülhet olyan helyzetbe, hogy nem lesz képes otthona jobb állapotát fenntartani.

A fizikai környezethez tartozik a *laksűrűség*. Nem lehet meglepő, hogy az esetek jelentős hányadában családjainknál nagy a zsúfoltság. A családok háromnegyedében 6 vagy több fő él együtt, a tipikus lakásnagyság másfél-két szoba. Gyakori az is, hogy ősztől tavaszig még ez a tér is beszűkül: csak a konyhát és legfeljebb még egy szobát fűtenek. Eléggé nyilvánvaló – és szempontunkból most ez a fontos –, hogy olyan helyiségben, ahol hárman vagy többen tartózkodnak együtt, komolyan tanulni, leckét csinálni nem nagyon lehet.

Számon kérhet-e az iskola ilyen körülmények között élő gyerektől otthoni munkát? Költőinek tűnik a kérdés...

A szociokulturális miliő fontos eleme a *szülők iskolai végzettsége*. (Legutóbb a PISA vizsgálatokhoz kapcsolódó háttér tanulmányok mutatták meg, hogy markáns összefüggés van a szülők – ezen belül is inkább az anya – iskolai végzettsége és a gyerek tanulmányi eredményei között.) Talán elég itt annyit elmondani: az általunk vizsgált családokban az anyák között gyakorlatilag nincs 8 általánosnál magasabb iskolai végzettségű (elég sokan a nyolc osztályt se végezték el), az apák között is csak néhány szakmunkás van, magasabb végzettség nem fordul elő. (Ez is magyarázza a *halmozottan* hátrányos helyzetű gyerekek nagy számát: annak ugyanis egyik összetevője éppen a szülők alacsony iskolai végzettsége.)

Magával az iskolai végzettséggel valószínűsíthetően elég szoros kapcsolatban van az azzal kapcsolatos *attitűd*: mennyire tartják fontosnak a szülők a tanulást, az iskolában megszerezhető tudást. Erről a legtöbbit két interjú-részlet mond. Az első alanya asszony, aki elvált, több éve új élettársi kapcsolatban él. Az interjú készítője (a „családi adatok” felvétele kapcsán) kérdezte, hogy mi élettársa legmagasabb iskolai végzettsége. A válasz: „Nem tudom. Nem tartottam fontosnak, hogy ez iránt érdeklődjem”. A másik interjú alanya viszonylag fiatal, 30 évesnél alig idősebb nő. Tőle (is) kérdeztük, hogy az általános iskola elvégzése utánra volt-e valamilyen terve, elképzelése, vágya esetleges továbbtanulásról. „Á, nem is gondoltam rá, eszembe se jutott, hogy lehetne még tanulni... Nem, eszembe se jutott.”

Igaz viszont, hogy a *gyerekekkel kapcsolatos tervekben*, vágyakban, perspektívákban már más jelenik meg. Mintha az iskolából, tömegkommunikációból már átszivárgott volna, hogy másként is lehetne (kellene, vagy *illene*?) gondolkodni. Gyakorlatilag minden szülő azt mondta, hogy a gyerekek tovább kellene tanulnia, legalább szakmát kellene szereznie. (A „legalább”-hoz, a perspektíva határaihoz egy más munkánkból származó adalék. Középiskolás, kollégiumban lakó cigány gyerekekkel dolgoztunk, személyiségfejlesztő csoporttal. Egy alkalommal „megálmodtattuk” őket: milyennek „álmodják meg” – tehát nem *valószínűségi*, hanem *vágy* szinten – önmagukat öt év múlva, tehát huszonvalahány évesen. A csaknem 30 gyerek között egyetlen egy sem volt, aki saját magát a felsőoktatásban, vagy felsőoktatást végzettként képzelte volna el...)

A háttérhez, a szociokulturális miliőhöz tartozik természetesen az *anyagi viszonyok* kérdésköre is. Erről nem sokat lehet mondani. Rendszeres munkajövedelme, „fix állása” a gyerekek szülei közül alig kettőnek-háromnak van. (Az se a faluban, eljárók.) A többiek? Segélyek, alkalmi munkák, idénymunkák. Amikor ott voltunk (augusztus vége) éppen a dohánynak volt szezonja. Elég sok esetben mondták, hogy máskor jöjjünk interjúzni, mert dohányt törni mennek. De elmondták azt is, hogy ez csak rövid ideig tart, más meg alig van. Érthetően: a téesz megszűnése óta a falu határában alig folyik olyan mezőgazdasági tevékenység, ami időszakos munkaerőt igényelne. Egy idősebb interjú-alanyunkra, miután elsorolta a vázolt helyzetet, az interjúkészítő rákérdezett: „És tessék mondani, akkor miből élnek?” Válasz: „Miből? A semmiből, kedveském...”

Röviden összefoglalva a mondottakat: a gyerekek családjainak mind a fizikai feltételei, mind a szorosabban vett szociokulturális miliője kedvezőtlenek az iskola szempontjából: az a háttér, amelyből a gyerekek jönnek, sem létszerűségében, sem a közeg attitűdjeivel nem motivál a tanulásra. A gyerekekkel kapcsolatos tervek, vágyak azonban biztatóak, valamilyen felszíni szinten már megjelenik a továbblépés, a kitörés eléggé homályos igénye. *Az iskolának tehát a kedvezőtlen háttér és a tervek-vágyak között feszülő ellentmondást kell kezelnie.*

És akkor most

Az iskoláról

Maga az iskolaépület – ez fontos! – viszonylag új, alig több 10 évesnél. Modern, építészetileg jó megjelenésű, funkcionálisan jól használható építmény. Most, hogy már a tornaterem is használható, minden szempontból kielégítő tereket biztosít a jó színvonalú oktatáshoz. Felszereltsége is megfelelő, számítógépes termében az internet is rendelkezésre áll.

Az iskola, tanulólétszámát tekintve, kicsi. Az elmúlt években a létszám 90-100 között volt; tegyük újra hozzá, hogy a gyerekek több mint 90%-a cigány. Természetesen kicsi – 12 fő – a tantestület is. Ám – az igazgatónőtől, a polgármestertől és szülői véleményekből kapott információink szerint – szakmai összetétele megfelelő, garantálhatja a színvonalas oktatást. Más szempontból problematikus azonban, hogy a tanárok többsége nem a faluban lakik, „bejáró”, így a falu szellemi-

társadalmi életében csak nagyon korlátozott mértékben lehet rájuk számítani.

A lényegről, a pedagógiai munkáról csak nagyon keveset és bizonytalanul mondhatunk: nyáron voltunk ott, „működésében” nem láthattuk az iskolát. Az igazgatónővel, pedagógusokkal, a szülőkkel készült interjúk, és – nem utolsó sorban – a gyerekekkel történt beszélgetések alapján alkothatunk képet a munkáról.

Egyértelműnek látszik, hogy az *alapszemlélet* az elmúlt években pozitív irányban változott. Ennek a legfontosabb jelei a következők:

- Az iskola – pályázati úton – becsatlakozott a TÁMOP 3.1.4. innovatív intézmény programba. Ez a program a *kompetencia alapú oktatást* célozza meg. A program része a technikai feltételek megteremtése is (egyebek mellett pl. a tanárok laptoppal való ellátása), erre a program lehetőséget adott.
- Elkezdtek használni az oktatásban a *kooperatív technikákat*. Ez azt jelenti, hogy a gyerekek kis csoportokban dolgoznak olyan feladatokon, amelyeket közösen kell és lehet megoldani. (Ezeket a technikákat az USA-ban dolgozták ki akkor, amikor a különböző közegből érkező – pl. fehér és néger – gyerekek integrált oktatása volt a cél. Eredetileg a különböző közegből érkező, tehát egymással szemben sokféle előítéletet hozó gyerekeknek a közös munka során kialakuló együttműködésének, ezzel egymás kölcsönös elfogadásának elősegítése volt a cél. A kooperatív technikákat ragyogóan lehetne – sajnos, csak feltételes módon írható... – alkalmazni cigány és nem cigány

gyerekek integrált oktatásában is; az adott csaknem homogén közegben is nagyon hasznosak a motivációk és az együttműködési készség fejlesztésében.) A tanárok a program keretében részt vettek a kooperatív technikák használatára irányuló intenzív képzésben is.

- A dokumentumok alapján úgy látszik, nagyon komolyan foglalkoznak az SNI (sajátos nevelési igényű) tanulókkal. Az elemzett anyagok szerint igazán alapos és tartalmas egyéni nevelési terveket készítettek, és pontosak, naprakészek, érdemi munkára engednek következtetni a „haladási naplók”.
- Bevezették a délutáni *szakköri foglalkozásokat*. Olyanokat, mint művészetoktatás, tánc, hangszeres zeneoktatás. Ennek egyik feltételeként megoldották a gyerekek (ingyenes) étkeztetését, így zavartalanul részt tudnak venni a szakköri foglalkozásokon. Ide tartozik, hogy tervezték (megvalósult-e? ezt is meg kellene nézni...) a napközi felső tagozatosokra való kiterjesztését is. Ha megvalósul(t), jórészt ellensúlyozhatja az ott-honi kedvezőtlen tanulási lehetőségeket. Itt érdemes megjegyezni azt a kiemelkedően fontos dolgot, hogy *a gyerekek* – a velük folytatott beszélgetések egyértelmű tanúsága szerint – *szeretnek az iskolába járni, szeretnek az iskolában lenni*. Számukra az iskola alapvetően pozitív „tér”, és ezt a tanulással kapcsolatos attitűdök alakulása szempontjából kiemelkedően fontos *érzelmi-mentális* bázisnak tarthatjuk.
- Ugyancsak fontos motivációs tényező az is, hogy rendszeressé tették a különböző versenyeket. Az ezeken elért eredmények –

a versenyek úgy vannak megkonstruálva, hogy nincsenek „vesztesek”, minden résztvevő valamilyen pozitív visszajelzést kap – erősítik az előző pontban említett attitűd-alakulást.

- A tágabb társadalmi környezet, a falu felé való nyitást mutatja, hogy az iskolai ünnepségeket (korántsem csak a „hivatalos” állami ünnepek alkalmából rendezetteket, hanem pl. a karácsonyi ünnepséget is) nyilvánosan szervezik. Részt vehetnek ezeken a szülők is, de bárki más a faluból. (Az igazsághoz tartozik, hogy e téren csak a kezdeti lépéseket sikerült megtenni: az iskola meghirdeti ezeket az alkalmakat, eddig azonban csak elég kevés felnőtt vett rajtuk részt. A törekvés azonban mindenképpen nagyon jó.) Ilyen nyilvános rendezvényként szerveztek roma napot is, amely egyrészt a gyerekek identitás-erősítését szolgálta, de alkalmas lehet (főleg, ha valóban sikerül *nyílttá* tenni) a cigány – nem-cigány viszony javítására is.
- Nem lényegtelen, hogy az említett pályázattól függetlenül is javultak az iskola technikai feltételei. (Számítógépes szoba berendezése, egyéb oktatástechnikai eszközök jelentős mérvű gyarapodása, tornaterem működőképessé tétele.)

Az iskola munkája tehát, a rendelkezésünkre álló információk szerint, az utóbbi években, eléggé nyilvánvalóan az új fenntartó, a MET támogatásának is köszönhetően, határozottan pozitív irányban mozdult el. Természetesen bőven vannak még problémák. Ezekről, és a továbblépés lehetséges irányairól szólunk a következőkben.

Problémák és hogyan tovább?

- Ha az iskolát a *falu intézményének* tekintjük, márpedig józan logika szerint annak kell tekintenünk, akkor a talán legnagyobb probléma az, hogy az itt lakó gyerekek jelentős hányadát más településre járatják iskolába a szülők. Információink szerint mintegy 30 gyerek, az összes iskolás korúnak nagyjából egynegyede jár más településre. Zömük nem cigány; más oldalról tekintve a dolgot, a nem cigány gyerekeket szinte kivétel nélkül másutt taníttatják. Az ok eléggé egyértelmű. Mint fentebb jeleztük, készítettünk interjúkat „eljáró” gyerekek szüleivel is, amelyekben a fő kérdéskör éppen az volt, hogy miért viszik máshová a gyereket. Nyíltan vagy burkoltabban, de kivétel nélkül minden interjúban meghatározó okként szerepelt a helyi iskola „cigány-iskola” volta. Többen részletesebben is kifejtették, hogy az iskola színvonalát, a pedagógusokat jónak tartják, de nem akarják gyerekeiket cigányok közé engedni. Egyéb szempontokon túl érdemes itt felfigyelni egy sajátos elmentmondásra. Ha minden nem cigány gyerek a falu iskolájába járna, már korántsem volna az „cigány-iskola”, lennének olyan osztályok is, amelyekben a nem cigányok vannak többségben. Kialakul az „ördögi kör”: elvisszük a gyerekeket, *azért mert* cigány iskola, miközben *éppen azért* cigány iskola, mert elvittek a nem cigány gyerekeket. A kérdés természetesen az, hogy változhat-e ez a helyzet? Talán igen. Két alapvető feltétel teljesülése látszik fontosnak. Az egyik, hogy konzekvensen tudjon folytatódni az iskola színvonal-növelő pedagógiai programja,

beleértve a falu felé való nyitást is. A másik, hogy a faluban általánosságban javuljon a cigány – nem-cigány viszony; nyilván elsősorban a cigányok számára helyben elérhető munkalehetőségek bővülése révén.

- Több szempontból is komoly probléma az, hogy az iskola tanárainak többsége nem helyben lakik. Nehezebb így szervezni a tanórán kívüli foglalkozásokat (szakkörök, napközi). Bizonytalanabb és kevésbé tartalmas a családokkal való kapcsolattartás. Itt természetesen nem csak, sőt nem is elsősorban „családlátogatásokra” gondolunk. A helyben élő tanár, „lakópolgári” mivoltából következően, a mindennapiságban (boltból, utcai találkozások, informális kommunikáció – baráti-szomszédi beszélgetések – stb.) ismeri a falu lakóit, benne tanítványainak szüleit is. Nincs szüksége arra, hogy külön „informálódjon” a gyerek családi hátteréről, „naprakészen” ismeri azt. A nem helyben lakás továbbá nehezíti (vagy kizárja), hogy a tanár magánemberként is része legyen a falu helyi társadalmának. Hogy személyes kapcsolatai legyenek a helyi „hivatalossággal”, az informális mező tekintélyes embereivel, a helyi társadalom „egyszerű” tagjaival. Holott ez a *bennlét*, ez a helyi társadalom tagjaként való létezés adhatná meg az alapját annak, hogy betöltsön egyfajta *közvetítő szerepet* az iskola és a falu, a falu helyi társadalma között.
- Nyilván az imént mondottakkal szoros összefüggésben van az is, hogy úgy tűnik, az iskolának még nincs igazi „kisugárzása” a falu felé. Már nem teljesen zárt világ, nyitottabbá vált. De

úgy látszik, egyenlőre inkább csak az oda járó gyerekek szüleit tudja „megszólítani”. Nem tudott még a *falú szellemi központjává* válni, holott egy ilyen helyzetű településen (ahol se kultúrház, se könyvtár, se helyben lakó „egyházfi” nincs) ez megkerülhetetlen funkció (lenne). És megint felteendő a kérdés: változhat-e ez? És megint azt kell mondani: talán, *ha...* Melyek a „ha” után következő legfontosabb feltételek? 1. A falu vezetésének „hozzáállása”. Itt két dolog a fontos. Az egyik, hogy a vezetés megfogalmazzon ezirányú igényeket, a másik, hogy ehhez támogatást, anyagi és szellemi muníciót is adjon. 2. Sikerüljön több elkötelezett pedagógust a faluba „telepíteni”. A legfőbb eszközök: egyrészt a technikai feltételek (lakhatás) biztosítása, másrészt az *értelmes, jó munka* lehetőségének felkínálása. 3. Fontos feltétel, hogy az iskola tudjon a nem szorosan vett iskolai funkciókhoz (pl. könyvtár fejlesztése, felnőtteknek *is* szóló programok szervezése) *forrásokat* (pályázati úton vagy más módon) rendelni. 4. Végül, a mondottak összefoglaló folyamánként – ámbár az *ok-okozat viszony* ezúttal /is/ felcserélhető – szükséges volna az iskola köré pozitív „faluközvéleményt” szervezni. Hogy a falu helyi társadalma maga *várja el* az iskolától a *saját szellemi központjaként* való funkcionálást (is). Mindehhez persze, teszem hozzá szociális munkás képzésben is oktató, térségfejlesztéssel is foglalkozó szociológusként, szükséges volna *közösségi szociális munkát* indítani a faluban, lehetőleg helyi közművelődési szakember részvételével. Ez volna a „ha”-sorozat egyik humán faktora.

Valami összefoglalás-féle

Írásom címében az „A falu iskolája” kifejezés nyelvtani értelemben *kijelentő mód*ban szerepel. A végére a *pont* (mint írásjel; amit ugyan írás címében nem teszünk ki, de virtuálisan mégis csak ott van) helyére *kérdőjel* görbült. A ”talán”-ok jelzik ezt. Kérjük tehát meg most már kimondottan is: vajon a *falu iskolája*-e az iskola Gemzsén?

Azt kell mondanunk, hogy az iskolában, jelen állapotában, benne van a *lehetősége és az esélye* annak, hogy valóban a ***falu iskolája*** legyen. És ebben – váltok most ismét az egyes szám első személyre, hangsúlyozandó, hogy személyes véleményemről van szó – megítélésem szerint alapvetően pozitív tényező az, hogy a MET átvette az iskolát. Ebben a lényeg nem az, hogy segített az anyagi-technikai feltételek javításában, bár ez sem elhanyagolható. A fontosabb, hogy megadja azt a *szellemi-társadalmi háttér*et, amelynek bázisán ez a fejlődés (is) elindulhat-haladhat. De persze nem oldhatja meg a problémákat *helyettük*, a falu lakói, a falu helyi társadalma helyett. A külső erő, a külső szakértelem, tudjuk jól a térségfejlesztés elméletéből és gyakorlatából, legfeljebb *indukálhatja* a helyi erők aktivizálódását. A MET iskolája, úgy látom, megtette a szükséges első lépést abban az irányban (is), hogy az iskolából a falu iskolája legyen. A következő lépésnek a faluénak kell lennie. Szurkolunk, hogy megtegye.

BEREGDARÓC

Az írás eredeti címe: Gazdag szegények

Falu a határ mentén

Valóban, a falu életének legfontosabb meghatározó tényezője határ menti helyzete. Az ukrán határtól alig néhány kilométerre van, egyébként ugyanabban a kistérségben, mint Gemzse. Legközelebbi városa, korábbi térségi vonzasközpontja Beregszász (a falutól alig 8 km), az 1. Világháború óta a határ túloldalán. Mai, határon belüli „városa” Vásárosnamény, nagyjából kétennyi távolságra van. A „város” idézőjelbe tétele egyébként történelmileg értendő: Vásárosnamény 1979-ben kapta meg a városi rangot, várossá fejlesztése-fejlődése egyértelműen Beregszász „kiváltása” érdekében történt.

A határ menti helyzet egyszerre áldás és átok. Áldás, mert vannak komoly, anyagiakban is megmutatkozó előnyei (részletesebben majd később), és átok, mert, mint tudjuk, az egész északkeleti régió hátrányos helyzetű, depressziós térség. Még a régió belül is a vásárosnaményi kistérség a leghátrányosabb helyzetűek egyike. Már Trianon óta, amikor számos kis (vagy nagyobb) térség természetes vonzasközpontja került a határokon túlra (pl. Kassa, Beregszász, Szatmárnémeti), és sem a két világháború között, sem azóta nem sikerült a nyugat-magyarországi országrészekkel szembeni elmaradottságot csökkenteni. Ez az „áldás-átok kettősség” meghatározó tényezője a falu életének.

Nézzük először az alaptényeket, alapadatokat. (Az alábbi adatok a KSH 2009-es területi adatsorából származnak; Jóna Andrea ki-gyűjtése.)

A falu nagyságrendileg (Gemzsével azonos módon) a *kisfalvak* közé tartozik: állandó népessége 844 fő, ennek, becslések szerint, min-tegy egyharmada cigány. A népesség *kormegoszlása* a hasonló hely-zetben lévő kisfalvakhoz (és az országos átlaghoz) hasonlóan az el-öregedés tendenciáját mutatja: a 168 fő 14 éves és fiatalabbal szemben 167 fő a 60 éves és idősebbek száma. Némileg sajátos (egyébként Gemzséhez hasonlóan) a *vándorlási egyenleg*: a jelzett évben 14 fő volt az állandó elvándorolt és valamivel több, 16 fő az állandó oda-vándorolt. Ez – nem statisztikai forrás, szóbeli közlés alapján – abból származott, hogy néhány sokgyerekes család költözött a faluba. A népmozgalom fontos adata még, hogy erre a falura is jellemző a *ter-mészetes fogyás* (a természetes szaporodás negatív egyenlege): 8 élveszületésre 13 halálozás jutott az adott évben.

Lényegesen kedvezőbb képet látunk, amikor a falu *infrastruk-turális ellátottságának* adatait nézzük. A lakásállomány 364 db, a ház-tartási villamosenergia-fogyasztók száma 356, mondhatjuk tehát, hogy a villamosítás gyakorlatilag teljes. Elég magas (319 db) a vezetékes vízzel ellátott lakások száma is, és ugyancsak jól kiépültek látszik a vezetékesgáz-hálózat is (250 háztartási gázfogyasztó, ezen belül 247 a gázzal fűtött lakások száma.) A vonalas infrastruktúrán belül szoktuk a távbeszélő-hálózat kiépítettségét is nézni (a faluban 92 fővonal van), ennek azonban a mobiltelefonok elterjedésével már nem sok jelentő-sége van. A rendszeres hulladékgyűjtés is (ami egyébként ingyenes!)

295 lakást érint. A falu méretéhez képest jelentős a kiépített utak hossza, az állami belterületi és az önkormányzati kiépített út összesen csaknem 12 km; gyakorlatilag a falu valamennyi jelentősebb utcája szilárd burkolatú. Nem szorosan az infrastruktúrához tartozik, de itt érdemes megemlíteni, hogy 148 személygépkocsit tartottak nyilván; ez azt jelenti, hogy közel minden második családnak volt járműve.

Részben infrastrukturális, de részben már gazdasági jellegű adatok az *idegenforgalomról* szólnak. „Falusi szállásadással” 1 vendéglátó foglalkozik, 5 férőhellyel, adott évben azonban mindössze 1 vendég 23 vendégéjszakáját regisztrálták. Van két „panzió”, 77 férőhellyel (az egyik, a nagyobbik, a református egyházé, a másik az önkormányzaté). A kettőben együtt 2009-ben 2574 vendég fordult meg, összesen 5380 vendégéjszakát töltve bennük. (A kihasználtság nem éri el a 20%-ot.) Ez azt jelenti, hogy egy-egy vendég átlagban 2.09 éjszakát töltött itt; ez inkább „rendezvényturizmusra”, mint valóságos idegenforgalomra utal. Egyet kell értenünk a polgármester asszony megállapításával, mely szerint egy ilyen település számára a „falusi turizmus” nem jelent távlatos kitörési pontot, csak kiegészítő jellegű tevékenység lehet. (A jelenleginél azonban – ez már személyes megjegyzésem – a falu, táji és egyéb adottságainál fogva, jóval többet „érdekelne”.) Ehhez talán egy tényező lehet az a sajátosság is, hogy közbiztonság értelmében „nyugodt falu” Beregdaróc. Az adott évben a regisztrált bűnelkövetők száma mindössze 17, és ebből alig 2 a „személy elleni” bűncselekmény.

Ami a falu *gazdasági helyzetét* illeti, e téren a korábban említett kettősséget, ellentmondásosságot látjuk. Miről van szó? Az egyik

oldalon ott van a falu korábbi gazdasági életének teljes szétesése. Berégdaróc is, mint a környékbeli települések döntő többsége, alapvetően mezőgazdasági jellegű gazdasággal rendelkezett. Ezen belül is évszázados hagyomány szerint domináns volt az állattenyésztés (szarvasmarha, sertés, juh). A falut is magába foglaló termelőszövetkezetnek – szóbeli közlések szerint – nagyjából 2500-as szarvasmarha- és 3000-es juhállománya volt, mintegy 150 embernek adott munkát, megélhetést. Jórészt a tsz állatállományára alapozva jelentős, nagyjából 70 főt foglalkoztató sajtgyár üzemelt a faluban (Többektől hallott vélemény: „Itt gyártották Magyarország legjobb trappista sajtját”). A falu lakói döntő többségének ez a tsz biztosította a munkát, megélhetést. A rendszerváltás után a Tsz – mint másutt, pl. Gemzsén is – megszűnt, a sajtüzem is bezárt. Jelenleg 2-3 nagyobb gazdaság működik a falu területén, nagyságrendjükből következően zömmel saját munkára alapozva, külső munkaerőt csak nagyon korlátozott mértékben alkalmazva. Tehát (itt is) jellemzővé vált a magas munkanélküliség: 2009-ben 141 fő a regisztrált munkanélküliek száma. A szám az azóta eltelt időben kissé növekedett is: a legújabb, 2011 első negyedéves adat szerint 146 fő. A családok (hivatalos adatok alapján kimutatható) anyagi helyzetére jellemző, hogy 2009-ben 258 fő kapott az önkormányzat által nyújtott lakásfenntartási támogatást. Ha úgy számolunk, hogy a 364 lakás mindegyikében tipikusan egy család lakik, akkor ez azt jelenti, hogy a családok csaknem háromnegyede rászorult erre a támogatásra. Ugyancsak a családok rossz anyagi helyzetére utal, hogy a 13 haláleset közül 8-nál kellett az önkormányzatnak temetési segílyt adni. Ezeknek az adatoknak az alapján azt kell mondanunk, hogy a

faluban többségében *szegény emberek* élnek. Ez tehát ennek a dolognak az egyik oldala.

A másik, még elég jó biztonsággal megragadható oldal az, hogy a falu *mint falu*, mint települési egység, meglehetősen jómódú. A magyarázat egyszerű. A falu területén van a MOL gázfogadó és gáz-elosztó telepe (ide érkezik Ukrajnán keresztül az orosz gáz), és ez a telep a falunak fizeti az iparüzési adót. Ez meglátszik a falu látható képén is: jól karbantartott közterületek, régebbi épület nagyon szép és ízléses felújításával elkészült polgármesteri hivatal (egy épületegyüttesben az önkormányzat tulajdonában lévő „panzióval”, szálláshellyel és elég sokakat kiszolgáló kulturált konyhával-étkezdével), szépen felújított művelődési ház és könyvtár. Jut a gyerekek iskolai étkeztetésére, ösztöndíjakra is (ezekről majd az iskola kapcsán bővebben is szólnunk). Ugyanakkor – és ez már az ellentmondásokhoz tartozik – az iskola *fenntartása* néhány évvel ezelőtt már lehetetlenné vált, a falu rákényszerült, hogy iskolája megtartása érdekében a MET segítségét kérje.

A képhez hozzátartozik még, hogy a gáztelepen nem falubeliek dolgoznak. (A polgármester asszony szerint mindössze 3 fő dolgozik ott a faluból.) Az ott dolgozók számára Vásárosnaményban építettek lakásokat. Tehát a telep a *falu mint település* számára anyagi erőforrást jelent, a *faluban élő emberek* számára azonban nem jelent munkalehetőséget. Van tehát a falu területén egy jelentős gazdasági egység, elég sok *nem falubeli* dolgozóval, miközben az aktív korú népességnek több mint egyharmada regisztrált munkanélküli. (Hasonló adalék: jelenleg folyik a református imaház felújítása. A munkát nem falubeli

vállalkozó végzi, segéd munkásait is más településről hordja naponta a munkára.) A munkanélküliekkel az elmúlt évig – 2010-ig – még tudott mit kezdeni a falu. Akkor még *pályázat* alapján lehetett közmunkásokat foglalkoztatni, a faluban (szintén a polgármester asszony közlései alapján) 146 közmunkást alkalmaztak, teljes munkaidőben. Idén – 2011-ben – *kvótát* kaptak: 60 főt foglalkoztathatnak 4 órában és 6 főt 8 órás munkaidőben. Mi lesz a kimaradottakkal? A kérdésre nincs válasz.

A munkanélküliség adatai, együtt a fentebb jelzett néhány szociális támogatási adattal (lakásfenntartási támogatások, temetési segélyek) arra utalnak, hogy *valóban szegények* az emberek. Ám az általunk gyűjtött információk szerint e téren is sajátos ellentmondásra bukkanunk. Miről van szó?

Előbb néhány mondat információ-gyűjtő munkánk *módszeréről*. Alapmódszerünk a *tematikus interjú* készítése volt, kiegészítve a *megfigyeléssel*. A hallgatók mindvégig párban dolgoztak, alapvetően azzal a munkamegosztással, hogy egyikük készítette az interjút, a másik eközben megfigyeléseket végzett (amit az interjú után rögzített) egyrészt az interakciók nonverbális összetevőiről, másrészt a fizikai környezetről (lakás, udvar). Összesen 47 információblokk készült el, zömmel interjúk, néhány más természetű információs egység. Ezekből tudunk dolgozni.

Idézek tehát néhány megfigyelési eredményt. „A ház kifejezetten nagyon szép, rendezett, harmonikus, otthonos, nagy, a gyerekeknek külön-külön szoba.” (8. sz. int., szülők, 3 gyerek, férj közmunkaprogramban volt, jelenleg munkanélküli, feleség htb., „megélhetésüket

szociális támogatásból fedezik”). „Nagyon szép, rendezett lakás, újszerű bútorokkal, modern háztartási gépekkel.” (26. sz. int., szülők + 2 gyerek; a szülők munkanélküliek, „...de el szoktak menni néha almát szedni, vagy feketemunkára.”) „A ház szépen felújítva kívül-belül. ... Büszkén mutatta körbe a házat és a gyerekek alkotásait. Békés ház, tiszta volt mindenhol, jó volt ott lenni.” (41. sz. int. Kétgyermekes család, egyik szülő közmunkás, a másik alkalmi munkákat végez.) Figyeljünk fel a megfigyelés rögzítésében szereplő helyzetkép és a zárójelekben adott háttér-információk kőkemény ellentmondására! Szép nagy – a gyerekeknek különszobás! – ház, kontra munkanélküli szülő. Újszerű bútorok, modern háztartási gépek, kontra szülők alkalmi munkája (almaszedés, ami éppúgy, mint Gemzsén a dohánytörés, aránylag rövid időszakra jelent jövedelemforrást). Szépen felújított ház, kontra közmunkás és alkalmi munkás szülők. A munkában részt vevő hallgatók általában is, az esténkénti szakmai és élménybeszámolók során, arról beszéltek, hogy szinte minden meginterjúvult családnál jó állapotú épületeket, esetenként kifejezetten nívós kialakítást, jól berendezett és karbantartott lakást láttak. (Tegyük itt még hozzá, hogy, mint az iskoláról szólva részletesebben megmutatjuk, a meglátogatott családok zöme cigány volt!) És ugyancsak szinte mindenütt (pontosabb adatokat ld. később) munkanélküli, alkalmi munkából élő szülők. Hogy jön ez össze?

Egy interjú *negatív* megfogalmazása közelebb vihet a válaszhoz; ámbár előre jelezni kell, hogy ezúttal nagyon sikamlós terepre érkezünk. Az interjú-részlet: „Fizetetlen számláik vannak, és várják, hogy mikor kapcsolják ki a villanyt. ... Nem lesz napszám, mert elfa-

gyott az alma. *Nem merik a csempészetet üzni.* Gázuk nincsen, mert nincs rá pénz. *Oroszoktól veszik a kenyeret.*” (31. sz. int.) Ebben az interjúban azt mondják, hogy ők „nem merik a csempészetet üzni. Ez implicite azt jelenti, hogy – szerintük – mások merik. (Ők csak a kenyeret veszik az „oroszoktól”...))

Azzal indítottam ezt a részt, hogy a falu életének legfontosabb meghatározó tényezője határ menti helyzete. Mintha ez ebben a sajátos vonatkozásban is érvényes lenne. A „zöldhatár”, amelynek fáit, bokrait, szittyóit, mélyedéseit, ösvényeit a helyiek – innen és túlról is – nagyon jól ismerik, ismerhetik, hisz apáik, nagyapáik, amíg még nem volt határ, természetes módon ismerték, járták ezt a határt; ekkor még, a szó más értelmében, a falu határát. Ez a tudás a generációk között még átátódik, átátódhat. *Használható*, hasznosítható tudás, és hasznosul is; szól róla elég széleskörűen a *szóbeszéd*. (Ami egyébként, mint tudjuk, egy falu információs rendszerének alapvetően fontos eleme...) Egy interjún kívüli, szigorúan magánjellegű beszélgetésben valaki, aki itt értelemszerűen nem részletezhető tulajdonságainál fogva hiteles, autentikus információforrásnak tekinthető, a dolog jellegéről és technikájáról is sok mindent elmondott. Eszerint a környéken lakók a technikai közvetítők. Innen oda s onnan idejárva zsákban hozzák az árut (mostanában főleg cigarettában utaznak), megállapodott helyre (még a „zöldben”) lerakják, onnan a következő „láncszem” továbbviszi az igazi elosztókhoz. Milyen nagyságrendű ez a „kereskedelem”, hány embert érinthet, ki tudja? Ha a *szóbeszéd*nek csak egy része is igaz, az, legalább részben, magyarázatot adhat a *jövedelmi viszonyok-*

ban mutatkozó szegénység és az *életkörülmények objektivációnak* lényegesen magasabb minősége közötti ellentmondásra.

Talán részben a határ menti helyzetben kereshető a magyarázat annak is, hogy Beregdaróc *helyi társadalma*, a szó minőségi értelmében, sokkal inkább *meglévő entitás*, mint (pl.) Gemzsée. Még pontosabban azt mondhatjuk, hogy ebben a faluban *van, létezik, érzékelhető és észlelhető* a helyi társadalom mint sajátos, település-szintű közösség. Illetve talán pontosabb, ha úgy mondjuk, hogy ebben a faluban *még megmaradt, továbbél* valamilyen szinten a helyi társadalom közösségi jellege. A görög katolikus pap (a faluban él) fogalmazott úgy, hogy ebben a faluban „megállt az idő”, abban az értelemben, hogy elzártsága, a társadalomfejlődés fő mozgásaiból való elég erős kima-radása folytán az egyébként negatív folyamatok sajátos pozitív hozadékaként *megőrződtek régi emberi értékek*. Ezek között a *falú mint közösség* értéke is.

Mégpedig, és ez nagyon fontos, olyan közösség, amely az itt élő cigányokat és nem cigányokat egyaránt magába foglalja. Interjú-alanyaink szinte mindegyike, cigányok és nem cigányok egyaránt, ha szó esett róla, határozottan állította, hogy ebben a faluban nincs cigány – nem cigány ellentét. Fontos elem ebben az is, hogy itt – ellentétben Gemzsével és sok más hasonló nagyságú faluval – nincs „cigánytelep”, gyakorlatilag nincs szegregáció. A cigányok szétszórtan *benne élnek* a faluban; és úgy tűnik, ez csak fizikai megjelenése a társadalmi értelemben is vett „benne élésnek”. Igaz, elmondották azt is, hogy a faluban élő cigányok csaknem kivétel nélkül „törzsökösök”, régóta a faluban élnek. Az utóbbi években volt néhány beköltöző család, közü-

lük azokat, akik nem tudtak a falu rendjéhez illeszkedni, a cigányok és nem cigányok közös erővel „utálták ki”, készítették elköltözésre. Valószínűsíthetően ennek a cigány – nem cigány viszonynak a következménye az is, hogy ebben a faluban nincs (cigány) kisebbségi önkormányzat. Készítettünk interjút azzal a cigány emberrel, akit első alkalommal, amikor erre mód volt, a cigány önkormányzat elnökének választottak. Ő elmondta, hogy a megalakulás után néhány hónappal „feloszlatta” az önkormányzatot, részben azért, mert a megválasztott tagokkal nem lehetett megállapodni a működésről, de azért is, mert úgy találta, hogy ebben a faluban nincs szükség külön cigány érdekvépviseletre, a cigányság érdekeit ő, mint megválasztott községi képviselő-testületi tag, megfelelően tudja érvényesíteni.

A faluközösség dolgaihoz tartozik a *vallási megoszlás*, a különböző vallásúak egymáshoz való viszonyának kérdése is. Beregdaróc népe zömében református és görög katolikus. Alig néhány római katolikus és baptista család van. Mindkét nagyobb felekezetnek igen szép, jól karbantartott temploma van (a reformátusoké Árpád-kori templom alapjain), a református lelkész máshonnan jár ide híveihez, a görög katolikus pap helyben lakik. Információink szerint az „egyházak” jó kapcsolatban vannak egymással, nincs közöttük „határvillongás”, az emberek között sem von határvonalat a különböző vallás. Újabban, mondták el többen is, egyre gyakoribb a vallások közötti „vegyes házasság” is. A baptisták zavartalanul élik a maguk vallási életét, a római katolikusok pedig részt vehetnek a görög katolikusok istentiszteletein. A cigányok közül – ez a görög katolikus pap megfigyelése – a régen a faluban élők inkább reformátusok (a *hagyományo-*

san református közegben a cigányok, teszem én hozzá, a cigány vallássosság szokásos módján átveszik a befogadó közeg vallását), az újabban betelepültek inkább katolikusok. (Egy érdekesség: a görög katolikus parókiával csaknem szemben egy magánház udvarán van egy kis, fából épült harangtorony. Ezt a római katolikusok építették, hogy „nekik is legyen valami...”)

Még működő helyi társadalom, cigányok és nem cigányok normális együttélése, vallási béke; mielőtt idillinek gondolánk el a falu ez irányú állapotát, nézzük meg közelebbről a falu iskoláját, valamint, fontos tényezőként, az iskolában tanuló gyerekek családjainak helyzetét. Talán már nem lesz meglepő, ha ezúttal is sajátos ellentmondásokra bukkanunk.

Családok és iskola

Ebben a részben fogom bemutatni, adatszerűen is, munkánk, vizsgálódásunk eredményeit. Szükségesnek látok ezért itt néhány *módszertani megjegyzést*. Mint a Bevezetőben (ld. II. Rész-ben) említettem, alpmódszerként az interjút és megfigyelést alkalmaztuk. Az alanyok (az iskolás gyerekek családjai) kiválasztása *egyszerű véletlen mintaválasztással* történt: rendelkezésünkre állt az iskolába járó valamennyi gyerek neve és címe, a listából véletlenszerűen választottuk ki a szükséges elemszámnak megfelelő családokat. Azokat a családokat, akik más településre viszik gyerekeiket iskolába (becslésünk szerint legfeljebb 10-15 gyerek), *hólabda módszerrel* kerestük meg. (A *referenciaszemélyek* – polgármester, pap, könyvtáros – kiválasztása természetesen célzott volt.) Ennek alapján mintánkat meglehetősen bizton-

sággal reprezentatívnak mondhatjuk. Az interjú jellege *kötetlen tematikus interjú* volt. Ez azt jelenti, hogy *nem* kérdőívvel, *nem előre megfogalmazott, zárt kérdéssorral* dolgoztunk. Az interjú *fő témaköreit* rögzítettük, amelyekre az adott kommunikációs helyzet függvényében az alany *saját logikáját* tiszteletben tartva és követve kellett rákérdezni. Ebből az (is) következett, hogy nem minden interjúban sikerült minden rögzített témakörrel információkat szerezni. (Nem feledhető, hogy munkatársaink nem gyakorlott interjúőrök, minden szükséges információ „előbányászása” olyan feladat, amely e műfajban nagy gyakorlattal rendelkezőknek sem mindig sikerül.) Ezért olyankor, amikor valamely választípus gyakoriságát elemzem, nem az *összes interjúhoz* viszonyítok, hanem mindig ahhoz, hogy az *adott kérdésben* hány családról van értékelhető információnk. Ide tartozó, részben már tartalmi kérdés a következő. Az *alapfeladat* a családokkal készített interjú volt. *Kiegészítésképpen* tervezetten készítettünk nem családi interjúkat is (polgármesterrel történt beszélgetés, pedagógussal, könyvtárossal, pappal, cigány vezetővel készített interjú), és megengedtük nem tervezett, nem családdal készült interjúk, beszélgetések lefolytatását és rögzítését is, amennyiben ezek releváns információkat is tartalmaztak. Továbbá előfordult az is, hogy *csoportos interjú* keretében egy interjú több (2-3) család adatait tartalmazza. Előfordulhat tehát, hogy egy-egy adat esetében több családról van adat, mint ahány „családi interjú” készült. Az adatokat legtöbb esetben, az eredeti terveknek megfelelően, cigány – nem cigány bontásban adom. Ennek Beregdaróc esetében, mint látni fogjuk, lényegében csak az az értelme

van, hogy a falu *sajátosságát*, tipikustól való eltérését meg lehessen mutatni.

A fentiek alapján értelmezhetően a minta alapvető mennyiségi adatai a következők: összesen 44 dokumentált interjúanyagunk van. Ebből a *családi interjúk* száma 31, ezen belül 23 interjú készült cigány családdal, és 8 nem cigány családdal. A többi 13 a *nem családi interjúk*, amelyekben, ezt itt is hangsúlyozom, nagyon fontos, a falura, ezen belül alkalmasint családokra vonatkozó információk is vannak. (A rögzített interjúanyagokat beszámoltuk, a szövegben az interjú számára hivatkozunk. Terjedelmi megfontolásból az interjúleírásokat ezúttal nem adjuk mellékletben, azok a WJLF-en kerülnek elhelyezés-re.)

Lássuk hát az adatokat!

Minden, családokat érintő vizsgálatban az egyik alapkérdés a *családösszetétel*. Vizsgálatunk sajátos célkitűzése (iskola a faluban) következtében a mintába természetesen csak gyerekes családok kerültek be, az arányok csak ezen belül értelmezhetők. A *cigány* családok összetételei: egy szülő gyermekkel 1 család, szülők (házastárs vagy élettárs) 1-2 gyerekkel 12 család, szülők (néhány esetben + nagyszülő) 3 és több gyerekkel 18 család. A *nem cigány* családok: egy szülő gyerekkel 2 család, szülők 1-2 gyerekkel 7 család. (Máris feltűnhet, hogy itt 40 család összetétele szerepel, holott csak 31 „családi interjút” említettem. Emlékeztetek a fenti módszertani megjegyzésekre: egy – csoportos – interjúban több család adatai is szerepelhetnek, és a „nem családi” interjúk között is van olyan, amely családösszetételre vonatkozó adatot is tartalmaz.) Itt arra érdemes figyelni, hogy *nagycsalád*

(3 és több gyerek) csak a cigányoknál fordul elő, náluk viszont eléggé nagy számban. (Az összes cigány család több mint fele.) Annak ismeretében, hogy információink szerint a cigány családok elég jól integráltak a falu közösségében, ez eléggé nyilvánvalóan a *hagyományok, a cigány kultúra* („megőrződtek emberi értékek”...) folyománya lehet. Talán – nagyon óvatosan fogalmazom – jele annak, hogy az *integráció* nem kell, hogy a *hagyományokban is őrzött identitás* elvesztésével járjon.

Fontos eleme a gyerekek szociokulturális hátterének a *szülők iskolai végzettsége*. Erről nem érdemes adatot bemutatni: a cigányok esetében 8 általánosnál magasabb végzettség gyakorlatilag nem fordul elő, a nem cigányoknál is inkább csak néhány szakmunkással találkozunk.

Ugyancsak fontos háttér, *lakáskörülmény*. Ezt ezúttal alapvetően a *megfigyelések* alapján próbáltuk bemérni. (A szokásos mérőszámok – lakásnagyság, építési mód, infrastrukturális ellátottság, háztartási eszközök stb. – ezúttal irrelevánsnak látszanak: értékelhető nagyságrendű különbségeket nem találtunk.) A megfigyelések rögzítése természetesen nagyon különböző formában történt, az adatszerű bemutatathatóság érdekében próbáltam *kategorizálni* azokat. Csak három, minőségi jellegű kategóriát volt érdemes felvenni. *Nagyon jó* kategóriába azokat a lakáskörülményeket soroltam, ahol egyértelműen elegendő tér áll a lakók rendelkezésére (pl.: „a gyerekeknek külön-külön szoba”), a megfigyelő szerint jól karbantartott, esetenként láthatóan frissen felújított az épület, jó állapotú a berendezés, és elég jól el vannak látva háztartási gépekkel. *Jó-közepes* a kategória akkor, ha kielé-

gító a tér, nem felújított, de stabil a ház állaga, van megfelelő mennyiségű és rendeltetésszerű használatra még teljesen alkalmas bútorzat, és vannak régebbi, de még használható háztartási gépek. *Gyenge* a kategória, ha kicsi és/vagy rozzantas a ház, kevés a bútor, szegényes a berendezés. A besorolások ezekbe: a *cigány* családok közül *nagyon jó* lakáskörülmények között él 5 család, *jó-közepes* 9 családdé, és *gyenge* a lakáskörülménye 5 családnak. A *nem cigány* családoknál *nagyon jó* 3, és *jó-közepes* 1 család lakáskörülménye. Ha összevetjük ezeket az adatokat akár a gemzseikkel (ahol a „cigánysor” lakásainak nagyobbik fele e kategóriák szerint *gyenge*, kisebbik részük *jó-közepes*, és *nagyon jó* egyáltalán nem fordult elő), akár más, falusi közegben végzett cigánykutatás eredményeivel (gondolhatunk itt, hogy csak a saját „házunk táján” kereskedjünk, a korábbi szociotáborokra, vagy szerző és Kevy Bea kutatásaira, amelyek a gemzseihez nagyon hasonló képet mutattak), akkor valami egészen más helyzetet látunk. Azoknak a cigány családoknak, amelyekről ilyen adatunk van, háromnegyede él *nagyon jó* vagy *jó-közepes* lakáskörülmények között. Tegyük ehhez hozzá, hogy a faluról alkotott általános megfigyeléseink szerint, ami egybecseng több helybeli véleményével, Beregdarócon nem lehet különbséget tenni cigányok és nem cigányok házai-udvarai között. Olyan *sajátosságnak* látom ezt, ami ebben a vonatkozásban *kivételessé* teszi a falut a hozzá hasonló nagyságrendű és hasonló arányú cigány népességű falvak között.

Átvezet a megélhetés dolgaihoz az a kérdés, hogy vajon a *rendezett* porták jelentenek-e – faluhelyen még elég természetes – „termelési teret”. Nos, a megfigyelések adatai szerint cigányok lakta ház

körül 11 esetben van számottevő mértékű kerti növénytermelés és/vagy állattartás (baromfi), és 3 háznál nem láttunk ilyent. A nem cigány háztartásokban 4 esetben van, 1-ben nincs házkörüli termelés. E tekintetben is sajátos a beregdaróci helyzet. A különböző falusi cigány családokra vonatkozó vizsgálatok egybehangzóan azt mutatták, hogy a cigány családok nagyon kis hányada használja ki- az egyébként adott lehetőségeket. Racionális a magyarázat is: az eredetileg vándorló, letelepedés után is helyhez nem kötött foglalkozásokat űző cigányság kultúrájában nincs jelen a növénytermesztés, kisállattartás tudásanyaga. A beregdaróci adatok arra utalnak, hogy az *integrálódás* magával hozza a hasznos, mégpedig mind az integrálódók (cigányok) számára, mind pedig az integráló (befogadó közeg, nem cigány népeség) számára hasznos (mert a helyi társadalom mint közösség működése szempontjából fontos) tudások, tevékenységek *átvételét*. Mondhatjuk, hogy az ilyen átvételek rendszere képezi magát az integrálódást; ebben az értelemben tehát adatainkat a falu egész viszonyrendszere lényeges elemének kell tekinteni.

A megélhetés, az anyagi viszonyok legfontosabb összetevője természetesen a *munka, a munkaviszony*. Korábban jeleztük, hogy a falu aktív korú lakosainak jelentős hányada munkanélküli. A vizsgált családoknál a helyzet a következő: 25 cigány és 9 nem cigány családról van ilyen adatunk. A cigány családok közül 14 olyan van, ahol nincs állandó munkaviszonnyal rendelkező felnőtt családtag, csak alkalmi munkához (pl. gyümölcszedés) jutnak hozzá, 4 esetben van „rendes” munkahely, és 7 családnál egyéb (nem segély-jellegű) rendszeres jövedelem (nyugdíj, rokkantnyugdíj). A 9 nem cigány családból

7-ben van valakinek munkahelye, és 2-ben munkanélküliek. E téren tehát elég jelentősnek látszik a különbség a cigány és a nem cigány családok között, ám óvakodni kell a határozottabb következtetéstől. Mintavételünk sajátosságából ugyanis – abból, hogy a nem cigány családok közül olyanokat kerestünk meg, akik más településre járatják iskolába gyerekeiket – az következik, hogy minden valószínűség szerint túlreprezentáltak a jobb anyagi helyzetben lévők. (Erre utalhat az is, hogy a „nem családi” interjúkban többen is említették, hogy a szegényebb nem cigány gyerekek a helyi iskolába járnak.) Mindenesetre ezek a munkával kapcsolatos adatok magyarázzák azt is, hogy az *egy főre jutó jövedelem* (amelyet természetesen csak a hivatalos jövedelemforrások alapján számolhattunk, mivel az interjúkban értelemszerűen csak ezekről szóltak) tipikusan nagyon alacsony. Összesen 13 esetben tudtuk ezt számítani, ezek közül 9-ben 20.000,- Ft alatt van az összeg, 2-ben 20-40.000,- Ft között és 2 esetben több, mint 40.000,- Ft. A 20.000,- alatti összeg elviselhetetlenül alacsony, a 20-40.000 közötti is bőven alatta van a KSH létminimum adatánál. Itt megint a sajátosan ellentmondásos helyzetet látjuk. Azok között a családok között, amelyeknél a számításba vehető jövedelmek szerint az egy főre jutó jövedelem 20.000 forint alatt van, több olyant is lehet találni, amelynek lakáskörülményeit a *nagyon jó* kategóriába sorolhattuk. Hogyan hozott létre és tart fenn egy többgyerekes, hivatalos adatok szerint több éve munkanélküli apával, háztartásbeli anyával rendelkező család egy (valóban) *nagyon jó* minőségű házat? Az ellentmondás a *legális* adatok alapján feloldhatatlan. Mintha tényleg lenne, e tájon nem is csekély mértékben, valami „más” is...

Ez volna tehát az a háttér, amely az iskolát körülveszi.

Beregdaróc iskolája is kicsi: 90 körül mozog a tanulók létszáma, alig tucatnyi a tanári kar. Épülete jellegzetes „szocreál”, de nem túl régen felújított, berendezése, belső képe is jónak, korszerűnek mondható. Laikus megítélésem szerint jól felszerelt kémia-fizika szaktanterme, 8-10 munkahelyes számítástechnikai terme (internettel), normál méretű tornaterme van. Objektív adottságait tekintve jónak, korszerűnek mondható.

Ezt az iskolát is, mint a gemzseit, néhány évvel ezelőtt vette át a MET, mivel a falu a fenntartást már nem tudta garantálni. Az előzményekhez hozzátartozik a következő (a polgármester asszony elmondása szerint). Amikor évekkel ezelőtt felmerült az iskolák „körzetesítése”, kérték, hogy itt legyen a központi iskola. Felkínálták, hogy tudnának 4 nyelvet tanítani, tudnának lovaglást, úszásoktatást, teniszközpontot biztosítani a gyerekeknek. Eleinte jól fogadták az elképzelést, de amikor kiderült, hogy ebbe az iskolába sok cigány gyerek jár, akkor a többi érintett település kihátrált. Így máshová került a „központi” iskola, s önállóan a falu egy idő után már tudta fenntartani a sajátját; így került a MET-hez.

Egyébként valóban sok a cigány gyerek az iskolában, a becslések szerint – ami itt bizonytalanabb, mint másutt, pl. Gemzén; ld. általában a cigányok helyzete a faluban – 70-90% körüli. De, többek egybehangzó véleménye szerint, a tanítók – főleg az alsó tagozatban – tudják „kezelni” a dolgot, a gyerekek semmivel nem problémásabbak, mint bármely más falusi (nem cigány többségű) iskolai osztályban. A felső tagozatban már kissé más a helyzet, ennek oka azonban – több

szülői vélemény alapján – az, hogy nem minden pedagógus áll feladatok magaslatán.

Kérdésünk volt, hogy változott-e az iskola munkája azt követően, hogy a MET átvette a fenntartást. Gemzsén eléggé határozott változást érzekeltünk, Beregdarócon kevésbé. Itt nagy részében maradt az előző tantestület, így természetesen a szülők-gyerekek által is érzékelhető változás kevesebb lehetett. Inkább csak elindulhatott valami. Egy pedagógussal készített interjú részlete mutat erre: „MET átvétele után a tantestület több tagja is nagyon sok továbbképzésen vett részt, ... el tudták sajátítani a legkorszerűbb módszereket, ... IPR, TÁMOP programokba kapcsolódtunk be...” (4. számú interjú.), és többféle szakkör, zeneoktatás indult, ezekről a szülők és gyerekek egyaránt nagy örömmel beszéltek. De abba, hogy itt kevésbé látszik a MET szerepe, mint Gemzsén, azt gondolom, még egy tényező belejátszik. Az ugyanis, hogy bár az *iskolát* a falu nem tudta fenntartani, arra még van forrása, hogy az *iskolás gyerekeket* támogassa. A polgármester asszony elmondása szerint az iskolában *minden* gyerek ingyen étkezik, ingyen kapja a tankönyveket, és *minden* (helyi illetőségű) középiskolás és felsőoktatásban tanuló rendszeres havi pénzbeni támogatást kap. (A *minden* gyerekre egyébként érdekes filozófiájuk van: aki rászorul, az ezért kapja, aki „nem rászoruló”, akinek a családja jobb anyagi helyzetben van, az meg azért, mert ők a jó adófizetők, adójukból menjen erre is.)

A mondottak alapján érthető, hogy a szülők (gyerekek) *iskoláról alkotott véleményeiben* nagyon markáns megfogalmazásokkal nem találkozhattunk, inkább általánosságokat mondtak. (21 cigány család-

tól kaptunk véleményt, ebből 18 teljesen meg van elégedve az iskolával, 3 mondott inkább negatív ítéletet.) Érdekesség – más vonatkozásban majd vissza kell térni rá – az, hogy több interjúalany, aki gyermekét máshová viszi, a helyi iskoláról pozitív véleményt mondott. Néhány interjúrészletet azonban így is érdemes ide iktatni. „Sok segítséget kapnak a gyerekek, könyvet, effélét, amióta a Wesley van. Meg több a mindenféle rendezvény, fák napja, ilyenek. ...az iskola létfontosságú nekik.” (12.sz. int.) Egy érdekes kritikus vélemény: „...nem elég szigorúak a tanárok, több fegyelem és odafigyelés kellene, mind a viselkedés, mind a tanulás terén.” (15. sz. int.) És egy 8. osztályos cigány gyerek véleménye: „Nagyon szeretem az iskolát. Ez nekem a legfőbb kapcsolódás. A magyarokkal nincs probléma, nekem az egyik legjobb barátom is magyar. Igaz, a tanárok között van egy-kettő, akit nem szeretek, mert szerintem különbséget tesznek magyar és cigány között.” (5. sz. int.)

Az iskoláról alkotott vélemények tehát alapjában pozitívak, még azok részéről is, akiknek nem ide jár a gyerekük. Akkor miért viszik a gyerekeket máshová? Egy szülői vélemény: „Rengeteg a roma gyerek az iskolában, és nehéz emiatt a szintet tartani.” (11. sz. int.) Több hasonló megfogalmazással is találkoztunk, például ilyennel: „...túl sok a cigány gyerek, nincs húzóerő az osztályban.” Az *előítélet* egészen sajátos, „minőségi” formáját vélem ebben felfedezni. Nem azt mondja, hogy a cigány gyerekek elviselhetetlenek, rosszak, összeférhetetlenek; nehezen mondhatná, amikor saját gyereke szabadidejében a szomszéd cigány gyerekekkel játszik legtöbbit. Mégsem akarja, hogy gyereke „cigányiskolába” járjon, hát *előre tételezi* (ez az önigazoló

előítélet), hogy a cigány gyerekek biztosan nem fognak rendesen tanulni. Ez is a beregdaróci helyi társadalom egyik erős belső ellentmondása: a mindennapi életben *partnernek elfogadjuk* az integrálódott cigányokat, de az iskolába (talán a tágabb – országos – környezetből is beszüremkedő előítéletek hatására is) már ne járjon együtt a gyerek cigányokkal. Még az is ott lehet ebben a dologban, hogy ez a hivatkozás részben csak fedő ideológiája az anyagi helyzet különbségének. Az interjúk félmondataiból elég egyértelműen kiderült, hogy a *szegényebb* nem cigány családok gyerekei a helyi iskolába járnak, máshová vinni a gyerekeket a *jobb módúak* tudják, akik anyagilag megengedhetik maguknak az (olykor csak vélten) jobb színvonalú iskolát. Szerintem ide tartozó érdekesség az is, hogy mennyire különbözően becsülik meg az „eljáró” gyerekek számát. A polgármester asszony becslése körülbelül 40 gyerek. Mások (többek között érintett szülők is) 20-30-at mondtak. Magam egy egyszerű számítást végeztem: megnéztem az iskola tanulólétszámát és a népességi adatokból az iskoláskorú gyerekek számát. Ennek alapján az „eljáró” gyerekek száma nem lehet több 10-15-nél. A *felülbecslés* a problémakör szubjektív túldimenzionálásának jele volna?

Szólni kell még – egyik alapkérdésünk volt! – az iskolának a falu társadalmában betöltött helyéről, szerepéről.

Múlt évi munkánk alapján a gemzsei helyzetet így foglaltuk össze: „...úgy tűnik, az iskolának *még* nincs igazi „kisugárzása” a falu felé. Már nem teljesen zárt világ, nyitottabbá vált. De úgy látszik, egyenlőre inkább csak az oda járó gyerekek szüleit tudja „megszólítani”. Nem tudott még a *falú szellemi központjává* válni, holott egy ilyen

helyzetű településen (ahol se kultúrház, se könyvtár, se helyben lakó „egyházfi” nincs) ez megkerülhetetlen funkció (lenne)” Nos, Beregdarócon *van* művelődési ház, *van* könyvtár, *van* helyben lakó „egyházfi”, következésképp *más az iskola funkciója*. Nem kell, és nem lehet „...a *falu szellemi központjává válnia*”, mivel a falu szellemi vonzasközpontja funkciónak a *meglévő* intézmények *hálózata* felelhet meg. A beregdaróci iskolának is *van már* kisugárzása a falu felé: a szülőket *is* megszólító rendezvények a falu számára is érzékelhetően – erről a „nem családi” interjúkból vannak információink – megszaporodtak. Ez azonban *itt* nem elég. Szükség van, és lehetőség is, mert *vannak* potenciális partnerek, a szellemi szféra intézményeinek *együttműködésére*. A művelődési házzal, a könyvtárral, a tájházzal, a keresztszemes hímzés bemutatótermével, a (tartalmasan működő!) egyházi gyülekezetekkel. Egyik-másikban, erről beszélgetéseink tanúskodnak, megvan a készség az együttműködésre. (Lehet, hogy a többiben is; nem mindegyik képviselőjével tudtunk beszélgetni.) Úgy gondolom, az iskolában, mint a kétségtelenül legnagyobb létszámú, tehát potenciálisan legnagyobb szellemi kapacitású intézményben van meg annak a lehetősége, hogy ennek az együttműködésnek a kezdeményezője, *spiritus rector*-a legyen. *Ebben* a faluban ez (volna) az iskola igazi *falú számára betöltött* funkciója, az ebben az irányban való elmozdulás lehetne az iskola újabb előrelépésének egyik fontos útja.

FELSŐDOBSZA

Az írás eredeti címe: „Még élünk valahogy...”

*A cím – a munkánk során tapasztaltak előrevelt összegzéseként – egy interjúban elhangzott summázó megállapítás. Bontsuk ki, pár mondatos „szövegelemzéssel”, mögöttes tartalmát! A **még** azt sugallja, hogy **még élünk**, megvagyunk, de a **holnap** nagyon bizonytalan, „lejtmenetben” vagyunk (éltünk már könnyebben is!), és rosszabbodás trendje folytatódik. Az **élünk** suggalata, hogy létünk (**még**) értékekkel bíró életnek nevezhető létezés. A **valahogy** arra utal, hogy nincs jól definiálható, stabil alapzata az életnek, többféle, többnyire esetleges módon lehet csak előteremteni az élethez valót.*

*Ezt a helyzetet – ennek az **életérzésnek** az összetevő elemeit próbáljuk meg a következő oldalakon kibontani.*

Az írás szerkezete

1. Bevezetés – a táborról; munkánk keretei (Lásd I. rész-ben)
2. A faluról, vázlatosan –jelen helyzet és merre tovább?
3. Az élet keretei – házak, kertek, környezet, családok
 - 3.1. A külső keretek: a környezet, ahogyan az emberek megalkották maguknak
 - 3.2. Az emberi keretek: a családok
4. Az élet alapja – anyagi viszonyok

- 4.1. Munka, munkaviszony, jövedelmek; bevételek-kiadások
- 4.2. Még néhány elem – táplálkozás, ruházkodás és vélemények
5. Cigányok a falu társadalmában
6. Az iskola
7. Valami summázat-féle

1. Bevezető – a táborról; munkánk keretei – lásd I. Részben

2. A faluról, vázlatosan – jelen helyzet és merre tovább?

Magáról a településről ezúttal elegendő a következőket rögzíteni.

Felsődobsza kis – nagyjából 900 lelkes – falu, a Hernád mentén, az erősen hátrányos helyzetű abaúji térségben. Vonzásközpontja Szikszó, maga is depressziós jellegű város. A településen korábban – informátoraink szerint – jólműködő TSZ volt, jelentős állattenyésztéssel. A rendszerváltás után átalakult, ugyan jelenleg is szövetkezeti formában működik, de állattenyésztése és melléküzemágai (3 volt, ezek 70-80 embert foglalkoztattak!) megszűnt, jelenleg a korábbi töredékét jelentő foglalkoztatottsággal. Ugyancsak a rendszerváltás előtti időben a falu lakóinak jelentős hányada Miskolcon (zömmel a diósgyőri vasgyárban) dolgozott, az ő munkahelyeik is megszűntek. Így ma a faluban igen jelentős arányú a munkanélküliség. Ezt jelzi, hogy 2011-ben mintegy 130 közmunkást foglalkoztattak, 2012-ben 90 közhasznú foglalkoztatásra volt lehetőség; a polgármester szerint ered-

mény, hogy a környező településekhez képest elég sok helyet sikerült szerezniük, de ez is nagyon kevés, jóval többre volna szükség.

A faluban, egybehangzó becslések szerint, nagyjából 1/3 a cigány népesség aránya. Nem kevés – számszerű becslésre senki nem vállalkozott – a közelmúlt években újonnan beköltözött, még rosszabb helyzetű településekről érkező cigányok száma. Velük, mint más településeken is, elég sok probléma van. Egyébként is, még a cigányok átlagánál is rosszabb helyzetű családokról van szó, akik, nem kis mértékben éppen ebbéli állapotukból következően, nemigen tudnak beilleszkedni a falu helyi társadalmába.

A falu egésze demográfiai helyzetét tekintve egyértelműen előregedő. A nem cigány népesség szaporodási mutatói az országos átlaghoz közelinek tűnnek, a középiskolát (méginkább a felsőoktatást) elvégző fiatalok közül gyakorlatilag senki sem marad a faluban. A cigányok népesedési mutatói – mint a hasonló településeken másutt is – jobbak, ennek köszönhető, hogy ma már az általános iskola tanulónak több mint fele cigány.

A falu jelenős része árvízzel fenyegetett helyen van, 2012-ben épült a falu mellett végighúzódnó gátrendszer. Csak érdekesség, hogy a gáthoz szükséges föld kitermelésekor jelentős régészeti lelet-együttes került elő többezer éves leletekkel. (Azért csak érdekességnek nevezzük, mert a feltárás a falu életére nincs hatással: maga a feltárás nagyon kevés ember számára adott ideiglenes munkalehetőséget, a leletek jellege pedig olyan, hogy helyszíni bemutatásuk – esetleges idegenforgalmi vonzásuk – nem lehetséges.)

Ugyancsak nincs érdemleges hatással a falu életére az egyébként rendkívül érdekes vízerőmű. A Hernádra telepített, eredeti formájában több mint száz éves villanyerőmű – amit egyébként éppen 2012-ben újítottak teljesen fel – munkahelyet nem jelent (mindössze műszakonként egy kezelőre van szükség), a megtermelt áramot az országos hálózatba táplálják be.

Ahogy a „helyi érdekű” az erőmű üzemvíz csatornája mellett kialakult „üdülőtelep” sem. Zömmel környékbeli városok kisembereinek horgásztanyáiról van szó, akikből nem sok haszna van a falunak; nem „költekező népek” ők. Valamiféle *falusi turizmusnak* nem bázisa ez az üdülőtelep.

Mint ahogy nincs igazi más bázisa sem az egyébként a lehetséges kitérési pontok között időnként felmerülő falusi turizmusnak. Nincsenek szálláshelyek, nincsenek normál ellátást adó vendéglátó egységek, a Hernád-part fürdőzésre nem igazán alkalmas. Az álmok és a realitás egymásba játszásának érdekes példája a „kastély” története.

*(Közbevetett episztemológiai – megismerés-elméleti – gondolatsor. Vannak történetek – nevezzük őket talán **profán legendának** – ,amelyek valóságtartalmát nem szükség kutatni. Mert a „valóságtartalom”, vagyis az, hogy egyáltalán megtörtént-e dolog, s ha igen, úgy-e, ahogyan mondják, tárgyilag teljesen lényegtelen. Volt-e, s miképp, észrevehető mértékben nem érintette-érinti, nem befolyásolta-befolyásolja semmiben a falu, a közösség életét. Valójában ezek a történetek nem a „dologról” szólnak, hanem az **elmondó(k)ról**. Profán legendák, amelyek az elmondó(k) világról alkotott képének jelzései,*

*leképeződései. Arról szólnak, hogy az elmondó(k) olyannak érzékeli(k) az őt (őket) körülvevő közeget, amelyben ez a történet megtörténhet. olyannak érzékeli(k) a viszonyokat, amelyek **megengedik** a történet megtörténésülését. Lehet, hogy hamis tudati alakzat ez, persze, de olyan tudati alakzat, amely beépül a történet elmondójának világ-értelmezésébe. Világ-értelmező toposzként kell a társadalmi-közösségi folyamatokat megérteni kívánó kutatónak érdeklődésének mezőjébe vonni e történeteket; jelesül az itt következőt is.)*

Volt a falu határában, a domboldalon egy „kastély”; ámbár, ahogyan a történet elmondója leírta, inkább csak kisenemesi kúria-féle lehetett (ha volt). Valamikor az ántivilágban, a pártállami időszakban, a TSZ használta valamire. Nem igazán törődtek vele, így aztán már abban az időben is megyegetett tönkrefele. A TSZ felbomlása után gazdátlan maradt. A mozdíthatót lassan széthordták belőle, a masszív, vastag téglafalak azonban nem adták meg magukat. Amikor – már a kétezres években – ezen a környéken is emlegetni kezdték a falusi turizmust, mint lehetséges jövedelmi forrást, egy helybéli vállalkozó szellemű házaspárnak eszébe jutott az épület, úgy gondolták, hogy lehetne kezdeni vele valamit. Szálláshelyet, turista-központot képzeltek bele. Valamennyi pénzük is volt, megvették. Néhány évig tervezgették a dolgot, aztán kiderült, hogy felújításra-berendezésre nincs elég pénzük. Elkezdték árulni. Nehezen ment, de végül egy külföldi cég (talán német?) megvette. Egy szép napon megjelentek a cég gépei és emberei, és egyetlen nap és éjszaka alatt teljesen lebontották az egészet. (Sietni kellett, mert a bontásra nem volt engedélyük.) Aztán a téglákat, amelyek régiesen (19. század) nagyméretű, szép cégjelzéses

darabok voltak, kamionokra rakták, és kivitték Hollandiába eladni, meglovagolván az ottani nosztalgia-hullámot. A telek meg itt maradt gazdátlanul, hiszen a tulajdonost ez már nem érdekelte, neki csak a téгла volt az üzlet.

Értelmezzük a történetet! Nem nehéz. Az elmondó olyannak érzékeli a mai magyar viszonyokat, ahol egy vállalkozó (tulajdonképpen mindegy, hogy magyar vagy nem, a „külföldi”-ség itt csak a legenda *mitizációjának* járulékos eszköze) *megteheti*, hogy következmények nélkül engedély nélkül elbont egy (talán védendő értékű) épületet, *megteheti*, hogy pusztán a bennelévő anyag egy részének kinyerése érdekében bontja le azt, és *megteheti*, hogy az anyagot (a téglákat), amelyek számunkra is, itt is (ipartörténeti) értéket jelentenek, minden további nélkül kiviszi az országból. Az elmondó olyannak látja tehát viszonyainkat, hogy aki elég ügyes (elég arcátlan), és valamennyi pénze is van, az bármit megtehet. Ez az a világ-értelmező toposz, ami beépült (igen, múlt időben, beépült) az elmondó világképébe, és ettől kezdve *ennek alapján* ítél meg folyamatokat. Ez a jelentése (jelentősége) ennek a „történetnek” (profán legendának).

Tegyük még hozzá, hogy ez vélekedés rejtett (talán nem is annyira rejtett...) tartalmaként azt is magában foglalja, hogy „olyan világban élünk, ahol velünk bármit megtehetnek”. Vagyis nem vagyunk urai dolgainknak, nem vagyunk urai természetesen jövőnknek sem. Úgy tűnik (később elemzendő más adatok is erre utalnak), hogy a falunak nincs *jövőképe*. Nincs víziója arról, hogy merre lehetne továbblépni, az adott rossz helyzetből kimozdulni. Mintha hiányoznának a belső energiák. Erre utal egy résztvevő megfogalmazása is (ld. Mel-

lékletben „Adalékok és vélemények”, „benyomások a faluról” kategória): „*A faluban, úgy tűnt, nagyon bezárkózva élnek a családok. Utcán, járdán beszélgető embereket igen ritkán lehetett látni, mintha ott a tipikus, falusi életforma már nem létezne. Bezárkózva, bizalmatlanul élnek egymás mellett az emberek.*” Bezárkózva, egymás iránti bizalom nélkül nemigen lehet jövőt építeni...

Ennyit „első nekifutásra” a faluról. Most nézzük, miről szólnak adataink.

Előbb azonban röviden az adatfelvétel *módszereiről*. A tábor *szakmai munkáját* az előző évekhez képest tartalmilag és módszertanilag is módosított programmal terveztük meg. Tartalmi szempontból alapvető módosítást igényelt az, hogy a résztvevők között jelentős számban voltak környezetten szakos hallgatók. Be kellett tehát emelnünk a vizsgálandó tematikába a környezetten sajátos szempontjait. Módszertanilag: a korábbi évek *interjún, megfigyelésen és dokumentumelemzésen* alapuló adatgyűjtését a különböző szempontok biztonságos és egységes adatfelvétele és kezelhetősége érdekében kiegészítettük *kérdőíves* adatfelvétellel is. A kérdőív (ld. Mellékletben) alapját az általam még 1991-ben kidolgozott, a cigány családok vizsgálatához készült kérdőív képezte. Ezt kiegészítettük a *környezetbiztonságra* vonatkozó kérdésekkel (ezeket Bukovich István és Bakos Bettina dolgozták ki; ld. kérdőív 13.-23. kérdéseit). Természetesen a *megfigyelések és kötetlenebb interjúk* témái (megfigyelendő-megkérdezendő jelenségek) közé is bekerültek a környezetre vonatkozó szempontok is (ld. a Mellékletekben Bakos Bettina „Napló”-ja), és gyűjtöttünk erre vonatkozó *dokumentumokat* (pl. a település rendezési terve) is.

A továbbiakban az így gyűjtött adatokkal dolgozunk.

3. Az élet keretei – házak, kertek, környezet, családok

3.1. A külső keretek: a környezet, ahogyan az emberek megalkották maguknak

Érdeemes először idézni néhány résztvevői benyomást a legkülső keretről, általában a faluról. (Ld. Melléklet Adalékok és vélemények „B” kategória)

„A falu tiszta, rendezett (számomra ez teljesen meglepő volt).”

„Pozitív példaként említeném az iskola épületét, amely tiszta, rendszeresen karbantartott és akár egy budapesti elit kerületben is megállná a helyét.”

„A középületek figyelemre méltóan karban vannak tartva.”

Ez a pozitív kép azonban a véleményekben sem egységes. Egy másik kategóriában (T-K; településrészek különbözősége) már ez szerepel:

„Először a Rákóczi útra térnék ki. Mindenképpen szegényebbik része ez a falunak. ... A házak vályogból épültek, régi építésűek, felújításra, nagyobb méretű gondozásra szorulnak. ... Az út minőségét tekintve felújítást igényelne.”

A benyomások, vélemények, differenciáltságukkal együtt, egy alapvetően *rendezett, működőképes* falu képét villantják fel. A családok közvetlen életkereteihez kérdőívünk adatai visznek közelebb.

A házak, amelyekben a családok laknak, mind „családi házak”, tehát egy-egy ház egy-egy család otthona. A házak gyakorlatilag mind saját tulajdonúak, önkormányzati, vagy mástól bérelt lakással nem találkoztunk. A házak *építésmódjáról* (a falazat anyaga, jellege) nincs

értékelhető adatunk: a válaszolók csaknem fele az „egyéb” kategóriát jelölte meg; a „tartalmas” kategóriákból, csekély számuk miatt, nem lehet érdemi következtetést levonni.

Érdekes viszont a *lakóterület nagysága*, a család számára rendelkezésre álló tér. Kérdeztük az alapterület m²-ét is, ez nem sokat mondott, a szobaszám bizonyult fontosabbnak.

1.sz. tábla:

Lakások megoszlása szobaszám szerint *

*Az kat itt, továb-	Szobák száma	cigány családok	nem cigány családok	együtt	adato- és a
	1 szoba van	7	2	9	
	2 szoba	7	12	19	
	3 szoba	9	9	18	
	4 szoba**	1	0	1	
	5 és több szoba**	1	1	2	
	nincs válasz	3	3	6	

biakban is mindig cigány – nem cigány bontásban adjuk, valamint mindenütt csak az egyszerű gyakoriságokkal dolgozunk, mivel a kis számok (összesen 55 kérdőív adatai) miatt %-számításnak, vagy más statisztikai számításnak nincs értelme.

**Lehet, hogy kódolási hiba, mert az eredeti kódutasításban csak „3- három vagy több szoba” volt.

Látható, hogy elég kevés az 1 szobás ház, a családok többsége 2-3 szobás házban él. Feltűnő, hogy a cigányoknál épp annyi 3 szobás ház van, mint a nem cigányoknál. Noha az egyszobások között több a cigány, összességében mégis azt látjuk, hogy lakásnagyság tekintetében ebben a faluban – eltérően több más vizsgálat adataitól – nincs igazán nagy különbség cigányok és nem cigányok között. Lakásnagyság tekintetében az itt élők helyzete általában elfogadhatónak látszik.

Kevésbé mondható ez el a *vízellátás* (és ezzel szoros összefüggésben a mellékhelyiségek megléte) tekintetében. A válaszolók (55 adat) kevéssel több mint egyharmada (20 fő) mondta azt, hogy lakásukban nincs vezetékes víz. Ebben már markáns a cigány – nem cigány különbség: a 20-ból 18 a cigány háztartás. A vezetékes víz hiányából értelemszerűen következik, hogy ezekben a házakban nincs fürdőszoba, vízöblítéses WC sem. Ezt már soknak tartjuk, különösen annak tudatában, hogy – az önkormányzattól kapott dokumentum szerint – a falu egész területén van kiépített vezetékes vízhálózat. Ez a jelentős számú család (háztartás) tehát valami okból nem csatlakozott rá a kiépült hálózatra. (Vélhetően, bár erre nincs adatunk, anyagi okból.)

A *gázhasználat* érdekes képet mutat. Van kiépített gázvezeték a faluban, de aránylag kevesen használják. (Az 55-ből 11 házba van bevezetve a gáz, nem éréktelen, hogy ebből 10 nem cigány család.) A többi 44 család többsége palackos gázt használ, néhánynál ez sincs. Ennek – interjúk információi alapján – egyértelműen anyagi oka van: a bekötés költsége olyan nagy lett volna, hogy jobban megéri a palackos gáz használata.

Az *invertár* (háztartási és szórakoztató gépek, eszközök) adatai – ma már nem meglepő módon – elég „egyhangúak”. Az alapvető eszközök (hűtőgép, mosógép; televízió, mobil telefon) ritka kivétellel szinte mindenütt megvannak. Fontos azonban, hogy a 21. század információs társadalmában különös fontosságúnak tekintett *internet-ellátottság* elég gyenge. Az 55-ből mindössze 15 családnak van internet hozzáférése, és ebben jelentős a különbség a cigány – nem cigány családok között: 4 és 11 a *van* válasz. A „világgal” (és ezen belül alkalmasint a munka-lehetőségekkel!) való kapcsolat szempontjából tehát a falu cigány lakosai komoly hátrányban vannak a nem cigányokkal szemben (akik egyébként maguk sincsenek valami fényes helyzetben). Hasonlóképpen jelentős a különbség a *gépkocsi* birtoklás tekintetében. Négy cigány és 12 nem cigány családnak van autója; egyébként nehéz eldönteni, hogy falusi közegben az összesen egyharmadnál kevesebb (55-ből 16) gépkocsi-birtokló család kevés-e, vagy sem? Helyi közlekedésre ugyanis felesleges az autó, messzebbre menni, esetleg munkába járni vele kérdés, hogy megéri-e.

A lakásokra vonatkozóan még két – elég sajátos – adatsorral rendelkezünk. A kérdőíven nem megkérdezendőként, hanem *kérdezőbiztosi becsléssel* szerepelt a lakás minőségére, illetve berendezésére vonatkozó kérdés. (Ld. melléklet, kérdőív 9. és 10. kérdések.) Nagyon bizonytalan ez az adat, hiszen *szubjektív becslésen* alapul, mégpedig olyan becslésen, amelyhez valamelyest biztos összehasonlító alapot sem tudtunk adni, ráadásul olyanok végezték a becslést, akik ebben a dologban teljesen járatlanok voltak. Valamennyit azonban mégiscsak érzékeltetnek ezek az adatok.

2.sz. tábla:

A lakás minősége kérdezőbiztosi becslés alapján

Lakás minősége	cigány	nem cigány	együtt
Átlagos	8	10	18
Átlagosnál jobb	2	10	12
Átlagosnál rosszabb	15	2	17
Nincs adat	3	5	8

A lakásminőséget illetően tehát azt látjuk, hogy a kérdezőbiztosok zömmel átlagosnak (18) vagy átlagnál rosszabbnak (12) becsülték a helyzetet. Depressziós térségben lévő faluban ez nem meglepő. Arra viszont fel kell figyelni, hogy itt is jelentős a különbség a cigány és a nem cigány családok helyzete között: az „átlagosnál rosszabb” kategóriában szinte csak cigány családok, míg az „átlagosnál jobb”-ban túlnyomó többségben nem cigányok vannak.

Egészen más viszont a kép a *lakás berendezése* dolgában. Ebben a kérdésben egyidejűleg két dolgot kellett megbecsülni. Egyrészt a *bútorzat milyenségét* (jó állapotú, részben új bútorok; közepes állapotú bútorzat; rossz, törött, hiányos bútorok), másrészt a lakás *rendezettségét* (rendezettség; rendezetlen, rendetlenség). A kettő kombinációjából adódtak az alábbi kategóriák:

3.sz. tábla:

A lakás berendezése kérdezőbiztosi becslés alapján

lakás berendezése	cigány	nem cigány	együtt
jó, részben új bútorok, rendezettség	3	5	8
jó, részben új bútorok, rendezetlenség	1	3	4
közepes bútorzat, rendezettség	8	7	15
közepes bútorzat, rendezetlenség	1	2	3
rossz bútorzat, rendezettség	7	1	8
rossz bútorzat, rendezetlenség	0	1	2
nincs adat	7	8	15

Egy olyan összefüggés sejlik fel, mintha a *nem cigány* lakások között több lenne a „rendezetlen”. (6 nem cigány, 2 cigány az összes rendezetlen.) Nehéz ezt az adatot értelmezni. Könnyen lehet, hogy kérdezőbiztosi „hiba”: lehet, hogy a cigányok esetében a becslést végző eleve más mércével mért, a cigányoknál nagyobb „rendezetlenség”-re számított (ami rejtett, nem tudatosult előítélet), és ehhez képest becsülte a látottakat „rendezett”-nek. Ám az is lehet, hogy a becslések jók, és valójában arról van szó, hogy a cigány családok, egyrészt kompenzálандó ténylegesen rosszabb helyzetüket, másrészt küzdve az előítéletek („koszos cigányok”) ellen valóban igyekeznek az átlagosnál jobban rendben tartani lakásukat.

A külső keretekről alkotott képet árnyalja, hogy nem kevés család esetében – ez *nem* a kérdőívből, hanem részben a megfigyelésekből, részben a képi dokumentációból származó információ – a cigányok jelentős részének házai rendkívül rossz állapotban vannak.

(Nagyrészt az árvíz „felelőssége” ez.) Abból, hogy a jelzett módszerű mintavétellel dolgoztunk, az is következik, hogy az ilyen házakban lakók közül csak keveset kérdeztünk (ezek a házak ugyanis a falu meghatározott részén sűrűsödnek, és itt is csak a kvóta szerinti 4.-5. házban vettük fel az adatokat), így a kérdőív adataiban jelentősebb súllyal nem jelennek meg. Noha az összes falubeli házhoz viszonyítva nem sok az ilyen ház, de kis faluról lévén szó, ahol minden „szem előtt van”, számosságánál minden bizonnyal nagyobb jelentőségűnek látszik. *Társadalmi értelemben* (közhangulat, stb.) azonban feltétlenül az a „nagyobb jelentőség” az *értékes*.

A külső keretek tehát – visszatérve adatainkhoz – falusi viszonyokat tekintve nem elfogadhatatlanok, a faluban élő cigányok helyzete sem tér el nagy mértékben (eltérően pl. az általunk is vizsgált Gemzsétől; ld. „A falu iskolája” c. beszámoló) a nem cigányokétól. Ez is tükröződni fog az 5. fejezetben, ahol a cigányok – nem cigányok egymás közötti viszonyairól (is) szólni fogunk.

3.2. *Az emberi keretek: a családok*

Az egyén mindennapi életének kétségtelenül legfontosabb társadalmi közege a család. A fizikai szükségletek kielégítése mellett a család adja meg azt a *szociokulturális miliőt*, amely döntően meghatározza a gyermekek szocializációját (ezen belül iskolai pályafutását), és domináns befolyása van a felnőtt családtagok mentális állapotára. Vizsgálódásunk azonban nem családszociológiai jellegű volt, ezért az olyan egyébként alapvetően fontos kérdésekre, mint a család belső viszonyai, a családtagok egymással való kapcsolatai, a családon belüli

hatalmi viszonyok, a család kultúrájának sajátos mintázatai, stb. nem tért ki. Magáról a családról csak néhány alapvető jellemzőt rögzítettünk, ám ezek sem érdektelenek.

A „legkülső” adat maga a *családnagyság*, az együtt élő családtagok száma. Ennek adatsora:

Az adatsor azt mutatja, hogy, az országos tendenciákhoz hasonlóan, ebben a faluban is a családnagyság erőteljesen eltolódott a kisebb létszámú családok felé. Ha abból indulunk ki, hogy a 4 fős család (2 szülő 2 gyerek) kicsinek minősül, akkor családjaink több mint fele (összesen 31 család) ebbe a kategóriába tartozik. Ugyanakkor nagyon markáns különbség mutatkozik a cigány és nem cigány családok között. Az 5 és több tagúak (a határt azért itt húzzuk meg, mert szokásosan a 3 és több gyermekeseket szoktuk „nagy családnak” nevezni) zömmel cigány családok, a nem cigányok között kevés ilyen (mindössze 5 db) találunk. 6-nál nagyobb létszámú pedig csak a cigányoknál fordul elő. Az *általában* csökkenő családlétszám (a cigány családok egyharmada is 1-4 tagú!) mellett ebben a faluban is érvényes tehát az, hogy a cigány családok jellegzetesen nagyobb létszámúak.

4. sz. tábla:

Családtagok száma:

Családtagok száma	cigány	nem cigány	együtt
1	2	6	8
2	1	6	7
3	2	6	8
4	4	4	8
5	9	3	12
6	3	2	5
7	1	0	1
8	4	0	4
9	1	0	1
10 vagy több	1	0	1
nincs adat	0	0	0

Jelentős változásokra utalnak a *családösszetétel* adatai. Korábbi vizsgálatok azt mutatták, hogy falusi viszonyok között, és ezen belül is még erőteljesebben a cigányok körében az átlagnál jóval nagyobb a *többgenerációs* családok aránya. Úgy látszik, ez alaposan megváltozott:

5.sz. tábla:

A családok összetétele

család összetétele	cigány	nem cigány	együtt
Pár, gyerek nélkül	1	3	4
Szülők gyerekekkel	23	10	33
1 szülő gyerekekkel	1	2	3
Szülők és nagyszülők gyerekekkel	1	2	3
Nagyszülők gyerekekkel	0	1	1
Más összetétel	1	9	11

Mint látjuk, az összesnek jóval több, mint fele *nukleáris család* (szülők gyerekekkel). Ez önmagában nem különös. Általános, Magyarországon is elég régóta érvényesülő modernizációs trend az ilyen összetételű családok dominanciába kerülése. Ami itt, ebben a faluban meglepő, az az, hogy a cigány családoknál is ez a messze leggyakoribb (27-ből 23). Más vizsgálatok azt mutatták, hogy a cigány közegben, amellet, hogy nő a nukleáris családok aránya, az átlagnál jóval gyakoribb a „más összetétel” (ami esetükben csaknem kizárólag ú.n. *összetett* vagy *kiterjesztett* – a vér szerinti le- és felmenőkön kívül mást is tartalmazó – család). Itt ilyennel a cigány családoknál (mintánkban) egyetlen esetben találkoztunk. (És, ha mintánkat többé-kevésbé reprezentatívnak tekintjük, a falu egészében is legfeljebb egy tucatnyi ilyen

cigány család lehet.) A nem cigányoknál az „egyéb összetétel” nagyobb számosságát az okozza, hogy ide soroltuk az 1 fős háztartásokat is; ebben a faluban zömmel egyedülálló idősekről van szó.

Fontos még, hogy ha egymás mellé tesszük a *családnagyság* és a *családösszetétel* adatait, látszik, hogy a cigány családok nagyobb létszáma egyértelműen a nagyobb gyermekszámból következik. Innen is megerősítést nyer tehát az a megállapítás, hogy a cigány családok *termékenység*e jóval meghaladja a nem cigányokét.

Az említett szociokulturális miliő szempontjából fontos a családtagok *iskolai végzettsége*. A két szélső pont itt: az egyik az olyan család, hogy minden családtag kevesebb, mint 8 osztályt végzett, a másik, ahol van felsőfokú végzettségű családtag is. Jellegzetes különbség, hogy az elsőbe csak cigány családok tartoznak (mégpedig elég sok: 28-ból 10), míg a másik szélső ponton csak nem cigány családokat találunk (5 család). A szélső pontok közötti kategóriákban is hasonló összefüggés van: az olyan családok száma, ahol van 8 osztály végzettségű és magasabb (középiskolai) végzettségű is, a cigányok között 7, a nem cigányok között 12. Minden erre vonatkozó vizsgálat (például a nemzetközi összehasonlító PISA felmérések is) azt mutatja, hogy a gyermekek iskolai pályafutása (*tehát* mobilitási esélyei, *tehát* élet-esélyei) meglehetősen szoros összefüggésben vannak a szülők iskolai végzettségével. A mi adataink (is) azt mutatják, hogy a cigány gyerekek ebből a szempontból (is) hátrányos helyzetben vannak a nem cigány gyerekekhez képest.

Nagyjából ennyit tudunk a családokról mondani. Láttuk, hogy a családösszetétel változási trendjében új jelenség látszik megjelenni

(*falusi* cigány családoknál is dominanciába kerül a nukleáris család), más tényezőkben azonban adataink inkább csak megerősítik a korábbi vizsgálatokban már feltárt összefüggéseket.

Lépünk tovább, nézzük, miből és hogyan élnek (meg) a családok.

4. Az élet alapja – anyagi viszonyok

4.1. Munka, munkaviszony; bevételek-kiadások

Az alapkérdés természetesen a *foglalkoztatottság*. Az tehát, hogy egyfelől van-e a családban *munkanélküli*, másfelől van-e *munkaviszonnyal* rendelkező. Két, egymást többé-kevésbé kontrolláló kérdéssel kerestük erre a választ.

Az egyik mindjárt a kérdőív első kérdése, amelyben a családtagok foglalkozásának feltüntetését is kértük. (Ld. Mellékletben, Kérdőív 1. kérdés.) Az adatokból (részletesen ld. Melléklet, Alapadatok) az tűnik ki, hogy családok csaknem egyharmadában (17 család) van munkanélküli családtag. Mivel a foglalkozást csak a felnőtt, zömében aktív korú családtagok esetében kérdeztük, bizonyossággal kijelenthető, hogy a faluban a *munkanélküliségi ráta* jelentősen meghaladja az országos átlagot, többszöröse annak. E tekintetben igen jelentős a különbség a cigány és nem cigány családok között. A 17 család közül, amelyekben van munkanélküli családtag, 15 a cigány, és mindössze 2 a nem cigány. A foglalkoztatottság egyik alapvető mutatója tekintetében tehát a faluban élő cigány családok igen komoly hátrányban vannak a nem cigányokhoz képest. A különbség (minthogy az összes megkérdezettek száma közel azonos) nagyjából hétszeres! Egyértel-

mű, hogy a *falu* országosnál magasabb munkanélküliségi rátáját a cigány családok „hozzák”. (A foglalkozásra vonatkozó kérdés-rész további anyagát – ha van, *milyen* foglalkozásról van szó – az adatok szórtsága miatt nem lehet elemezni.)

A másik, foglalkoztatottság szempontjából (is) értelmezhető kérdésünk a kérdőív 25. kérdése volt. Ebben (Ld. kérdőív) alapjában a jövedelmekre kérdeztünk rá, de külön néztük, hogy van-e *állandó munkából* vagy *közmunkából* (tehát munkaviszonyból) származó jövedelem a családban. Itt 26 esetben fordul elő a *nincs* ilyen jövedelem kategória. Ebből 15 a cigány család, nagy valószínűséggel ugyanazok, akiknél van munkanélküli. A 11 ilyen jövedelemmel nem rendelkező nem cigány családok (azon a kettőn túl, ahol van munkanélküli) nagy részét nyilván az idős egyedülállók (akik zöme nyugdíjas) teszik ki. A cigány – nem cigány különbség azonban itt is, ha nem is olyan markánsan, mint az előző kérdésben, de látható: a cigány családok között 10 olyan van, amelyben van rendszeres munkajövedelem, a nem cigányoknál csaknem másfélszer ennyi, 14. Megjelenik mindez a véleményekben is. (Ld. Mellékletben, Adalékok és vélemények „A” kategóriában): „*A megkérdezettek mind panaszkodtak a kevés munkalehetőségre.*” „*...ha van is munkahely, nagyon kevés pénzért, kb. 40-50 ezer forintért dolgoznak mindennap 10 órában,...*”

Ebben (a 25.) kérdésben próbáltunk a család *összes jövedelméről* is információt szerezni. Vizsgálatok sokaságából tudjuk, hogy a jövedelemre adott válaszok rendkívül bizonytalanok. Azért is, mert sok válaszoló nem szívesen válaszol erre a kérdésre (hiába anonim a kérdés, azért ott van a félelem attól, hogy a „hivatalosság” keze messze

elér; „...*egy*es jobb módú családok nem akarták elárulni anyagi helyzetüket.” – idézet Melléklet Adalékokból), és azért is, mert a megkérdezett személy *tudása* bizonytalan. (Előfordult a megkérdezés során, hogy felnőtt, de még a szülőkkel együttélő „gyermeket” kérdeztünk, akinek fogalma sem volt róla, hogy kapnak-e családi pótlékot, s ha igen, mennyi annak az összege.) Az adatok értelmezésekor ezzel a bizonytalansággal számolnunk kell, de valamelyes tájékoztatást mégis csak nyújtanak.

6.sz. tábla:

A családok megoszlása összes jövedelem szerint

Jövedelmi kategóriák	cigány	nem cigány	együtt
10.000,- Ft alatt	1	2	3
10.001-20.000 között	1	0	1
20.001-40.000	2	1	3
40.001-70.000	4	2	6
70.001-100.000	4	8	12
100.001-150.000	9	4	13
150.001-200.000	3	6	9
200.001,- Ft felett	2	3	5
nincs adat	2	1	3

Ha ezeket az adatokat a KSH létminimum számításaihoz viszonyítva értékeljük, akkor azt látjuk, hogy a családok döntő többsége

alacsony jövedelmű. Alacsonynak itt a 150.000 alattiakat nevezzük, mert ez az összeg, ha csak két fős is a család, alatta van a számított létminimumnak. A cigány családok közül 21, a nem cigányok közül 17 tartozik ebbe a kategóriába. Ezen belül is extrémén alacsony (mindenképpen mélyszegénységet jelentő), 40.000,- Ft alatti 4 cigány és 3 nem cigány család jövedelme. 200.000,- feletti (családi!) jövedelemmel pedig összesen alig 5 család rendelkezik. Szegény falu ez, és ebben a tekintetben – adataink szerint – nincs lényeges különbség a cigány és nem cigány családok között.

Miből élnek tehát családjaink? Egy nyílt kérdésben (ld. melléklet, kérdőív 30. kérdés) kértük, mondják el összefoglalóan, miből él a család. 40 kérdőíven kaptunk értelmezhető választ. Ezeket az alábbi kategóriákba lehetett besorolni: (Az adatokat említések számában adjuk meg, ennek gyakorisága több mint 40, mert egy kérdőíven több, különböző kategóriába tartozó válasz is szerepelhetett)

- családi pótlék: 17
- szociális segély 14
- nyugdíj: 13
- fizetés: 8
- GYES: 8
- alkalmi munka: 8
- közmunka: 7
- krumpliszedés: 3
- szellemi munka: 1
- „kerti javak”: 1

A meghatározó többség – a munkanélküliség adatainak ismeretében nem meglepő módon – nem munkajövedelmet tüntet fel a család megélhetésének forrásaként. A leggyakrabban említett családi pótlék és a szintén elég gyakori GYES egyértelműen a gyermekekhez kapcsolódó szociális transzfer, a kettő együtt az összes említésnek nagyjából egyharmada, és ilyen (szociális jellegű) a második leggyakrabban említett szociális segély is. A megélhetés forrásaként említett tényezőknek tehát közel fele szociális juttatás, ami – némiképp leegyszerűsített fogalmazásban – azt jelenti, hogy családjainkat felerészben a társadalom „tartja el”. Fel kell még figyelni az *alkalmi munka* aránylag gyakori (8) említésére (azonos gyakoriságú a *fizetés*), ami azt jelenti, hogy a *társadalmilag szervezett munkamegosztás rendszere* ebben a faluban (sem) működik normálisan. Megjelenik ez a véleményekben is: „Az emberek többnyire alkalmi munkából élnek, segélyeket használnak fel a megélhetésre.” Érdekesség, az összetartás említése; itt valószínűleg a *kölcsönös segítségék rendszerének* a pusztá megélhetés biztosításába való beépüléséről van szó.

Meglepően kevés, mindössze 1 említést kap a *házkörüli gazdálkodás*, a saját szükségletre termelés. (Ez a „kerti javak”.) Meglepő két okból is. Egyrészt azért, mert egy másik kérdés (Ld. kérdőív 31. kérdés) válaszaiból tudjuk, hogy a megkérdezettek éppen fele nyilatkozott úgy, hogy *van* a birtokukban mezőgazdasági termelésre alkalmas földterületük, illetve kertjük. (Cigány és nem cigány családok között nincs érdemi különbség.) Másrészt a városi emberek gondolkodásának egyik közhelye éppen az, hogy falun élni azért könnyebb, mert ezt-azt megtermelhet magának az ember. Mégsem így van?

Nézzük kicsit részletesebben az adatokat. Kérdeztük ugyanis azt is, hogy ha van ilyen terület, mit termelnek rajta, illetve, hogy tartanak-e haszonállatot. A válaszokból az derül ki, hogy kevés zöldséget, krumplit, néhány esetben babot, borsót termelnek. Állattartásnál számosállat (sertés, marha, juh) egyáltalán nem fordul elő, baromfi is igen kevés esetben említődik. A miértre (részleges) választ ad két vélemény (ld. Mell., Adalékok..., „A” kat.): *„A ház körüli állattartás problematikája, hogy a nagyon rossz körülmények között élők nem tudják fenntartani a haszonállatokat, hiszen azokat etetni is kell, illetve sokan nincsenek is tisztában ennek módszerével.”* *„Az egyik cigány család azt mondta, hogy az előző évben nekik volt több csirkéjük, de le kellett vágni őket, mert nem volt mit adni a gyerekeknek.”* Eladásra egyáltalán nem termelnek, csak saját fogyasztásra. Az adatokból úgy látszik, hogy arra is olyan kis volumenben, ami a *megélhetéshez*, legalábbis *említésre méltó* mértékben, nem járul hozzá. A házkörüli gazdálkodás tehát, úgy tűnik, falusi környezetben sem tényezője az életnek, és ebben, az adatok szerint, nincs számottevő különbség cigány és nem cigány családok között. Vagyis a hagyományos, részben önellátó paraszti életforma (legalábbis ebben a faluban) a nem cigányok körében is kiveszőben van.

Előfordul természetesen – a dolog természetéből következően adatszerűen nem megragadható – jövedelemforrás is, a szürke vagy fekete gazdaság működéséből. Az „Adalékok...”-ban (ld. Mell.) találunk erre utalásokat: *„Kiegészítő forrásként a bátrabbak megpróbálkozhatnak szesz, cigaretta vagy üzemanyag csempészésével a közeli Ukrajnából.”* Vagy illegális kereskedelem: *„...a férfi a kerítésen kí-*

vülről 2-3 száz forintnyi aprót adott az asszonynak, aki bement...rövid időn belül egy nylon szatyorral tért vissza, amiben ... 2-3 literes, műanyag palackos bor volt.” Az ilyen jövedelemforrások azonban, ha vannak is, több okból (pl. a falu földrajzi elhelyezkedése; nagyobb volumenű csempészetre nem alkalmas) igazán jelentős mértékben nem valószínű, hogy jelen lennének.

Nem valami rózsás a kép. Nézzük még meg, hogy az anyagi viszonyoknak ez az alakulása mennyire képeződik le az *életmód* egyik elemében, és a véleményekben.

4.2. Még néhány elem – táplálkozás, ruházkodás és vélemények:

A *táplálkozásra* a kérdőív két kérdése vonatkozott. (Kérdőív 33. és 34. kérdés) Az egyikben a meleg étel készítés gyakoriságára kérdeztünk rá. Az eredmény eléggé „egyhangú”: csaknem minden válaszoló azt mondta, hogy rendszeresen, minden nap főznek meleg ételt. A másik kérdésben azt kértük, hogy mondják el, az elmúlt három napban (a kérdezést megelőző három napban) milyen ételt főztek.

26 cigány családról van ilyen adatunk, a nem cigány megkérdezettek közül – ismeretlen okból – csak 13-an válaszoltak. Néhány esetben csak 1-2 étel-jelölés szerepel, így összesen 102 ételfajta szerepel a felsorolásokban. (63 cigányoktól, 39 nem cigányoktól.) A nyelvileg eltérő, de egyértelműen azonosítható megjelöléseket kategóriákba vontuk össze, az alábbi táblázatban ezek szerint adjuk az adatokat. Mivel a cigány és nem cigány válaszolók száma között nagy a külön-

ség, az összehasonlíthatóság érdekében (bár ilyen kis számoknál ez nem szokásos) a gyakoriságokat %-ban is megadjuk.

7.sz. tábla:

Az elmúlt három napban készített ételek

Étel-kategória	cigány szám	- cigány %	nem ci- gány szám	- nem ci- gány %
húsleves	8	13	7	18
babgulyás	1	2	2	5
egyéb leves	7	10	8	21
sült hús	9	14	5	13
pörköltféle	9	14	5	14
tésztaféle	11	19	4	10
krumplifélék	9	14	4	10
főzelék	9	14	4	10
Összesen	63	100	39	100

A cigány és nem cigány között igazán jelentős különbséget nem látunk. Talán annyi, hogy a nem cigányoknál a különféle leves aránya magasabb, mint a cigányoknál, a tésztafélék pedig a cigányoknál va-

lamivel gyakoribbak. Általában azonban – és talán ez a lényeg – elég szegényes étrendet látunk. Elég sok az „egyéb leves” (főételként!), és elég gyakoriak a tésztafélék, krumplifélék, főzelékek (ebbe a kategóriába csak a feltét nélküli főzelékeket soroltuk). De *még* nem alapvetően szegény-jellegű az étrend: kicsivel több, mint az összes említések negyede húsétel (sült hús, pörköltfélé). Kérdés persze, hogy a nem főétkezések (amikor nem meleg ételt esznek) mit tartalmaznak, erre azonban nincs adatunk. A fontos az, hogy ebben a faluban olyan nyomor-szintű „étkezésről”, amilyennel például egy más vizsgálatban egy nógrádi faluban találkoztunk (ahol az „ebédet” egy esetben az jelentette, hogy a gyerekek kaptak egy-egy szelet kenyeret, az őket egyedül nevelő apa megivott 1 ½ liter vizet; „...hogya ne legyen teljesen üres a hasam...”)) nincs adatunk.

A *ruházkodásról* is csak egyetlen kérdés alapján tudunk valamennyit. Azt kérdeztük (ld. Kérdőív 36. kérdés), hogy hogyan jutnak hozzá a szükséges ruhaneműekhez. Az adatok:

A többség tehát nem „boltban veszi” a ruhát; úgy tűnik a „szabályos” hozzájutás családjaink többségének meghaladja anyagi erejét. Ebben a tekintetben elég markánsnak látszik a különbség a cigányok és nem cigányok között: utóbbiak közül jó kétannyian tudnak boltban ruhát vásárolni. Még erőteljesebb a különbség a „használt ruha” kategóriában: ez csak a cigányoknál (mégpedig elég nagy arányban) fordul elő. Érdekes még felfigyelni arra is, hogy számbavehető mértékben már csak „ajándékozásból” tudnak ruhához jutni megkérdezettjeink.

8. sz. tábla:

Hogyan jutnak hozzá a ruhaneműekhez

Hozzájutás módja	cigány	nem cigány	együtt
Boltban veszik	6	13	19
olcsó piacon veszik	7	4	11
használtan veszik	10	0	10
ajándékba kapják	4	3	7
más módon	1	1	2
nincs válasz	0	6	6

Az anyagi helyzet *szubjektív megítélésére* is egy kérdésünk vonatkozott. (Kérdőív 27. kérdés) Nem meglepő, hogy megkérdezettek nagy többsége (22 cigány és 20 nem cigány) úgy ítéli meg, hogy családjának anyagi helyzete *romlott* az elmúlt években. Elég kevesen (3 cigány, 5 nem cigány) vélik úgy, hogy ebbéli helyzetük *nem változott*, és alig néhányan (3 cigány, 2 nem cigány) tartotta *javulónak* helyzetét.

Ennyi tehát az, amit az életviszonyokról adataink alapján mondani tudunk. A következőkben azt nézzük meg, hogy miként vannak jelen a cigányok a falu társadalmában.

5. *Cigányok a falu társadalmában*

Ezúttal is érdemes néhány hallgatói (tábori résztvevői) vélemény idézésével kezdeni. (ld. Melléklet, Adalék és... „C” jelzetűek)

Egy többé-kevésbé várható, nem meglepő megfogalmazás:

„A romák és nem-romák közötti viszonyról más-más véleményekkel találkoztunk. A nem romák nagyobb részénél ellenséges hozzáállás érződött a romákkal szemben. Véleményük szerint reménytelen az arra való törekvés, hogy a társadalom pereméről vissza tudjanak illeszkedni.”

Egészen más helyzetet érzékeltet a következő kettő:

„Ebben a faluban nincs nagyobb feszültség a cigányság és a magyarok között,...”

„Ám a származási és kulturális ütköztetés ellenére az itt élők összetartanak, jól ismerik egymást, békésen élnek együtt.”

Talán az is hozzájárul ehhez, hogy, mint azt a korábbi fejezetekben láttuk, a létviszonyokban (lakáshelyzet, jövedelmi viszonyok, stb.) nincs igazán jelentős különbség a cigányok és nem cigányok között. Megjelenik ez gondolati síkon is. A kérdőívben kérdeztük (csak a cigány megkérdezettektől; ld. 28. kérdés), hogy az elmúlt 5-6 évben hogyan változott a cigány, illetve nem cigány családok helyzete. A válaszok: a cigány családok helyzetéről 4-en mondták azt, hogy *javult*, és 23-an, hogy *romlott*. A nem cigány családokra vonatkozóan helyzet-*javulást* 9-en vélelmeztek, *romlást* 17-en. Mintha valami olyasféle vélemény látszana itt, hogy „a mi helyzetünk nagyon romlik, de ők se állnak sokkal jobban”. Elégé hasonló attitűdöt mutat egy másik kér-

désre adott válaszsor is. Ebben (29. kérdés, szintén csak cigányoktól kérdeztük) azt kértük, hogy mondják el, véleményük szerint milyen volt és hogyan változott a cigány és nem cigány családok egymáshoz viszonyított helyzete. A leggyakoribb válasz (26-ból 9) az volt, régebben a cigány családok rosszabb helyzetben voltak, és a különbség nem változott. Vagyis, ha romlik a helyzet, az egyaránt érinti a cigány és nem cigány családokat. „Közös a sorsunk” – mondta egy beszélgető társunk.

Bár az is igaz, hogy érvényesül valamelyes szegregáció:

„A roma családok általában a falu szélén,...élnek, illetve a faluban, bizonyos utcákban...”

A pontosabb elemzés – amikor az interjúk alapján a cigány családokat bejelöltük a falu térképén – valóban az iménti megfogalmazás szerinti képet mutatja. De az is látható volt, hogy szigorú, tömörszerű szegregáció nincsen. A folyóparti, árvízzel elsősorban veszélyeztetett utcában gyakorlatilag csak cigányok élnek, ez azonban nem több, mint 10-12 ház. Az ezzel párhuzamos utcában és a kettőt összekötő kisebb utcákban már többnyire nem cigányok laknak. Van még egy inkább cigányok lakta utca, a faluközpontból indul a hegy felé, ennek külsőbb részén szintén szinte csak cigányok laknak. De már az utca elején nem cigány családok élnek. És előfordul, ha nem is sok, a falu más részein is cigányok lakta porta. Ha összehasonlítjuk az itt látottakat akár csak a két előző szociotábor helyszínein tapasztaltakkal is, egy közbülső helyzetet látunk. Gemzsén a kemény, térben is erősen elkülönülő szegregáció, Beregdarócon a teljesen vegyes elhelyezkedés – itt van valami elkülönülés, de nem gettószerű. Nyilván ez

azzal is jár, hogy a *mindennapi interakciókban* óhatatlanul gyakoriak az etnikum-köziek, ez vezethet oda, hogy „...jól ismerik egymást, békésen élnek együtt.”

Ebben a faluban is megjelent azonban a másutt elég sok helyen tapasztalt „beköltözött-szindróma”:

„Állítása szerint régebbről itt élő cigányokkal nincs problémája, bennük megbízik, de a közeltmultban Ózdról idekerült cigány családok sokszor csúnyán beszélnek vele, éjszaka is hangoskodnak, ezért fél tőlük.”

„...van egy alcsoport a cigányságon belül, akiket mind a fehér bőrű és mind a roma társadalom becsmérel, ezek pedig azok a romák, akik nem is olyan régen költöztek ide a településre, főleg Ózd környékéről. ...”

Úgy látom, ez itt is – éppúgy, mint másutt – reális probléma. A „betelepültek” szinte kivétel nélkül úgy kerülnek új lakhelyükre, hogy korábbi helyükön életfeltételeik ellehetetlenültek. Nem véletlen, hogy ebben a faluban éppen Ózd környékéről érkeztek. Többnyire hosszabb ideje munkanélküliek, alulképzettek, a valamikori „szocialista ipar” segéd munkásai voltak. Munkájuk természetesen nincs (mint láttuk, a helybelieknek sincs), újonnan jöttek, tehát nem tagjai a még meglévő kölcsönös segítségék rendszerének, nincsenek rokonaik, ismerőseik a faluban. Nem tudnak beilleszkedni a falu helyi társadalmának valamilyen kialakult viszony-rendszerébe. De élni akarnak, és úgy érzik, hogy a „tősgyökeresek” nem hagyják őket – ha alkalmi munka adódik, eléggé érthetően a régebbi ismerősöket hívják – , és ez könnyen átfordulhat agresszióba.

De, és saját élményeim, tapasztalataim is inkább ezt látszanak alátámasztani, alapvetően a cigány – nem cigány viszonyra ebben a faluban az a jellemzőbb, hogy „*A tősgyökeres romákról a faluban élők viszonylag jó véleményekkel vannak és visszafelé is ugyanezt el lehet mondani. Sőt romák ezt mondták a legtöbb helyen ahol voltunk és beszélgettünk velük, hogy „egy vérből valók vagyunk’ vagy például „ugyan itt élünk egyforma szegénységben”, tehát nem érzik azt, hogy ők egy külön nemzet lennének, azonosnak tekintik magukat az itt élő magyarokkal.*”

Inkább csak érdekességként, érzékeltetendő, hogy mennyire nem egyszerűek ezek a dolgok, álljon itt egy rövid idézet egy beszélgetés-leírásból: „*Szidták a cigányokat, hogy dologtalanok, lusták. Az asszony különösképp...Míg az asszony a házban volt a férfi elmondta, hogy az asszony is roma.*” Hát így...

Ámbár talán azért is akarta cigányságát a neofiták túlzó buzgóságával *megtagadni* az asszony, mert ő is megélte korábban a nem cigányok részéről a megkülönböztetést. Mint legtöbben. A kérdőívben rákérdeztünk (ld 37. kérdés), hogy „...milyen dolog ma Magyarországon cigánynak lenni?” Azt, hogy *nem fontos*, cigány-e az ember, (24-ből) 2-en mondták, 20 válaszoló szerint *rossz cigánynak lenni, mert általában lenézik, háttérbe szorítják őket*, és szintén 2 szerint *jó cigánynak lenni*. Mint ahogy ugyanígy 20 válaszoló mondta egy másik kérdésben (38. kérdés), érezte már úgy, hogy rosszabbul bánnak vele azért, mert cigány.

És ehhez még valami. Feltételeztük (elméleti megfontolások alapján), hogy adott esetben a cigányokban is megjelenhetnek előítéle-

tek, sztereotípiák a nem cigányokkal szemben. Ezt próbáltuk, legalább jelzés-szinten bemérni kérdőív 39. kérdésével. („Vannak-e olyan tulajdonságai a nem cigány embereknek, amiket nem szeret bennük?”) 21 választ kaptunk (ld. mellékletben Nyílt kérdések válaszai), ebből 1 értelmezhetetlen. 4 válasz kifejezetten azt tartalmazta, hogy nincs ilyen tulajdonság, összesen 3 kifejezetten negatív tulajdonság említés volt („nem őszinték; pozíció harc; ha buliznak, lopnak”). Legtöbben, 13-an, a cigányokkal szembeni magatartásformákat sorolnak a „nem-szeretem” tulajdonságok közé. (Ilyeneket pl: „nem köszönnek vissza”, „nem akarnak kapcsolatot teremteni”, „rasszisták”.) Nem *önmagában vett* negatív tulajdonságokat tulajdonítanak tehát a nem cigányoknak, hanem – enyhe többséggel – kifejezetten a *relációt*, a cigány – nem cigány viszonyt értékelik itt is. Tulajdonképpen, egy más megközelítésben, erre utal az is hogy, egy olyan kérdésre (kérdőív 42. kérdés), amiben azt firtattuk, hogy szerinté mit kellene tenni ahhoz, hogy a cigányokról alkotott negatív sztereotípiák megváltozzanak, a leggyakoribb „javaslat” a mindennapi helyzetekben való *együttléte*t ajánlja. (Pl: „munka, szabadidő szórakozás közbeni ismerkedés”, „közös társaságban élni”.) Ennek az együttléte nek egyik alapvetően fontos terepe lehet természetesen az *iskola*; a falu iskolájáról lesz szó a következő fejezetben.

6. Az iskola

Az iskoláról, sajnos, a szükségesnél, és annál, amit megérde melne, sokkal kevesebbet tudunk mondani. Ennek több oka van.

Az egyik, hogy elképzeléseinktől eltérően a táborban nem volt pedagógia szakos hallgató. Eredeti terveink szerint őket szerettük volna olyan speciális kiegészítő adatfelvételezésekkel megbízni, amelyek kifejezetten az iskolára, illetve az embereknek (és gyerekeknek) az iskoláról alkotott véleményére vonatkoztak volna. (Hasonlóan a környezettanosi hallgatók speciális munkáihoz.) Sajnálatos táborvezetői hiba, hogy amikor ez kiderült, nem módosítottuk (módosítottam) úgy a szakmai programot, hogy néhány adatot mégis szerezzünk erről a területről.

A másik ok a pedagógusok, akikkel találkozni tudtunk, finom, rejtett, elegáns, de elég határozott elzárkózása volt. Egyszerűen mélyebbre menően nem beszéltek az iskoláról. (Érdekes személyes tapasztalatom. Egy hosszú idő óta ott dolgozó pedagógus házaspárral, akikkel különböző okokból többször is találkoztam már, komolyabb *interjút* terveztem, szándékaim szerint elsősorban az iskoláról. Beleegyeztek, lakásukon találkoztunk. Több órás, nagyon kellemes, sokféle ágazó *beszélgetés* lett; több évtizedes interjúzó tapasztalataim minden trükkjének bevetésével sem tudtam az általam tervezett témakör-ről, az iskoláról, érdemi információkat megtudni.) Mi lehetett az elzárkózás oka? 2 évvel későbbi 2014-es történetéből vélem legalább részben megérteni. Miről van szó? 2014 tavaszán a falu polgármestere akciót indított, hogy az iskolát vegyék el a MET-től, kerüljön állami fenntartásba. Valós indoka egyes (természetesen ellenőrizhetetlen) vélemények szerint a szépen felújított iskola épület más célra való megszerzése; vagy ki tudja, mi? Annyi biztos, hogy nem szereti az iskolát. Talán azért, mert most már az oda járó gyerekek többsége ci-

gány, a polgármester pedig, mondjuk finoman így, nem szereti a cigányokat. (A tábor ideje alatt egy esti beszélgetésre – bár többedik neki-futásra – el tudtuk hívni, egy munkatársával együtt jött. A beszélgetés egy pontján, amikor óhatatlanul szó esett a cigányság dolgairól is, egy hallgató – ezt hangsúlyoznom kell: tartalmában és hangvételében is teljesen korrekt – kérdésére olyan, a cigányságot sértő választ adott, amitől a kérdező, de több más hallgató is „kiakadt”, és ennek hangot is adott. Kemény beszélgetésvezető moderátori munkánkba került, hogy elkerüljük a botrányt.) Elképzelhetőnek tartom tehát, hogy a pedagógusok, tudván a polgármester iskolával kapcsolatos ellenszenvét, teljesen érthetően el akarták kerülni a konfrontációt.

Mit tudunk mégis elmondani az iskoláról?

Az egyik, amit egyértelműen le lehet szögezni, az az, hogy az iskola a *tárgyi feltételek* tekintetében nagyon jó. Nagyon szépen, és funkcionálisan is jól átgondoltan felújított épülete van. Berendezése is teljesen jó, korszerű. Külön öröm volt látni a sok géppel felszerelt, internethozzáférést is biztosító számítógépes termet.

Amennyire meg tudtuk ítélni, a *személyi feltételek* is megfelelőek. Az ott dolgozó pedagógusokkal folytatott kötetlen beszélgetések azt a benyomást keltették bennünk, hogy jó szemléletű, a gyerekekért tenni akaró szakemberek ők. Lényegében alátámasztotta ezt Budai Sándor, az abaújkéri „főigazgató” is.

Az oktatás *szakmai színvonaláról* sajnos, a mondott okok következtében nem tudunk mit mondani. Oktatási időn kívül voltunk ott, tehát eleve kizárt volt, hogy oktatási eseményt (órát) megnézzünk. Sokat mondhatott volna, ha alaposan megnézzük pl. a továbbtanulási

adatokat, ezt elmulasztottuk. Mindezekén túl azonban, úgy vélem, sokat elmond a színvonalról (is), hogy attól a tanévtől kezdődően, amikor mi ott voltunk (2012), *középfokú oktatást* is indítottak. Esti tagozaton, és erősen számítva a környékbeli falvakból érkező tanulókra is. Épp ottlétünk ideje alatt folyt a jelentkezés, és a 2. vagy 3. napon boldogan újságolta a beírást végző kolléga, hogy megvan az induláshoz szükséges kellő számú jelentkező.

Azt gondolom, ez a fejlemény nem csak önmagában *oktatásiügyi*. A tanulók ugyanis – egyébként az általános iskolában is – jelentős hányadban környező településekről járnak ebbe az iskolába. Valami olyasféle *esélyt* nyit meg ez az alakulás, hogy ez a falu egy *mikroregionális szellemi központtá* válhatna.

Persze ennek megkerülhetetlen *belső* feltétele az volna, hogy magában a faluban váljon az iskola a falu szellemi központjává. Kisugárzó hatása természetesen csak ekkor érvényesülhetne. Nyilván nem véletlenül használtam a feltételes módot. Jelenleg ugyanis, úgy látszik, az iskolának ilyen funkciója nincs. Holott a feltételek adottak: kétségkívül a faluban fellelhető kiképzett szellemi kapacitás (diplomások) zöme az iskolában tömörödik. A pedagógusok között több olyan van – személyes beszélgetések győztek meg erről – , akiknek tudása is, ambíciója is alapot adhatna egyfajta, az iskola falain túlnyúló, a falu társadalmának egészére irányuló aktivitásra. Úgy tűnik, a falu részéről (és itt a dolgok *belső természeténél fogva* első sorban a falu vezetését kell értenünk) nincs fogadókészség. Talán azért sem – utalok fentebb mondottakra – mert az iskola fenntartója nem az önkormányzat. Így az iskola nincs függőségi viszonyban az önkormányzattal, nem lehet

(helyi) hatalmi szóval *utasítani*. Előbbre lépni az iskola és az önkormányzat *partneri viszonyának* elfogadásán, és az erre alapuló *együttműködés* tartalmainak és formai kereteinek *közös kimunkálásával* lehetne. Úgy látszik a jelenlegi falu-vezetés ilyenféle gondolkodásmód elfogadására nincs készen.

Az iskola egyébként, amennyire látom, a maga részéről az elmúlt években is megtette ez irányban is, amit megtehetett. Nyitott a falu felé. Igaz, ez többé-kevésbé kényszer is volt: a „kultúrház” évek óta nem működött, ha a mindennapi aprómunkát (pl klubok működtetése) nem is tudta vállalni az iskola, legalább nagyobb, elvileg falu egészét érintő rendezvényekkel próbálkozott. (A kultúrház lerobbant épületét egyébként szépen felújították, amikor mi a faluban dolgoztunk, már legalább fél éve kész volt, de semmi nem történt benne. Hogy azóta mi a helyzet, nem tudom.)

Végére is az a helyzet, hogy adva van egy fizikai adottságait tekintve nagyon jó, funkcionálását, működését tekintve is inkább jó, de legalábbis kielégítő mértékben ellátó iskola, amelyben minden szempontból benne van annak *lehetősége*, hogy a „*falu iskolájává*”, a falunak valamiképpen szellemi központjává válhasson. A lehetőség valóra válásától, úgy látszik, nem elsősorban az iskola hibájából, messze vagyunk. Kár.

7. *Valami summázat-féle*

Felsődobsza nem különleges falu. Nincs semmi olyan tulajdonsága, ami feltűnően megkülönböztetné sok-sok más, hasonló helyzetben lévő falutól. Nincs vára, nincsenek különleges népművészeti termékei,

itt senki sem akar-akart fesztivált csinálni. Az ott lakók, az emberek sem különlegesek. Ha egy más országból jött szakember azt kérné, mutatnám meg neki, milyen ma egy magyar falu, nyugodtan vinném Felsődobszára. Élnek benne emberek, ahogy ma Magyarországon egy faluban élni lehet. *Még élnek.* Mert ők is, mint oly sok más magyar faluban (és városban) a gazdaság rohadása, a munkanélküliség, a fejlesztési források hiánya, az ország- és falu-vezetés érzéketlenségeinek viszonyai között még megtalálják azokat a rejtett csatornákat, amelyek keresztül a megélés még éppen biztosítható. Igaz, eközben széttöredeznek a helyi társadalom szerkezetiségei, elszakadoznak a közösséget kötő hálók, *Létrejön az egymásra való érdemi vonatkozás nélküli magánvilágok egymásmellettisége*, amit csak formálisan tart egybe a falu határa, mint külső keret. Újra idézem: „*Bezárkózva, bizalmatlanul élnek egymás mellett az emberek.*”

Ez az állapot azután egy nagyon súlyos negatívumot is kitermel: nem látni a falu *belső fejlesztési energiáit*. Az itt élő emberek igen jelentős hányada úgy munkanélküli, hogy az általa belátható időtávban kilátása sincs „rendes” munkára. Nincs se képzettségük, se tőkájük, se információjuk ahhoz, hogy valami kiutat jelentő tevékenységbe kezdjenek. *Az egyéni távlattalanságok a közös (falu-szintű) jövőkép hiányává tömörülnek.* Nem látják egyénileg sem, és a falu egésze számára sem a kitörési pontokat. Láttunk a faluban elég komoly kereskedelmi-gazdasági beruházást. (A polgármester épített gazdaboltot, gépszínt.) Ezek azonban, úgy tűnik, csak a faluban vannak, nem a faluért. (A gazdabolt, jól felszerelt, nagyon komoly áruválasztékkal; egészen nyilvánvalóan nem elsősorban a falu szükségleteit elégíti ki.)

Nem járulnak hozzá – hogy egy egészen más területet is említsünk – a fejlődési energiák kialakulásához az egyházak sem. (Holott az elmúlt évszázadokban, ha nem is mindig közvetlenül, de legalább a hirdetett moralitás, az attitűdrendszer közvetítésével komoly „társadalom- és gazdaságfejlesztő” szerepe tudott lenni egyházaknak; ld. a 19.-20. században a református falvak parasztságának az átlagnál jóval erőteljesebb polgárosodását.) Ebben a faluban reformátusok és katolikusok élnek. Lelki vezetőik más településekről járnak át, nem élnek benne a falu életében. Hatókörük is kicsi: a vasárnapi istentiszteleten (misén), amit ottlétünkör meg tudtunk figyelni, a reformátusoknál 8-10-en, a katolikusoknál 10-12-en vettek részt. (Interjút, bár megkíséreltük, egyik lelkipásztorral sem tudtunk készíteni: siettek elfele, és más időpontot se tudtak adni.)

Felsődobsza nem mozduló falu. De tudnunk kell: mozdulása, haladása, valami jobbra jutása nagyjából nem magán múlik. Nagyon sok az ilyen falu; ország-dolga a jobbítás. Ha van rá az országnak (annak vezetésének) akaratja...

GYÜRE

„...elvagynak magunknak...” avagy Van-e, s miféle helyi társadalma a falunak?

2013

Előhang

Rendes falukutató (szerényebben: falumegismerő, esetünkben még szerényebben: a falu társadalmába bepillantani kívánó) munkának alapvető feltétele, hogy az ott lakók szóba álljanak az emberrel. Hogy tudják, nem az adóhivataltól vagyunk, sem más efféle hivatalos szervtől. Legjobb, ha valahogy a falu „köztudatába” belekerül, kik vagyunk, miért vagyunk itt, mit akarunk.

A „köztudatba kerülésnek” többféle módzata lehetséges. Mindenképp célszerű és illő a falu hivatalos vezetőivel tudatni jöttünk, ám ez, tapasztalat mutatta többször, nem válik lakópolgárhoz eljutó hírré. Elvileg lehet írásban is „bejelentkezni”, akár a helyi sajtó útján, akár személyre szóló levelekben. Előbbi út nem járható: megfelelő gyakoriságú helyi sajtó a falvakban nincs. Utóbbi – a levélírás – drága is, macerás is, címlista is nehezen elérhető. Meg lehet esetleg kérni a lelkek pásztorát, prédikálná ki a dolgot; az eredmény kétséges a templomlátogatók általában viszonylag alacsony számossága okán.

Jó emlékezetű – ámbár manapság a megérdemelnél jóval ritkábban emlegetett – Márkus Istvántól tanultam kezdő szociográfus

koromban a (nyilván mások által is alkalmazott) technikát. A lényege egyszerű, és nem is kellemetlen. Aznap, hogy a faluba érkezel, ballagj el a kocsmába. Igyál kevés sört (vagy mást, de ne sokat; ha ugyanis többet iszol, nem ismervén még a falu térszerkezetét, kétségessé válik, szállásodra talál-sz-e), és hagyd, hogy szóba elegyedjenek veled. Hagyd, erősítette Márkus, te ne erőltesd. Előbb-utóbb hóttbiztos szolítanak. Mondd el kevés szóval s érthetőn (kocsma-érthetőn! – ha érted, mire gondolok) ki vagy és mit keresel itt, a többire ne legyen gondod.

Kipróbáltam a „technikát”. (Először jó régen, épp 35 éve...) Igaz, némiképp módosult. Szállásom ugyanis – mit kora délután foglaltam el; az időpont nem mellékes! – a nyugdíjas tanító néninél volt, kivel, szállásom foglalása közben, szót váltottunk hovávalóságomról is. Estefelé aztán, amikor (lásd Márkus instrukciója) a kocsmába ballagtam, alig ültem le sörömmel, s gyújtottam pipámra (akkor még lehetett a kocsmában dohányozni, én meg épp pipás korszakomban voltam), a szomszéd asztaltól, hol akkor éppen hárman ültek, átszól az egyik: „Maga az a pesti, aki a tanító néninél lakik?” Elkezdődött tehát az ismerkedés. Úgy este 10, fél 11-ig adtuk egymásnak a szót, békén hazamentem. Másnap kora reggel – „munkára fel!” – magnó, jegyzetfüzet a táskába, indultam. Az első házban, ahová bekopogtam, köszönni alig bírtam, már kérte is az asszony: „Ugye hát maga az, aki Pestről jött, beszélgetni velünk?” Elkezdődhetett tehát a munka. Bármerre jártam a faluban, mindenki tudta már, ki fia-borja vagyok.

(És akkor a történet rövid elméleti háttere. A falvak – működőképes – helyi társadalmában a legfontosabb – gyakran egyetlen – információs-kommunikációs csatorna a szóbeszéd, egzaktabbul fogal-

mazva az informális és személyes verbális információközvetítés rendszere. Informális, mert nincsenek rögzített-megfogalmazott szabályai. Személyes, mert személyes kapcsolatokban működik. Verbális, mert élőszóban történik. És rendszer, mert az informális csatornák rendszerré szerveződnek, tudni lehet, ki kinek miről szokott információt átadni. Egy idegen érkezte a faluba, pláne, hogy tudható, „beszélgetni akar velünk”, eléggé erős hír ahhoz /ritkasága, sajátos jellege folytán/, hogy rögvest bekerüljön az információ-áramlásba. A „technika” tehát működik, de természetesen akkor és csak akkor, ha megvan /létszerűségében jelen van/ ama bizonyos információközvetítési rendszer, ha megvan /lényegi működésbeni jellemzőivel együtt/ a település helyi társadalma. Ennyit az elméletről. A tapasztalás, amiért mindezt leírtam, az alábbi.)

Gyűrén is – miután, ez se mellékes! délután csoportosan együtt körüljártuk már a falut, ismerkedvén vele s magunkat is mutogatván – este az „előírt” kocsmalátogatás, valamelyes beszélgetésekkel. Harmadnap (harmadnap!) délután munkatársunk megy interjút készíteni, a kocsmától második házban lakót (kocsmától második ház!) szólítja meg, őslakos falubeli (ez a későbbi beszélgetésből derült ki) javakorabeli férfit, aki rólunk, jövetelünk céljairól semmit se tudott. Gyanús, nagyon gyanús tapasztalás; anyagaink elemzése után vissza fogunk rá térni.

Bevezetés

2013-ban is megszerveztük a szociotábort. Ezúttal „Wesley-tábor /szociotábor/” néven, mivel a résztvevők jelentős része környe-

zettanos hallgató volt, akikhez „hivatalosan” kevésbé illik a szociotábor elnevezés. Holott, ezt szögezzük újólag le; újólag, mondom, mert már a Felsődobszán végzett munkánk után, amelyben először vettek részt környezettanosok, meg kellett állapítanunk, hogy a részt vevő környezettanos hallgatók szociális érzékenysége, társadalmi problémák iránti fogékonysága nem marad el a szociális munkás hallgatókétól. Igaz, vizsgálódásunk szempontjai ezúttal is kiegészültek a szorosabban vett környezeti kérdésekkel, azonban ezek, a tényleges terepmunka során, talán még inkább, mint Felsődobszán, mintegy összeolvadtak a társadalmi-szociális kérdésekkel. Ha jól meggondoljuk, nincs ebben semmi meglepő, egyáltalán nem nagy „felfedezés”. Csak éppen a praxis, a nagybetűs ÉLET némiképp korlátozott gondolkodásunk orra elé irónikus-gúnyos mozdulattal tolta oda az alapjában véve magától értetődőséget: egy falu (emberek közösségének valaminő telephelye, mint a társadalom térbeni megszerveződése) természeténél fogva tartalmazza azt a komplexitást, amelyet szemléletmódunk jelzett kitágításával egy kicsikét jobban tudtunk megközelíteni.

A Wesley-tábort (szociotábort) a jelzett évben **Gyüre** községbe vittük.

A faluról

Gyüre az ország keleti végében, a Beregben található, Nyíregyházától nagyjából 80, a legközelebbi várostól, vonzasközpontjától, Vásárosnaménytől alig 5-6 km-re. Közúton és vasúton (szárnyvonal) is megközelíthető.

Népessége a népszámlálási adatok szerint alig csökkenő, inkább stagnáló jellegű: 1980-ban 1265 fő, 2011-ben 1199 fő volt. Ez azonban más forrásból kapott információk szerint jelentős mértékben betelepülésnek köszönhető (más környező települések erős népességfogyásától eltérően). Úgy látszik, nem kis mértékben ez is a 2001-es nagy árvíz „mellékhatása”: helyi szakértőnk szerint ekkortól gyorsult fel a cigány népesség betelepődése. Szerinte addig mindössze két „őshonos” cigány család élt a faluban, az árvíz után – talán részben a korábbi, árvízsjúttotta házaik után kapott kárpótlás felhasználásával is – áttelepültek ide. Jelenleg – becslés szerint – a lakosság nagyjából egyharmada cigány. (A becslés egyrészt helyi szakértőktől származik, másrészt onnan, hogy a Népszámláláskor 10% vallotta magát romának, mértékadó becslések szerint ennek általában nagyjából háromszoros a valós arány.)

A roma (cigány) népesség viszonylag magas arányára utal a népesség korösszetétele is.

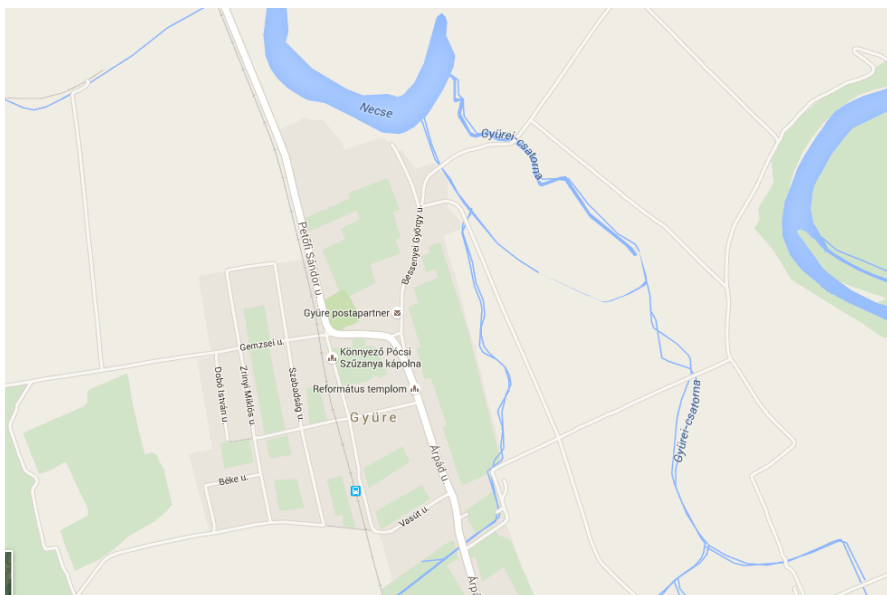
- 14 éven aluli 265 fő,
- 15-39 éves 391fő,
- 40-59 éves 326 fő,
- 60-69 éves 114 fő,
- 70 év feletti 103 fő

A legfiatalabbak (14 év alatt) száma jóval meghaladja, 1,4-szerese, az időseket (60 év felettiek). Ez – mint majd a kérdőívek bármennyire is korlátozott érvényű adatai is egyértelműen mutatni fogják – abból származik, hogy a cigány családokban ebben a faluban is magasabb a

gyermekszám a falu átlagához (és természetesen a nem-cigány családokhoz) képest.

A cigányok egyébként térben többé-kevésbé elkülönülten laknak, többségük három utcában. (Ld. 1. sz. térkép bal szélén; Dobó István út, Szabadság u, Zrínyi Miklós u.)

1. sz. térkép

Ezt az elkülönülést azonban nem nevezném a szó teljes értelmében vett szegregátumnak. A Dobó István utcában ugyan csak cigányok laknak, de ez sem „cigánytelep”, már abban az értelemben, ahogyan ezt a szót hallva elgondolná az ember a térbeni (lakás) viszonyokat. Rendezett utcakép, a falu többi mellékútjával azonos minőségűen aszfaltozott út, többségükben jól megépített, átlagos (a falu mércéjével mérve átlagos) méretű házak. A cigány-mivolta (külső megjelenést tekintve) csak annyi utal, hogy több háznál nincs kerítés, vagy ha van,

a kapu természetesen tárva-nyitva áll, az udvarok kopárabbak (kevesebb a virágoskert). A másik két olyan utcában (Zrinyi Miklós és Szabadság), amelyet helyi szakértőink olyannak jelöltek meg, hogy azokban laknak a cigányok, már vegyes a lakosság. A „vegyesség” viszont változó. Talán a Dobó utcához (a „faluvéghez” való közelség-távolság, talán a kedvezőbb-kedvezőtlenebb tájolás miatt, talán a szomszédsági viszonyok hatására is, az utcákban, sőt az utcák egyes oldalaiban is eltérő arányban találunk cigányok illetve nem-cigányok lakta házakat; ámbár arra is fel kell figyelnünk, hogy a közvetlen szomszédoknál többnyire érvényesül a „vonzódás az azonoshoz”. (Ld. 2. sz. térkép-vázlat; a tulajdonosok, lakók cigány – nem-cigány megkülönböztetését részben a saját adatfelvétel /kérdőív, interjúk, szomszédság megkérdezése/, részben a falut jól ismerő helyi emberek segítségével végeztük el.)

2. sz. térkép-vázlat

Két utca lakói cigány – nem-cigány bontásban

C: cigány N: nem cigány lakók

C	C	N	N	C	N	N	C	N	C	N
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Szabadság u.

C	C	C	C	C	C	C	C	C	N	C	N	N	N	N	N	N
N	N	N	N	N	N	N	C	N	C	C	C	C	C	C	C	C

Zrinyi M. u.

N	N	C	N	N	N	C	C	N	N	N
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Ezekben az utcákban viszont, ha csak magát a külső megjelenést (ház, kerítés, kert) nézzük, gyakorlatilag nincs különbség a cigányok és nem-cigányok házai között.

A falu népessége tehát nem nevezhető egyértelműen előregezőnek, viszonylag sok lévén a 14 éven aluli, de a korstruktúra így sem egészséges, mivel a közép-generációk a számosabbak, így már rövid távon is valószínűsíthető az idősebbek növekvő aránya. És, bár erre nézve nyilván csak becslésekkel élhetünk, mivel a gyerekek között nagy a cigányok aránya, valószínűsíthető, hogy az egész településen belül a cigány népesség aránya a közeli jövőben határozottan növekedni fog. Baj ez? Csak akkor, ha általában (országosan) a „cigány-problémával” (cigány gyerekek iskolai pályafutása, alulképzett munkaerő értelmes hasznosítása, szegregáció, előítéletek és diszkrimináció csökkentése) nem fogunk valamit kezdeni (mint ahogy nem kezdtünk vele az elmúlt évtizedekben /évszázadokban?/ semmi értelmeset). Akkor viszont az „elcigányosodás” ebben a faluban éppúgy, mint jónéhány más hasonló helyzetű beregi és nem beregi faluban probléma lesz, nem is kicsi...

A falu *gazdasági helyzetéről* kevés jót lehet mondani.

Korábban ennek a falunak a határát is termelőszövetkezet (TSz) művelte, elég jelentős állattenyésztéssel is. (A Bereg agrárgazdaságában az állattartásnak hagyományosan nagy szerepe volt: a viszonylag gyenge átlagos minőségű földek inkább a legeltető állattartásra alkalmasak.) A TSz, úgy mondják, 200-300 embernek adott munkát, megélhetést. Természetesen sokan jártak falun kívüli munkahelyre dolgozni, főleg Vásárosnaményba, de messzebb városokba, a

vasúthoz is. Ezek a munkahelyek a rendszerváltozást követően – mint sokfelé másutt is – gyakorlatilag mind megszűntek. Mi van most? A falugondnok összefoglalója:

A TSZ szétbomlása után jelenleg nagyobb területen (50-100 ha) 5-6 fő gazdálkodik, akiknek fele gyürei, a másik fele máshol él. Van szántóföldi növénytermesztés, elég sok gyümölcs. Van további kb 6 közepes (30-60 ha) gazdaság, ők inkább gyümölcsössel foglalkoznak. Megvan hozzá a szaktudásuk, jó minőségű gépparkjuk. Elég sokan erdőt is telepítettek. Ezek a gazdák összesen nagyjából 20 családnak biztosítanak állandó munkát, megélhetést. Alkalmi munkát (gyümölcsszedés, dohány, egyéb betakarítás) is kínálnak. Mennyisége nagyon változó. Van aki csak 5-6 napig tud így dolgozni, de bejáratott kapcsolat esetén elérheti a 150 napot is. Az itt szokásos napi bér 3500-4000 Ft körül van (Saját mikro-megfigyelésem ehhez: 4 asszony üldögél egy lépcsőn, jön egy autó, fiatal cigány asszony vezeti, mellette fiatal cigány férfi, megáll, az egyik üldögélő asszony odamegy, a sofőr a lehúzott ablakon át kiad átszámolva pénzt, autó tovább, asszony vissza a többiekhez, elosztja pénzt. A falugondnok szerint előző napi meggyzedés bére lehetett, a dolog bizalmi elven működik, aki leadta a meggyet, minden papír nélkül is biztos lehet abban, hogy másnap megkapja a pénzt.) Ezeken a gazdaságokon kívül jelentősebb vállalkozás nincs. *A legnagyobb foglalkoztató az önkormányzat.* Működik egy varroda, ez azonban inkább szociális foglalkoztató jellegű, megváltozott munkaképességűeket foglalkoztat, nem csak helybelieket, kb 30 főt, ebből 20 helybeli, a többi más környékbeli településről jár át. Kereskedelmi hálózat: 4 vegyesbolt, 1 italbolt, gáz csere telep. Uzsora

egyre kevesebb. Talán összefüggésben azzal is, hogy betiltották a játékgépeket, szerinte (a falugondnok szerint) ez igen helyes döntés volt. Csempészet (ami, teszem én hozzá, nem egy környékbeli határmenti településen nagyon komoly, megélhetést-gyarápodást biztosító jövedelemforrás) nem jellemző. Szerinte három család üzi, de csak munka mellett, kiegészítő jövedelemforrásként.

(Külön érdekesség a falugondnokság-tanyagondnokság dolga. Ezt a szolgálatot, ami a lakóknak, különösképpen pedig a gyerekeknek /iskolába hordás/, időseknek /étkeztetés, orvoshoz vitel, stb./ nagyon fontos segítség, és mint az itteni falugondnok tevékenységi leírásából látható volt, az önkormányzatnak is sok egyéb dologban segítségére van, meghatározott létszám-feltételekhez kötötten lehet megszervezni. Ebben a faluban nem volt elég létszám, és a tanyagondnoki szolgálat szervezéséhez meg megfelelő számú „külsőterületi lakott hely” megléte szükségeltetik. Megoldható. A Dobó utcát – nézzük a térképet: „ránézésre” ezt a falu szerves belterületi részének gondolnánk – külsőterületté nyilvánították. Gondolom, ezt az utca lakói észre sem vették, tán azóta se tudják, hogy ők „külsőterületiek”; a gondnokságot viszont meg lehetett szervezni, és, amennyire megállapíthattuk, igen jól működik.)

A gazdasági helyzetről, azon belül a munkalehetőségekről ad információt a közmunka helyzete is. Ebben az időszakban (2013 nyár) 60 főt foglalkoztattak 8 órás munkában 1 éves szerződéssel, 8 főt 6 órában fél évre. A jelenlegi közmunkásoknak körülbelül 60%-a cigány. A falugondnok szerint legalább 130 olyan ember van, akinek szüksége lenne erre foglalkoztatásra (Adalék: a 2011-es népszámlálás adatai szerint a faluban 120 munkanélküli, és 405 inaktív kereső volt.)

Most azokat hívták be, akiknek nincs meg a szociális segélyhez szükséges 30 nap munkaviszonyuk. Munkájuk: közutak, parkok rendbetétele, öregeknek házkörüli munkákban (favágás, udvartakarítás) segítség.

A falu *művelődési (és sport) ügyeiről* – mármint azokról, amelyek nem az oktatást-iskolát jelentik – sem tudtunk igazán pozitív képet alkotni. Művelődési Ház (közösségi ház) nincs. Régebben volt, tönkrement, lebontották, talán most épül valami, de még nincs kész. Ami közösségi rendezvény (ünnepség, efféle) van, az iskolában rendezik. Ott azonban, értelemszerűen, napi művelődési tevékenységnek nincs tere. (Igaz, többen beszéltek az interjúkban arról is, hogy valójában igény sincs ilyenre: az emberek, mint mondták, nem nagyon akarnak kimozdulni otthonról.) Egy-egy bált szerveznek; épp ottlétünkkor szerveződött a polgárőrség bálja. A szervező – ez is a falugondnok, aki egyben a polgárőrség vezetője – szerint körülbelül 120 embert várnak; ez hagyományos eseménye a falunak. Könyvtár az iskolában van, egy pedagógus kezeli, heti két délután van nyitva. Használói inkább csak a gyerekek, akik egyébként azért is bejárnak a könyvtárba, mert van internetezési lehetőség is. Idősebbek elmondták, hogy régebben (vajon, mi az a régebben? 10 év, 20 év, 50 év? mikortól tekinti az emlékezet egyáltalában múltnak a múltat, hogyan rendezi el az emlékezet a dolgokat a jelen, a közelmúlt, a tegnap és a régebben idődobozzaiba?), szóval régebben, gondolom, az emlékezők ifjabb korában, tehát úgy 20-30 éve, volt több amatőr csoport. Színjátszás, kórus, tánc. Ma, az élet jelenvalóságában, semmi ilyen nincs. Holott a művelődés, abban az értelemben és azokban a formáiban, amelyekről itt

gondolkodunk, nem csak az elme és lélek művelése, hanem – és éppen egy falu élete szempontjából; városokban ez már másként működik, de erről itt nem dolgozunk elmélkedni – primer közösségi forma, közösség-teremtő és közösség-megelő alkalom és keret is. A művelődési közösségek – amelyek közé a szó valóságos értelmét véve figyelembe és tekintetünk elé idézve a „még régebbi” hagyományos formákat, például a fonót, amely a munkán és tréfálkozásokon túl a hagyományok, mesék, nóták átörökítésének színtere is volt – alapformái, kiindulópontjai és nélkülözhetetlen alapelemei a település-szintű közösségnek. Hiányuk létszerűségében – amennyiben a hiány is létszerű, annyiban, amennyiben tudjuk, hogy valami, aminek lennie kellene, de nincs jelen – lehetetlenné teszi a nagyobb közösség kiformalódását, és a hiány gondolati tudomásul vételében pedig jelzése („indikátora”, hogy szakszerűen is fogalmazzunk) a helyi társadalom milyenségének. (Amiről többet majd a tanulmány összefoglalójában fogunk elmondhatni.)

Érdekes dolog még az *árvíz*, amiről már a legelső, még csak tapogatózó jellegű beszélgetéseinken is több mindent hallottunk. Mondották, hogy az árvíz (a 2001-es nagy beregi árvívről van szó) megrongálta a falut is, és, nézzük csak majd meg, sok új, vagy teljesen felújított ház az állam által adott forrásokból épült-újult. Alaposabb vizsgálódás után kiderült, hogy a víz valójában nem érte el a falut. Házak valóban rongálódtak meg, a megemelkedő talajvíz, a szivárgó vizek okozta megrogyások, megcsúszások következtében. A kormány az árvíz által elmosott házak újjáépítését (pontosabban helyettük új házak építését) teljes egészében vállalta, nagyrészt a csak megrongá-

lódott házak javítását-felújítását is, és egyéb károk helyreállításához is igen kedvező hitel-konstrukciókat kínáltak. Gyűrét, mint mondtuk, nem érte el a víz, tehát valóságos árvízi kár nem érte, de, amint egy interjú alanyunk fogalmazott, „Megoldottuk, hogy az itteniek is kapjanak ilyen pénzeket, hitelt.” A „megoldás” mikéntjéről már nem szólt a száj...

Lakók – családok, emberek

Ebben a kérdéskörben dominánsan a kérőív adataira tudunk (tudnánk) támaszkodni. A II. Rész-ben leírandó okok következtében meglehetősen keveset lehet mondani, a kérdőívek bizonytalan megoszlása következtében egy sor kérdést nem lehetett értelmesen feldolgozni. Amit lehet, azért összefoglaljuk.

Előbb azonban nézzük, hogy milyen adatmennyiségből tudunk dolgozni. Összesen 59 kitöltött, értékelhető kérdőívünk van. Ez önmagában, ekkora faluban, nem lenne kevés. (A korábbi szociotáborban, Felsődobszán is nagyjából ugyanennyi adatunk volt, eléggé megbízható eredményekhez jutottunk belőlük.) A baj itt az, hogy, amint majd leírjuk, ezúttal a cigány – nem-cigány megkülönböztetés nem volt minden esetben lehetséges. Adatszerűen az 59 kérdőív e szempont szerinti megoszlása a következő:

- cigány család: 18 db
- nem-cigány család: 22 db
- nem eldönthető: 19 db
- összesen: 59 db

Olyan esetekben tehát, amelyekben valami, az egész falura jellemző dolgot akarunk mondani, az „összesen” adat, ha megfelelő óvatossággal is, de használható. Amikor viszont cigány – nem-cigány összehasonlítást teszünk, ennek érvényessége meglehetősen bizonytalan lesz. Külön kérdés itt, hogy ha a sok (nagyjából egyharmadnyi) „nem eldönthető”-t is be lehetett volna sorolni, az vajon mennyire változtatná meg az arányokat? Az adatok és a kérdőívek áttekintése alapján elég erősen valószínűsíthető, hogy igazán lényeges módosulás nem volna: úgy tűnik, hogy a „nem eldönthető”-k között talán egyformán vannak cigány és nem-cigány kérdőívek is. Mindenesetre az adatok egyfajta bizonytalansága, illetve a biztosan elkülönített adatok kis száma miatt cigány és nem-cigány közötti különbségről csak akkor fogunk beszélni, ha az adatok erős, markáns különbséget mutatnak.

Ilyen mindjárt a családnagyság.

Ha a *kiemelt* értékeket nézzük, szembetűnő különbséget látunk. 2 főből álló család dominánsan a nem-cigányok között fordul elő, az összes nem-cigánynak csaknem fele ilyen. Ezzel szemben 7 vagy több tagú család csak a cigányok között van. (7, az összesnek több, mint harmada.) Hozzátehetjük, hogy a Népszámlálási adatok figyelembe vételével valószínűsíthetjük, hogy a két fős családok (valamint a szintén a nem-cigányoknál nagyobb számban előforduló egy fős családok) zöme időskorú, már gyermekek nélkül élő házaspár, vagy egyedül élő. A Népszámlálás ugyanis megadja a háztartásban élők összetételét, valamint a háztartások és családok számát.

9.sz. tábla:

Családnagyság- családlétszám (11. kérdés. A kód)

családtagok száma	cigány	nem cigány	nem eldönthető	együtt
1 fő	1	4	1	6
2	2	10	4	16
3	2	4	1	7
4	4	1	3	8
5	0	2	6	8
6	2	1	4	7
7	3	0	0	3
8	3	0	0	3
9 és több	1	0	0	1
összesen	18	22	19	59

Szükséges itt jelezni a statisztika fogalom-értelmezéseit.

Háztartás, család háztartás (magánháztartás): Közös háztartásba az olyan együtt lakó személyek tartoznak, akik egy lakásban vagy annak egy részében laknak, a létfenntartás (pl. étkezés, napi kiadások) költségeit – legalább részben – közösen viselik. ...Az egy vagy több családot magába foglaló háztartás az ún. családháztartás. Azt a háztartást, ahol nem él család, nem családháztartásnak nevezzük. A nem családháztartás lehet: egyszemélyes háztartás, egyéb összetételű háztartás, amelyben csak családot nem alkotó személyek élnek,...

Család: A család a házastársi vagy élettársi, illetve vérségi kapcsolatban együtt élők legszűkebb köre. A család lehet: párkapcsolaton alapuló, ezen belül házaspár nőtlen, hajadon gyermekkel vagy gyermek nélkül; élettársi kapcsolatban együtt élő két személy nőtlen, hajadon gyermekkel vagy gyermek nélkül; és egy szülő (apa vagy anya) nőtlen, hajadon gyermekkel.

KSH Népszámlálás fogalom magyarázatok, kivonat)

Gyüre adatai:

- háztartások száma: 478
- családok száma: 322
- 100 családra jutó családtagok száma: 309

A háztartások száma tehát lényegesen meghaladja a családok számát, és ezen belül (megyei átlagban) „Minden negyedik háztartás egyszemélyes” (Népsz. 2011 Területi adatok Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye, 29. o.) Mintánkban ugyan az 1 fős „családok” aránya kisebb ennél, mindössze egytized (elég természetesen, mivel a megkérdezéskor alapján – ha ez előre tudható volt – családokat kerestünk), ezek azonban majdnem mind a nem-cigányok között vannak, és az életkorokból következően (ld. majd 2. sz. tábla) feltehetően mind idősek.

A háztartásban élők összetétele az alábbi:

- időskorú: 217 fő
- foglalkoztatott: 304 fő
- munkanélküli: 120 fő
- inaktív kereső: 405 fő
- eltartott: 370 fő
- összesen: 1199 fő

Az időskorúak elég nagy száma is azt valószínűsíti tehát, hogy az 1-2 tagú háztartások (családok) zöme idősebb embereket jelent.

Ugyanerre utal a megkérdezett családok életkor szerinti összetételének adatsora is:

10.sz. tábla:

A családtagok életkori összetétele családonként (1. kérdés, B kód)

(Kód) érték	cigány	nem ci- gány	nem el- dönthető	együtt
1 mind 20-50 év között	1	0	1	2
2 mind 51 év feletti	1	10	4	15
3 van 20-50 és 19 év alatt	13	3	6	23
4 van 20-50 és 51 év felett	1	3	0	4
5 van 19 alatt és 51 felett	0	0	0	0
6 van 19 alatt és 20-50 és 51 felett	1	3	5	9
0 nincs válasz	1	5	7	12
összesen	18	22	19	59

Látjuk, hogy a csak idősekből álló családok (2- mind 51 évfeletti) dominánsan a nem-cigányok között találhatók. A középkorúakból és gyerekekből álló családok száma pedig dominánsan a cigány családoknál található; ezt igazolja vissza kissé más oldalról a következő adatsor is.

11.sz. tábla:

Családok összetétele (1. kérdés C kód)

családösszetétel	cigány	nem ci- gány	nem eldönt- hető	együtt
1 pár, gyerek nélkül	2	8	2	12
2 szülők, gye- rekkel	13	6	8	27
3 1 szülő + gye- rek(ek)	0	0	0	0
4 3 v. több ge- neráció	2	1	4	7
5 nagyszülő + gyerek	0	0	0	0
6 más összetétel	1	6	2	9
0 nincs v.	0	1	3	4
összesen	18	22	19	59

Érdeemes kiemelni, hogy a falu egészében a legszámosabb (27) a nukleáris család (2- szülők, gyerekkel), és meglehetősen kevés (7) a többgenerációs együttélés. Ez összecseng az országos arányokkal, és azt mutatja, hogy a szűkebb (nukleáris család) forma ma már a faluban is a legelterjedtebb, és cáfolni látszik azt az időnként előforduló vélekedést, hogy a falvakban még jelentős a többgenerációs családtípus ará-

nya. Fontos megjegyezni, hogy ez a cigány családokra is érvényesnek látszik lenni, holott az eredeti (hagyományos) cigány kultúrában a többgenerációs család a természetes forma. Egyértelműen nekik (a cigányoknak) köszönhető a nukleáris típus falubeli magas aránya, hiszen a nem-cigányok között részben a gyerek nélküli pár (8) és a „más összetétel” (6; valószínűsíthetően többségükben egyedülállók) a többség.

Az „alapadatok” között érdekes lehet még az iskolai végzettség is:

Ha a *kiemelt* adatokat megnézzük, szembetűnik az a (sajnos) egyáltalán nem meglepő összefüggés, hogy a cigányok iskolai végzettség szempontjából (is) messze elmaradnak a nem-cigányokhoz képest. Sokszor és sok helyütt leírták-leírtuk, hogy a „cigányprobléma” megoldása az oktatásnál kezdődik. De nem lehet eleget hangsúlyozni, hogy ebben a dologban most már aztán tényleg tenni kellene valamit (sokmindent). Már az 1960-as, '70-es években is voltak (legalábbis szavakban) a cigány gyerekek tanulására irányuló törekvések, és azóta is... Eddig jutottunk...

12. sz. tábla:

A családösszetétel iskolai végzettség szerint (1. kérdés D kód)

családösszetétel isk. végzettség sze- rint	cigány	nem cigány	nem el- dönthető	együtt
1 csak 8 ált.-nál ke- vesebb végzettségű családtag van	2	0	0	2
2 van 8 ált. és keve- sebb	5	1	1	7
3 van magasabb végzettségű és 8 ált. és kevesebb	5	2	9	16
4 csak magasabb (középiskolai) vég- zettségű van	2	13	5	20
5 van felsőfokú vég- zettségű is	0	5	0	5
0 nem értelmezhető	4	1	7	12
összesen	18	22	19	59

Próbáltuk vizsgálni a mindennapi élet fizikai kereteinek, a lakásnak (háznak) dolgait is. E tekintetben a kérdőív adatai nagyon ke-

véssé használhatók. Az ugyanis, hogy a lakások (házak) csaknem kivétel nélkül a lakók tulajdonai, falusi közegben elég természetes. A lakások nagysága sem mutat különösebben említésre méltót. Nincs, mint mondtuk, a szokásos értelmében vett cigánytelep, a cigányok is (betelepültek; „árvízi” vagy „szocpolos” házak!) a faluban általános 2-3 szobás, komfortos házakban élnek. Talán valamit mutat a lakás minősége kérdés, itt azonban az adatok értelmezéséhez tudni kell, hogy a besorolás kérdezőbiztosi becslés alapján készült, s így a becslést végző szubjektivitása elég komoly hibalehetőség. Ennek beszámításával is érdemes megnézni az adatsort.

13. sz. tábla:

A lakás minősége (9. kérdés)

minősítés	cigány	nem cigány	nem eldönt-hető	együtt
1 átlagos	6	9	14	29
2 átlagosnál jobb	2	12	3	17
3 átlagosnál rosszabb	9	0	1	10
0 nincs válasz	1	1	1	3
összesen	18	22	19	59

A (kérdőbiztosi) becslés szerint az átlagos minőségű lakások nem nagyon eltérő arányban szerepelnek a cigányoknál és a nem-

cigányoknál. Igen jelentős (és ezért valósnak tekinthető) az eltérés a másik két kategóriában: átlagosnál jobb lakást nagyobb számban a nem-cigányoknál, míg átlagosnál rosszabbat gyakorlatilag csak a cigányoknál láttak. (Érdemes lett volna megnézni, hogy a lakásminőség vajon kapcsolatban van-e a családlétszámmal, az iskolai végzettséggel, a jövedelmi viszonyokkal, ilyen összefüggések /"keresztábrák" segítségével/ elemzésére azonban a kis esetszám nem ad lehetőséget.)

Ugyancsak érdekes kérdés volt az, hogy a megkérdezettek saját véleménye (becslése) szerint lakáshelyzetük változott-e az elmúlt 5-6 évben. (Ld. kérdőív 12. kérdés) A részletes adatokat bemutatni nem érdemes, mert a többség (34 válasz) változatlan lakáshelyzetet mondott, viszonylag sokan mondták (14), hogy változott, mert bár ugyanott laknak, de bővítettek vagy korszerűsítettek, és nagyjából hasonló arányban válaszoltak így a cigányok és a nem-cigányok.

Megkíséreltük valamennyire „bemérni” az anyagi-jövedelmi helyzetet. Természetesen tudjuk, hogy minden ilyen mérés nagyon bizonytalan; olyan kérdés ez, amelyre nem szívesen válaszolnak a kérdezettek. Gyakran nem azért, mert nem akarnak, hanem mert nem tudnak biztos adatot mondani: aki hónapokon át csak alkalmi munkából szerez jövedelmet, nem tartja nyilván, nem „könyveli” bevételeit. A válaszokból ennyit tudunk:

Először is azt néztük, hogy a családtagok közül valakinek van-e állandó munkából származó rendszeres jövedelme. (Ld. kérdőív 25. kérdés) Azt találtuk, hogy 28-an számoltak be ilyen jövedelemről, 25-nél pedig nincs. (6 válasz értelmezhetetlen.) Vagyis a családok valamivel kevesebb, mint felének van csak ilyen jövedelme. A másik fele?... „A

fél falu”?... E tekintetben egyébként értékelhető különbség a cigány és nem-cigány családok között nincs.

Kérdeztük az összes rendszeres jövedelmet (beleértve családi pótlék, Gyes-Gyed, ápolási díj, stb. is; ld. szintén 25. kérdés). Ennek adatsorát már érdemes egészében megnézni:

14. sz. tábla:

A család rendszeres jövedelemmének összege (25. k. B kód)

jövedelem inter- vallumok	cigány	nem cigány	nem el- dönthető	együtt
1-2 20.000 alatt	0	0	0	0
3 20.001-40.000	0	1	0	1
4 40.001-70.000	4	-	1	5
5 70.001-100.000	4	2	1	7
6 100.001-150.000	6	2	6	14
7 150.001-200.000	0	6	1	7
8 200.001 felett	2	6	4	12
0	2	4	6	12
összesen	18	22	19	59

Megint elsősorban a *kiemelt* adatokra figyelve, eléggé egyértelmű, hogy a közepes-alacsony jövedelmi kategóriákban (4-5 sorok, 40.000 és 100.000 között) a cigányok vannak aránylag többen, míg a magasabbakban (7-8-sorok, 150.000 felett) inkább nem-cigányokat látunk. Igaz, egyikben sem kizárólagosan, vannak alacsonyabb jövedelmű nem-cigányok, és van, ha kevés is, magasabb jövedelmű cigány. Azt is érdemes hozzá gondolni, hogy a családnagyság, mint láttuk, a cigá-

nyoknál nagyobb, tehát minden bizonnyal az egy főre jutó jövedelem tekintetében a cigány – nem-cigány különbség erőteljesebb. (Az egy főre jutó jövedelem mutatóját a kis esetszám miatt nem számoltuk.)

Sokatmondónak tartjuk azt, hogy megkérdezettek hogyan értékelek saját anyagi helyzetük alakulását.

15. sz. tábla:

A család anyagi helyzetének változása az elmúlt 5-6 évben a megkérdezettek véleménye szerint (27. kérdés)

vélemény	cigány	nem ci- gány	nem el- dönthető	együtt
1 javult	2	3	1	6
2 romlott	12	10	11	33
3 se nem javult, se nem romlott	4	9	6	19
0	0	0	1	1

Az erős többség (33 az 59-ből) romlónak érzi helyzetét, és úgy látszik, ebben nincs különbség cigányok és nem-cigányok között. Valamennyire is ismerve a térség (Bereg) helyzetét, hajlamosak vagyunk ezt a megítélést valósnak elfogadni. Nem egyszerű „panaszkodás” ez (amire ilyen megkérdezésnél igencsak hajlamosak az emberek), a munkahelyek megszűnése és újra-nem-alakulása, a létfeltételek nehezedése nyilván előbb-utóbb a mindennapokban is érzékelteti hatását. Kértük arról is a véleményt, hogy általában a cigány, illetve nem-cigány csa-

ládok helyzete hogyan alakult. (Ld. kérdőív 27. kérdés; ezt a kérdést csak cigány alanyoknak tettük fel) Talán nem meglepő, hogy nem kevesen (a 18-ból 5-en) vélték úgy, hogy „a nem cigány családok helyzete javult”. Lehet, hogy ők relatív különbség növekedést, vagyis annak észlelését, hogy a nem-cigány családok helyzete kevésbé romlott, mint az övék, jelezték javulásnak? Adataink alapján ezt a kérdést nem tudjuk eldönteni, és nem segít a válaszban egy következő kérdés adata sem Abban ugyanis (ld. kérdőív 29. kérdés; ezt a kérdést is csak cigány alanyoknak tettük fel) kifejezetten a cigány és nem-cigány családok helyzet-változásának összehasonlítását kértük. A két leggyakoribb válasz: „5-6 éve a helyzetük egyforma volt és nem változott” (6 válasz) és „régebben a cigány családok rosszabb helyzetben voltak, mint a nem cigány családok, és azóta a különbség nem változott” (5 válasz). Mindenesetre úgy látszik, hogy ebben a faluban (ezt hangsúlyozni kell, mert akár csak egy korábbi szociotábor helyszínén, Gemzsen, is egészen mást láttunk) nincs akkora különbség cigány és nem-cigány családok helyzete között, hogy ez nagyon markáns különbség-érzésben jelenjen meg. Adatunk visszaigazolni látszik azt a több interjúban és kötetlenebb beszélgetésben is elhangzott (helybeliek által mondott) véleményt, miszerint a faluban a cigányok és nem-cigányok között nincs komolyabb ellentét. Erre utalnak egyébként két, kifejezetten az előítéltekre-diszkriminációra vonatkozó kérdésünk válaszai is. Amikor azt kérdeztük, hogy „milyen dolog ma Magyarországon cigánynak lenni?” (ld. kérdőív 37. kérdés), többen válaszolták (9-en), hogy „egyáltalán nem fontos, hogy cigány, vagy nem cigány az ember, egyformán magyar”, mint azt (7-en), hogy „rossz dolog cigány-

nak lenni, mert általában lenézik, háttérbe szorítják a cigányokat”. Ebben a kérdésben tehát még elég sokan vélelmezték érezni az előítéletességet, de a másik kérdésben, amikor konkrétumra voltunk kíváncsiak („Érezte-e valamikor úgy, rosszabbul bánnak Önnel, mint másokkal, azért, mert cigány” – ld. kérdőív 38. kérdés), itt már a kétharmados többség (18-ból 12) nemleges választ adott. Arra gondolunk, ez a válasz is azt erősíti meg, hogy ebben a faluban, a falu mindennapi életében ritkábban, és talán kisebb súlyúan éri a cigányokat a diszkrimináció valamilyen megjelenési formája. Talán ide tartozik még az is, hogy amikor a gyermek iskoláztatásáról kérdeztünk (ld. kérdőív 40. kérdés), a 18 cigány válaszolóból 14-en választották azt, hogy olyan iskolába küldené gyerekét, „ahol cigány és nem cigány gyerekek nagyjából egyforma számban vannak”, és egy sem választotta az „ahol csak cigány gyerekek vannak” választ. Talán abban, hogy nem akarják az (iskolai) szegregációt, benne van az is, hogy nem félnek az integrált oktatástól, mert mindennapjaikban nem élik meg (vagy nem nagyon erősen) a diszkriminációt, a megkülönböztetést. Ha igaz, ez is egy megfontolásra, továbbgondolásra érdemes dolog.

Ennyit tudtunk kérdőívünk adatai alapján mondani. Hátra van még (az összefoglalás előtt), hogy az iskoláról mondjuk el, amit meg sikerült tudni.

Az iskoláról

A tábor résztvevője volt, vendégként, Faludy Judit, az ELTE PhD képzés hallgatója. Ő vállalta, mivel kutatási témakörébe vág,

hogy körüljárja az iskola dolgait. Az alábbiakban az iskoláról írottak nagyrészt az ő munkáján alapulnak.

A célkitűzése a következő volt: „A terepgyakorlatot (ő a munkát kötelező terepgyakorlataként végezte – B.P.) megelőző informálódás alapján az derült ki, hogy az országos versenyeken ennek a közösgnek a diákjai átlagon felül teljesítenek, kiemelkedőek a PISA eredményeik is. Szerettem volna körüljárni, hogy mi lehet ennek a hátterében. ... A meginterjúvult tanárokkal közösen arra gondoltunk, hátha a művészet maga okozhat ilyen pozitív eredményeket. ... Mi az Ukrajnából naponta átjáró zenész tanár szerepe? ... Mi az absztrakció szerepe? A matematikai gondolkodás mennyire jelent előnyt a fizika megértésében, ...? Az igazgatóhelyettes kiemelte, hogy az új elsősöket már nem viszik el a községből négy éve – mivel érték el ezt? Mi az oka? A szegénység az oka vagy vonzó lett az iskola? Ezekre a kérdésekre kerestem a választ – bár az egy hetes terepen tartózkodás végül nem volt elégséges ahhoz, hogy nagyon egyértelmű eredményeket érhessünk el, hogy minden kérdésre választ kapjunk.” (Idézet F.J. összefoglalójából.) Néhány kérdésben mégis értékelhető információkhoz lehetett jutni; ezeket gyűjtöm össze az alábbiakban.

Először is valamennyit az iskola történetéről. A falugondnok információja szerint a faluban 1905-ben indult meg az elemi iskolai oktatás. Az iskola léte mindvégig folyamatos volt. 2007-ben került veszélybe (Balogh Beatrix tagozatvezető elmondása szerint), amikor az akkori iskolaösszevonási hullám keretében őket Nagyvisnyóval akarták összevonni. Ekkor fordultak a MET-hez, nem akartak Nagyvisnyóhoz tartozni. Mint mondotta, azzal az iskolával mindig ellenté-

tek voltak, mert „...ők csak a jó gyerekeket akarják fogadni, cigányt semmiképp.” (Nagyvisnyón egyébként, forrásaink becslése szerint, nem is élnek cigányok.) 2007-től tartoznak tehát a MET „többcélú intézmény” együtteséhez, amelynek egyébként a jogi központja jelenleg is Gyüre. Ami azt jelenti, hogy itt intézik az intézmény-hálózat teljes adminisztrációját (számlakifizetések, stb.), és ezért van itt kinevezett igazgatóhelyettes is (ami a többi tagintézményben nincs). Szerinte „A fenntartó váltásnak csak pozitív következményei vannak.” Sokkal több pályázaton tudnak részt venni, mivel a fenntartó jobban odafigyel erre, így jóval többet tudnak fejleszteni.” Fontosnak tartja még azt is megemlíteni, hogy a mostani polgármester (aki 2006 óta van ebben a funkcióban), jobban odafigyel az iskolára, mint az előző.

Az iskola néhány alapadata a következő. A 2012-13-as tanévben az iskolának 128 tanulója volt. Etnikai megoszlás szerint (becsült adat) körülbelül fele-fel arányban voltak a cigány és nem-cigány gyerekek. Ez nagyjából megfelel annak, hogy (szintén becslések szerint) a falu összes lakóinak nagyjából harmada cigány, mivel, mint láttuk, a cigány családokban magasabb a gyermekszám. Sokat mondó adat, hogy a gyerekek közül 108 volt „hátrányos helyzetű”, az összesnek mintegy 90%-a, s még ezen belül is nagyon sok (53) „halmozottan hátrányos helyzetű”. Ez nyilvánvalóan nem kis pedagógia nehézséget jelent, de úgy látszik, az iskola sikerrel birkózik meg a feladattal. (Kicsit részletesebben ld. később.) Fontos tény – többen egybehangzóan mondták el –, hogy immár négy éve nem visznek el más faluba vagy városba gyereket az iskolából. Ennek, feltevésünk szerint, kisebb oka az ehhez szükséges anyagiak – útiköltség, stb – hiánya, sokkal na-

gyobb szerepe van annak, hogy jó az iskola, a gyerekek szeretnek ide járni. Ehhez tartozik még az is, hogy más községekből – Aranyosapáti, Kisvarsány – is járnak ide gyerekek. És természetesen minden bizonnyal fontos szerep jut annak is, hogy milyen az iskola légköre, intézményi klímája. Ezt többen – nem csak tanárok, szülők is – visszatérően a „családias” jelzővel jellemezték. Jelenti ez az ismertséget (a tanárok ilyen-olyan módon rendszeres kapcsolatban vannak a szülőkkel), a bensőségességet (ahogyan a tanárok a gyerekekkel kommunikálnak), a tanárok egymás közötti (kollegiális, vagy talán azon kissé túlmenő, mélyebb) kapcsolatait. Mélni ezt természetesen nem tudtuk. De oly sokszor és annyira különböző funkciójú szereplő szájából hangzott el, hogy hajlamosak vagyunk egzakt validálás nélkül is valószínűnek tekinteni.

Kulcsszerepe van természetesen a pedagógusoknak. Faludy Judit szerint „A tanárok szakmai gyakorlata, szakképesítése mindannyiuk esetében megfelelő és elég magas. Az igazgató támogatja a tanárok továbbképződési igényét és szándékát, lehetőségeihez mérten pénzügyileg és/vagy szabadsággal, a helyettesítés megoldásával. „Érdekesség, hogy vannak Ukrajnából jött tanárok is; leginkább a művészeti jellegű képzésben,” „...ott zeneművészeti képzés nagyon magas színvonalú”. Az egyik zenetanár naponta jár át Ukrajnából. Itt is azt láttuk azonban, hogy a tanároknak csak kisebb hányada helybeni (helyi lakos), inkább bejárók, Vásárosnaményből (ők inkább kijárók...), Kisvárdáról, Gergelyugornyáról ingáznak naponta. Ez, mint tudjuk, abból a szempontból problematikus, hogy a nem helyben lakó tanár, legyen bármennyire is elhivatott, és foglalkozhat

akár órán kívül is a gyerekekkel, de nem, vagy csak korlátozott mértékben tagja a helyi társadalomnak, értelemszerűen kevésbé tud hozzájárulni ahhoz, hogy az iskola a falu iskolája, egyik (a jelen helyzetben, amikor például ebben a faluban sincs semmilyen művelődési intézmény, talán az egyetlen) szellemi-kulturális központja legyen. Többedszer, többedik szociotábori beszámolóban írjuk ezt le, és jól tudjuk, hogy nagyon sok más kisebb faluban ugyanez a helyzet. Fontos volna, hogy végre alaposan elgondolkodjunk ezen: nem elég ezekben kis falvakban megtartani az iskolát, ki kellene gondolni valamit arra is, miként vehetnék fel a szorosan vett oktatáson túli funkciókat is. Ezek ugyanis feltételei annak, hogy legyen ezekben az egyébként is nagyon magárahagyott falvakban az iskolának közösségteremtő (közösség-fenntartó, közösségiséget indukáló) szerepe is.

Mit tudtunk meg az iskola oktató-nevelő munkájáról? A dolog természete szerint – oktatási időn kívül jártunk ott, tehát a pedagógiai munka mindennapi gyakorlatára nem lehetett semmiféle rálátásunk – csak közvetett információink lehetnek. Gyüre nem „tehetségpont” (ami plusz forrásokat jelentene; pályáztak rá, de nem nyertek), viszont egy másik pályázat („innovatív iskola”) alapján évek óta csinálhatnak alapfokú művészeti oktatást zene, tánc és képzőművészet ágakban. Az utóbbiról a vezető tanár ezt mondja: „Jelenleg 50 rajzsakkörös diákkal foglalkozom, akiknek művészeti oktatást tartok, hetente 2 alkalommal, 4-4 órában. ... Együtt dolgozunk az órákon. ... 14 éve vezetem a rajzsakköröket. Minden évben lehet találni olyan diákot, aki majd ezzel tudna érvényesülni. ... Fővárosi pályázatokon nyertünk már, helyi, megyei szintű helyezéseket értünk el. Korcsoportonként

bontottam a szakköröseimet, 2.-3. osztályosok, 5.-6. osztályosok, 7.-8. osztályosok. Festünk, rajzolunk agyagozunk, az iskolának önálló égetőkemencéje van az udvaron, egyéni tervek alapján pólókat készítenek a gyerekek.” (Részlet F.J. Molnár Lajos tanárral készített interjújából.) Időnkét sajátos eredménye is van ennek a munkának: „Pár évvel ezelőtt az iskola egészében ki volt festve, amit a szakkörösök együtt alkottak, még a plafont is megfestették, egymás nyakába ülve dolgoztak. Több, mint négyezer figura volt a falakon. A weboldalon megtalálhatók a képek. Idén (technikai okok miatt) újra kellett festeni az épületet.” (Idézett interjú.) Azt gondolom, ez a fajta szakköri munka már jóval túl megy a szorosán vett művészeti oktatáson, itt már erőteljesen megjelenik a tevékenység közösségteremtő funkciója is; ha nem is a faluközösségé, de legalább a gyerekközösségé. És ez sem kevés.

Nyilván van hasonló funkciója a táncoktatásnak is. Itt azonban más problémát vélünk felfedezni. Idézem: „Gyűrén csak néptánc van engedélyeztetve, erre kaptak minősítést. Főleg magyar tánc szerepel a tanmenetben, de a tanár becsempész a környék kisebbségére jellemző elemeket is. Olyankor nagyobb kedvvel jönnek az órákra a diákok.” (F.J. interjúja az igazgatóhelyettessel.) Persze, hogy nagyobb kedvvel jönnek, hiszen – bontsuk fel az eufemizáló megfogalmazást – a „környék kisebbsége” a cigányok, és a diákok között is nagy számmal vannak cigányok. Nyilván szívesebben foglalkoznak a saját táncaikkal. Ezt viszont a tanár csak „becsempészheti”, mert a tanmenetben (sic! számomra táncoktatásban kvázi-kötelező tanmenet eleve fából vaskarika – B.P.) főleg magyar táncok szerepelnek. A cigány gyerekek számára az, hogy az iskolában, tehát „hivatalos” helyen foglal-

koznak az ő táncaikkal (meg tegyük hozzá, bár erről nem volt szó az interjúkban, zenéjükkel, képzőművészetükkel, hogy csak az iskola hivatalos művészeti ágait említsük), erős identitásképző (identitás-megtartó) erő. Szükség van (volna) erre? Azt gondolom, igen. Sok más mellett azért is, mert a cigány, felnőve és belekerülve a (mai magyar) felnőtt társadalomba, előbb-utóbb (inkább előbb, mint utóbb) meg fogja kapni a nem éppen pozitív előjelű megjelölést, hogy cigány vagy. „Felülről lefelé” fogja megkapni. Sokkal könnyebb ezt elviselni, vagy még inkább, és esetleg büszke öntudattal vállalni, ha van átélt identitása, ha tudja (és adott esetben meg tudja mutatni), hogy vannak olyan saját-értékei, mégpedig cigány-mivoltából eredő saját-értékei, amelyek egyenrangúak, egyenértékűek a többiekével. Ebben az identitásképződésben (identitásmegerősítésben, saját-érték tudatosításban) játszhat(na) komoly szerepet, ha nem csak „becsempészve”, hanem „hivatalosan”, tanrendbe iktatottan jelennének meg a „környék kisebbségének” kultúra-elemei.

Maradt még az a kérdés, hogy milyen a falu és az iskola kapcsolata, mennyire van az iskolának a falu-egészre irányuló funkciója? Valamennyi fölsejdlhetett ebből azokból a morzsákból, amiket korábbi részekben elejtettünk. Az, hogy nincs művelődési ház, hogy a könyvtár az iskolában működik, de főleg csak a gyerekek használják, hogy a pedagógusok zöme nem helybeli, már utalhatnak a lényegre. Talán a legjobb lesz egy hosszabb idézet a Balogh Beatrix tagozatvezetővel készült interjúból. (Az interjút én készítettem /B.P./, nem diktafonnal, csak kézzel jegyzetelve, tehát a megszövegezés az enyém.

Remélem, elegendően pontosan tartalmazza az elhangzottakat; kulcsmondatokat egyébként is igyekeztem szó szerint leírni.)

„Kérdés: Milyen a kapcsolatuk a faluval? Mennyiben szellemi központ az iskola?” Válasz: „Faluval jó a kapcsolatuk. Minden falusi rendezvényben benne vannak. Más is, pl volt olyan nap, amikor minden osztály főzött valamit, és ebben a szülők is részt vettek. Napi kapcsolatban főleg a kisebb gyerekek szüleivel vannak, akik hozzákviszik a gyerekeket, ilyenkor természetesen beszélgetnek is. A szülők elég rendszeresen eljárnak a szülői értekezletekre is. Gyakran mennek ki családokhoz, nyilván elsősorban az osztályfőnök, de, ha kell, ő is megy vele. Problémák (a gyerekekkel) elsősorban olyan, hogy nincs felszerelés. Akad magatartási probléma is, a megoldásban általában a szülők együttműködők. Van olyan is, hogy a szülő keresi meg az iskolát, hogy segítsen a gyerek magatartási problémájának megoldásában.

Az iskola, mint szellemi központ... Igazából ilyen típusú kapcsolat inkább csak akkor, amikor az önkormányzattal közös rendezvényük van. (Benyomásom: művelődési ház nem lévén, az iskola a helyszint adja, természetesen részt vesz valamilyen szinten a szervezésben is, a gyerekek a fellépők, de egyéb szellemi központ-funkciót nem tölt be. Ld ehhez még: volt a falunak újságja, évi 1-2 megjelenéssel, ebbe természetesen írtak a pedagógusok is. A technikai szerkesztését ő csinálta. Ez úgy egy-másfél éve megszűnt. Nem szüntették meg, úgy magától elhalt. Úgy véli, hogy jó volt, jó lenne, főleg azoknak az idős embereknek, akik nem nagyon mozdulnak ki, legalább megtudhattak valamit a faluról. (Kérdeztem, nem kezdeményezhetnék-e ők – az is-

kola – az újra-indítást „*Hát lehet, jó lenne, tényleg gondolkozom rajta...*”)

Azt gondolom – kommentár nélkül – ennél többet nem nagyon lehet mondani a falu-iskola viszonyról. Az iskolának a falu helyi társadalma integráns részének, bizonyos értelemben spiritus rectorának kellene lennie. Ma, és ezt láttuk korábbi munkáinkban is, Gemzsén éppúgy, mint Beregdarócon vagy Felsődobszán, csak nagyon korlátozott mértékben az. Vajon csak az iskola „hibája” ez? A helyi társadalom intézménye, ez eléggé logikusnak látszik, akkor lehet az iskola (persze egyéb feltételek megléte esetén, ezekről most nem szólunk; némelyikről korábban volt szó úgyis), ha van helyi társadalom, ha van többé-kevésbé működő, a mindennapiságban működő helyi közösség-féleség. Hogyan áll ezzel Gyüre, erről szól írásunk záró része.

Elmondtuk, amit adataink alapján elmondhattunk a faluról, a családokról az iskoláról. Meg kell most kísérelnünk, mintegy összefoglalóul; vagy talán nem is összefoglalóul, hiszen az alábbiak nem csak az eddig mondottak összegzése lesznek, inkább áttekintésre törekvő elmélkedés, mondhatjuk úgy, egy társadalmi látkép kísérlete lesz ez.

A faluközösség (a helyi társadalom) állapota – ahogyan mi láttuk

Egy ilyen „látkép”, nem lehet másként, mozaikokból tevődik össze. Sok apró jel, kicsi, önmagukban talán jelentéktelennek tűnő történetek, történés-morzsák, egy-egy észrevett és talán jelentőséggel bíró interakció alkotják a mozaik kockáit. A teljes kép, nyilván, rengeteg kockából rakható ki, azok egész sokasága csak nagyon hosszú idő

alatt gyűjthető össze, még az is lehet, hogy egy élet sem elegendő hozzá. Meg lehet-e teljességében érteni egy falu helyi társadalmát? – ez hát a kérdés, és a válasz, ha igazán őszintén akarunk válaszolni rá, nyilvánvalóan csak nemleges lehet. Ám úgy érzem – vagy úgy vélem, úgy látom; mindegy, a szubjektivitást így is, úgy is itt vállalni kell –, van elég mozaikkockánk ahhoz, hogy a fő vonalakat, természetesen nem is kis belső bizonytalansággal, de mégis felvázoljuk.

Az előző részekben, ha nem is feltétlenül így megnevezve, számos elemet érintettünk, leírtunk már. Utalok például a művelődési viszonyokról mondottakra, a sportéletre, a közmunka mikéntiségére. Van azonban még néhány mozaik, amelyeket itt, célszerűen kiemelve pusztán véletlen egyediségükből, a helyi társadalom (falu-közösség) jelen állapotának jeleként tekinthetünk. Nézzük ezeket; rendezetlenül, esetleges sorrendben, mert mozaik-mivoltában egyik sem fontosabb, mint a másik, vagy, mondhatjuk így is, egyik sem jelentéktelenebb, mint a másik. (Vagy csak a megfigyelő elme korlátozottsága nem érzékeli a különbségeket; maradjunk abban, hogy mozaik-kockák, egymásmellé rakosgatásukkal talán kijön valami.)

A szomjazó kutya története. Jártukban-keltükben (mármint munka közbeni jártukban-keltükben) néhány résztvevő felfigyelt egy árva kutyára. Aki, mármint a kutya, nem úgy volt árva, hogy ne lett volna gazdája: egy házban, a kerítés mögött lakott. Csak gazda nemigen volt jelen. A kutya vizes edénye, messziről láthatóan üres volt, amikor az észrevevők vizet és némi ételmet adtak neki, kiéhezettenszomszjasan esett neki a víznek-ételnek. Több napon át vittek neki enni-inni, gazda ez alatt nem került elő. Kérdik a szomszédot. Mondja, is-

meri a gazdát, persze ott lakik, „...jön ide időnként...”. Most pár napja nem látta, úgy látta, holmival ment, biztos elutazott. És a kutya, kérdik az észrevevők? Az övé, persze, biztos ellátta, mondja a szomszéd. Az eset egy faluban történt, faluban, amelynek hagyományos viszonyai között valaha természetes volt, ha valakinek el kellett mennie egy-két napra, a szomszédra bízhatta állatai ellátását. És az is eléggé természetes volt, hogy egy szenvedő állatot – méghozzá ismerőst; a szomszéd kutyáját természetesen ismeri az ember – nem hagy szomjazni. Most igen.

Az ukrán asszonyok. Az interjúzás közben találkoztunk velük (ketten vagy hárman; talán többen, nem tudni, s miért nem tudni, rögvest kiderül). Ukrán mivoltuk, már persze ukrán, ha az eredeti állampolgárságot tekintjük, egyébként magyarok, éppúgy, mint a határ innenső felén élő többi beregi népek, szóval ukrán mivoltuk csak az interjú közepe-vége táján derült ki. Akkor mondták el, korábban – mármint az interjú idejét tekintve korábban – még ha gyerekkorukról beszéltek is valamennyit, csak olyan általánosságokat, amiből nem derült, hogy hol töltődött ez a gyerekkor. Elmondták, hogy ők nem „hírelik”, hogy onnan települtek át. Igaz, nem szégyellik, nem is titkolják, nem gondolják, hogy ebből – akár csak pletyka szinten is – valami hátrányuk lehetne, a falu lehet, hogy gond nélkül elfogadná. Óvatosságból, talán túlzott óvatosságból, mégse mondják. A falut meg nem érdekli. És számunkra ez a lényeg. Vannak ismerőseik, szomszédaik, mint mondják, barátaik is, de senkit nem érdekel, honnan jöttek. Milyen mély barátság lehet ez?

„Hímző asszony”. Idősebb nő, itt született (már a szülei is), mindig itt élt a faluban. Hosszú, legalább másfél-két órás interjú készült vele. Az idő nagyjából kilenc tizedében a hímzésről, hímzéseiről beszélt, melyeket (rengeteg, és gyönyörűek) mutatja; életéről, falujáról alig beszél. Nem, mintha nem akarna, csak éppen nem fontos számára. Most. Mert abból, amit mégis elmond, például fiatal koráról, egyértelmű, hogy annak idején nagyonis fontos volt számára a falu, a faluközösség, a barátnők. Mesél – röviden, sajnos, nagyon röviden – a vasárnap délelőtti istentisztelet utáni lány-csapatos korzózásról, az akkor még (nagyjából ’50-es évek eleje) élő formaként a fonóról, egyéb, a falut megmozdító közösségi alkalmakról, meg arról is, hogy a házuk egy része is az akkor még természetes „kalákában” (rokonok-szomszédok segítő munkája) épült. Most, mint mondja, rég nem jár már össze azokkal a régi barátnőivel sem, akik még élnek és itt élnek a faluban, nincs fonó, úgy látja, a lányok se korzóznak, a fiúk se bandáznak. „Már úgy elvagyunk magunknak, meg a tévével.”

Még egy mozaik a ’kalákáról’ (Interjú-részlet): „A két unokaöcsém, ha kell, eljárnak segíteni itt a ház körül. Ha javítani vagy toldani kell valamit. Nem alkuszunk meg (értsd: nem beszélnek a pénzről), de azért megfizetem nekik, ami jár.” Kell kommentár...?

Az informális kommunikációs hálózat. Az „alaptünetet” az Előhangban leírtam. Itt csak annyit teszek hozzá, hogy ez nem volt elszigetelt eset, a munka közben később is többször találkoztunk vele. Hiába „nyüzsögtünk” a falu egyik részén napokon át (nagyjából sorrendben igyekeztünk haladni a településrészek között), a falu másik részében, a másik „végen” az ötödik-hatodik napon is előfordult, hogy

nem tudtak rólunk. Az 1200 lelkes faluban egy hét alatt sem terjedt el a hír.

Hagyományos „közkapcsolat”. A valamennyire is hagyomány-őrző (valamilyen szintű helyi társadalommal, lokális közösséggel bíró) falvakban még ma is természetes, hogy az utcán köszönnek egymásnak az emberek, és természetesen az idegent is köszöntik. Ebben a faluban, az utcai találkozáskor, az idősek egy része még (ők sem mindannyian!) természetes módon köszönnek nekünk is, a középkorúak alig-alig, de nagyrészüket még fogadja, ha mi köszönünk, a gyerekek csak néznek ránk. Megfigyeltük, hogy a gyerekek a helybelieknek sem köszönnek, tehát nem nekünk szólt a negligálás. Nincs benne a szokásrendszerükben. Ebben is, nyilván nem tudatosan, nem megfogalmazottan, inkább a mindennapok természetességébe ágyazva nyilvánul meg (nyilvánítják ki?), hogy nincs közük egymáshoz.

Kispadok. Tudjuk, mi az. A kapu mellé, a kerítés elé szerkesztett lócaféle, ami arra szolgál, hogy ráérő időben összeülnek rajta a szomszédok, arra járó ismerősök, meghányni-vetni világ s falu dolga-it. Ebben a faluban kispadot nem láttunk. Hiányzik? Annyira biztos nem, hogy összeüssenek egyet-kettőt. És a világ (falu) dolgainak mindennapos szavakkal való megtárgyalása, az nem hiányzik?

„Üres kocsma”. Megint a múlt: a kocsma, néprajzosok, szociográfusok mondják, pár évtized előtt magam is így tapasztaltam, (egyik) alapfunkciójában közösségi tér. Ahová nem (csak, olykor nem is elsősorban) inni járnak, hanem beszélgetni, véleményt cserélni, alkalmasint megvitatni, hová, mennyiért lehet napszámba menni, és így tovább. („Korabeli” személyes történetem: beszélgetésre /interjúra/

kértem idős bácsit. Nagy, többszobás, rendezett porta, ketten lakták feleségével, aki akkor éppen a kertben kapálgatott. Mondta az öreg, jó, szívesen beszélget velem, találkozzunk este a kocsmában, ott lehet nyugodtan beszélgetni. A kocsmában este sokan, egy sarokasztalnál beszélgetünk, oda-odajönnek, beleszólnak, néha ő szólít valakit, igazolja a mondottakat. Számára – még – a beszélgetés adekvát helye a kocsmában volt.) Ebben a faluban, ottlétünkkor, ebből a szempontból „üres” volt a kocsmában. Létszámszerűen is kevesen látogatták, s akik ott voltak, többnyire magányosan ittak, vagy ha szót váltottak is, az inkább csak fociról, egyéb közömbös dolgokról esett a szó, világdolgról, faludolgról sose. A kocsmában közösségi tér tartalma ürült ki.

Szomszédolás. A cigány-utcán kívül – merthogy a cigány kultúra egyik eleme, a nyitottság, még ebben a faluban is, legalábbis abban az utcában amelyikben csak cigányok élnek, még megvan – gyakorlatilag sehol sem találkoztunk „szomszédolással”. Ha odamentünk valahová, lett volna ott a szomszédból valaki, ha az utcáról benéztünk a kertbe-házba, láttunk volna ott mást a háziakon kívül, ha interjúztunk, közben bejött volna valaki a szomszédságból-ismeretségből. Az egymás mellett lakás mintha nem lenne szomszédság a szó társadalmi értelmében.

Mozaikok. Milyen összképet vázolnak fel? Kapcsolattalan emberek, közös ügyek nincsenek jelen a folyamatos információcsere mindannapiságában természetes diszkurzusában, az egymásra figyelem, a kölcsönös segítségrendszere (networking) hiánya, magába fordult magánvilágok egymásmellettsége. Szétesett, közösség nélküli helyi társadalom. Miközben a falugondnok szava szerint – érthető és tiszte-

letre méltó lokálpatrióta elfogultsággal, és bizonyos értelemben nem vitatható valóságtartalommal – „élhető falu” ez. Igen, ahogyan én láttam (hangsúlyozottan egyes szám első személyre váltva), valóban élhető ez a falu, abban az értelemben, hogy nem bántják egymást az emberek, tettel se, szóval se (még a cigányt se nagyon...), de nem faluközösség, mert azon túl, hogy nem bántják egymást, nem is igen törődnek egymással. Elvagyunk magunknak.

Elvagyunk magunknak.

Elvannak maguknak.

...És ez a végső summázat.

GULÁCS

„PANEL-FALU”

2015

Előszó

Mi ez a furcsa cím: „Panel-falu”? Hisz ha a faluban készült fotókat nézzük, panel-ház egy sincs. A furcsa címet egy résztvevő – aki, jegyezzük ezt meg, nem először volt velünk táborban – benyomásait summázó megfogalmazásából vettem át. Ezt mondta (csak úgy, egy folyosói beszélgetéskor, tehát nem szószerinti az idézet): úgy élnek itt az emberek, mintha egy nagy panelházban volnának, ahol ugyan mindenki tudja a többiről, hogy ott lakik, de egyéb közülük nincs egymáshoz. Visszaköszön, csak még erősebb megfogalmazásban, két év előtti tábori beszámolónk (Gyüre) címe és summázata: „...elvagynak magunknak...” és visszaköszön egy akkori (az akkori Előszóban leírt) tapasztalatunk is, mégpedig az, hogy hiába vagyunk (dolgozunk) ott napok óta, nem tudnak rólunk. A különbség, hogy ott két nap múlva derült ez ki, itt viszont (idézet egy beszámolóból) „Négy napja itt voltunk, jártuk a falut, beszélgettünk sok emberrel, ő pedig itt lakik az iskolával szemben (ahol a szállásunk volt – B.P.), látszólag szokása is kint üldögegni a ház előtt, mégis egész eddig ötlete sem volt, hogy kik és miért vagyunk itt. „Hoppá.” (A meglepődés érthető: ők, akik ezt írták, először voltak velünk táborban.) A kapcsolatnélküliség, a helyi társdalom, helyi közösség meglétének hiánya-korlátozottsága nagyjá-

ból azonos ebben a faluban is. Ám, mint látni fogjuk (egészen pontosan „Az árvíz – és társadalmi hatásai” című zárófejezetben) a kapcsolatok sajátos, hol rejtett, hol kimondott-bevallott feszültségekkel is terheltek.

Általánosabb regresszív tényezők (a Bereg, s tovább egész Kelet-Magyarország helyzete), lokális hatások (helyi gazdaság szétesése, az árvíznek a falura és környékére gyakorolt hatása) nyomasztják Gulácsot (is). Hogyan élnek (mert élnek, az élet már csak olyan, hogy élni akar...) ebben a helyzetben az emberek? (Merthogy mi, szociotáborról lévén szó, az emberekre voltunk kíváncsiak.) Erről próbálunk szólni ebben a beszámoló tanulmány félében; bizonytalanul és kérdőjelekkel, mivelhogy egy hét ottlét alapján csak óvatos-bizonytalan és vitathatóan-kérdőjeles megállapításokat merhetünk tenni.

Látszólag logikátlan, valójában mégis ide tarozó betét

Természetesen ebben a táborban is a munka jelentős részét képezték a minden esti szakmai- és élmény-beszélgetések.

A beszélgetések talán legfontosabbja volt a *táborzáró beszélgetés*. El kell itt mondanom, sokat töprengtem rajta, hogy itt, vagy az anyag végén adjam-e ennek a beszélgetésnek – amit videora vettünk – kivonatát? Érv, ami miatt a végén lenne helye: sok olyan információs is tartalmaz, ami a *megélt élményekre* vonatkozik, és ezek értelmezése igazán akkor lehetséges, ha elmondtuk azt, amit a faluról megtudtunk, ami ezeknek az élményeknek az alapja. És vannak olyan megfogalmazások is, amelyek a jövőre – esetleg az itteni tapasztalatok alapján fel-

merülő újabb feladatokra – vonatkozik; ezeknek is a végén lenne a helye. Más szempontból: egy sor olyan dologról esik szó, amik *beépültek* a faluiról szóló szövegrészekbe, itt tehát, jellegüknél fogva csak töredékesen, mondhatni nyersanyagként, de mégis *előre tételezik* későbbi következtetéseinket. Ez viszont azt indokolná, hogy a megfelelő helyeken, ne pedig egy sok minden mást tartalmazó szövegfolnyamban idézzük ezeket a dolgokat. Ennek ellentmond viszont az a megfontolás, hogy magának a záróbeszélgetésnek is van egy olyan *sajátdinamikája*, amit érdemes megérzékelni. Végülis úgy döntöttem, hogy itt, a táborról szóló részhez fűzve, közvetlenül azt követően egyben adom a beszélgetés – az egész szöveg nagyjából felét jelentő – kivonatát, abban a reményben, hogy érdemes lesz annak, aki a tanulmány végére jut, újra olvasni.

Táborzáró beszélgetés (kivonata)

Pali (B.P. táborvezető; a tábori megszólításban Pali vagy Pali bácsi; meghagyom így) Jó estét. ... Szokás szerint a táborzáró beszélgetés, ami arról kellene, hogy szóljon, hogy hogy vagytok az egész hét után. Mit hozott számotokra ez a hét? Nagyon kíváncsi vagyok arra is, hogy milyennek látjátok a falut. Milyen benyomásotok van a faluról, a falul embereiről azoknak a beszélgetéseknek, meg ez alapján, amit itt átél-tetek, ha arról is beszélnétek, az nagyon jó lenne. Jó lenne, hogy ha arról is mondanátok valamit, magáról a munkáról, amit csináltatok. Mi maradt meg bennetek, milyen benyomásaitok vannak. Mennyire volt nehéz, mennyire volt nem nehéz. Hozott-e valami újat? Élmények, benyomások, akármik. Erről szól a táborzáró beszélgetés.

Marci: Elsőként a táborról annyit mondanék el, hogy egészen jól éreztem magam itt, és bevallom, egy kicsit rosszabbra számítottam a szegényes körülmények miatt, de tényleg az alapellátást illetően a környezet számomra tényleg kellemes volt. Hétköznapi falunak tűnik számomra Gulács, nagyon sok mindent sikerült megtudnom róla, a lakókról, a környékről is. Az egy hét sokat segített nekem, kicsit beletekinteni a szociális munkának olyan részébe, ahol nem is volt még dolgom.

Pali: Azt mondtad, Marci, hogy sok mindent megtudtál a faluról. Kicsit erről tudnál beszélni? Mi az, amit megtudtál?

Marci: Elsőként azt, ahogy hallottam sokaktól, akiket interjúztattunk, hogy milyen mostanában a viszony, és hogy mióta van ez így, a 2001-es árvíz óta...

Pali: Milyen viszony?

Marci: Az, hogy mostanában nemigen gyűlnek össze nagyon falunapon, vagy más hasonló rendezvényeken, gyakori együtt beszélgetés szomszédokkal nemigen jellemző. Meg hát amit mondanak azért a közbiztonságról meg az egészségügyi ellátásról a legtöbbszörnek megfelelő, meg hogy mennyire elégedettek a jelenlegi vezetéssel a faluban.

Gabi: Azt akarom mondani a táborról, hogy abból a szempontból rövid, hogy pl. én a cigánysoron voltam, és tegnap kezdték el ontani az információkat, ma meg alig tudtunk eljönni. Tehát oda például több idő kellett volna ahhoz, hogy sokkal mélyebb rétegekbe tudjak ásni,... Ennyi csak a táborról. Engem meglepett, nem meglepett, iszonyattal töltött el az hihetetlen csóróság, ami ott van, meg a kilátástalanság,

meg minden. És az az ellentéte, hogy ettől még ott reménytelen arcot, nem mosolygós arcot nem láttam, nem kedves emberrel nem találkoztam..

Erzsi: Nekem most, ahogy visszajöttünk Tivadarból, és kiszálltunk a kocsiból, és itt voltak ezek a gyerekek, és itt ezek a gyerekek itt jó sokan iszonyúan meg voltak vadulva.... ugye gondolkodtam, hogy mit kezdjek ezzel a helyzettel, hogy ezek a gyerekek itt vadultak nagyon, és odamentem a kisebbekhez, és mondták, hogy ők szeretnének a lányokkal találkozni, a kicsikkel, mert szép lányok, és minden. És szeretnének focizni. Mondtam, hogy nem olyan focis fajták ezek a lányok, ezek a gyerekek, nem fognak focizni veletek, és akkor az egyik ilyen csillogó szemmel, ezek a vad gyerekek megszelídülve szóba álltak velem, és az egyik megkérdezte, hogy akkor ilyen beszélgetős fajták? És akkor én mondtam, hogy igen, beszélgetős fajták, és majd ha vége a megbeszélésnek, akkor kijönnek hozzátok, és én is kijövök, és akkor tudtok velük beszélni. De biztos, hogy kijönnek? És hogy ezzel a pár emberi mondattal ezt az iszonyat vad – de attól tartottunk, betörik az ablakot, annyira ugráltak föl, dobáltak – meg lehetett szelídíteni.

Gabi: Egyébként az bennem is bennem volt végig, hogy tudom, hogy az volt a feladatom, hogy felmérjem a helyzetet, és megfigyeljem a dolgokat és interjúkat készítek, de ettől még a düh megevett, hogy nem tudok segíteni. Hogy nem hiszem el, hogy semmi eszköz nincs a kezemben, és csak nézem, hogy mik történnek. Hogy nem tudok kivinni tíz kiló kenyeret például. Hát ilyenektől teljesen kész voltam.

Hogy odamegyek interjút készíteni, hogy majd mi ezt feldolgozzuk, és nem tudok legalább kenyeret vinni.

Kornélia: Tetszett a gyürei tábor is, úgyszintén ott is pozitív élményekkel gazdagodtam, mint a gulácsi táborban. Más volt egy picit ott meg más itt, különböző a tábor is minden téren. Mind a két helyen jól éreztem magam.

Pali: Miben különbözött?

Kornélia: Más feladatot oldottam meg: kérdőívezés volt a feladatköröm, itt viszont az interjúzás. És azt vettem észre magamon, hogy az interjúzásban jobban éreztem magam, mint a kérdőíves feladatoknál, és én ezt most megtapasztaltam. Abban a feladatkörben is jól éreztem magam, de itt a kérdezésnél ez pozitív élmény volt a számomra, a megfigyelés is egyben, hogy megfigyelni, hogy hogy élnek az itteni lakók, mit csinálnak, mivel foglalkoznak, és észrevettem magamon, hogy ez egy felismerés is volt egyben.

Pali: Minek a felismerése? Mit ismertél fel?

Kornélia: Hát, hogy az itteni lakók mennyire... tudtam, hogy nem könnyű az életük, a helyzetük, meg nehezen keresik meg a kenyerüket, gondoltam. ...Nekem tetszett az interjúzás. Talán azt is mondhatom, hogy mintha magamat is jobban megismertem volna. Persze a lakosokat is, de egyben magamat is.

Pali: Mondtad, hogy magadat jobban megismerted. Miben ismerted meg jobban magadat?

Kornélia: Talán az, hogy türelmesebb is vagyok, mert néha türelmetlennek érzem magam helyzetekben, szituációkban, ...Odafigyeltem, amikor volt ez az interjúzás, meghallgattam, hogy a másik mit mond,

hogyan mondja, a mozdulatait megfigyeltem, a gesztusait, az egész embernek a személyiségét.

Évi: Hát vegyes érzelmekkel jöttem, vegyes érzelmekkel távozom. A kétségbeesés, bizonytalanság bennem is ott van. Nem tudom, ti ezzel hogy vagytok. De alapjába véve jó volt.

Pali: Azt mondd, hogy vegyes érzelmekkel távozol, ez mit jelent? Miből vegyül? Ha vegyes, az azt jelenti, hogy többféle.

Évi: Hát igen, volt, amikor nagyon boldog voltam, volt, amikor teljesen padlón voltam, magam alá kerültem.

Pali: Meg tudnád ezt mondani, hogy mitől voltál boldog és mitől kerültél mélypontra?

Évi: Hát nem tudom, ami által örültem, hogy több embert is jobban megismerhettem, közelebből megismerhettem, lehet, hogy akár barátságok is kötődtek ebben a táborban.

Pali: A faluról magáról milyen benyomásod van?

Évi: Az emberek sokkal nyitottabbak.

Pali: Minél?

Évi: Én panellakásban lakom egy lakótelepen, ahol az emberek, ha köszönnek egymásnak, az már jó. Itt pedig mindenki mindenkinek köszön. Sokkal befogadóbbak, sokkal nyitottabbak voltak. Mi is voltunk magyar családoknál, voltunk roma családoknál. Az interjúzások alkalmával is abszolút jók a tapasztalataim. Nem mindenki egyformán volt nyitott, volt, aki azt mondta, hogy... bezárkózott, és nem engedett be, vagy elutasító volt. De akiket interjúztattunk, ők szívesen fogadtak minket, és kedvesek voltak.

Feri: ...röviden tömören, hogy kedden délután, amikor bejött az igazgató asszony, és beszélgettünk itt árvízárról, és életutakról, emberi pályákról, és kudarcokról, élményekről, akkor én már tudtam nagyjából fejben, hogy mit szeretnék majd a záróban mondani. Ami ma van.... És akkor elkezdtem gondolkodni kedden, hogy mit is csinálunk mi most már itt évek óta. És arra jutottam, hogy, és ez csak egy vélemény, hogy mi itt eljövünk a szociális szférában dolgozó emberek, és alkotunk egy produktumot egy hét alatt, és amit én gondolok és látok, hogy ezek az emberek, akik faluban élnek, ahol szegénység van, és mélyszegénység és egyebek, tehát rá vannak szorulva az emberi szóra, kenyérre és támogatásra, sokkal nyitottabbak, és közvetlenebbek, mint mi városiak, akiknek másabb az életünk, vagy mást látunk, tapasztalunk és élünk meg a nagyvilágban. És szóval hogy én ezt régóta valom, és gondolom is, hogy ebben az országban nagyon sokat fejlődhetnénk, ha az a bizonyos kommunikáció működne. És amit itt látok ebben a táborban én azt gondolom évek óta, hogy ha egy szóban kellene megfogalmazni, akkor ezt a szót mondanám, hogy kommunikálunk az emberekkel. És az emberek nyitottak arra, éheznek effektíve azt, hogy valaki odamenjen, megkérdezze tőle, hogy hogy vagy, mi van veled. Tehát hogy legyen minta rólunk, a kommunikáció, az egy olyan többlet lenne országos jelleggel, ...Szóval azt gondolom, hogy amit mi csinálunk, az egy követendő példa lenne. És ez nem gondolom, hogy csak a szociális szférában működik jól, hanem azt, hogy legyünk nyitottak egymás felé, tudjuk meghallgatni a másikat, elfogadás, empátia és kommunikáció.

Csilla: Hát én is úgy érkeztem, mint ahogy Marci mondta, hogy rosszabbat vártam. És ahhoz képest pedig sokkal jobbat kaptam. A feladat is nekem teljesen új volt, ez az interjúzás, de nagyon tetszett. ...A faluról nekem mindig a saját falum, Gyöngyöspata jutott eszembe, az egy ilyen 2600 fős, most már nem is falu, hanem város. És ott például tényleg 1600 emberrel van több, és máris mennyivel másabb, mint itt. Hogy ott szerintem még ennyire sem engedtek volna be minket interjúzni például, ha sikerült is volna, nem biztos, hogy válaszoltak volna minden kérdésre, inkább az érdekelte volna őket, hogy kik vagyunk, meg honnan jöttünk. És ahhoz képest itt pedig nagyon nyitottak voltak, beengedtek a házukba, nem is ismertek minket. Volt kettő ház is, akik megkérdezték, hogy nem hittérítők vagyunk-e. Mondtuk nekik, hogy nem, elmondtuk, hogy honnan jöttünk, főiskoláról, és akkor elmondtak sok mindent. Olyanokat, hogy lehet, hogy ha én lettem volna fordított helyzetben, nem osztom meg. Nyitottak voltak az emberek, sok helyen láttuk, hogy örülnek, hogy érdeklődünk irántuk, hogy meghallgatjuk őket, nem is kellett túl sokat kérdezni, hanem az interjúalany mondta magától, és látszott rajta, hogy nagyon örül, hogy meghallgatjuk. És ez nagyon pozitív volt számomra. Én mindenképpen pozitív élményekkel távozom a táborból, élveztem, és remélem, lesz jövőre is, mert akkor itt szeretnék lenni.

Detti: Én nagyon hasznosnak érzem ezt az egy hetet mind szakmailag, mind pedig abban, hogy nagyon sokat tanultam abból, hogy hogyan tudom a saját határaitam úgymond feszegetni, és úgy állni egy-egy feladathoz, hogy már nem az az első benyomás, hogy megijedek tőle, és rástresszelek, hanem picit jobban elkezdek magamban hinni. ...Én

a cigány-magyar ellentétről úgy gondoltam eddig, vagyis hát olyan érzés volt bennem először, hogy sokkal nagyobb ellentét húzódik közöttük. Nem tudom, hogy az interjúalanyok csak azért mondták azt, hogy nincs velük gond, és ők is ugyanúgy itt élnek a faluban, és ugyanolyan a kapcsolat, mert interjuvoltuk őket, vagy tényleg így gondolták. De én úgy gondolom, hogy a nagy részük teljesen őszintén mondta ezt, hogy bármikor számíthatnak a segítségükre, és hogy ők is ugyanúgy megosztják, amijük van.

Gábor: Én nagyon kíváncsian jöttem ide közétek Gulácsra annál is inkább, mert én most vagyok először szociotáborban. És úgy gondoltam az idén, hogy érdemes lenne elmenni, fejleszteni a szakmai tudást, tapasztalatot szerezni. ...Ami számomra megrendítő volt, az, amiről első este szó volt, az árvíz. És itt a hölgy elsírta magát. Ez engem nagyon nagyon megrendített, és maximálisan meg tudtam érteni és át tudtam élni az érzéseit. Ami nekem a legjobban tetszett szakmailag, az a tiszteletes asszonnyal készített interjúban a meglepő nyitottsága a romák felé. És amikor erről kérdeztem, és ezzel párhuzamosan a karizmatikus egyházakról, akkor meglepően nyitottan állt a dolgokhoz, meglepően elfogadó volt. Azt mondta, hogy milyen jó, hogy a romák is járnak ilyen helyre, megtalálják a helyüket, az identitásukat, ami közelebb áll az ő kultúrájukhoz, és nem érzékeltem a szavaiban semmiféle elutasító magatartást. És örültem, hogy itt lehettem közöttetek.

Erika: Ez nem az első szociotáborom, ez most már a harmadik, köszönöm, hogy ismét itt lehettem. Hát nem is tudom, mit mondhatnék így a harmadik után, mert minden egyes év egy kicsit más. Hát, elnézve a dolgokat az alapvető helyzetek nem igazán változnak, és teljesen min-

degy, hogy Dobszának hívják, Gyürének, vagy bármi másnak ezeket a térségeket, területeket, vannak alapvető problémák, és amikor az ember becsöppen egy ilyen helyre, ezekkel nem tud mit kezdeni. Ez nagyon sokszor felmerült: vinném a kenyeret, vagy akármit... Viszont azzal, hogy meghallgatjuk őket és beszélgetünk velük olybá tűnik, hogy nagyon sokat tudunk tenni. ...Hát még vannak ilyen viharok bennem, ezeket majd szépen fokozatosan feldolgozom. Ezek az élmények újra és újra ártértekelik szerintem minden egyes ittlévőben a világhoz való viszonyát meg az egyéb kapcsolatait.

Lili: Nekem nagyon érdekes mindig új embereket megismerni, meg egyes falvakban új életet megismerni, mert szerintem Pesten, meg ott Kistarcsán én egy olyan eléggé védett környezetben nevelkedtem, ahol ugye kevésbé látja ezt az ember, kevésbé lát bele a vidéki életbe, meg hogy milyen nehézségekkel küzdenek. És számomra mindig érdekes ezt megtapasztalni, hogy lejövök, és látom, hogy mi a realitás ahhoz képest, amit Pesten látunk. Ott is vannak, de ott az embert nem érinti meg annyira, mint hogy ha eljön és személyesen hallja a sorokat. Számomra mindig megrendítő, hogy tényleg mi a valóság itt.

Pali: Egyetlen dolgot szeretnék még konkrétan vagy közvetlenebbül is kérdezni. Marci azt mondta itt az elején, többek között, hogy úgy tűnik, hogy itt főként az árvíz utáni mindenféle dolgokkal kapcsolatban az emberi kapcsolatok mintha megszakadtak volna, nem járnak össze beszélgetni, tehát ilyen kis szétesést vagy ilyesmit – effélékről beszéltek itt mások is – irigységet érzékelt. Ezt hogy látjátok? Hogy a falu emberei egymás közötti viszonyai milyenek?

Éva: az utolsó interjúalanyunk, a hölgy, akinél voltunk, azt mondta, hogy nagyok az ellentétek. Ő személyesen tapasztalja mind a romák mind a magyarok között. Ő azt mondta, hogy panaszt fog tenni, mert már dióval dobálták az udvarát, elvitték a diófájának a termését. Mondta, hogy nagyon sok van belőlük. Ő ezt így élte meg. Ugyanakkor volt olyan interjúalanyunk, aki azt mondta, hogy békében vannak abszolút, békességben élnek, nincs velük semmi probléma.

Kornélia: Mindenkinek más volt a meglátása. Mindenki mást mondott.

Pali: Milyen vélemények voltak?

Marci: Kicsit tömörítve mondtam. Lehet, hogy a probléma abból fakad, hogy végül is van békés viszony sokak között, csak inkább a visszahúzódnak jellemző sokakra.

Pali: Ha jól értem, valami olyasmit mondasz, hogy nem bántják egymást, de visszahúzódnak, mindenki a maga kuckójába.

Marci: Igen. És az árvíz óta van így. Az akkor történt katasztrófa sokakat érintett súlyosabban. Bizonyára legtöbben nem részesültek akkora segítségnyújtásban, nem kaptak akkora kártérítést, ez mély nyomot hagyhatott bennük.

Erzsi: Nekem azt mesélték, hogy az árvíz után ellentétek keletkeztek a faluban, merthogy a házakat alaprajz alapján építették újjá. Tehát annak is ugyanazt a házat építették újjá ingyen és bérmentve mondjuk száz négyzetméteren, akinek száz négyzetméteres összkomfortos, mindennel rendben felépített háza volt, mint mondjuk, akinek száz négyzetméteres romos, vagy romhalmaz, belső problémákkal volt megtűzdelve a háza. És hogy ezt nagyon sokan igazságtalanságként élték meg. Illetve volt még egy dolog, amit igazságtalanságként éltek

meg, hogy csak azok kaptak napi ellátást folyamatosan, akiknek ösz-szedőlt a házuk. Akiknek nem dőlt össze, csak felújításra szorult a házuk, azt ugyan megcsinálták, de például ez alatt a több hónap alatt – márciustól november elejéig volt ugye az újjáépítés – ezalatt a napi ellátásban nem részesültek. És hogy ezt nagyon nagy igazságtalanság-ként élték meg. Első sorban azok, akik ebből vagy nem részesültek, vagy akiknek rendezett volt az életük, és olyan is ugyanazt kapta, akiknek meg nagyon rendezetlen volt. És ez kihatott azóta is a faluban az emberi kapcsolatok alakulására.

János (Ladányi János szakmai vezető): Nehéz ezt mérni, mert nem voltunk itt korábban, és nem tudjuk. És főleg nem tudjuk azokat meg-kérdezni, akik elmentek, mondjuk azért, mert annyira rosszul érintette őket az, ahogy az árvíz kezelve volt, ezt én nem tudom. De amit látok az, hogy én semmi olyat nem tapasztaltam, ami nagyon erős feszültsé-gekre utalt volna. Amik bizony szoktak lenni az ilyen helyzetű falvak-ban. Mit értek azon, hogy ilyen helyzetű? Hát most már olyan harminc százalék felé jár a cigány-arány....Énnekem az a tapasztalatom, hogy az ilyen falvakban nagyon erős feszültségek szoktak lenni, a magyar gárda segítségét kérik, és mindenféle borzalmak szoktak lenni. Itt semmi erre utalót nem láttam. Ez az egyik. A másik, amit láttam, az az, hogy az ilyen hátrányos helyzetű falvakban általában az szokott a probléma lenni, hogy nem megy pénz, a fejlesztések nem érnek le ezekbe a falvakba. Úgy van megcsinálva az egész rendszer, hogy az európai uniós pénzeket a városok kapják elsősorban, meg azok a nagyközségek, amelyek kiemelkedő helyzetben vannak a térségben. És egy ennyire hátrányos helyzetű kis faluba nem szoktak nagyon

elérni fejlesztési pénzek. Na most, itt mindenhol, ebben a faluban is, és máshova is rengeteg pénz jött. És egyébként nem csak az árvíz után újjaépítésre jött pénz, hanem közintézmények megújultak, minden, egészen elképesztő dolgok állami pénzből, pályázati pénzből valósultak meg. Én még olyat soha nem láttam, hogy közért meg kocsma, az a műintézmény, ahova mi szoktunk járni, hogy ez pályázati pénzből lett volna. Szóval egy csomó pénz jött be a térségbe. Tarpán ez különösen érezhető. Ott se csak a házakat építették újjá, hanem új épületben van a legtöbb közintézmény, pedig azok nem dőltek össze az árvízben, nem vályogból készültek. És ennek ellenére valahogy semmi se megy. Ez teljesen elkeserítő, hogy van egy térség, ahova bejön egy csomó pénz, és ettől nem lett jobb a helyzet. Én azt hittem ezidáig, hogy ha több pénz jön be, és hogy ha fejlesztés történik, akkor több munkahely lesz, ...Az egészzel arra akarok kilyukadni, hogy valahogy úgy van összerakva ez a magyar társadalom, hogy minden olyan irányban hat, ha megy pénz a településre, ha nem megy pénz a településre, ha nagyon magas a cigányok aránya, ha nem olyan magas a cigányok aránya, ha sok gyereke van a cigányoknak, ha nincs sok gyereke a cigányoknak, akkor is az történik, hogy elvándorol a még meglévő nem cigány lakosság, és ilyen gettófalvak alakulnak ki, ami borzasztó kedvezőtlen folyamat, szinte visszafordíthatatlan folyamat. És még az is történik, hogy ezek nem elszórtan vannak a térképen ezek a gettófalvak, hanem egyre inkább térségesednek, elsősorban Borsod megyében, Borsod megye északi részén lehet ezt nagyon erősen megfigyelni, és valamivel kevésbé erősen délen, az Ormánságban Pécs alatt. Tehát itt is valami ilyesmi történik Beregben. És hát fogalmam

sincs, hogy mit lehet ezzel csinálni. Nekem ez a tapasztalatom, amit itt a tábor alatt sikerült összegyűjteni, és ezek nem rózsás perspektívák.

Pali: ...visszakanyarodnék oda, hogy a többiek, akik még nem szóltak erről, hogy látjátok, hogy az emberek egymás közötti viszonyai hogy alakultak? Van-e valami képetek erről, érzékeltetek-e ebből valamit akár pozitív, akár negatív irányban, mert ez az egyik nagyon fontos eleme többek között annak is, hogy van-e perspektívája a falunak vagy nincs. Ebben nagyon jó lenne tisztábban látni, és a ti véleményetek, az nagyon fontos ebből a szempontból, mert ti beszélgettetek az emberekkel, ti tudjátok bemérni, ha van valamiféle információtok, benyomásotok. Merthogy itt nyilvánvalóan benyomások is közrejátszanak. Ahogy jártatok a faluban, láttátok, hogy a szomszédok egymással szóba állnak vagy nem állnak szóba, hogyan állnak szóba. Ezek is olyan mikromozzanatok, amiből esetleg valami kiderülhet, vagy valamilyen benyomásotok kialakulhat.

László Hajni: Nekünk a Marcival volt olyan interjúalanyunk, aki... illetve volt olyan interjúalanyunk, aki kijelentette, hogy amióta az árvíz volt, azóta a lakosság nem beszélget egymással, a feszültség megvan. És volt egy olyan interjúalanyunk, aki pedig azt állította, mondta, érezte, hogy ha ezt több mint tíz év alatt nem tudták megoldani, ezt a nézeteltérést az újjáépítések után, akkor ez már soha nem fog megoldódni. Tehát voltak olyanok, akik tudják és érzik, hogy ez így marad és a feszültség csak nőni fog. Viszont olyanokkal nem találkoztunk, akik azt mondták volna, hogy ez egy igazságos építkezés volt, hogy jó lenne a hangulat, vagy jó lenne a kapcsolat a szomszédsággal. Főleg olyanokkal találkoztunk, akik teljesen elzárkóznak. A

közvetlen szomszédától is elzárkóznak, nincsen semmiféle kommunikáció. Nagyon sok olyan idős ember van, aki egyedül él, akinek semmiféle segítsége nincsen. Elmondták, hogy az árvíz óta jószágokat sem tartanak. Régen sok volt a sertés, most már főleg csak tyúkok vannak, szárnyasok, nincsenek lovak. Volt olyan interjúalanyunk, akinek pont akkor született 14 kismalaca, és elvitte a víz. Ő se tudta ezt feldolgozni például, belőle is csak folyamatosan jött a szó, nem kérdeztünk semmit, csak áradt belőle az az élmény, amit senki sem tud feldolgozni, mert pszichés segítséget, pszichológust senki nem kapott. És ez teljesen látszik a falu lakosságán. Lehet, hogy újjáépítették a házakat, megvették a házakat, de magával a lakosság lelkével, a pszichés helyzetével nem foglalkozott senki. És szerintem ez több mint tíz év után teljesen kirajzolódik.

János: Hadd vitatkozzak egy kicsit. ...nem tudom, hogy ez az árvíz, ami biztos, hogy egy rettenetes dolog volt, de nem tudom, hogy ez az árvíz... ez egy konkrétum. Nagyon nehezen tudunk ilyen határvonalakat mondani, az árvíz, az egy nagyon éles határvonal. Nem tudom, hogy nem az árvízre van-e ráfogva itt csomó minden, ami amúgy is meglett volna. Van egy ilyen érzésem. ...Máshol a cigányokra szokták fogni. Azt mondják, minden rendben volt, ez egy dimbes-dombos gyönyörű gazdag falu volt, amíg a cigányok itt el nem szaporodtak. Miközben tudjuk, mert mindenféle kutatási adatokból tudjuk, hogy az mindig egy irgalmatlanul szegény falu volt, és mindig úgy volt, hogy akinek egy módja volt rá, az elment mindig a faluból. Ugye megnőtt a cigányoknak az aránya éppen ezért, és akkor azt lehet mondani, hogy azért, mert sokan vannak a cigányok.

Kornélia:...Egy idősebb házaspárral, az asszonnyal beszélgettünk, és ő mesélte, hogy Ukrajna és Gulács között ingáznak, ott is van amúgy lakásuk meg családi házuk, és szeretnek ide jönni.. Ami szerintem így érdekesség, kicsit megdöbbenett: azt mesélte, hogy a szomszédok is bezárkóznak. És itt a szomszédok bezárkóznak. Mert ezt megkérdeztük, hogy milyenek a viszonyok az itt lakók között. Ő ezt megdöbbenve mondta, mert ott, ahol ők vannak, nyitottabbak az emberek, befogadóbbak. Itt pedig mindenkinek megvan a problémája, gondja, főleg a munkalehetőség, ezt említette a hölgy, és bezárkóznak. Mondta, hogy sokszor nem is látja, mit csinál, vagy hogy mit csinálhat otthon a másik. Biztos valamit tevékenykedik, csak nem mozdul ki a lakásból. Ez egy ilyen érdekes felismerés volt számomra. Én azt hittem, hogy itt többen kimozdulnak, de ez azt mutatta, hogy nem. És jól éreztem magam veletek, ha lesz jövőre tábor, szívesen jönnék.

Tamás:(Liling Tamás) Kezdem a közösségi szociális munka oldaláról. Több táborban voltam már, és valahogy mindig az az érzésem, és most erősödött meg igazán, hogy általában iskolákban vagyunk, az a főhadiszállás. És az iskola és a település kapcsolatán keresztül próbáljunk nézni a helyi problémákat, cigányprobléma, munkahelyi probléma, egészségügyi probléma stb. stb., csak épp a gyerekekkel nem találkozunk. ...nekem változatlanul ez a hiányérzetem, hogy a szociális munka területén, a közösségi szociális munka szemléletnek lehetne terepe a nyári tábor is, ez a tábor, vagy egy másik tábor, vagy nem tudom, hogy ezt hogy lehetne, mert szerintem egy településnek a – és ezt mutatja az a kérdés, amit feszegetsz – hogy egy településnek ma már a jövője a közösségben remélheti a jövőjét. Na most mi mindig

ezt megállapítjuk, most is erről beszélünk, hogy az emberek milyen közösségben léteznek egymással, van-e egyáltalán közösség, kiközösítenek, befogadnak, utcák közössége stb., de hogy igazán a közösségi oldalt nem érintjük meg a táborozás alatt. És én azt gondolom, hogy ezen érdemes lenne elgondolkodni, hogy egy ilyen tematikát valahogy végiggondolni, és akkor lehet egy nagyon jó terepe ennek a tematikának mondjuk az iskola változatlanul, és nézzetek körül: hát ugye most láttunk először amióta itt vagyunk gyerekeket, és így, ilyen állapotban, mint ahogy azt mondtátok. Hogy teljesen be vannak vadulva. Miért is? Azért, mert ezek a gyerekek kiszabadultak az iskolából, és legközelebb szeptemberben van rájuk figyelem. Idén most már nincs is tábor, de a környéken sincs, senki nem szervez nekik semmi programot. Tehát egyszerűen el vannak eresztve. Őket is meg kell etetni, mint az állatokat, aztán jó, ha nem látom őket. Aztán egyszer valahogy betelreljük este őket. Tehát olyan térségekbe megyünk, ahol a gyerekek és az iskola kapcsolata megszűnik két és fél hónapra. A közösség és a gyerekek kapcsolata megszűnik két és fél hónapra. És a település jövőjével szakad meg a kapcsolata annak a generációnak, aki valamilyen képpen ki kell hogy bekkelje ezt a két és fél hónapot. És akkor miért csodálkozik a település és mi, hogy ezek az emberek, akikkel itt beszélünk, ezek alig várják a lehetőséget, hogy innen el. Hát mi köti őket ide? Község szinten? Még egy focicsapat sincs, már bocsánat. Már bocsánat, engem ez nagyon meglepett, mert én még nem voltam olyan helyen, ahol a kocsmában ne az lenne a téma, hogy vasárnap mi fogjuk őket megverni fizikailag a pályán vagy a pálya mellett, vagy ők minket. Még ez a közösségi szervező erő is hiányzik. És ez a közép és

egyéb generációra is igaz. És itt visszatérve arra, hogy az emberek közössége: az idős generáció bezárkózik, és az idős generáció elzárkózik a gyüttmentektől. És itt most már nem csak a romák a gyüttmentek, hanem az ukránok is gyüttmentek. És mondják, hogy ott valaki lakik már, de nem beszélünk vele. Tehát ez a szétesés, ez a szétforgácsolódás, erre nincs figyelem. És itt, ahogy te mondtad az árvíz feldolgozását: még a traumatikus helyzetben sincs a közösségnek figyelme önmagára. Hát még ilyen békeidőben. Mert most nincs árvíz, nincs ilyen hirtelen jött katasztrófa, itt csak szépen csúsznak le az emberek egzisztenciálisan, mentálisan, mindenféle szempontból. ...

Pali: El fogunk gondolkodni rajta, bár számomra, amit te mondasz, az arról is szól, hogy meg lehetne kísérelni, és lehetne azon is gondolkodni, hogy egy kifejezetten közösségszervező tábort összehozni, ami egy külön műfaj, más műfaj, én benne lennék. De hát ezen el kell gondolkodni.

Hát akkor a magam részéről is elmondom. Én elsősorban nem a faluról beszélnék, mert azt, hogy én mire jutottam a faluval, ezt én majd leírom. Magáról a táborról mondanám, amit én megéltem. Nagyon örültem, hogy idén megint jönni tudtam a táborba. Nagyon örültem, hogy tudok jönni, mert nekem ezek a táborok, most már hatodik, meg előtte az az öt, amit a kétezres évek elején csináltunk, nekem nagyon fontosak. Több szempontból fontosak. Nagyon fontosak szakmailag. Mert mindig tanulok, kapok információkat, és megtudok valamit arról a településről, arról a tájról, ahol voltunk, és szociológusként ez nyilván nekem nagyon fontos. De szakmailag nemcsak ebből a szempontból jelentenek nekem sokat ezek a táborok, hanem abból a szem-

pontból is, ezt nem tudom másképp mondani: didaktikai szempontból, oktatás-módszertani szempontból. Egyszerűen az, mert ebben a táborban tudom igazán kipróbálni és lemérni, hogy különböző kutatási módszerekben mennyit tudok és miként tudok, milyen hatékonysággal tudok módszertant úgy átadni, hogy azzal ti dolgozni tudjatok. Nagyon fontos visszajelzések ezek számomra. Tehát ha egy jó interjút csinálsz, akkor arra én nagyon büszke vagyok nem csak azért, mert tudom, hogy te is sokat tanultál vele, hanem azért is büszke vagyok, mert abban egy picikét én is benne vagyok, hogy te egy jó interjút tudtál csinálni. Tehát szakmailag is nagyon fontosak nekem ezek a táborok. És ez a tábor hasonlóképpen az eddigiekhez nagyon sok hozadékot jelentett nekem. Az, amikor te elmondod, hogy hogyan oldód-tál föl, az nekem azon túl, hogy emberileg örülök neki, és jó látni, hogy neked ez egy jó érzés volt, ezen túlmenően ez nekem szakmailag is nagyon fontos, mert megint egy picit többet tudok arról, hogy hogy történik a te beleoldódásod a munkába. Minden táborból tanulok sok mindent. Ez az egyik fele a dolognak. A másik fele a dolognak, hogy nekem ez a tábor is rengeteg emberi hozadékot, élményt is jelent. Megismerkedni veletek. Azokat a hallgatókkal, akikkel órán találkozni az egy dolog, de más körülmények között, más közegben megismerkedni, más oldalakat meglátni, megérezni, mint amit egy órán vagy vizsgán megérez az ember, az egy borzasztó fontos emberi élmény. Tényleg nagyon fontos, mert ha az ember sok évtizede, immár több mint negyven éve oktatásban van tanárként, óhatatlanul elkezdene belemerevedni a tanárszerepbe. Egy ilyen tábor óhatatlanul kimozdít ebből. Mert nem lehet tanítóbácsit játszani, legalábbis én nem tu-

dok tanítóbácsit játszani akkor, amikor este van, és most dolgoztunk, aztán kimegyünk a könyvtárba, (a „könyvtár” megjelölés a hejcei gólyatáborok óta egyezményesen a kocsma álneve – B.P.) ...Ez egy másfajta reláció, viszony, mint a tanár-tanítvány viszony, és ez nekem borzasztó fontos, hogy másfajta viszonyt is megéljek az életemben, mint ezt az oktatói-hallgató viszonyt. Nagyon szépen köszönöm ezt nektek, és amit visszkapok én tőletek ebből, az nekem nagyon jó és nagyon fontos. ... Én nagyon szeretném, hogy jövőre is tudjunk tábort szervezni, és nagyon örülnék neki, ha minél többötökkel tudnék ott újra találkozni, mert az egy külön izgalmas dolog, azt nyomon követni, hogy az, aki többször, esetleg évről-évre ott van egy táborban, abban mi minden történik, mennyire másképp van ott másodszor-harmadszor-negyedszer egy ember egy táborban, mint először. Egy külön izgalmas dolog számomra ezt figyelni, ezért mondtam, hogy örülnék, ha minél többötökkel tudnék találkozni a remélhetőleg jövőre is megszervezendő a táborunkban.

Ez volt tehát a tábor „szubjektív summázata”. Akkor nézzük az „objektívebbet”!

A megszerzett információk, helyszíni tapasztalataink és élményeink alapján kíséreljük most meg összefoglalni munkánk eredményeit, amit a faluról megtudtunk.

A faluról és lakóiról

Gulács a Bereg kistérségben van, kistérségi központjától, Vásárosnaménytől mintegy 11 km-re; elég közel az ukrán határhoz. Nem *határmenti* település (ez – talán – fontos), de *határközeli* (ez viszont

biztosan fontos). Tiszamenti település: a folyó a falu központjától nagyjából 1 km-re van. Fekvése ennek megfelelően síkvidéki jellegű. Határa dominánsan mezőgazdasági művelésű, erdeje – az ártéri erdő-sáv kivételével – kevés van. Külső megjelenésében rendezett, jól karbantartott közterületekkel, azokon is, a kertekben is sok virággal. A lakóházak többsége – ennek okáról később részletesebben lesz szó – első ránézésre is jó állapotú, újszerű.

A falu *demográfiai* állapota eléggé kedvezőtlen. A népességszám erősen csökkenő tendenciát mutat: a népszámlálási adatok szerint

1980-ban 1425

1990-ben 1143

2001-ben 1014

2011-ben 922 lakosa volt.

Az életkori összetétel sem pozitívabb: a 176 fő 14 év alattival szemben 189-en vannak a 60 év felettiek. (Az „előregedési mutató” – 14 év alattiak száma per 60 év felettiek száma – 0,9) Ugyancsak negatív jel, hogy a faluban élő szülők felnőtt gyermekeinek többsége már másutt él. (Részletesebben ld. majd az interjúk adataiban.)

(Talán nem érdektelen mellé állítani a faluval hasonló ságrendű és, mint 2 év előtt szociotábori munkánk is mutatta, hasonlóan rossz helyzetű Gyüre – ahol egyébként szintén MET iskola van – fő adatait. Ott a népességszám 1980 és 2011 között alig csökkent (1256-ról 1199-re), a korösszetétel is egészen más, az „előregedési mutató” 1,4, tehát jóval több a gyerek, mint az öreg. A különbséget elég nehéz

értelmezni. Talán a jobb közlekedési helyzet az ok? Talán az, hogy az utóbbi időben, esetleg éppen a 2001-es árvíz hatására, elég sok cigány költözött a faluba? /Ottlétünkör többen mondták, hogy cigányok nagyobb számban az utóbbi években költöztek be./ Biztonságosan jelenleg nem tudjuk értelmezni ezt a különbséget. De azért rögzítjük, hátha valamilyen mértékben magyarázza Gulács erős „leszálló ágba” kerültségét.)

A falu **gazdaságának** a helyzete – a beregi térség nagy részéhez hasonlóan – nagyon rossz. Korábban, még a rendszerváltozás előtt, a TSz (helyiek szerint) 200-300 embernek adott munkát és megélhetést, és elég sokan jártak a környékbeli városokba – elsősorban Vásárosnamény, – de távolabbra (pl. Nyíregyháza) ipari üzemekbe dolgozni. A TSz felbomlása után a falu határának nagyobb részét ma 2-3 nagyobb (magán)gazdaság műveli, állandó munkát (szintén helyiek szerint) mindössze 15-20 embernek adnak. A gazdálkodás – a mezőgazdaságban – a jelenlegi árviszonyok között egyébként is nehéz. Egyik interjú alanyunk mondta (egyébként 15 ha földje van, a szükséges gépekkel, eszközökkel is rendelkezik): *„Ebből nem lehet megélni. Van búza, kukorica, napraforgó, de alighogy nullára ki lehet hozni.”* Tegyük hozzá, hogy „gazdálkodó” alanyunk jelenleg közmunkás...

A „szocialista” ipar, mint másutt, ebben a térségben is szétesett, az ipari munkahelyek gyakorlatilag megszűntek. Ebben a faluban is – mint másutt a térségben – nyomasztó mértékű a munkanélküliség. Gyakorlatilag majdnem csak a közmunka létezik. Jelenleg – 2015 nyár – 104 közmunkás dolgozik, különböző munkaterületeken. Egy részük a falu „karbantartását” végzi, egy másik brigád nyesedé-

ket, hulladékfát gyűjt, amiből majd tüzelő lesz (az iskolát is ezzel fűtik), van egy uborkatermelő brigád is. Az utóbbiak az önkormányzat földjén dolgoznak, eladásra szánt uborkát. Jelenleg csak szántóföldön termelnek, de van az önkormányzatnak fóliasátra is, ezt nemsokára fogják áttelepíteni, mert eddig egy nagyobb gazda területén állt, és ott folyt a termelés. (Rákérdeztünk, volt-e valamilyen elszámolás, bérleti díj, stb. az önkormányzat és a gazda között, erre interjú alanyunk – aki egyébként igen jól tájékozottnak mutatkozott a falu ügyeiben – nem tudott /vagy nem akart?/ válaszolni.)

Az állattartás, legalábbis a számosállaté, gyakorlatilag megszűnt a faluban. Pár éve még volt valamennyi, de csökkenőben. Idézek a falu történetéből: „Az állatállomány egyre kevesebb. 2006 januárjában alig 30 tehén volt a faluban. A ház körül baromfit, sertést nevelnek, de ezeket sem minden család teszi ma,... Van még egypár család, akik juh tenyésztéssel foglalkoznak, mások méhészkednek, de számuk egyre kevesebb.” (Patak Gábor: Gulács története, Gulács, 2007, 10.p.) Mára, 2015-re, még kevesebb. Nyilván, nem tudtunk, nem is akartunk teljes „állatösszeírást” tartani; az interjúkból és – ilyen esetben jogosnak gondolom felhasználni ezeket is – egyéb, kötetlen (olykor kocsmai...) beszélgetésekből lehet arra következtetni, hogy az utóbbi években is csökkent az állatállomány. Tehenet, információink szerint, mindössze két háznál tartanak. Disznót 4-5 helyen. 1 esetben említette valaki, hogy van egy kecskéje, ugyancsak 1 esetben találkoztunk nyúl tartással. Méhekkal 3-4 ember foglalkozik. Juh? Részlet egy interjúból: „*Nekem néhány éve még volt birkám, vagy 200 darab. Nincs elég legelőm, abbahagytam.*” Baromfit – az interjúk és a megfigyelések

alapján – nagyjából a családok egyharmada nevel, elég keveset, csak saját fogyasztásra. Ehhez is egy interjú-részlet: *„Én se tartok tyúkot, mert a vásárolt takarmánytól drágább, mint ha a boltban veszem meg.”* (Még Beregdarócon egy agrárszakember, volt TSz főagronómus vezette le nekem papíron, pontos és szakszerű számítással, hogy ha baromfit nevel, és csak a szükséges táplálék felét veszi meg, a másik felét maga termeli, akkor is nagyjából másfélszer annyiba kerül egy kiló csirkehús, mint a boltban vett.)

A kiskerti, saját szükségletre szolgáló növénytermesztés (zöldségfélék) is visszaszorulóban van. Adataink – az interjúk és megfigyelések – szerint a családoknak legfeljebb fele foglalkozik ezzel. És ebben az az elgondolkodtató, hogy ez nem attól van, mintha ódzkodnának a kerti munkától. Csaknem minden házban fajtagazdag, jól ápolt virágoskertet lehet látni. Lehet, hogy ma már a zöldségtermeléshez is olyan költségek járnak (minőségi vetőmag, műtrágya, növényvédőszer), ami kétségessé teszi a költség-haszon arány pozitívumát? Ezt nem elemeztük, nem kérdeztük, a jelenség azonban, mármint „zöldségtelen kiskert”, azt hiszem, elszomorító. Néhányan, amikor az interjúban arra kérdeztünk rá, hogy termelnek-e a kertben valamit, azt mondták, hogy vannak gyümölcsfáik, annak a termését használják fel.

A falu gazdaságához még annyit, hogy van egy építő- és tüzelő-anyag telep, néhány (úgy tűnik, 10 alatti számú) kisebb (családi vagy egyszemélyes) vállalkozás, 2 vegyesbolt (az egyik kocsmával együtt), még egy presszó-féle és egy virágbolt. Nagyjából ennyi.

Még egy, talán nem lényegtelen tényezőről azonban szólni kell. Egy korábbi munkánk során, amikor egy (ukrán) *határmenti* (tehát közvetlenül a határ mellett fekvő) faluban kutakodtunk, az a sejtésünk, több, megalapozottnak látszó információon alapuló sejtésünk támadt, hogy a falu lakói nem kis hányadának fontos bevételi forrása a csempészet, jelesül és főleg a cigarettacsempészet. (Azóta kapott információk – maradtak kapcsolatok a falu lakóival – megerősítették sejtésünket; ámbár változatlanul csak sejtésről beszélhetünk, kemény bizonyítékunk a dolgok természeténél fogva nem lehet.) Ebben a faluban, Gulácson, noha az efféle nagyonis „lágý” információk szerzésére vonatkozóan ugyanolyan módszerekkel dolgoztunk, mint korábban, ilyen tevékenységről csak egészen elvétve szólt a fáma. Lehet, hogy a határközeli helyzet (tehát az, hogy nem közvetlenül a határ mellett van a falu, csak néhány kilométerre attól) az ok? Vagy talán az, hogy, mint később látni fogjuk, ebben a faluban a társadalmi hálók szakadozottak, így az emberek között nincs meg az a bizalmi viszony, ami az efféle tevékenységhez nélkülözhetetlen? (A csempészéshez ugyanis többek együttműködése szükséges, és biztosnak kell lenni abban is, hogy azok sem fogják „feldobni” őket, aki ugyan tudnak a dologról – kis faluban nem marad ilyesmi titokban, – de aktuálisan nem vesznek részt benne.) Nem tudjuk az okot, de gyanítjuk, abban, hogy a korábban vizsgált faluban elég tűrhetően éltek az emberek, itt meg nem, szerepe lehet ennek a tényezőnek is.

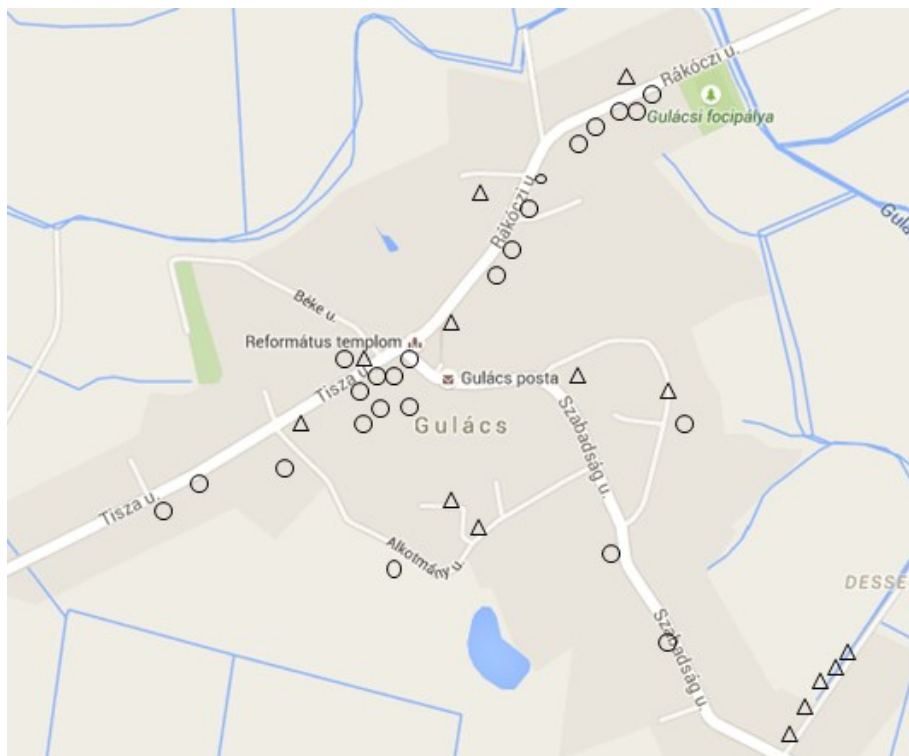
És akkor a lakók, az emberek; amit róluk interjúinkból és megfigyeléseinkből tudunk.

47 értékelhető interjú és megfigyelési anyagunk van. Módszerünk ebben a vonatkozásban az volt, hogy a résztvevők párban jártak: egyikük készítette az interjút, a másik végezte a megfigyelést. Az egy-egy családról készült interjú anyagát és a megfigyelési jegyzőkönyv adatait családonként egységes szerkezetben írták le. Mintánk az alkalmazott mintavételi eljárás (az interjúk készítői részére egy-egy utca-részletet jelöltünk, és ezen belül kellett minden harmadik házban dolgozni) következtében reprezentatívnak tekinthető, adatainkat tehát jó valószínűséggel a falu egészére jellemzőnek, érvényesnek mindhatók. (Ld. ehhez a térképet a következő oldalon: a jelölések kellő szórtságban vannak a falu területén.)

Az etnikai megoszlás (a térség falvaiban ez minden esetben fontos szempont: csaknem minden faluban az országos átlaghoz képest jóval magasabb a cigány népesség aránya) a következő: 18 cigány és 27 nem cigány családról van anyagunk, 2 család esetében nem eldönthető ez. Érdekes itt mindjárt megjegyezni, hogy az e szempont szerinti *térbeni eloszlás* nem mutat komolyabb szegregációt. (Ld. térképet.)

Az interjúk helye cigány és nem cigány bontásban (jelek: cigány - Δ ; nem cigány - ○)

(Nem tartalmazza valamennyi interjú helyszínét, mivel néhány esetben a cím feljegyzése elmaradt.)

A „*cigánysor*”-nak nevezett utcában (ld. térkép jobb alsó része) értelemszerűen csak cigányok élnek, míg a templom környéki faluközpontban zömmel (de nem kizárólag!) nem cigányokat látunk, de a falu többi részében előfordulnak cigányok is, nem cigányok is. (Érdekesség, hogy az utcát, amit említettem, meg lehet találni két térképen is. Mindkettő hivatalos, mindkettő a településfejlesztési tervhez készült, ugyanakkor, ugyanaz a cég és ugyanazok a szerzők készítették azokat. Az utca egyik térképen „Cigánysor” néven szerepel, a má-

sikon „Szabadság út” – a központból kivezető „Szabadság út” elágazásaként – néven.)

Miről szólnak tehát az interjúk és megfigyelések adatai?

Nézzük először a *családok létszámát*.

16. sz. tábla:

Családok létszáma cigány – nem cigány bontásban

Létszám	cigány	nem cigány	bizonytalan
1-2 fő	7	14	2
3-5 fő	4	9	
6-8 fő	3	2	
9 és több fő	4	1	
Összesen	18	26	2

Az első, amire érdemes odafigyelni, az, hogy igen magas az 1-2 fős családok száma: 23 a 46 összesenből, tehát éppen a fele. A családok *életkori összetételének* adataiból (amelyeket részleteiben nem érdemes bemutatni) tudjuk, hogy ezeknek a „családoknak” jelentős része egyedülálló idős ember (noha alapvetően a családokra voltunk kíváncsiak, de a „mintavételi utasításban” nem kötöttük ki, hogy ha az adott házban egyedülálló lakik, őt nem kell kérdezni), más részük zömmel idősebb házaspár. (3 olyan esetünk volt, ahol idősebb szülő vagy nagyszülő él együtt felnőtt gyermekével-unokájával.) Erre utal az is, hogy

a Népszámlálás 2011 megyei adatai szerint (Népsz. 2011 Területi adatok Sz-Sz-B Megye, 29. p.) a megyében „Minden negyedik háztartás egyszemélyes. Gulácson 326 háztartást tart nyilván a statisztika, véletlen mintavételünkkel az adataink szerint jól „találtuk meg” az egyszemélyes háztartásokat (családokat). Értelemszerűen aránylag kevés az „utánpótlás”; fontos adalék ez a korábban említett előregedéshez. A magányos, vagy párban élő idős esetében ugyanis esély sincs a reprodukcióra.

Ugyancsak a falu kiüresedésére mutató adat az, hogy az itt élő szülőknek *hol élnek felnőtt gyermekei?* Ebben a kérdésben nem teszünk különbséget a cigány és nem cigány válaszolók adatai között, mivel a *tendencia*, etnikai hovatartozástól függetlenül, azonos. 67 felnőtt gyerekről van adatunk. Ebből 15 él itt a faluban, 52 másutt (2-3 külföldön, néhányan Budapesten, többségük a környező nagyobb településeken: Vásárosnaményban, Nyíregyházán, Debrecenben). A 15 itt élő közül nagyjából a fele mondta (vagy mondta róla az adatközlő), hogy el kíván menni a faluból. A felnőtt gyerekek alig egytizede lát tehát perspektívát, saját élete perspektíváját a faluban. A *jelen „milyenségéről”*, a jövő bizonytalanságáról szól egy interjú-részlet: 18 éves fiú „...*elmondta, hogy szívesen jár horgászni a barátaival. Néha felmegy a kocsmába meginni egy üdítőt, vagy sört. Tivadarba szoktak átjárni discoba. Most érettségizett, és Vásárosnaményban fog számvitt tanulni. A jövőjével kapcsolatban még bizonytalan, de ha úgy alakul, akkor szívesen átvenné a nagyapja mezőgazdaságát.*”

Az életkori megoszlásnak a fejezet bevezetőjében bemutatott adatai, valamint az iskola tanulóiról szóló adatsor (ld. majd az iskolá-

ról szólófejezetben) ugyanakkor azt mutatják, hogy *van gyerek* a faluban. Csakhogy ha az előzőekben vázolt trend érvényben marad – és megváltozására semmi jelet nem láttunk – ezeknek a mai még itt élő (kiskorú) gyerekeknek a nagyobbik része is felnőve el fogja hagyni a falut. Az idősebbek előbb-utóbb elhalnak, a gyerekek elmennek; a szó fizikai érelmében is *kiürül* a falu? Településekkel foglalkozó szakemberek (szociológusok, demográfusok, településföldrajzosok) mondják – persze csak halkán, inkább egymás között; ilyesmit hangosan „nem illik” kimondani – a másfélezernyi kisfalu közül a következő néhány évtizedben sok, talán több száz, szükségszerűen meg fog szűnni, eltűnik a térképről, mint település. A kis- és aprófalvak jelentős hányada a „modern világ” viszonyai között életképtelen. Gulács is ezek közé tartozna? Nem tudjuk. (Az említett szakértők is csak annyit mernek mondani, hogy 50-100-200 falu meg fog szűnni, de hogy *melyik* lesz az, amelyik megszűnik, és melyik talál olyan újféle funkciót, ami megtartja, az, mondják, megjósolhatatlan. Egyről sem mondhatjuk ki, bármilyen pontos és részletes adatsorok alapján sem, a „halálos ítélet”. A társadalomfejlődés, benne a társadalom térbeni megszerveződését jelentő települések fejlődése annyira sok tényezős, és tegyük hozzá, véletlen tényezőket is bőven tartalmazó folyamat, hogy a pontos előrelátás lehetetlen. Valamelyes biztonsággal, valamekkora valószínűséggel lehet *általános* megállapításokat tenni, de egy-egy konkrét település sorsára vonatkozó jóslás gyakorlatilag lehetetlen.) Így aztán a faluban élő és falujukat szerető emberek – vannak ilyenek, nem kevesen! – reménykedhetnek abban (lehet, hogy csak reménykedhetnek...), hogy lesz olyan változás, ami a falut új fejlődési pályára állít-

ja. Nem lehetetlen, hogy éppen ilyen tényező lesz az *ukrán* (nyilván ukrainai magyar) *betelepülés*.

Egy helyben született, középkorú óvónő, nyilván nagyon ismeri a falut, mondta: „*Az utcában is nagyon erősen jellemző, hogy sok házban nem élnek (ez még a „kiürülést” támasztja alá – B.P.), több házat vesznek meg ukránok, de nem költöznek ide, csak mentőövként szolgál számukra.*” Az ukrán „bevándorlást” több interjú alanyunk is említette. Mi is találkoztunk (interjú készült velük) egy idősebb házaspárral, akik Ukrajnából jöttek át, itt vettek házat, az év nagy részében már itt élnek, bár van még házuk és gazdaságuk Ukrajnában is, de azt tervezik felszámolni, és teljesen ide költözni. Lehet, hogy „ukránok” mentik meg a falut? Ki tudja...

Megbecsültük – itt is, mint a korábbi évek vizsgálataiban, megfigyeléssel – a *lakás és a kert állapotát*. Lényegesebb különbségeket ezúttal nem találtunk, csaknem minden lakást jó állapotúnak, rendben tartottnak láttunk, és a kertek is gondozottak. Nem láttunk számbaveendő különbséget a cigány és nem cigány családok lakáskörülményei között sem. (Ennek sajátos magyarázatát majd az árvízről szóló fejezetben fogjuk látni.)

A családok *anyagi viszonyait* nézve, a rendelkezésünkre álló anyagok áttekintése alapján, mindössze annak láttuk értelmét, hogy *milyen jövedelemforrásokkal* rendelkeznek családjaink. (A cigány – nem cigány bontás itt sem mutatott jelentősebb eltérést.) Az e szerinti megoszlás a következő:

- csak nyugdíj van: 12 esetben

- nyugdíj + közmunka: 3
- nyugdíj + alkalmi munka: 4
- nyugdíj + valamilyen szociális ellátás: 1
- csak közmunka: 7
- közmunka + szociális ellátás: 2
- munkahely és/vagy vállalkozás: 10
- csak alkalmi munka: 1
- csak szociális ellátás: 1

Figyelemre méltó – bár egyáltalán nem meglepő – a munkából származó biztos jövedelem (munkahely és/vagy vállalkozás) elég kis előfordulási gyakorisága. (A közmunkát is *munkajövedelemnek* tekinthetjük, de nem *biztos*: rövid időszakra, legfeljebb egy évre szól, és semmi garancia nincs arra, hogy akinek most van közmunkája, jövőre is lesz.) Feltűnhet a szociális ellátások aránylag kis száma, hiszen elég sok a gyerekes család, ahol, ha más nem, családi pótlék kell, hogy legyen. Ez valószínűleg adatfelvételi hiba: az érintettek nem tekintik azt jövedelemnek, tehát nem említik, a kérdezők pedig, talán látván a gyerekeket, természetesnek tartották, nem kérdeztek rá.

Túl sok új információt nem tartalmaz, de azért talán érdemes megnézni a (kiskerti) termelés és a házi állattartás összesített adatait:

17. sz. tábla:

Termelnek-e, s ha igen mit, tartanak-e állatot, s ha igen mit?

Mit termelnek, mit	Cigány	Nem cigány
--------------------	--------	------------

tartanak		
semmi	6	1
csak zöldség	4	2
zöldség + baromfi	0	8
zöldség + disznó	1	2
zöldség + kecske vagy méh vagy nyúl, vagy tehén	2	2
csak gyümölcs	1	1
csak virág	1	2
nincs válasz	1	2
Összesen	16	20

Az általános képről: kevés termelés, kevés állattartás melyről fentebb szoltunk már. Itt két különbséget érdemes kiemelni. A „semmi” kategória (tehát sem zöldségtermelés, sem állattartás, sem komolyabb virágoskert) nagyobb gyakorisággal a cigány háztartásokban fordul elő (az összesen 7 ilyenből 6 a cigány), míg a hagyományos típusú paraszti háztartás-gazdálkodáshoz legközelebb álló „zöldség + baromfi” kategóriát csak nem cigány családoknál láttunk.

Egy ilyen falu belső viszonyai szempontjából különösen fontos kérdés, hogy *milyen a cigányok és nem cigányok egymáshoz való viszonya*. Mi ebben a faluban komolyabb ellentétnek, szembenállásnak nyomát sem találtuk. Akik egyáltalán szoltak erről a kérdésről, döntő többségben jó, vagy jó-közömbös viszonyt jeleztek. Volt ugyan

egy-két előítéletes megnyilvánulás, azonban ezek inkább általános-ságban mondtak negatívumot a cigányokról (illetve egy esetben cigány alany mondott ilyen jellegű dolgot nem cigányokról), és nem konkretizálták azt a falura. (Lehet viszont, hogy ezúttal is adatfelvételi hibáról – vagy arról is – van szó. Feltűnt, hogy a cigány válaszolók anyagában összesen 2 esetben találtam erre vonatkozó véleményt, a legtöbben a cigányok közül erről a kérdésről nem beszéltek. Könnyen lehet, hogy az interjúk készítőiben volt a hiba: a nem gyakorlott kérdezők ezt a kényesnek érzett kérdést nem feszegették.) Ha így volt is, ha elkövetődött ez az adatfelvételi hiba, mégis, különösebb tévedési lehetőség nélkül mondhatjuk, hogy ebben a faluban a cigány – nem cigány együttélés alapján normális mederben folyik. Ha ugyanis igazán komoly feszültségek lennének, erről cigány alanyaink, ismer-vén őket annyira, hogy tudjuk, nem rejtik véka alá véleményüket, bizonyosan beszéltek volna rákérdezés nélkül is.

(Az alábbi történetről nem tudom eldönteni, hogy ide tartozik-e vagy sem. Úgy látom, nem bizonyít és nem cáfol semmit, annyira rendkívüli, extrém. De annyira szép, hogy ide kell illesztenem.

„Ez nem interjú csak egy mesébe illő történet, a ragaszkodásról. A férfit aki itt lakik, Calambónak becézi a környezete, nem csúfolja, hisz tisztelettel beszélnek róla. Calambó 40 év körüli férfi, nem cigány, magyar. Egyszer csak 20 évi házasság után megbetegszik súlyosan a felesége. Ágytálanzia, fürdetnie kell. De Ő mindezt szívesen teszi, az asszonyt elhalmozza a legdrágább gyümölcsökkel, rostosokkal, szeretettel gondoskodik róla. Míg egy nap az asszony meghal. A férfi eltemeti. A rostosokat, gyümölcsöket, továbbra is veszi, és elássa a sír

mellé, ahonnan a cigánysor lakói rendszeresen kiássák. Ő nem tesz szemrehányást, és továbbra is hordja a finomságokat a sírhoz. Az egész utca becsüli, de ez nem akadályozza meg az utca lakóit abban, hogy minden alkalommal kiássák, és elvigyék haza az asszonynak szánt finomságokat. Úgy tűnik ebben hallgatólagos megegyezés alakult ki az utca lakói és az özvegy ember között.”)

A falu belső viszonyairól sok mindent el kell még mondani. Ennek helye azonban, majd a maga helyén meglátjuk, miért, az árvízről szóló (záró) fejezetben lesz.

Most nézzük még meg, mit tudtunk meg a falu iskolájáról?

Az iskoláról

A gulácsi a hatodik, ezen belül a beregi tájegységben az ötödik MET fenntartású iskola, amelynek munkáját és faluját „kóstolgattuk” a szociotáborokban. (Gemzse, Beregdaróc, Gyüre, Tiszaszentmárton, Gulács; Felsődobsza annyiban „lóg ki a sorból”, hogy más tájegységben is van – Hernád-völgy – és más szervezeti struktúrában – Abaújkér tagintézménye – is dolgozik.) Szükségesnek gondolom most már röviden áttekinteni azt a *szervezeti struktúrát*, amelyben a gulácsi iskola (is) elhelyezkedik.

Az alábbiakat Wattamán Gyula intézményvezető közlése alapján foglalom össze. Felvethető az a *módszertani* kérdés, hogy egy *intézményrendszer* struktúráját miért nem az SzMSz és egyéb dokumentumok alapján írom le? A dokumentumok arról szólnak, hogy mi az elképzelés, mi a terv, hogyan van „kitalálva”, hogyan van – a jó értelemben vett – bürokratikus rendben megszervezve az intézmény. A

szervezetszociológiából azonban jól tudjuk, hogy a napi gyakorlat gyakran átírja az előírásokat. Bennünket itt az „élet”, a tényleges működés érdekel, és erről (mivel nem volt sem célunk, sem módunk nem volt egy alapos szervezetszociológiai elemzésre) minden bizonnyal többet mond, hogy *miként látja saját szervezetét* valaki, aki benne él és benne dolgozik. Valószínű, hogy az a kép, amit így felvázolunk, nem egészen fedi le a „hivatalosat”, az SzMSz-ben, organogramban, stb. rögzítetteket. Ez Wattamán Gyula, a szervezet élén álló szakember képe saját szervezetéről: ő így fogja fel, így éli meg azt, ennek megfelelően dolgozik. Számomra, akit ezúttal is az élet-valóság érdekel, ez tűnik a fontosabbnak. És éppen ezért kell róla is, az emberről, a vele készült interjú alapján valamennyit elmondani; mondjuk adni egy „mikro-portrét.

Wattamán Gyula 15 éves korában lett a nyíregyházi MET gyülekezet tagja. A gyülekezet vezető személyiségei, Tibor bácsi (Iványi Tibor) és Magdi néni (Tibor felesége) hatására indult el felsőoktatásbeli pályafutása. Egyszerre végezte a Wesley-n a teológia szakot, és a debreceni egyetem magyar szakát, később elvégezte a klasszika-filológia szakot is. Irodalomtudományból szerzett PhD fokozatot. 1 évig Debrecenben középiskolában tanított, közben óraadóként az egyetemen is oktatott. 2000 óta tanít a Wesley teológia szakán, többek között görög nyelvet, patrisztikát. Bízvást mondhatjuk – ezt, hangsúlyozandó, én teszem hozzá – , elindult egy komoly *oktatói-tudományos* karrier. Aztán valami közbejött. (Ha ezt „közbejövésnek” nevezzük, így ugyanis egy karrier *megtörését* szokták nevezni, ám könnyen lehet, hogy ezúttal inkább, bár kissé más irányú, de *kiteljese-*

désnek kell mondanunk. Hogy ő, az érintett, miként éli meg, nem tudom, nem kérdeztem. Talán el sem tudná dönteni. Ő csupán teszi a dolgát, a dolgot, ami *feladatul adatott* számára.)

Az történt, hogy 2004 körül H.A. vezetésével Jándon indult egy speciális oktatási program. A szervezők, mint W.Gy. fogalmazott, kissé „lazán” kezelték a dolgot, így az eredeti program leállt. A már elindult munka azonban „fenntartót keresett”, az eredeti szervezők kikerültek, „a Gábor (Iványi Gábor – B.P.) nyakán maradt az iskola”. 2006-ban vette át a MET a jándi iskola fenntartását. Ő – W.Gy. – már a jándi iskola szervezésében is részt vett, hivatalosan magyar tanár volt, de emellett feladata volt a családokkal való kapcsolattartás, a „toborzás” is. Jándról azután (2008-ban) a középiskola Márokpapira került át.

2007, 2008 körül több környékbeli iskola is „jelentkezett” a MET-nél (a gulácsit 2008-ban vette át). Így alakult meg azután 2008-ban a „többcélú” intézmény (hálózat). Többcélú: középiskola, szakiskola, általános iskola, óvoda tartozik bele. Hivatalos székhelye Gyüre lett, mai napig is az. A megalakuláskori tagintézmények: Gyüre, Gulács, Gemzse, Beregdaróc és Márokpapi. Tiszaszentmárton 2011-ben csatlakozott.

Márokpapi akkor klasszikus „esélyteremtő”, „második esély” jellegű középiskola volt. Volt *felzárkóztató* képzés (7.-8. osztály plusz szakképzés), volt *szakiskola* és *szakközép* (érettségivel). Most már nincs felzárkóztató képzés, helyette a 16 éven felüliek számára szervezett „Híd-program” (amit 2 éves küzdelem után engedett a KLIK), ami egyébként a kistérségben (Vásárosnamény térsége) az egyetlen

ilyen program. Jelenleg tehát ez, valamint öt általános iskola (alapfokú művészeti képzéssel) és négy óvoda tartozik a rendszerhez. Wattamán Gyulát 2012-ben kérte fel az intézményrendszer vezetésére Iványi Gábor.

Az intézményrendszer irányításában-vezetésében *kettős logika* érvényesül. Van egy *szakmai logika*. Ebben az intézményvezető munkáját három helyettes segíti: egyikük a szakképzést és az esti képzéseket irányítja, másikuk az általános iskolák felső tagozatának munkájának szakmai felelőse, a harmadik az általános iskolák alsó tagozatainak és az óvodáknak a munkájával foglalkozik. A másik a *szervezeti logika*. Minden iskola élén egy *tagintézmény-vezető* áll (az óvodák is hozzá tartoznak). Helyenként öt – értelemszerű hagyományból – iskolagazgatónak nevezik; az élet, ebben is, felülírja a „hivatalosságot”... Ehhez a logikához tartozik még az *élelmezésvezető*, aki a négy konyha munkáját hangolja össze.

Az intézményrendszer jogi (hivatalos) központja tehát Gyűrén van, ott működik a központi adminisztráció, könyvelés, számlakezelés. Van azonban egy központi iroda Vásárosnaményban, ez az intézményvezető (W.Gy.), egy helyettes és a titkárságvezető munkahelye.

A fenntartóval (MET) a kapcsolattartást (együttműködést) Iványi Tamás (aki a MET képviselője a régióban) közvetíti. Fontos még, hogy az intézményvezetőt a MET nevezi ki, a többi vezető és munkatárs esetében (a MET egyetértési jogát fenntartva) az intézményvezető a kinevező.

A *működésbeni logikához* tartozik még az a – szerintem nagyon fontos – sajátosság is, hogy a szaktanárok egy része „ingázik” az

iskolák között. A kis iskolák egyik – szakmai szinten közismert – komoly problémája ugyanis a szakos ellátottság. Ahol egyetlen osztályban kell kémiát tanítani, nyilván nem lehet kellő mennyiségű órával ellátni egy kémia szakos tanárt, gyakori – mondjuk – a fizika szakos „beugrása”. Ami a legjobb igyekezet ellenére sem javít az oktatás színvonalán. Ebben az intézményrendszerben – legalább részlegesen – megoldást jelent szaktanároknak a települések közötti utaztatása. (Kicsit részletesebben alább, a gulácsi iskola kapcsán szólunk még erről.)

Akkor hát Gulács iskolájáról. Az erről írandókat is szóbeni közlés, Mutka Jánosnéval, a tagintézmény vezetővel készült interjú alapján írom; módszertanilag ugyanabból a megfontolásból, mint az intézményrendszeréről írottakat. Ugyanazért ezúttal is egy „mikro-portréval” kezdem.

Mutka Jánosné Gulácson született. Itt járt általános iskolába, gimnáziumba pedig már Vásárosnaményba. 1982-ben érettségizett. Nyíregyházán tanult tovább, ’86-ban végzett matematika-fizika szakon. Irk-en kezdte a pályát, ott kémiát is tanított. (Ld. fentebb, kis iskoláról írottat; és, hihető vagy sem, a példa nem innen jutott eszembe...) Osztályfőnök is lett, jó emlékei vannak arról az iskoláról. Közben, rögtön a Főiskola után, férjhez is ment, gyerekkori szerelem volt. Férje is – aki esztergályos – ott (Irk-en) kapott munkát. Hamarosan terhes lett, a gyerek azonban sajnos meghalt. Hazajöttek Gulácsra, a Járási Hivatal segítségével kapott itt állást. 1987 óta tanít itt. Napköziben kezdett, onnan „haladt előre”. ’90-ben gyermeke született, 1 évig volt vele otthon, akkor visszahívták, azóta – 1991 óta – folyamatosan itt tanít. ’92-től ’96-ig az iskolában szakszervezeti titkár volt; ennek

itt, úgy tűnik (fontosnak tartotta említeni) volt jelentősége. '96-ban lett igazgatóhelyettes, 2001-től igazgató. 2008-tól – amikor a MET átvette az iskolafenntartást – tagintézmény vezető. Nem az ő „életrajzához” tartozik, de azért – más szempontból is – érdemes megemlíteni, hogy férje a „Magyar Acél”-ban dolgozott. A gyár '91-ben megszűnt, többfelé próbálkozott, 5 évnél tovább sehol sem tudott munkát találni, jelenleg évek óta itt a faluban közmunkás.

Az iskoláról tehát. Kis iskola, a legutóbbi tanévben összesen 81 tanulója volt. 2001-ben még 128 gyerek járt ide; ahogyan a falu lélekszáma is, a gyerekek száma is csökkent. Osztályonként természetesen változó a létszám, de, szerencsére, az 1. osztályban is 12 gyerek volt, egyenlőre további fogyással nem kell számolni. Nehézséget jelent, hogy a gyerekek nagy része (kb 80%) hátrányos, ezen belül vagy 60% halmozottan hátrányos helyzetű. (Az elmúlt tanévben még használták ezeket a kategóriákat...) A gyerekek nagyjából fele cigány; érdemes ezt osztályonkénti bontásban is megnézni. (A besorolás természetesen a pedagógusok becslése, a családok ismerete alapján történt.)

Osztályonként eléggé nagy a különbség, ezt jelenlegi ismereteink szerint teljesen véletlennek kell tartanunk. Az 1. és 2. osztályok adatai arra utalnak, hogy ez az iskola egyenlőre nem fog „cigány-iskolává” alakulni, nem látszik jele a szegregálódásnak. Erre utal az is, hogy – az igazgatónő közlése szerint – összesen 3 gyereket visznek el a faluból más iskolába, és olyan, akit elsőtől máshová járatnának, 10 évente egy akad. Nyilván hozzájárul ehhez az is, hogy a kis iskola „családiás légkörű”, és – az igazgatónő szerint – stabil és jó a tanári gárda.

18. sz. tábla:

Gulács iskola gyermekek megoszlása etnikai összetétel szerint osztályonként (gyermekszám)

osztály	cigány	félcigány (egyik szülő cigány)	nem cigány	együtt
1.	6	0	6	12
2.	4	1	3	8
3.	7	3	0	10
4.	1	0	8	9
5.	4	1	5	10
6.	8	0	4	12
7.	5	1	4	10
8.	7	0	3	10
összesen	42	6	33	81

10 főállású pedagógus dolgozik itt. Négyen vannak – vele együtt – akik több mint 25 éve tanítanak itt, és még hárman, akik több mint 10 éve. A többiek 3-4 éve vannak itt. Hárman laknak helyben (ő és két tanító), a többiek Tivadarról, Vásárosnaményból és Kótajáról járnak át. Az átjárás szerinte a szülőkkel való kapcsolattartásban nem okoz gondot, a másutt lakók is ismerik a falut, ha kell, bármiben segí-

tenek is. A szakos ellátásban a már említett „átтанítás” segít. Az egyik itteni művésztanár másutt is tanít, ide Gemzséről egy művésztanár, Beregdarócról 2 fő, Márokpapírról 1 kolléga jár át.

Eredményeikről. Lemorzsolódás alig van, végzős gyerekeik többsége tovább tanul. Becslése szerint kb 20% megy gimnáziumba, 20-30% szakközépiskolában, 40-60% szakmunkás képzőben tanul tovább. Úgy tudja, a gyerekek 60-70%-a el is végzi a középiskolát. A gyerekek magatartásával nincs komolyabb gond, de véleménye szerint „...az elmúlt években romlik a tanuláshoz való viszony... Sok noszogatás kell.” – Nem hiszem, hogy ez különlegesen gulácsi jelenség lenne. A *tartós* munkanélküliség növekedése, az, hogy olyan depressziós térségekben, mint a beregi is, lassan a második generáció nő fel úgy, hogy a szülők – végzettségüktől függetlenül – munkanélküliek, törvényszerűen csökken az iskolázottsággal, a tanulással kapcsolatos motiváció. Az iskola, önmagában, ezen „noszogatással” nem nagyon tud segíteni, másutt sem... Sajnos, ehhez még hozzá kell tenni azt is, hogy ha egy gyerek elvégzi a középiskolát (mindegy, hogy milyen), itt a faluban nem kap munkát, tehát nagy valószínűséggel végleg elhagyja a települést. (Visszaigazolja ezt a véleményt az a korábban bemutatott adat, amely a felnőtt gyermekek hollétét tartalmazta.)

Az iskola és a falu kapcsolatáról ezúttal is – mint a korábbi helyszíneinken – nem túl sokat lehet mondani.

A falu vezetésével, az önkormányzattal, az igazgatónő szerint, bár voltak nézeteltérések, sikerült jó kapcsolatot kialakítani. Szükség is van az önkormányzat segítségére. Nem csak annyiban, hogy változtatlanul a falunak kell az épületet fenntartani (a takarítónő is az ön-

kormányzat alkalmazottja), de segítenek a gyerekek szállításában (ha valamilyen versenyre, rendezvényre kell őket szállítani), a környezet rendben tartásában is.

A falu nagyobb közösségi rendezvényeit (évente 2-3, benne a falunap) természetesen az iskolában tartják, mivel a „művelődési ház” egy épületben van az iskolával. Olyannyira, hogy a nagyterem egy leválasztott (de szükség esetén összenyitható) része az iskola étterme. Ezen túlmenő tartalmi kapcsolatról a falu és az iskola között nem kaptunk információt, a „művelődési ház” ilyenként (pl. klub helyszíne, rendszeres egyéb foglalkozás) nem „üzemel”.

Nagyjából tehát ennyit tudunk az iskoláról mondani.

Most, a már sokszor emlegetett árvízről.

Az árvíz – és társadalmi hatásai

Gulács életében a 2001-es árvíz, úgy tűnik, bizonyos értelemben korszakhatárnak számít.

Ámbár a víz-rontás nem újdonság a falu életében, volt ilyen, tán a 2001-esnél nem is kisebb, korábban is. „1948. január elsején kiöntött a Tisza, utána új házak épültek. A 370 házból 300-at kellett felépíteni. A legnagyobb károk itt keletkeztek. A falu ekkor kezdett kiépülni a mai Tisza út 28-on túli, a Rákóczi út 23-on túli, a Szabadság út 84-en túli területekre.” (Patak Gábor: Gulács története, Gulács, 2007) Ekkor tehát nem csak *újjaépült* a falu – a házak 85%-át kellett „felépíteni” – , hanem terjeszkedett, *tovább is épült*. Furcsállottam, hogy ennek a katasztrófának gyakorlatilag nincs nyoma a falu emlé-

kezetében: egyetlen interjúban sem, olyan idősebb emberekében sem, akiknek szülei, nagyszülei is ebben a faluban éltek, nem említették *ezt* az árvizet. Lehetséges, hogy az újabb történet, a 2001-es árvíz sokkja mintegy elmosta a régebbi emléket? Ha így van, még inkább indokolja, hogy az újabb sokkot valóban korszakhatárnak értékeljük.

Úgy gondolom tehát, hogy szükséges és érdemes az árvíz történetével részletesebben is megismerkedni. Forrásunk egy megyei kiadvány (Tatár Timea: *Nem én romboltam*, Debrecen, 2002), amely a történetet naplószerűen, dátumok szerint írta le. Ebből szemezgetek.

Az árvíz napjainak története

Március 4. vasárnap. Hajnal: a Tisza vízszintje Tiszabecsnél 1 140 centiméteres vízállás alatt van, így még az elsőfokú készültséget sem kell elrendelni. ... Éjfél: elrendelik a harmadfokú árvízvédelmi készültséget.

Március 5. hétfő. A kárpátaljai vízgyűjtő területen két nap alatt egy havi átlagnak megfelelő csapadék hullik le. Hajnalban Milota, Panyola, Gulács térségében elkezdődik a nyúlgátak építése. ...29 település 29 ezer 500 lakóját veszélyezteti az árvíz. Az önkormányzatoknál elrendelik a kitelepítési és befogadási tervek pontosítását. ...Kárpátalján ... 500 méter hosszan átszakad a Tisza gátja: 59 településen 1800 lakóházat önt el a víz....

Márc. 6. kedd. A határmenti Kispaládnál a Palád-patak határon húzódó töltésén 1400 méter hosszan átbukik a víz, a falu félezer lakosát kitelepítik. ... egyre kritikusabb a helyzet Tarpa és Tivadar között, ...átszakad a gát Tivadarnál ... gátszakadás Tarpánál. ... 8 beregi te-

lepülés (közötte Gulács) 4 ezer lakóját kitelepítik, több mint 3 ezren otthon maradnak.

Márc. 7. szerda. A gátszakadás miatt vízben áll Gulács ... a mélyekben fekvő területeken másfél méteres víz lepi el a házakat. ... becslések szerint eddig 140 millió köbméter víz zúdult a Beregbe.

Márc. 8. csütörtök. ... kétszer 14 méteren átvágják a 41-es számú főutat ... A számítások szerint 60 millió köbméter víz ömlik a beregi öblözet északi részébe és emiatt 130 négyzetkilométer kerül víz alá. ... Gulácson és Tarpán is egymás után omlanak össze a házak.

Márc. 9. péntek. Hajnalban több mint 100 éves rekordot dönt a Tisza Záhonynál. ... (Kilenc településre, közte Gulács) közúton még mindig nem lehet bejutni, a bennmaradt lakóknak katonai járművekkel szállítják az élelmet, ivóvizet. A falvakban nincs gáz és villany.

Márc. 10. szombat. Folyamatosan apad a Tisza. ... A kitelepített községek polgármesterei mellé rendbiztosokat neveznek ki. Tarpán, Tivadarban, Gulácson megkezdődik a lakosság beoltása fertőző májgyulladás ellen.

Márc. 11. vasárnap. Elkezdődik a falvak fertőtlenítése. Hozzáfognak az állati tetemek elszállításához. Előzetes becslések szerint 5-600 juh és 12 ezer szárnyas veszett oda. ...

Márc. 12. hétfő. ... Még mindig csaknem 3 ezren vannak az ideiglenes befogadóhelyeken. Eddig 171 ház omlott össze a Beregben.

Márc. 13. kedd. Már biztos, hogy a megsemmisült épületek száma meghaladja a kétszázat. ... Eddig 17 ezer kilogramm döghúst szállítottak a debreceni megsemmisítő telepre ...

Márc. 15. csütörtök. Még mindig rendkívüli árvízvédelmi készültség van érvényben ... Az eddigi felmérések szerint 717 épület károsodott ... Összesítették az állatállomány veszteségét: 4500 házi és 5770 vadon élő állat pusztult el. ...

Márc. 16. péntek. Megkapták az engedélyt a hazatérésre ... és Gulács lakosai.

Márc. 17. szombat. A felmérések szerint 215 ház összedőlt, 693 megroggyant, további 1200 pedig veszélyeztetett. ... Gulácson 83 ... ház omlott le, ...

Márc. 18. vasárnap. Az ár levonulta ellenére a Beregben még mindig 60 négyzetkilométer terület van víz alatt. ...

Márc. 20. kedd. A kormány döntése értelmében a tiszai árvízben megsérült valamennyi magán- és önkormányzati épület tulajdonosa legalább 100 százalékos kártalanítást kap.

Márc. 24. szombat. Elkezdődik az összeomlott házak bontása.

Érdemes itt, közbevetőleg, meg részben később elmondandók mintegy előre tételzésésül is, egy másik forrást is idézni. (Patak G. i.m. 66.p.) március közepe táján „Megindult a károk felmérése, a fertőtlenítés, az elhullott állatok begyűjtése. A biztosító társaságok emberei is megjelentek a településen, hogy a biztosítással rendelkezők kárigényét felvegyék. *Később irigykedés indult meg a lakosság körében, hogy ki mennyi összeget kapott.* (Kiemelés tőlem B.P.) /Egyesek az árvizet gyémánt víznek nevezték, mivel sokan meggazdagodtak. Egy újságíró kérdésére S.S. így válaszolt: „1-2 évig lesz áskálódás, aztán elfelejtődnek ezek az irigységek.” Nekem úgy tűnik, lesz még róla később szó, nem teljesen felejtődtek el máig sem.../

Tovább, vissza az előző forráshoz, folytassuk a „szemezgetést”.

Az újjáépítés hónapjainak története

Április 2. A kormány azt szeretné elérni, hogy olyan területre, ahol ismét belvíz várható, ne lehessen építkezni. A kabinet célja az, hogy az új házak minimálisan feleljenek meg az ott lakók árvíz előtt bejelentett létszámának és a korábbi komfortfokozatnak. ... A Beregben gálánsnak értékeli a kormány döntését. ... Gulácson a lakóépületeket 1,2 milliárd forint kár érte, ...

Ápr. 4. ... Gulácson 169 ... ház elbontása van folyamatban, vagy már be is fejeződött.

Ápr. 5. (Az illetékes bizottság) a beérkezett 192 tervpályázat közül 17-t választ ki. A tervdokumentációkat neves építészek készítették. Ezek mindegyike magán viseli a beregi építészet stílusjegyeit ... A károsultak maguk dönthetnek arról, hogy melyiket választják.

Ápr. 12. Döntés születik arról, hogy a biztosítással rendelkezők is kaphatnak árvízi kártalanítást. ... *A melléképületekre, ingóságokra viszont a kártalanítás nem vonatkozik. A kár pedig csak a melléképületekben 1,2 milliárd forint.* (Kiemelés tőlem – B.P.)

Ápr. 13. A Sz-Sz-B Megyei Helyreállítási és Újjáépítési Bizottság elnöke súlyos gondként értékeli, hogy az állam nem járul hozzá a melléképületek, garázsok újjáépítéséhez, illetve nem ad kártérítést az elvesztett ingóságok után. *(Nincs rá kifejezett utalás, de több információ egybevetése alapján egyértelműnek látszik, hogy az állatállományt is „ingóságnak” tekintették, és az állatok pusztulása után sem járt kárté-*

rítés. – saját megjegyzésem B.P.) H.L. kiemeli: az állam a valódi kárnak csupán egynegyedét fedezi.

Ápr. 17. Kifüggesztik tervrajzokat az érintett települések polgármesteri hivatalaiban. ... A tervek szerint G. és Cs. mellett T.-n, T.-on, J.-on, Gulácson és V-n indul el első ütemben az újjáépítés.

Május 16. A beregi gazdák sérelmezik, hogy a mezőgazdaságot ért 6,1 milliárd forintos kárt csak 1,9 milliárd forinttal kompenzálja az állam. A ... rendelet szerint a szántóföldeken keletkezett károkért ... , az őszi vetésű zölségfélékért ... a szőlők és gyümölcsösök tulajdonosainak... (jár kártérítés) *(Ismét felhívom a figyelmet, hogy sem ebben a rendeletben, sem másutt nem láttam, hogy az elhullott állatállományért is kaptak volna kártérítést. Gulácson ennek, úgy vélem – később majd szólok róla – komoly következményei lettek.)*

Máj. 26. Az árvíz által sújtott térség gazdálkodói továbbra is nehezményezik, hogy a megrongálódott gazdasági és melléképületeikre nem jár kárpótlás, pedig a kár eléri az 1,7 milliárd forintot. A kormány lehetővé teszi számukra a kedvezményes kamatozású hitel felvételét, amelyet elvileg csak új ház építésére lehetne igénybe venni.

Június 22. Elkészül az első ház a Beregben. ... eddig 170 ház építése kezdődött meg. ... jelenleg 1200 család elhelyezéséről kell gondoskodni. A felújításra váró házak lakói sátrakat kapnak.

Július 24. Tíz beregi településen újabb 109 házat kell lebontani, így csaknem 700-ra nő az újjáépítendő lakóházak száma. ...

Július 24. A hónap végére 14 ház újjáépítése és 40 helyreállítása fejeződött be. A lebontott ingatlanok száma 762. ... 755-re emelkedett a

fedél nélküli családok száma: 1897 ember lakik átmeneti otthonban. Legtöbben Tarpán, Gulácson és Jándon.

Augusztus 2. A statikusok szerint újabb 200 lakóházat kell lebontani...

Aug. 14. 3077-re nőtt a sérült, 890-re emelkedett a lebontott épületek száma. ... Augusztus végén 2700 ember élt ideiglenes lakhelyen.

Szeptember 18. Szeptember utolsó hetében még 848 család – 2169 ember – volt fedél nélkül sátorban, melléképületekben, vagy a rokonoknál meghúzódva. ... Gulácson 17 ...házat adtak át ezidáig, ... Gulácson még 147 házat kell újjáépíteni. ...

Szept. 30. ... Sok újjáépítést kiváltott a vásárlás és a kártérítés. 127 család ugyanis másik házat vesz, 144 árvízkárosultnak pedig kártérítést fizetnek. Újabb házakat ítétek lebontásra. Ezzel a lebontott épületek száma megközelíti az ezret. ... Gulácson a 76 „kész”-re jelentett otthonból 28-at vehettek birtokba a tulajdonosok. ... A legfrissebb összesítés szerint 1 milliárd 332 millió forint értékű adomány érkezett a beregi térségbe. A karitatív szervezetek 875 millió forint értékben élelmiszert, ruhát, illetve pénzt gyűjtöttek össze. ...

Október 31. ... Még 150 ház újjáépítése és 153 helyreállítása van folyamatban. ... Gulácson 98 család még nem tudott visszaköltözni otthonába. ...

Február. A beregi térség 14 településére elkezdődött a bútorok kiszállítása, ... Összesen 2630 árvízkárosult kap ajándékba 60-60 ezer forint értékű bútort. Az újjáépítés befejezte után elkészült az árvíz okozta károk végleges összesítése. Eszerint az elmúlt év márciusában 2870 ingatlan sérült meg, közülük 979-et kellett lebontani, 155 pedig még

bontásra vár. 713 ház újjáépült, 227 család másik ház vásárlása, 169 árvízkarosult pedig a kártérítés mellett döntött. ...

Gulács összesített adatai (in: Patak G. i.m. 68.p.) „Gulácson lévő 382 házból újjáépítettek száma: 152, helyreállítottak száma: 172, máshol építette újjá: 2, elköltözöttek száma: 40, kártérítést kérők száma: 30.”

Ennyit az árvíz történetéről. Próbáljuk meggondolni, mit jelentett ez a falu, a falu élete, a falu társadalma, a falu emberei számára.

A *gazdaságról* – a rendelkezésünkre álló adatok alapján – elég keveset tudunk mondani. (Szükségesnek látszik, az árvízzel való összefüggés megérzékelése miatt, a korábban a falu gazdaságáról írottak összefoglaló felidézése.) A település – miként az egész Bereg – gazdasága már korábban, a rendszerváltás után „lejtmenetbe” került. (Igaz, korábban sem volt valami fényes a helyzet: a Bereg – talán általánosabban Kelet-Magyarország – régóta, évtizedek, vagy akár évszázadok óta az ország hátrányos helyzetű térségei közé tartozik.) A Bereg nagyon kevésbé iparosodott, alapvetően mezőgazdasági jellegű terület volt, ezen belül is dominált az állattenyésztés. A pártállam időszakában, a mezőgazdaság „szocialista átszervezése” után ebben a térségben is az abszolút domináns gazdálkodási üzemforma a termelőszövetkezet lett. A nyolcvanas évekre itt is – mint másutt – a szövetkezetek valamilyen szinten stabilizálódtak, kialakították a nagyüzemi gazdálkodási formákat, és kialakult a „melléküzemágak” rendszere is. (Helyenként racionális „termelési-feldolgozási vertikumok” is alakultak: pl. Beregdarócon a földön a rét- és legelő-gazdálkodás, az erre épülő szarvasmarha tenyésztés, a tejet feldolgozó sajtüzem.) A rend-

szerváltás után a szövetkezetek szétverettek, helyükön nagyobb, többszáz hektáros magángazdaságok és megélhetésre kevés törpebirtokok jöttek létre. Ebben a faluban is – Gulácson – információink szerint a szövetkezet 150-200 embernek adott munkát, jelentett – olyan, amilyen; elég szerény, de azért – biztos megélhetést. A kialakult néhány nagyobb gazdaság legfeljebb egy-két tucat embert foglalkoztat, a /nagyüzemi jellegű/ állattartás gyakorlatilag megszűnt. (Az imént példaként említett Beregdarócon is; természetesen a sajtüzem is tönkrement, bezárt.) A rendszerváltás után a térség egyébként is kevés ipari kapacitása is tönkrement, a korábban – például Gulácsról is – a közeli városokba ingázók munkanélküliként a faluba szorultak. Ezen a helyzeten az árvíz, úgy tűnik, *közvetlenül* nem sokat rontott. Az éves termés természetesen súlyosan károsodott, de a térség gazdaságában jelentős szerepet betöltő gyümölcsösök nem pusztultak ki, nagyüzemi állattartás nemigen lévén, az se károsodott. Ipari kapacitásokat – azok nem lévén – nem rongált meg a víz. *Általában* talán nagyjából igaz ez. Az *egyén* – a család, a „kisember” – szintjén azonban alkalmasint egészen más a kép.

Indításnak, egy nem jelentéktelen gazdasági területről: „*Rengeteg baromfi, sertés és juh esett áldozatul a víznek, hiszen ezeket a lakók nem engedték ki az ólakból.*” (Patak G. i.m. 65.p.) Következmény:

Idézet egy interjúból: (ötvenes éveiben járó házaspár) „*Ameddig működött a téesz, addig ott dolgoztunk. Aztán önállóan gazdálkodtunk. Elsősorban állattartásból, tejeladásból éltünk. Hat tehenünk volt, ezen kívül disznóval, baromfival is foglalkoztunk. Az árvíz mindet*

elvitte, tönkrementünk. (Csak emlékeztetek: állatra nem járt kártérítés...) Mindent fel kellett adni, az autót, a nagycsaládi összejövedeleket, mindent...” Egészségi állapotuk nem jó már, az *újrakezdéshez*, a nulláról újrainduláshoz már nem volt erejük. Fizikailag sem, mentálisan sem. „*Nincs már erőm semmihez, nincs kedvem mozdulni se...*”

Nyilván nem túl sokan voltak a faluban, akiknek (gazdasági) életére *így* hatott az árvíz, mivel nem túl sokan voltak, akik ilyen szinten tudtak gazdálkodni. De természetesen sok házban tartottak baromfit, disznót is még, megvoltak hozzá az ólak, az egyéb szükséges melléképületek. Mind elvitte a víz. És a melléképületek se estek be a kártérítésbe, azokat saját erőből kellett, akinek volt saját ereje, *újjaépíteni*. És honnan lett volna saját erő? Megtakarított pénz? Ugyan... És ha volt is valamennyi – vagy sikerült hitelt, kölcsönt szerezni – , kellett a bútorra; azt is elvitte a víz, ingóságra nincs kártérítés, később elég sokan kaptak 60 ezer forintos bútoradományt, abból lakást berendezni... És *fizikai* saját erő? Hiszen egy csirkeól összeállításához nem kell nagy tudomány. Idős ember, idős házaspár (ld. életkori megoszlás a faluban) a meglévő ólban még csak elbíbelődik a jószággal, de az ólépítés már nem megy. *Adatszerűen* alig megragadható dolgok ezek. Ilyesmire vonatkozó statisztika – tudomásom szerint – nincs. Az interjúinkban elsősorban a jelenről kérdeztünk. Mégis, még ezekben az interjúanyagokban is gyakran előkerül – olykor inkább csak felsejlik – ez a kérdéskör: az *újrakezdés* nehézségei („...*két évembe tartott, mire az új ólakat meg bírtam bütykölni...*”), a veszteség feletti keserűség („...*gyönyörű csibéim, kedves kecském veszett oda...*”). Hány embert (családot) érintett így? Pontosan nem tudjuk. De ha arra gondolunk,

hogy hány házat mosott el teljesen a víz, és még hányat károsított még éppen javíthatóan, és jó okkal feltételezzük, hogy ez utóbbiak állatállománya, melléképületei inkább az összedőltekéhez hasonlóan károsult, akkor erősen valószínűsíthetjük, hogy a falu nagy része, mindenképpen bő többsége került ebbe a helyzetbe. Azt jelenti ez – és számunkra most csak ez a lényeg –, hogy a falu gazdasági élete az *egyenek szintjén*, ami azért valamilyen *falu-szintű szerkezetiséget* szokott alkotni, súlyosan károsodott.

Mi történt a *falu társadalmában*, a *falu társadalmával*, a faluközösséggel, a falu helyi társadalmával? Nyilván, az árvíz *önmagában* nem elég, hogy változásokat értelmezzen. Egy falu életfolyamatainak változásai... Ki tudjuk-e bogozni, milyen változás-tényező mikor milyen változást okozott? Kibogozható-e egyáltalán: évszázados történeti hagyományok, országhatárok átrendeződése, diktatúrák (benne a beszolgáltatások kora), téesz-szervezés és megszilárdulás, rendszerváltás-privatizáció-munkanélküliség, térségi viszonyok átrendeződése (hogyan s miért lett Vásárosnaményból mikro-regionális vonzásközpont), kormányok változása a rendszerváltás után (mindegyikük másfajta településpolitikájával), és ezek után mindennek tetejébe a sosem volt méretű árvíz; melyik tényező hatása mikor volt erősebb? Tudjuk, mindegyik hat (a komplexitás elve), de mégis, akarnánk tudni, mikor, melyik, mennyire. Bogozzuk a csomót, kihúzzunk egy szálát, vajon a jó, a megfelelő szálát cibáltuk-e elő? Nehezen – vagy sehogy se – eldönthető. Most egyet a szálak – a fejlődést-alakulást meghatározó-befolyásoló tényezők – közül szemünk elé emelünk. Az árvizet. És megkíséreljük – tudván tudva, a nagy gombolyag egyetlen száláról

van szó – meggondolni: ez a szál miként módosította a falu társadalmának szövedékét.

Idézzük fel először a legfontosabb adatokat; most nem pontosan, hanem – a dolgok erőteljesebb érzékelése érdekében – csak nagyságrendileg. Az akkor nagyjából 1000 lelkes faluban, nagyjából legfeljebb 300-400 ház, teljesen összedőlt (lebontásra és teljes újjáépítésre szorult) 150 ház, súlyosan sérült (tehát az árvíz után beköltözhetetlen, komoly renoválásra szorult; és ez egyben azt is jelenti, hogy a berendezés, a melléképületek is súlyosan, gyakran használhatatlanná sérültek) további nagyjából 170 ház. Ha azt mondjuk, ezúttal szó szerint értve, hogy a „fél falut” elvitte a víz, nagyon keveset mondunk. Inkább kilenctizedét. A kilenctizedét elvitte úgy, hogy az életet újra kellett kezdeni, nyilván a „maradék” sem maradt érintetlen. Felépült – újként – 150 ház. Gondoljunk abba bele: 17 elfogadott terv között lehetett választani. Ha teljesen egyenletes lett volna a választások megoszlása (ami teljesen valószínűtlen), akkor is legalább tizenhétszer 8-10 tökéletesen egyforma ház épült fel. Túlzás, ha az mondjuk, „szabványosodott” a falu? Mit jelent ez szorosabban *társadalmi* értelemben?

Egy település, egyebek között, *objektívációk*, emberi tevékenységek tárgyiasult eredményeinek, ezen belül kitüntetetten és mindenk előtt a lakóházaknak, az emberek mindennapi életének fő színtereinek együttese. Ez az együttes, az épületeknek, a kerítéseknek, az utcaképeknek az együttese (a *mental map*, a „belső – lelki – térkép, ahogyan a társadalomföldrajz nevezi) rögzül az emberben, mint *saját térbeni közege*, az a térbeni közeg, amelyben otthon van, amely gyerekkorát,

szülei gyerekkorát; egyáltalán a falu közös múltját, jelenbe nyúló történetét (is) őrzi.

(Hogy pontosabban értsük, milyen jelentőségű a *mental map*, elmondom egy korábbi vizsgálat egy eredményét. Helyi társadalom vizsgálatot végeztünk, többek között Baján is. Néhány kérdésünk arra vonatkozott, hogy az ott lakóknak van-e, milyen erős *kötődése* van a városhoz, és ez a kötődés milyen tényezőkön alapul. Baja elég híresen lokálpatrióta város, az ott élőknek nagyon erős a kötődése. A kötődés tényezői között – nyitott kérdés volt, tehát nem adtunk válasz-változatokat – a válaszolók több mint fele első helyen, további egy-harmad második-harmadik helyen említette a „Sugovica part”-ot. Annak számára, aki nem ismeri Baját: a Sugovica egy Duna-ág, amely a város fő terének – ahol többek között a városháza is áll – egyik oldala, és innen, tehát a főtértől kb 100 méterre kezdődik a város strandjaként szolgáló partszakasz. Ez a *térélmény* az, ami a bajaiaiak városhoz kötődésének egyik meghatározó eleme.)

Gulácson az árvíz, amikor a valaha volt házakat elmosta, amikor teljesen új házak épültek, tehát – egyebek között – új utcaképek alakultak ki, ezt az objektiváció-rendszert, tehát a *mental map* egyik alapzatát semmisítette meg. *Az árvíz a múlt* – nyilván csak részleges, de részlegességében is súlyos jelentésű – *eltörlése*. Ennek emberi-társadalmi hatásai közül kettőt emelek ki. Az egyik – ami egzaktul vizsgálni nem nagyon, inkább csak az elhallgatásokból, félmondatokból, egyéb jelekből sejteni lehet – az emberek belső világában, a „lélek-mélyben” okozott sérülés. A másik az emberek egymás közötti viszonyainak romlása.

A belső világról.

Láttuk, a „fél falunak” új háza épült. A régi helyén, s valóban, el kell ismerni, szép házak, jó házak, alapjellegükben – követelmény volt – hasonlítanak is a régebbi itt honos stílusúakhoz. De *nem azok a házak*, amelyekben laktak, amelyekben felnevelkedtek. Írták – az idézett kiadványban is találkozni ezzel a megfogalmazással – új *otthonukba* költöztek be az emberek. Valóban új *otthonba*?

Az *otthon* nem attól *otthon*, hogy vannak jó erős falak, meg tető, meg szobák, ajtók, ablakok. Ez még csak *lakás*. Az otthon akkor otthon, ha *belakják*, ha *magukévá lakják* azok, akik benne laknak. Ha ismerem minden sarkát-zugát, ha az ágyam nyikorgását is tudom, ha behunyt szemmel eltájékozódok az ismerős bútorok között, ha éjszakai sötétben tévedetlenül megtalálom a villanykapcsolót, ha ránézés nélkül is tudom a képeket a falon, meg a család történetét őrző Bibliát a sublód fiókjában, ha orromban van a ház szaga, ha emlékek fűznek a bútorokhoz, dísz tárgyakhoz, ajtókhöz, a küszöbhez, amelyben elbotlottam gyerekkoromban. Az árvíz nem csak *házakat* vitte el. A bútort is, a tárgyakat is, a Bibliát is, a sarkokat is, a küszöböt is, az *emlékeket* is – vagy legalábbis az emlékek alapzatát képező, és így emlékek felidézésére alkalmas objektivációkat – is. Mindent, amitől otthon az otthon. Új ház, új bútorok: *lakás*, de otthonná, ha egyáltalán, csak hosszú idő alatt válhat. Az otthona-vesztett ember gyökérzetének jelentős részét veszíti el. Ennek mentális feldolgozása nagyon nehéz, ha lehetséges egyáltalán. Lehet – nyilván egyénenként különböző mértékben – , hogy a lélek véglegesen csonkul valamennyire. Ami biztos,

hogy a *kötődés*, a *mental map* ereje gyengül. Mert, ha ugyanoda épültek is a házak, a szomszéd se ugyanúgy szomszéd már. Mari néninek, ha pletykálkodni a szomszédasszonnyal a kerítéshez áll, de az már egy másik kerítés, nincs rajta a megszokott, könyöklésre oly alkalmas kikopás, már nem ugyanaz a pletykálkodás. Újra kell tanulni a kerítést; ez már nem a megszokott, az *otthonos* pletykálkodás. Még valami, ami lehet, hogy e szempontból is fontos. Említettem, hogy az újjáépítés során szükségképpen sok azonos-hasonló ház épült (a választható típustervek következtében). Vagyis: az *én* házamhoz legalább 10 *ugyanolyan* ház van a faluban. Márpedig az *én házam* többek között attól tud *otthonom* lenni, ha *más*, mint a többi, mert én mássá tettem (vagy apám-nagyapám mássá tette), viseli kezem-kezünk nyomát. Ha a szomszéd hasonlót csinál, az csak *hasonló*, de nem *ugyanaz*, mert ő is *sajátjává hasonlítja* azt. És ez már átvezet a másik hatásrendszerhez, az emberek egymás közötti viszonyainak alakulásához.

Mit hozott, mit jelentett ebben a sok-sok szálból összeszótt szövedékben – amelynek, mint mondtuk, egyetlen szálát emeltük szemünk elé – az árvíz, amaz „egyetlen szál”?

Szó esett a újjáépítésről a kárpótlásokról. Nézzük még egyszer, hogyan volt, milyen *különbségek* voltak. Egyesek házát (meg mindezt) teljesen elvitte a víz. Mások háza csak félig omlott össze, ám a székértők menthetetlennek látták, ledózeroltatták, neki is új háza épült. Megint mások háza „csak” erősen sérült (csak a bútorok mentek tönkre, csak a melléképületeket, állatokat – ha voltak – vitte el a víz), helyreállíthatónak ítélték. Közülük többen – joggal vagy ok nélkül, mindegy – úgy vélték, az ő házuk is sérült annyira, hogy életveszé-

lyessé vált, dózerolni kellett volna (mint a szomszédét), de ők nem kaptak újat (mint a szomszéd), csak a régit (rosszabbat) javígtatták. A szomszéd jobban járt. Biztos, hogy csak azért, mert tényleg rosszabb lett háza?... Akinek volt biztosítása, onnan kapott pénzt a károsodott ingóságokra, melléképületekre is. De azért ők is kaphattak a kedvezményes hitelből. Igazság ez? Mindenkinek nagyjából akkora alapterületű házat lehetett építeni, amekkora az összedőlt volt. Ha néhány négyzetméter hiányzott a nagyobbhoz, vajon mindenkinek egyformán felfelé kerekítettek-e, s ha nem, mitől függött ez? Gyanúk, amelyekről jól tudjuk, hogy az emberek közötti viszony alakulása szempontjából mindegy, hogy megalapozott-e vagy sem, féltékenység, amiről tudjuk, hogy nem kell feltétlenül tényre támaszkodnia, irigység, ami teljesen független lehet a valóságtól. *Érzelmek*, amelyekről éppen bebizonyíthatjuk hideg logikával, hogy indokolatlanok, de ettől még megvannak, és mérgezik az emberek közötti viszonyokat.

Sok interjúban beszéltek erről, különböző hangsúllyal. Volt, aki súlyos és hosszan tartó negatív hatást érzékelt. *„A szomszédsággal se ápoljuk a kapcsolatot, túl nagy az irigység a kártérítettek és a nem megfelelően kártérítettek között.”* ; *„Régen összetartó falu volt ez, de azóta (az árvíz óta)...”* *„Az emberek már nem olyan összetartóak, mint ahogy az árvíz előtt voltak. Régebben (jegyezzük meg; ez nagyon fontos motívum!) különböző tevékenységek, főként a munka hozta össze őket, a gyárakban, a TÉESZ-ben.* Más vélemények szerint *akkor* voltak feszültségek, szembenállások, de azóta (egy-két év alatt, mások szerint 5-10 év alatt) ezek megszűntek, rendeződtek a kapcsolatok. Volt olyan vélemény is, amely szerint a kapcsolatok megromlása (ki-

üresedése, valamiféle szétesés) korábban, az árvíztől függetlenül elkezdődött.

Mi az igazság? Merhetnénk-e mi, akik csak néhány napot töltöttünk a faluban, ítéletet mondani? Nem, semmiképp. Csak szerény hipotézisként merhetjük megfogalmazni: a falu helyi társadalmának töredezettségének előállításában az árvíz az a bizonyos „utolsó csepp a pohárban”; felgyorsította, láthatóbbá tette, eseményhez-köthetővé tette (sajátos bűnbak-képzés) a folyamatot. Mert az viszont bizonyosnak látszik, hogy ennek a falunak a helyi társadalma (lokális közössége) is széttöredezett, igazi kapcsolat nélküliségek egymásmellettsége. „...már a kocsmába se lehet bemenni úgy, hogy legyen ott valaki, aki-vel szót válthat az ember...” „...itt a szomszédasszonyom, valami rokon is, régi ismerős is, most már valahogy nem járunk át egymáshoz...” „Mióta a gyerekek is odavannak, nemigen tartjuk itt a kapcsolatot senkivel.” Nem közösségteremtő erő a vallás, az egyház sem. Bár a falu 90%-a református, de, ahogy a tiszteletes asszony elmondta, templomba, istentiszteletre inkább csak az idősebbek járnak. Ebben a faluban intenzívebben működő kisegyházi gyülekezetet („szektát”) se találtunk. Nem kivételes jelenség ez, nagyon sokfelé, sok faluban találkoztunk vele. Hogy csak saját korábbi munkánkra utaljak, Gyűrén is ezt láttuk. (Összefoglalónk címe volt: „...elvagynak magunknak...”.) Talán itt, Gulácson, és ebben lehet az árvíz a „felelős”, éle-
sebben és láthatóbban nyilvánul meg. Éppen, mert hozzáköthető az árvízhez, egy eseményhez, egy időponthoz, egy *cezúrához*, ami elválasztja a szebbé színezett múltat a kevésbé szimpatikus jelentől. Így van, vagy tévedek? Lehet még gondolkodni rajta...

Széttagoltság, kapcsolattalanság – akkor hát PANEL-FALU? Amikor tábori résztvevőnk így fogalmazott (ld. Előszóban), én ezt (talán ő is) alapvetően az emberi kapcsolatok milyenségére értettem. („*Úgy élnek itt az emberek, mintha egy nagy panelházban volnának, ahol ugyan mindenki tudja a többiről, hogy ott lakik, de egyéb közül nincs egymáshoz*”) Most hozzá teszem még (talán ő is, ha talán tudat alatt is, ráérezett erre is): sok az egyforma, vagy majdnem egyforma (mert ha alapterületben különböznek is, jellegükben, stílusukban azonosak) ház, *mintha panelekből épült volna.*

Panel-falu hát? Igen; bár természetesen *mutatis mutandis*, megjelenésében is, társadalmában is.

Ennyit és ezt tudtunk egy hét munkája alapján Gulácsról elmondani.

MÁROKPAPI

Az írás eredeti címe: Sötét ablakok

2016

(Amolyan pre-bevezető féle; hangulatjelentés két nap után)

Ballag az ember – mármint a falu-megismerésre törekvő, tehát valaminő célzattal ballagó ember – a falu főutcáján (nemigen bók-lászhaz össze-vissza: a főutcán kívül talán ha 4 egyéb utca talál-tatik; hogy mennyi az annyi, erről később még lesz szó), ballag tehát az ember estefelé. Nincs még késő, lefekvés ideje még odébb, de söté-tedik már. Csakhogy, állapítja meg furcsálkodva a ballagó ember, világító ablakszem alig-alig. Többnyire sötétek az ablakok, a házak-ban-udvarokban életnek más jele se igen láttatik. Hosszú percekén át ballag az ember – nem osonkodva, nem is egyedül, beszélgető társak-kal ballag – anélkül, hogy egyetlen szorgos házőrző eb is megugatná. Porták sora, ember-mozgás nélkül fény nélkül, kutya nélkül. (Módosí-tok később. Kutya azért van, ha nem is minden háznál. Ám gyakran hátul az udvarban, kikötve, vagy ott van elkülönített helye. Van tehát kutya, de funkciótlan: ha nem a kapu közelében van, hogyan őrzi a házat? Vagy éjszakára elengedik? Nem áll, emberünk – könnyed kocsmázás után; van ilyen – éjfél tájt is ballagott az úton, s akkor se tapasztalta házőrző ebek acsarkodását. Tudjuk éppen, csak mindig orrba üt az éppen tapasztalt valóság-szelet, sosem egyértelműek a dolgok. Ezen a kutya-ügyön is még majd gondolkodni kell, tán lesz valami megfejtés is.)

Másnap délelőtt ballag emberünk. Késő délelőtt, így bár már iskolaszünet van, a gyermekecskék is felébredhettek immár. Ám udvaron – vagy árokszélen, vagy bárhol máshol – játszódo gyerek egy se látszik. (Egyébként az udvaron-kertben tevékenykedő felnőtt, öreg is csak ritkán, 1-2 házban.)

A házak viszont többnyire épek-szépek. Sokukon látszik a nem régi felújítás, a rendszeres karbantartás félreismerhetetlen nyoma. A kerteken-udvarokon kevésbé: sokuk csak tessék-lássék módon van rendben tartva, de láthatóan nem használatos élettér.

Rejtély? Úgy tűnik, első nekifutásban legalábbis, nem túl nehéz a felfejtése. Több helybéli – köztük „hivatalos ember”, önkormányzati képviselő – mondta el: a falunak a statisztika szerint (erre még majd vissza kell térni!) 670 lakosa van, aki ténylegesen itt él, biztosan 400 alatt van. A többi? Az „ukránok”. (Gondolom, zömmel kárpátaljai magyarok.) Szóval, ha nem is rejtélyes, azért még eléggé furcsa falu ez a Márokpapi. Ennek (is) próbálunk majd utána menni.

A faluról

Márokpapi a beregi síkságon, Nyíregyházától északkeletre mintegy 70 km-re, kistérségi központjáról Vásárosnaménytől tízegy-néhány kilométer távolságra található település, meglehetősen közel az ukrán határhoz. Két falu (Márok és Papi) egyesüléseként jött létre 1941-ben, a falu lakói máig számon tartják, hogy melyik volt az egyik és melyik a másik település, ahogy azt is, hogy az egyiknek zömmel katolikus, a másiknak zömmel református lakói voltak; ámbár, a fele-

kezeti különbségnek, úgy tűnik, ma már nem nagyon van jelentősége (mármint a falu mindennapi élete, a lakók egymás közötti viszonyai szempontjából). Ősrégi települések: már az 1200-as évekből vannak róluk okleveles említések, egyik templomának (eredetileg természetesen katolikus, ma református) falait a 13. század második felében húzták fel. Mai életére azonban ez a hosszú történet sincs hatással: úgy láttuk, valamiféle múlt-tudat nincs jelen a falu közgondolkodásában. (Ez persze nem meglepő. Falvak esetében ez egyébként is csak kivételesen ritka esetekben szokott előfordulni.) Lakói évszázadokon át – hasonlóan a Beregi-síkság sok más településéhez – mezőgazdasággal, ezen belül dominánsan állattartással foglalkoztak.

Jelenlegi lakóinak száma némiképpen problematikus. Nézzük először néhány évtizedre visszamenőleg a hivatalos, népszámlálási adatokat!

19. számú táblázat:

Népességszám alakulása (állandó népesség)

Forrás: Népszámlálás 2011 Szabolcs-Szatmár Bereg Megye, településsoros adatok

Évszám	1980	1990	2001	2011
Népességszám	716	563	488	457

Határozott, és főként a korábbi évtizedekben eléggé erőteljes csökkenést látunk: 30 év alatt a népesség bő egyharmaddal fogyatkozott meg. Ebben semmi rendkívüli nincs, nagyon hasonló tendenciákkal lehet találkozni a környező településeken is. Az utána következők azonban elég furcsa adatok:

- hivatalos, földhivatal adata (internetről), évszám nélkül, más adatok alapján becsülhetően 2013-2014 körül 466 fő
- Wikipédia 2015-re 523 fő
- helyi szóbeni közlések (megbízhatóságuk jó: több egybehangzó forrás, közöttük önkormányzati képviselő is) 2016-ra 650-670 fő

Vagyis az utóbbi években meglehetősen jelentős, az eredetinek mintegy felét kitevő népességszám-növekedést látunk. Magyarázat (helyiek szóbeni közlései): az „ukránok”.

Az „ukrán”-ügyről rövidesen szólunk még, előbb azonban még két dolgot említeni kell. Az egyik a népesség életkor szerinti összetétele. Az adatsor:

20. számú táblázat:

Népesség korcsoport és nemek szerint

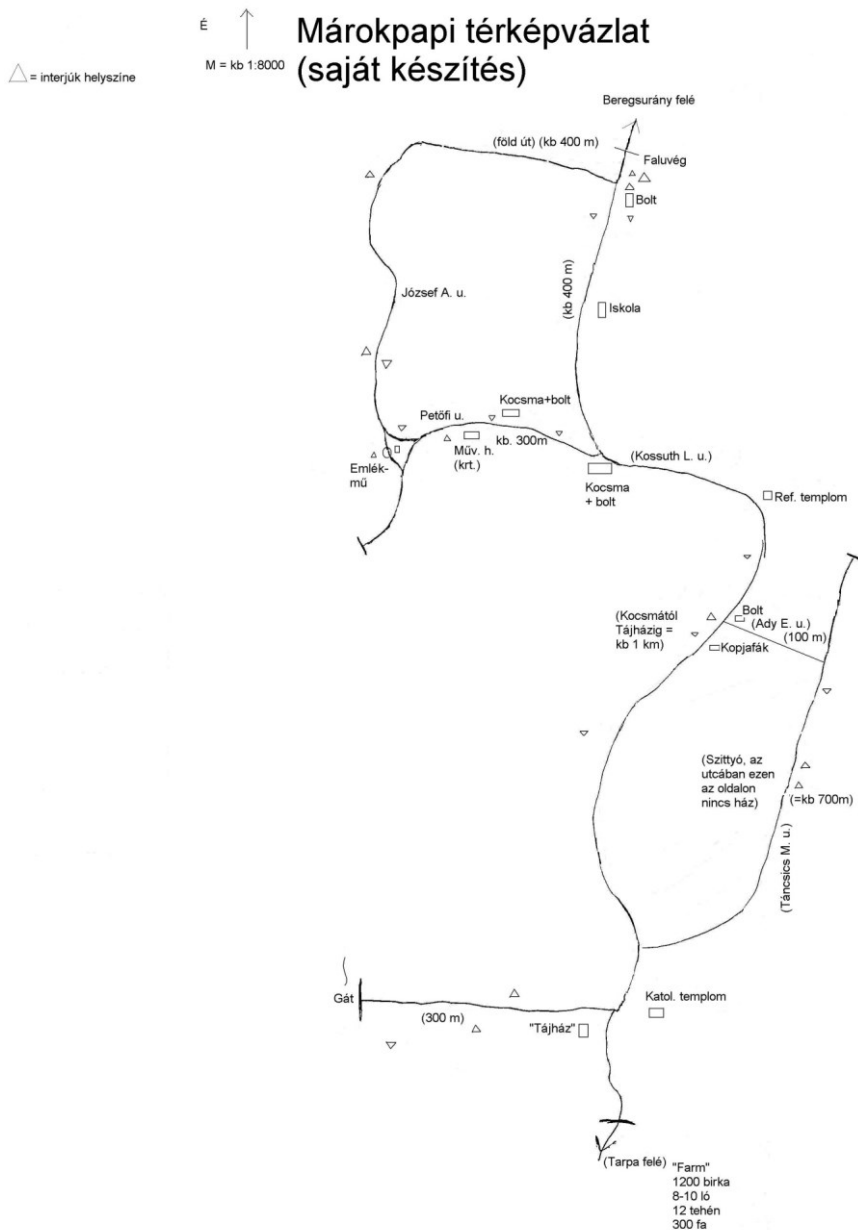
Forrás: Népszámlálás 2011 Szabolcs-Szatmár Bereg Megye, településsoros adatok 4.1.2.1.sz.t.

14 év alatt	15-39 éves	40-59 éves	60-69 éves	70 év felett	együtt	férfi	nő
73	128	113	32	72	418	193	225

Nem meglepő, de azért szólni kell róla, hogy ez (is) erősen *előregedő* falu. A szokásos „öregedési index”, a 14 év alattiak viszonya a 65 év felettiekhez. Mivel a táblázatban csak a 60-69 év közöttiek szerepelnek, 65 felettinek ezek felét vettem. Így az index: $16+72/73=1,2$. A falu tehát, ha jelentős változás nem történik, kihalófélben van. Lehet, hogy éppen ez a jelentős változás lenne az „ukrán-betelepülés”? Meglátjuk majd.

A másik jelzett említendő dolog valami furcsaság a faluról. Minden tábori munkánk kezdetén kérünk a helyiektől (általában az önkormányzattól) egy *falutérképet*. Ezt a helyszíni munkához is használjuk: mintavételünk módszere (az interjú készítője kijelölt falurészen – útszakaszon – megy, és minden x-edik házban dolgozik) megkívánja a térképet, annak alapján tudjuk kijelölni az interjúk helyszíneit. Az elemzéshez is szükséges: a térképre be tudjuk jelölni, hogy hol készültek interjúk, ennek alapján állapítható meg, hogy – a térbe-

niséget tekintve – megfelelő-e a minta. Márokpapin is kaptunk egy térképet (önkormányzati képviselőtől), hivatalos vízügyi jellegű térkép volt (csatornák, stb. feltüntetésével). Természetesen utcahálózattal, utca-nevekkel is. Amik azonban – az utóbbiak – sehogy se stimmeltek. Volt olyan utca a térképen, amit a valóságban nem találunk, volt, hogy egy eléggé jól beazonosítható útszakasz a térképen háromszor olyan hosszú volt, mint a valóságban (megmértem lépéssel is, autó km-számlálóval is), és volt úgy, hogy a térképen jelzett utcanev nem volt azonos a házzámokon láthatóval. Bonyolította a helyzet, hogy a helyiektől érdeklődve egy-egy utca neve felől, eléggé eltérő válaszokat kaptunk. Nem tehettem mást, magam készítettem el egy vázlatos falu-térképet. (Valahai tájfutó koromból maradt annyi térképészeti tudásom, hogy bátran megtehettem.) Papírra vettem, ahogy gyatra rajzkészségetől telt, itt adom. Nem valami elegáns, de a tájékozódást, az interjúk helyszíneinek beazonosítását lehetővé teszi, funkciójának tehát megfelel.

Ám a dolog mégiscsak furcsaság. Olyan istenhátamögötti falu lenne csak Márokpapi, hogy még egy rendes térképe sincs? Persze, az

ott élőknek nem fontos, ők térkép nélkül is tökéletesen eligazodnak a faluban. Az idegen meg? Nem is sok van (nem „üdülőkörzet”), aki meg mégis oda megy, egy nap alatt megtanulja a falut (mármint a topográfiáját), vagy megkérdezi, amit tudni akar. Úgy látszik, elég jól el lehet lenni (akár az önkormányzatnak is) a mindennapi, tapasztalati topográfiai ismeretekkel. Azért mégiscsak furcsa ez...

Még mielőtt tovább haladnánk, szükségesnek látszik egy rövid *módszertani* megjegyzés.

Alapvetően *interjúkkal* dolgoztunk, az ezekben található információk alapján próbálom – nagyjából – felfejteni a falut. Az interjúk feldolgozását a *kvalitatív szövegelemzés* módszerével végeztem. Ez a következőt jelenti. Első lépésben rendeztem (beszámoztam, stb.) a leírt anyagokat. (A teljes anyagot csak kéziratként használok; akit esetleg mégis érdekel, elektronikus formában szívesen elküldöm.) Második lépés: részben a meglévő szövegek áttekintése, részben elméleti megfontolások alapján *tartalmi kategóriákat* határoztam meg. (Ezeket ld. Mellékletben, „Kategóriák” címszó alatt.) Majd az interjú anyagokban megjelöltem az egyes kategóriákhoz tartozó szövegrészeket, és ezeket kategóriánként kigyűjtöttem. (Ld. Mellékletben, „Interjúrészletek tematikus kigyűjtése”; az egyes szövegrészek után minden esetben megadom az eredeti leírásban szereplő interjú számát.) Ezek alapján készül az elemzés; az alábbiak szerint. Először nézzük a már jelzett problémavilágot:

Az „ukránokról” (és cigányokról) – jelenség és magyarázatok

Mint a népesség-szám alakulás kapcsán írtam, az utóbbi években erős növekedés figyelhető meg, és ezt egyértelműen az „ukránok” betelepülésével magyarázzák. (Jegyzem itt meg, az „ukrán” betelepüléssel, ha jóval kisebb mértékben is, már Gulácson is találkoztunk; ld. előző tanulmányt. Ezért is érdemes itt egy kicsit részletesebben megnézni.) Egy megbízható és autentikus vélemény (idézet egy interjúleírásból; az alany helyben élő tanár, önkormányzati képviselő):

Jelenleg a faluban kb. 670 fő a bejelentett állandó lakos. Ebből azonban csak kb 370 él ténylegesen itt. (Sic! A három és félszáz tényelegetesen itt élő más interjúkban is szerepel. Az iménti Népszámlálás adat 2011-re négy és félszázat mond. Gyanús. Lehet – ld. majd későbbiek –, hogy a Népszámlálás már tartalmaz ide bejelentett, de ténylegesen nem itt élőket is?) A többi csaknem mind „ukrán”, akik vagy házat vettek (elég olcsón!), vagy csak bejelentkeztek. Szerinte (az interjú alanya szerint) van olyan ház, ahova 30-an is be vannak jelentve. Ténylegesen itt is lakó „ukrán” 40-50 körül lehet; ők javarészt már beilleszkedtek. Van olyan is, aki már 15-20 éve települt át.

Gondolhatnók, a falu számára örvendetes ez a folyamat, hiszen a népesség-növekedés megóvjá a települést az elöregedés-kiürülés rémétől; ha van lakosság, van falu. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Lényegi problémákat jelez az előző interjú-részlet folytatása:

Gond, hogy a bejelentettek közül sokan dolgoznak Németországban, Szlovákiában. Így, bár a munkanélküliek tényleges száma (a falubeliéké!) nem csökkent, népességhez viszonyított arányuk azonban igen, így kikerültek a magas munkanélküliséggel sújtott települések közül, ezért

kevesebb központi támogatást kapnak, illetve a pályázatoknál is hátrányt jelent, nem kapják a plusz pontokat. (27.sz.)

Valóban csak ennyiről van szó? Úgy tűnik, kicsit bonyolultabb a kép. Mindenekelőtt látni kell, hogy a falu *közüvéleményében* elég markánsan jelen van ez a kérdéskör. A 34 interjúból 9-ben szólnak róla, ez önmagában is elég magas arány, de ezen túl az utcai, bolti, kocsmái nem rögzített beszélgetésekben is gyakran előfordult. *Téma*, amiről beszélnek, amiről vélemények vannak, amivel így-úgy a falu vezetésének is foglalkoznia kell, ebben az értelemben mindenképpen *része* a falu *közüéletének*. Mennyire erős befolyásoló tényező, nem tudtuk letapogatni, de hogy jelen van, az biztos. Néhány interjúban csak a tényt rögzítik:

Sok a faluban az üres telek, a lakatlan ház. Ezeket ukránok (ukrajnai magyarok) vásárolják fel. (1.sz.)

Meglátásuk szerint a faluba nagyon sok határon túli költözik be, akik nem mind magyar származásúak. Ebből fakad a bizonytalanságuk is. (10.sz.)

Természetesen szó esik az interjúkban arról is, hogy mit csinálnak, miből élnek a betelepültek? Ezeket a megfogalmazásokat nyilván nagyon óvatosan, fenntartásokkal kell kezelni, valóság tartalmunkat nem volt módunk ellenőrizni. Ám valóság vagy csak vélekedés, bizonyos szempontból mindegy: a falu emberei ezt látják (vélik látni), így épül be a közgondolkodásba olyan *tudati tényként*, ami a betelepülőkhöz való viszonyt komoly mértékben motiválja. Néhány ilyen vélemény:

Sok az ukrán házvásárló, az egyik szomszédja is az. Nem is nagyon laknak itt – a szomszédjában például valamiféle műhely működik, a rossz háztartási gépeket idehordják valahonnan, megjavítják, és Vásárosnaményben eladják a piacon. (5.sz.)

Nő a falu lakossága, mert jönnek az ukránok, ...Jönnek is, az ottani 20 000 forintos nyugdíj helyett kap 200 ezret. A magyar állam fizeti. Most már itt kéne nekik lakni, de hogy itt vannak, vagy nem, hát ki fogja ellenőrizni. Vannak, akik eljönnek, aznap vissza, jönnek, mennek, vannak, aki ezt sem teszi meg. (33.sz.)

...a bejelentettek közül sokan dolgoznak Németországban, Szlovákiában. (27.sz.)

(A házat) az első ukrán tulajdonos hagyta itt, hogy lássák, hogy ő itt él, ... amíg el nem adta egy másik ukrán embernek,... Ők azután elmentek dolgozni Hollandiába. Az új tulajdonos sem él itt, de nem is törődik sem a házzal, sem a látszattal,... (32.sz.)

Alkalmi munkák, jobb nyugdíj (aki felveszi a magyar állampolgárságot, úgy mondják, ottani éveit átszámolják az itteni nyugdíjrendszer szerint), külföldi munka: a magyar lakcím „ugródeszka” az uniós munkahelyekre. Úgy tűnik, ezek a megoldások nem sok hasznot hoznak a falunak.

Mint ahogy nem sok jót jelentenek a megvett, de nem lakott házak sem. Ezek *működtetésmódjáról* szól egy hosszabb interjúrészlet (amiből egy keveset fentebb idéztem már; talán érdemes így, összefüggésében is megnézni):

A másik oldalon egy elhagyatott, díszes, jobb napokat látott, mályvaszínű háznak a történetét eddig nem mesélte még el senki, csupán annyit tudtam meg, hogy ukránoké. Kiderült, hogy a beszélgetőpartnerem kaszálta a füvet, ahol most alig látszik ki a fűtől, gáztól az udvar közepén álló autó. A férfi elmondása szerint az első ukrán tulajdonos hagyta itt, hogy lássák, hogy ő itt él, s addig, amíg el nem adta egy másik ukrán embernek, addig a férfi kaszálta a füvet 15 ezer forintért. Ők azután elmentek dolgozni Hollandiába. Az új tulajdonos sem él itt, de nem is törődik sem a házzal, sem a látszattal, nem kell már kaszálni. A mellette lévő fehérre festett ház is üres, tulajdonosa szintén ukrán, néha, pár havonta ránéz a házra. (32.sz.)

Természetesen vannak olyan betelepülők is, akik ténylegesen itt laknak, és többé-kevésbé már beilleszkedtek a falu életébe. Saját és róluk szóló megfogalmazások:

A nagyobbik lányom előttem jött egy évvel ide, Csarodára a családjával, 2 gyerekkel, meg férjével. A lányom zenetanár. Én akkor már nyugdíjas voltam, mert ott nálunk már 56 éves korban megadták. 1996-ban jöttem, és már 75 éves vagyok...Nagyon sok ismerősöm, rokonom átjött, lehet mondani Tiszabecstől Várpalotáig, meg Soprontól Budapestig. - Miért választotta ezt a falut?- Tudja, úgy, hogy közel legyek a házához, mert honvágyas vagyok, hogy haza tudjak menni. A mai napig is bennem van a honvágy. Otthon többet nevettem. Mert ugye én nem számítottam, hogy valaha is átjövök. Nekem nem volt rossz ott sem, mert megvoltam minden szomszéddal, 48 szomszéd volt, egy 16 lakásos házban. Hát így kerültem ide.... - Befogadta ez a falu?

Hány barátja, ismerőse van? - Kedvesek, kedvesek, nekem nincs panaszom senkire se. Hát, én magam mindenképpen magyarnak érzem. Én mindenkivel jóban vagyok, beszélgetek, tisztelem az embereket, mindenkit. Itt a szomszédban van egy fiatalasszony, a lányaimmal egyidős, vele szoktam sokat beszélni, reggel sokszor együtt kávézunk, nagyon jóban vagyunk. Ha olyan, segít is nekem, ha kell. Nem kérem, de elfogadom, ha felajánlja. (31.sz.)

Ez egy csendes falu, béke van, jönnek ukránok mostanában, ... de engem nem zavar... Van két ukrán szomszédom is, de ők már régen itt laknak. Az egyik egy idős férfi, az ki sem mozdul, nem nagyon látjuk, a másik meg vásárolja, meg adja el a házakat az ukránoknak. Eladja, kiadja albérletbe, hirdeti, kereskedik a házakkal. A felesége tanár, a férje meg kecskéekkel foglalkozik, van neki több ezer, juhsajtot csinál, a tejet eladja. ... Ők is régen, vagy 15 éve itt laknak. (34.sz.)

Ha nagyon óvatosan is, de a meglehetősen sporadikus információk alapján is meg lehet kísérelni felvázolni, hogy melyek a betelepülés (házvásárlás) *tipikus motívumai*. Vannak családok, akiket egyszerűen az ottaninál jobb élet reménye, a nagyobbnak érzett biztonság, a magyarnak maradás jobb esélye készítet az áttelepülésre. Vannak idősek, akiket a nyugdíjrendszer különbözősége (az itteni nagyobb nyugdíj) vonz ide. Az e két típusba tartozók általában házat vesznek (ebben a faluban is nagyon olcsón lehet kapni), és ténylegesen is itt élnek. Úgy tűnik azonban, hogy ők vannak kevesebben. A többség, úgy látszik, azok, akik számára az itteni lakóhely (és a magyar állampolgárság) csupán ugródeszka az uniós munkavállaláshoz. Közülük is

többen vesznek házat, ám gyakorlatilag nem lakják azt. Minimum-szinten karbantartják, de életterük nem a ház, a falu. Ugródeszka-jellegű nyilván az is, amikor egy portára 30-40-en bejelentkeznek, nekik nyilván semmi valódi közük nincs a falu életéhez. És sajátos „motivációs típus” az is – ámbár ebben a faluban ilyenről nem beszéltek, de közeli településekről jár az ilyen pletyka –, hogy a faluvezetés (a polgármester) „telepít át” „ukránokat” növelendő választóinak számát.

Mindenesetre információink szerint – és megfigyeléseink szerint is: a szomszédok rendre mutatták az „ukrán” tulajdonú házakat – az ide „települtek” nagy többsége ténylegesen nem él a faluban, nem része a falu mindennapjainak, helyi társadalmának. De, mint említettem, a *közgondolkodásban* jelen vannak, és ezzel valamiképpen és valamennyire mégiscsak formálják ezt a falu-életet.

Fel kell tennünk a kérdést: végsőleg jó ez a dolog a falunak, vagy inkább ártalmára van? Azt gondolom, erre *még* egyértelmű választ adni nem lehet. Ha azt vesszük, hogy a lélekszám-növekedés *életképesebbé* teszi a falut, akkor ez nagyon jó. Ha viszont azt látjuk, hogy a növekvő lélekszám ténylegesen nem a „falu népe”, hiszen nem itt élnek és dolgoznak, akkor ez nyilván ront a falu helyzetén. (Ld. pl. az első idézetben szereplő támogatások csökkenése, de negatív tényező a nem lakott porták elhanyagoltsága is.) Az idő dönti el, hogy a házak vevői között lesznek-e olyanok, akik ténylegesen is *megtelepednek* a faluban, és főleg, hogy közöttük lesznek-e fiatalok is. Fordulhat jóra is, rosszra is; meg kellene nézni néhány év múlva...

Itt, az „ukránokról” szóló rész után érdemes szólni a *cigányok* dolgáról is. Már csak azért is, mert ha egyáltalán említődnek cigányok, az említések jó része az „ukránokról” szóló szövegbe ágyazottnak jelenik meg.

Önmagában jelentőséggel bírónak vélem azt is, hogy eléggé kevés, mindösszesen 3-4 interjúban jelenik meg egyáltalán cigánykérdés. Nézzük ezeket!

Mikor ide került, a faluban 3 cigány család élt, mind a 3 teljesen beilleszkedett, megbecsült emberek voltak. Az olcsó ház miatt ma a cigányok is vesznek itt házat, de ezek nem illeszkednek be. (Interjú készítő utólagos megjegyzése: több egybehangzó vélemény szerint összesen 3 cigány család települt az utóbbi években a faluba...) (1.sz.)

Volt itt is cigány régen is, 3 család, de ők beilleszkedtek. Mentek inkább, kértek, nem loptak. Utána azután volt egy polgármester, az behozott egy családot, és azok után jöttek többen, azóta mindig van egykettő, aki csinálja a bajt. Most van már 6-7 család is, de ott még pluszban lakik annak a nagynyja is. Van, ahol húszan laknak egy családban. (33.sz.)

Ez egy csendes falu, béke van, jönnek ukránok mostanában, van vagy 30 cigány, de engem nem zavar egyik se. (34. sz.)

Sok volt állami gondozott vett itt az összegyűjtött pénzéből házat, de nem becsülik meg, széthordják, tüzet raknak a padlóból, eladják az ajtókat, ablakokat, tönkretesznek mindent, nem lelakják, hanem széthordják, pénzzé tesznek mindent. (4.sz.)

Az utolsó részlet nem kimondottan *cigányokról* szól, hanem *állami gondozottakról*, de a benne lévő, általában a cigánysággal kapcsolatos sztereotípiák miatt ide vettem.

Az alapkérdés nyilván az, hogy egyáltalán hány cigány család él a faluban; nos az erre vonatkozó közlések elég ellentmondásosak. Abban mintha egyetértés lenne, hogy van a faluban 3 „törzsökös”, régóta itt élő és teljesen beilleszkedett család. Van, aki 6-7 újonnan érkezett, „bajkeverő” családot említ, van, aki többet. A statisztika 63 „roma nemzetiségűt” mond (Népszámlálás 2011, Sz.-Sz.-B. M. településsoros adatok 4.1.6.1. sz. tábla), ami legalább 10-15 családot jelentene; ennyiről a „legpezzszimistább” alanyunk sem beszélt. Saját becsléssel próbálkoztam. (25 éve foglalkozom egyebek mellett falusi cigány családok kutatásával, 3 nagyobb kutatás mellett az eddigi szociotáborokban is téma volt ez. Az interjúzás, tehát a család otthonában való meglátogatása mindegyik esetben egyik fő eszközünk volt, így ez alatt az idő alatt több száz cigány család életét láthattam „testközelből”, úgy vélem elég rutinom van ahhoz, hogy meglehetősen biztonsággal megállapíthassam, adott esetben cigány családról van-e szó, vagy sem.) Az én becslésem legfeljebb 4-5 cigány családot valószínűsít. A statisztika és a valóság eltérését – figyelembe véve még azt is, hogy a Népszámláláskor ismert módon a cigányok a valóságosnál jóval kevesebben jelölik magukat roma nemzetiségűnek – nem tudom magyarázni. Kevésbé hiszem, hogy elég sokan elköltöztek volna időközben, hiszen kis falvakba inkább beköltözés – mármint cigányok beköltözése – az általánosabb. Ez is egy furcsasága ennek a falunak...

Érdekesebb kérdés, hogy az interjúkban mondott különbségek mivel magyarázhatók.

Kezdjük talán az utolsó idézettel. Írtam, a benn lévő sztereotípiák alapján sorolom a cigányokról szóló megnyilvánulások közé. Mi lehet a magyarázata, hogy ezek itt is megjelennek? Talán arról lehet szó, hogy, mint tudjuk, elég sok házat vettek meg az „ukránok”, ezek közül jó néhányat nem laknak ténylegesen, és van közöttük több olyan is (egyikről konkrétan szól egy korábban idézett interjú, néhányat magam „szemrevételeztem”), amelyek meglehetősen elhanyagolt állapotban van. Könnyű a széthordást, tönkretételt *rávetíteni* olyanokra – volt állami gondozottak, vagy cigányok, mindegy – akikről az előítéletek úgyis tartalmazzák ezt. Nem kell vizsgálni, belegondolni, ki volna a tényleges tulajdonos, valójában miért romlik a ház, a sztereotípián alapuló ítélet kijelöli a „tettet”.

Ez azonban az interjúkban megjelenő létszám-különbségeket még nem magyarázza. Ez ügyben is csak hipotézisünk lehet. Az egyik lehetőség (ami talán a be nem illeszkedésről szóló állításokat magyarázza) a következő. Mindenütt előfordulnak „rendbontók”, és nyilván mindenütt akadnak közöttük cigányok és nem cigányok is. A „rendbontókat” természetesen nem szeretjük. Belátni, hogy „közülünk való”, eléggé kényelmetlen. Egyszerűbb, a nyilatkozó lelki nyugalma érdekében egyszerűbb *bűnbakot* keresni, és ezt, megint a meglévő sztereotípiák (és az ezekre épülő előítéletek) elővételével, a cigányokban lehet megtalálni. A logikai lánc: *ha* van „rendbontás”, és ezt cigányok követik el, *akkor* nyilvánvalóan *vannak* cigányok. Fordí-

tott logika? Persze, hogy az. De, ha kényelmetlen dolog magyarázatára van szükség, elég gyakran elkövetődik...

Egy másik lehetséges magyarázat a Wesley-iskola létéből következik. Tudjuk – az iskoláról szóló részben részletesebben lesz róla szó – az iskola tanulóinak nagyobbik része cigány. Az emberek naponta látják őket a faluban, természetesen nem csak az iskolában fordulnak meg, boltban is járnak, *horribile dictu!* még a kocsmában is előfordulnak. (Ne feledjük, részben fiatal felnőttek is járnak ide.) *Látanak* tehát a faluban cigányokat, és *feltételezik* – ez egyébként eléggé jogos feltételezés –, hogy ha naponta láthatók, akkor itt is laknak. Az már nem gondolódik meg, hogy akkor esténként miért nem látják őket, hogy *hol* lalnának (szomszéd házban, az utcában nem találkoznak velük). Egyszerűen a napi *látás* alapján oda sorolják őket az ott lakókhoz.

Lehet, hogy más magyarázat a helytálló. A lényeg azonban az, hogy minden jel szerint ebben a faluban ténylegesen nagyon kevés cigány él. Ami önmagában is furcsasága ennek a falunak, hiszen ebben a térségben általában és tipikusan elég nagy a cigány népesség aránya. A rendelkezésre álló információk alapján erre a furcsaságra sem tudok magyarázatot...Mindenestre, és talán ez a lényeg, idézek még egyszer egyetértőleg egy korábbi interjú-részletet:

Ez egy csendes falu, béke van, jönnek ukránok mostanában, van vagy 30 cigány, de engem nem zavar egyik se.(34. sz.)

Miről mesél a múlt? (Vagy inkább: miről mesélnék a múltból az emberek?)

Nem véletlen a rész-cím második, zárójeles része. Mert az interjúkban nagyon-nagyon kevés szó esik a falu, az ott élő emberek múltjáról. Ez részben természetes: falvak esetében a múlt-tudat, a múlttal való foglalkozás eléggé ritka. Az élet megy, hónapra hónap, évre év, generációról generációra meglehetősen egyformasággal, meglehetősen ismétlődéssel. (Az etnográfia szakkifejezésével: a cirkuláris időkezelés.) Ám mégis többet vártunk: *életút-interjúk* készültek, ahol feladat volt, hogy az interjú készítője, amikor csak lehetséges, rákérdezzenek elmúlt dolgokra is.

A leginkább emlékezetben élő, több interjúban is emlegetett múltbéli történés a „málenkij robot” dolga. Mi volt ez? Egy hallgatónk az interneten talált erről egy cikket (lelőhelye:http://mno.hu/migr_1834/haromnapos_kozmunkabol_tobbeves_fogsag-365238)

legjobb lesz, ha ebből idézek:

Málenkij robot. 1944 őszén a Beregben gyakran hangzottak el ezek az orosz szavak, hogy azután évtizedekig tilalmas legyen még az említésük is. A közmunkára kirendelt 18 és 50 év közötti férfiakat Beregszászba vitték, onnan a szolyvai gyűjtőtáborba kerültek. A vasútépítéshez így újra kellett munkásokat toborozni, ezúttal ez már Vásárosnaményból és a Tisza bal partján fekvő falvakból történt meg. Mivel több hullámban hurcoltak el férfiakat beregi és kárpátaljai településekről, a munkatáborokba kerültek számát pontosan nem tudjuk. Az

egyres községek vesztése a hozzátartozók kérvényeiből, hatóságokhoz címzett kérelmeiből rekonstruálható. Mi derül ki az adatokból? A gyászos adatsor a következőkről árulkodik: Lónyáról 122, Beregdarócról 180, Beregsurányból 122, Gergelyiugornyáról 160, Jándról 106, Csarodáról 75, Márokpapiból 96, Tákosról 43, Vámosatyáról 152, Hetéről 67, Tiszakerecsenyről 138, Gelénésről 99, Barabásról 158, Vásárosnaményből 14, Gulácsról 125, Tivadarról 29, Fejércséről 15 férfit hurcoltak el. A szatmári falvak közül Nagydobosról és Ilkről 12-12, Szamosszeigről 43 és Vitkáról 8 személyt vittek közmunkára. A szolyvai gyűjtőtáborba kerültek, onnan szállították őket tovább zsúfolt tehervagonokban.

Hogyan él ez az emberek emlékeztében? Idézem az interjút:

A háború után munkaszolgálatra elvitték az összes 18-65 év közötti embert, háromnap hideg élelemmel kellett jelentkeznük és gyalogosan vitték őket Beregszászra, ahol vagonokba rakták őket. Akiknek voltak Beregszászon rokonaik, azoknak esetenként tudtak szólni, hogy próbáljanak meg kiállni a sorból és elbújni valahol (ők már tudták, hogy mire számíthatnak a munkaszolgálatra elvitt emberek). ... munkaszolgálatról az elhurcoltak körülbelül 15%-a tért vissza, ... (28.sz.)

A nagymámam rengeteget mesélt a régi időkről. Nagyapám elvitték az oroszok málenkij robotra. Csak jöttek a faluba, és összeszedték az összes embert és vitték. Van, aki elbujdosott, de akiket megtaláltak, azokat el kellett vinni. ... (30.sz.)

Az édesapját 1945-ben, a málenkij robot menet alatt főbelőtték. (5.sz.)

Nagyon sokat szenvedtek az itt élő emberek. „Malenkij robot”; sok özvegy asszony maradt. Persze, az oda elvittek nagyobb része 1-3 év múlva hazajött. (1.sz.)

Itt is a kérdés: az akut traumán túl mekkora ember-veszteséget okozott a „malenkij robot” ténylegesen a falunak? Az elhurcoltak adatait soroló cikk 96 Márokpapiból elvitt embert jelöl. A település akkori népessége 1000 fő körül volt. (1941-es Népsz.: 1010, 1949-es Népsz.: 976) Ennek nagyjából fele férfi (kb 500 fő), ennek legalább egyharmada 18-65 év közötti (kb 160 fő), az adatok szerint elvittek 96-ot, tehát „az összes 18-65 év közötti...” erős túlzásnak látszik. Erre utal az is, hogy a két népszámlálás között összesen 34 fő a népességszám csökkenés, közben volt egy világháború, nyilván nem kevés háborús veszteséggel, jelentősebb betelepülésről pedig ebben az időszakban nem tudunk. Mennyien tudtak tehát hazajönni, mennyi a tényleges „embervesztesége” a „malenkij robot”-nak?

3-5 év múlva csontig lesóványodva, nagyon kevesen tértek vissza. (6.sz.)

... munkaszolgálatról az elhurcoltak körülbelül 15%-a tért vissza, ... (28.sz.)

Ha az ilyen esetben természetes túlzást leszámítva a visszajöttek arányát nagyjából 25%-ra tesszük, akkor a tényleges ember-veszteség nagyjából 70-75 fő (a 96 elhurcolt 75%-a); már abban az esetben, ha a falu emlékezetében élő számokat *adatnak* elfogadjuk. Csakhogy az előbbi adatok ennél jóval kevesebbet valószínűsíteneek. Egy ezer lakosú faluban semmiképp se elég ahhoz, hogy a *népesedési*

viszonyokat jelentősebben befolyásolja. De ha azt nézzük, hogy ez a történet jónéhány család életét megrendítette, és ezt a történetet a rokonok-szomszédok is látták-átélték, akkor ez éppen elegendően sok ahhoz, hogy erős hangsúllyal beépítse a történetet a falu emlékezetébe. Tudjuk, ami az emlékezetben rögzül, az *ott van*, az az *emlékező számára* a valóságos tény, függetlenül a „tény” igazi valóságtartalmától. A *falukollektív emlékezete* számára a „*nagyon kevesen tértek vissza*” a „*málenkij robot*” valósága. Amit egy „emlékmű” is igyekszik életben tartani. Miért tettem idézőjelbe az „emlékmű” szót? Kiderül két interjú-részletből:

Egy szemben lakó idős nőt kérdeztük, hogy valójában mit is ábrázol a fal emlékmű, mivel megközelíteni nem nagyon lehet, mert a gaz benőtte, másrészt semmilyen tábla, emléktábla nincs kihelyezve róla. Elmondta nekünk, hogy az elhurcoltak emlékére kezdte el a polgármester építeni uniós pénzből, de az építkezés abbamaradt, a pénz pedig nem tudni hova lett. Kérdeztük, hogy konkrétan kiket ért az elhurcoltakon, de erre nem tudott válaszolni, nem tudja. Szerinte a falu összképét rontja a félig sem elkészült emlékmű, ami valójában csak egy fal, jelentősége nincs. (11.sz.)

A lakó, aki magát őslakosnak tartja, az akkor még általunk ismeretlen eredetű emlékműről a következő felvilágosítást adta: az előző polgármester kezdeményezésére indult a most félig kész emlékmű építése, amely az 1945-ben az akkori Szovjetunióba deportált emberek emlékére készült. (6.)

Úgy tűnik, *ilyen* fontos a falunak (a hivatalosságnak, az embereknek?) a tragédia emlékének megőrzése...

Egy kicsit későbbi korról, az ötvenes évekről (Rákosi korszaka!) *egyetlen* interjúban tétetett említés:

Hetefehércsén született, földműves szülők. Iskola: első hat osztály ott. 50-es évek: apja kulák, elvitték, 4 évig semmit sem tudtak róla, kínzások, stb., ebbe halt bele. (Nem pontos, hogy mikor. Úgy tűnt, hogy nem sokkal a szabadulás után.) Édesanyját szintén elvitték, 8 hónapig volt börtönben. Ő Tarpán, nagyszülőknél nevelkedett.

A Kádár-korról pedig (egyetlen, a téeszek szervezéséről szóló rész kivételével; erről majd a gazdaság dolgainál részletesebben lesz szó) *egyáltalán nem beszéltek*. Holott ez már részben saját, részben szüleik élménye. Valamiért – és itt nem állítanék fel még hipotézist sem, hogy miért – ez a korszak nem fontos, vagy legalábbis *elmondásra érdemes módon* nem fontos számukra. Vagy talán – mégis egy hipotézis? – inkább *elfojtandó* élményanyag? Akár így, akár úgy, nem beszélnek róla.

A múltról szóló rész zárlatául még egy, egészen másféle, voltaképpen a *falu-élet mikénti alakulását jelző* idézet; itt kommentár nélkül:

Arra is születni kell, hogy valaki szeressen menni. Más se nagyon jár el a Tiszára, horgászni is egy közeli halas tóhoz járnak, pár ember, azt hiszem, Darócra. Régen, itt van szemben ez a rét, így nevezzük, ez teli volt vízzel. Még hal is volt benne. Volt itt egy patak, a Szipa, itt van nem messze, a falu végétől vagy négyszáz méterre. És akkoriban úgy

mentünk le vesszőkosárral, belevetettük, és mindig volt hal benne. Ki kéne tisztítani, régen tisztították, de most azt sem tudom, kihez tartozik, kiszáradt. Régen mikor befagyott, még korcsolyáztunk is benne. Most csak nagy lom van benne. A gólyák sem értik, nincs víz, nincs béka, nem tudnak táplálékot szerezni. (30.)

A „falu-élet mikénti alakulásának” természetesen vannak a falu-széli tónál keményebb összetevői is. Nézzük először ezek közül az egyik legfontosabbat, a *gazdaság* (gazdálkodás, megélhetés egyéb forrásai) dolgait.

Gazdaság – miből és hogyan élnek a falu emberei?

Egy keveset – néhány interjú-részlet – a *múltról*, a még elég közeli, 20-30 év előtti időkről:

Régen (az interjú más részeiből kiolvashatóan ez a „régen” az 1970-es, 80-as évek) még ment a szarvasmarha tenyésztés, tejgazdálkodás. (10.sz.)

Abban az időben még az istállók tele voltak, volt vagy 350 tehén (más forrás szerint kb 400), reggel hajtották ki. Ez még nagyjából a rendszerváltásig így volt. (Más forrás: ebben az időben – 80-as évek!!! – a TSZ-nek /aki nem tudná: a „TSZ” a mezőgazdasági termelő szövetkezet, a „szocialista mezőgazdasági nagyüzem” közkeletű rövidítése/ volt 400 tehene, a magánosoknak 400) „Ebből tanították a gyerekeiket.” (1.sz.)

A TSZ-ek idején a környező területek nagyobb kihasználtságnak örvendtek, több embernek volt munkalehetősége, jelentős volt az állatál-

lomány (pl.: 800-900 szarvasmarha, háztájnál ezen felül kb. 400), megoldott volt a feldolgozás (tejüzem, vágóhid...) (13.)

A TSZ dolgairól rövidesen kicsit részletesebben lesz szó. Itt csak arra hívom fel figyelmet, hogy mindhárom, többé-kevésbé általánosnak szánt megfogalmazás a meglehetősen nagymérvű *állat-(szarvasmarha-)tartásról* szól. Ne feledjük, ez a „nagyüzemi gazdálkodás” korszaka, amikor is a magángazdálkodást igyekeztek beszorítani a „háztáji” keretei közé (amely keretek eleinte nagyon szűkreszabottak voltak, idővel bővültek szépen, de mindvégig megmaradtak eléggé kemény és jól körülhatárolt *kereteknek*). Egybehangzó vélemények szerint nagyjából 400 állatot tartott az akkor a faluban lakó körülbelül 250 család. Ha belegondolunk, hogy a 250 „család” jónéhánya egyedül élő vagy maga-alig-bíró idősökből álló volt, és nyilván volt több olyan család is, amelyiknél nem volt szarvasmarha, akkor biztosra vehetjük, hogy egy-egy állattartó „háztáji” 2-3 jószágot nevelt. Nem kevés! Persze, nem is meglepő. Tudjuk, ez a táj, a Bereg, évszázados hagyománya szerint első soron állattenyésztéssel foglalkozott, táji-természeti adottságai erre predesztináltak. Csak a hagyomány élt – még – tovább. Gyakorlatilag a rendszerváltásig. Akkortól, noha a politika fennen hirdette a kisparaszti tulajdon elsőbbségét a nagyüzemmel szemben, ez a fajta házkörüli állattartás nagyon gyorsan felszámolódott. Miért?

Két interjú-mondat (*A TSZ-ek idején a környező területek nagyobb kihasználtságnak örvendtek...és ...megoldott volt a feldolgozás (tejüzem, vágóhid...) felsejdtí a magyarázatot. A TSZ, ez a sajátos*

magyar nagyüzemi mezőgazdasági gazdálkodási forma, létrehozta a nagyüzem és a kisüzem („háztáji”) sajátos *szimbiózisát*. Itt konkrétan úgy, hogy a TSZ legelőt biztosított a háztájiban nevelt marháknak is, és gondoskodott a feldolgozásról-értékesítésről is. A TSZ – politika-vezérelt – szétesése-megszűnése után azok a gazdák (ha és amennyiben egyáltalán gazdálkodó gazdák voltak...), akik tulajdonukba szereztek vagy (nem ritkán kihasználva az új tulajdonosok fizikai és/vagy gazdasági erőtlenségét) bérletbe vették a falu határát, már nem engedték „saját” földjükön legelni a kisemberek teheneit. A feldolgozó üzemecskék tönkrementek; legelő és megbízható (biztos) átvevő nélkül meg nem lehet már jószágot tartani. Ma a faluban – a később említendő két nagygazdaságtól eltekintve – háznál összesen 2-3 tehén éldegél. Egy valaha – nem is oly rég – alapvetően állattartással foglalkozó faluban...

Nézzük akkor most kicsit részletesebben, hogyan emlékeznek az itteni emberek a TSZ-re.

Volt Tsz is. Mindenki ott dolgozott, itt üzem, ilyesmi nem volt. (1.sz.)

(Valamikor a hatvanas évek elején férjét) ...megkeresték a TSZ-ből, hogy menjen oda gépkocsivezetőnek, ezt elvállalta. A TSZ-ben munkaegységért dolgozott, változó volt, hogy egy-egy munkaegységért milyen „fizetséget” kapott, volt, amikor egy munkaegység 16 dkg búzát ért. Ez a rendszer 3 évig tartott, utána már pénzben kapott fizetést (1200 forintot). (28. sz.)

Elégge egyértelmű – más interjúkból is –, hogy ebben a faluban (is) a TSZ volt a legfőbb munkaadó, a legtöbb itt élő ember számára a munkalehetőség. Néha nem valami nagyon jó:

A TSZ-ben dolgozott, aki akart, kapáltak, trágyát terítettek (ez volt a legrosszabb és legutáltabb munka), irányított munka volt, mindenkinek megszabták, mennyit kell dolgoznia (kijelölték a felásandó területet),...(28. sz.)

Később azonban, és ez nagyon fontos elem, már mást is csinált a TSZ. Itt azt, hogy

...később széket kötöttek háziipari szövetkezetben (megkapták a keretet, erre tették fel a gyékényt, amit előtte szedtek, a kész székeket Szeged mellé vitték el (háztól). (28. sz.)

Megjelent tehát a *melléküzemág*, a TSZ által létrehozott, tulajdonolt és szervezett valamilyen *nem mezőgazdasági* (többnyire kisipari) tevékenységet végző *kisüzem*. Minden valószínűség szerint – más falvakból vannak erre konkrét adataink – az egyik interjúban említett *tejüzem*, *vágóhíd* is ilyen volt. Ahol azok a helybeliek találhattak munkát, akik nem tudtak vagy nem akartak a mezőgazdaságban dolgozni. A TSZ tehát *gazdaságszervező* tevékenységet is felvett. Ezek azonban tipikusan kicsi, *önmagukban* (a TSZ „védőszárnyai” nélkül) életképtelen valamik voltak. A TSZ szétesésekor értelemszerűen 1-3 éven belül tönkrementek, megszűnván velük a *munkahelyek* is.

Nem akarom természetesen idealizálni a TSZ-világot. Főleg nem annak kezdeteit. A kezdetekről, és arról, hogyan lehetett „beren-

dezni” abban az időben az életet, igen pontos látteleletet ad egy interjú-részlet:

1960-ban erőszakkal államosították a szüleik földjét, állataikat és gazdálkodó eszközeiket. Mindketten a TSZ-ben dolgoztak, a feleség könyvelőként a férj mezőgazdasági munkát végzett. A TSZ mellett foglalkoztak háztájival is, állatokat (köztük 4 tehenet) tartottak. A feleség ebben az időszakban reggel 8-ra úgy ment dolgozni, hogy az aznapi ebédet megfőzte, a kenyeret a saját kemencéjükben megsütötte (a '70-es évek közepéig nem volt a boltban kenyér), munka után pedig még az állatokat ellátta. A férj elmondása szerint ebben az időben akadályozták abban, hogy dolgozzon, mert csak annyi földet használhattak, amennyit engedtek, pedig ment volna kaszálni. (12.sz.)

A TSZ-világ (annak kell neveznünk, hiszen, mint láttuk, ebben a faluban /is/ a fő munkaadó a TSZ volt) tehát megszűnt. Mi lett helyette? Nézzük a *jelenkori gazdálkodás* dolgait; ezúttal is csak az interjúk alapján, vagyis úgy, ahogyan a faluban élő emberek látják és megélik.

A faluban, úgy tűnik, ma is a megélhetés legfőbb forrása a *mezőgazdaság*. (Természetesen a később tárgyalandó közmunkán és környező városok szűkülő munkahely-kínálata miatt elég kismértékű „bejáráson” túl.) Mégpedig, mint látni fogjuk, alapvetően három formában. Az egyik a kisebb vagy nagyobb volumenű mezőgazdasági *magánvállalkozás*. Ezekre – egyebek között – az a jellemző, hogy *állandó alkalmazottat* vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon kis számban – 2-3 fő – foglalkoztatnak. Részben – a kicsit nagyobbak –

jól gépesítettek, részben saját és családi munkaerőt használnak csak. A másik forma az *alkalmi munkavégzés*. Az említett állattartás mellett korábban is jelentős volt a térségben a gyümölcstermesztés (ikonikus jelzők a „szabolcsi alma”, a „szatmári szilva”), ez jelenleg is folyik. (Főleg alma, meggy, szilva.) Elsősorban a gyümölcs szedéséhez van szükség az alkalmi munkásokra; jónéhány helybéli számára ez igen fontos jövedelemforrás. A harmadik forma természetesen a házkörüli, zömmel saját szükségletre történő termelés, kisállat-tartás. Ezt azért említem külön formaként, mert ebben a faluban, úgy tűnik, lényegesen elterjedtebb és nagyobb jelentősége van, mint több más környékbeli faluban. Noha természetesen itt is csökkent az utóbbi időben (lényegében a rendszerváltás utáni időket említik ez ügyben) ez a fajta tevékenység. Nézzük mindezeket az interjúk tükrében!

Az első néhány leírás-jelzés olyanoktól származik, akik részben vagy egészben kis-közepes méretű *magán-gazdálkodást* folytatnak.

(A református lelkésznek) *van 5 ha gyümölcsöse (alma), a kárpótlásból (apja után kapott) vette a földet. (Hivatalos fizetése 40.000 Ft) Mikor ide került, a téesz adott 1 ha háztájit, azon akkor dohányt termeltek, a helyiek tanították meg neki. Így is segítette őt a gyülekezet. (1.sz.)*

Az interjú más részéből kiderül, hogy az almásban maga is tevékenykedik, természetesen a nagyobb munkákhoz (mindenekelőtt a szedés) alkalmi munkásokat is fogad. Megélhetését (mint látni fogjuk, másoknak is) csak *részben* fedezi a gazdálkodás, de fontos elem, hi-

szen a más forrásból származó jövedelem (ld. „hivatalos fizetés”) semmiképpen sem volna elegendő. Szerkezetében (mármint a megélhetést biztosító jövedelem-szerzés gazdasági szerkezetében) nagyon hasonló a következő is:

Nyíregyházán dolgozott, de a második felesége halála után visszatért, azóta méhészettel foglalkozik. A téli hónapokban masszörként dolgozik Ny-án és környékén. Márokpapiban két hold földdel rendelkezik, amit akáccal ültetett be, a méhek miatt. A föld megművelése ilyen kis területen, gépek hiányában nagyon gazdaságtalan. (6.sz.)

Méhész és masször... Elég érdekes tevékenységszerkezeti összetétel, ám – efféle közegben évszázadok alatt kialakult bölcsesség – úgy kell megélni, ahogy épp lehet. A dolog persze néha bonyolultabb, vagy inkább az idő múltával bonyolódik:

Apukámnak azután 6 hektárnyi földje volt, amikor megszűnt a téesz, kiadták neki, akkor azt művelte. Szerszámai, gépei nem voltak, dolgozott egy családnak, akiknek volt, és így tudta az ő gépeikkel a saját földjét is művelni. Ledolgozta ott nekik. Nem sok haszna volt, nem gazdagodott meg egyáltalán. Ha erdős részt választ, sokkal jobban, nem így állnánk. Igaz, akik a tűzhöz közel ültek, kiválasztották a legjobb földet, amit tudtak, hogy fa van rajta. Egyszerű parasztembernek, meg ami jutott, abból válaszhatott. Nekünk az a pucér föld. (31.sz.)

Némileg hasonló a következő kettő is:

A téesz mikor feloszlott, akkor visszaadták a földeket, nem tudja, pontosan hány aranykoronát mindenkinek. De ez régen volt, a 90-es évek-

ben. Az apjának volt egy testvére, aki Tatabányán lakik, s amíg ő élt, édesapja bérelte az ő földjét addig. Így volt 12-13 hektár, mert anyjának is volt egy kertje. (Ők mára feladták a gazdálkodást; mint a következő alanyunk is:)

De hiába, az utóbbi 3 évben csak beleégett a pénze. Szántóföldi növényeket termelt, búzát, kukoricát, napraforgót.

Invesztálni, talaj-javítást, talajerő-fenntartást, netán öntözést végezni, mint elmondta, ilyen volumenű gazdaságban nem lehet. Ő is feladta...

Más fajta, de szintén részleges ellehetetlenüléshez vezető (és a mindenképpen szükséges „több lábon állást” is mutató) történet a következő:

A lányuk az önkormányzatnál dolgozik, a fiuk és a vejük pedig a családi gazdaságot igazgatják (a gazdálkodás szinte teljesen gépesített, napszámosaik nincsenek), ahol kalászosokat termesztene. ... Mivel a TSZ-ből a férj a rendszerváltás előtt néhány évvel már kilépett (GMK-ban dolgozott műszerészként, mint elmondta, hozzá nem értő vezetők alatt), a feleséget pedig az egészségi állapota leromlása miatt leszázalékolták, a kárpótlás során nem kaptak földet. Aki a TSZ-ben maradt, 30 aranykorona földet kapott (errefelé jellemzően 5-6-7 aranykoronás földek vannak), ők arra kényszerültek, hogy vásároljanak. Összesen 40 hektár földet szereztek, leginkább gypet, mellette valamennyi szántót. Juhokat tartottak, a férj juhász lett, a bárányok ellátásába a feleség is besegített. Az utca végében 2 éve épült meg a gát, ami miatt kisajátították annak a területnek egy részét, ahol a juh hodály és a legelő volt, így elmondásuk szerint már nem alkalmas az állattartásra

a korábbi módon. A kisajátítással is rosszul jártak, mert a gyepterületért sokkal kevesebbet fizettek, mint a szántóért. (12.sz.)

És még egy „több lábon állás”:

A család jelenlegi megélhetését a húszhektárnyi gyümölcsös, és a biztos munkahelyek bevételei biztosítják. Ami nehezíti a megélhetésüket, az útiköltség térítésének hiánya. A háztáji gazdálkodás ma már nem rentábilis a faluban, ezért kevesen teszik. (10.sz.)

A házkörüli gazdálkodásról majd kicsit később. Előbb még nézzük meg a nagyobb gazdaságokat!

Édesapja mellett tanult meg a földdel bálni. Ő a téészen dolgozott, őők, a szülei kezdték el, művelték a sajátjukat, barátokét, meg a gyerekekét is. Édesanyja él még, de édesapja meghalt 2011-ben, akkor rászorultak, hogy maguk műveljék meg az örökséget. Vonzalma is volt hozzá, szerette is, értett is hozzá, megtanult mindent az apjától a vetéstől a szántásig, a bálázásig. Gépek is voltak már, traktor, minden, ami kellett. Voltak jó évek az elején, 2-3 milliós éves bevételek, plusz a támogatás, ebből, a szülők saját pénzéből, nem hitelből vették a felszerelést. A férfinak saját indulásánál nem kellett hitelt felvennie, mert a társa, barátja, akinek ő is segített előtte, megelőlegezte neki a pénzt egy évre. Ő meg visszafizette. Abból vette meg a testvérek földjét, így 2 holdanként. Most sokkal többbe kerülne, négyszeres áron adták el, most van szerinte az ár a plafonon, ennél már nem lesz több. Van üzleti érzéke, de nem volt ez ingyen, nagyon meg kellett érte dolgozni, nagyon szeret is dolgozni. De most a támogatással is baj van, meg volt

az az AKG-és támogatás, az egy plusz volt az állam felől, de már most nem nyerte meg senki, szinte csak a gyümölcsösre nyertek már csak.

Jellegzetes magángazdaság: „Gépek is voltak már, traktor, minden, ami kellett.” De a munkavégzés „családban maradt”: épp akkora lett az üzem, hogy a gazda és családtagjai „maguk műveljék meg”.

Akad azután elég sajátos forma is:

Van itt kinn, ahogy befelé jövünk a 41-es útról, ott is van egy 5 hektáros terület, fél hektáros tulajdonosok álltak össze. A téesz idejében, amíg nem bomlott fel, akkor ott, aki akart ültetni, az ültetett. Visszakérte azt a földet, és a sajátja lett neki. Együtt maradtak, de ott is voltak idősebbek, egyik megvette a másikat, nem sokan maradtak benne, az elején volt vagy 13-15 tulajdonrész, de most már vagy öt emberé az egész. Vásárosnaményban tudják eladni, (33.sz.)

A TSZ utóélete...

És persze vannak nagyobb – akár már egyértelműen nagyüzemnek nevezhető – gazdaságok is:

A köztemetővel szembeni telepen egy szomszéd faluban lakó agrármérnökként végzett fiatalembertől tudtunk érdeklődni, a telepről és a táblán hirdetett meggy felvásárlásról is. Mint kiderült egy 3 fős családi vállalkozás keretein belül tevékenykedik a telepen. A volt tsz területének felét vásárolta meg, itt gyümölcs felvásárlással (meggy, alma, szilva és dió) és hús eladásra szánt szarvasmarhákat tart (280 db az átlag állomány), ezeket legelteti a környező területeken és külföldre (Görögország és Törökország) élő súlyban adja el (1300ft/kg). A lege-

lők egy része saját, de olyan is van, amit bérel, ezek közt akad natura 2000-es terület és a tulajdonosnak a megkötések miatt a legeltetésre való bérbeadás a legkézenfekvőbb megoldás. ... Összesen 350 ha-on gazdálkodik, ebben legelő és gyümölcsös is van. A gyümölcs szedéséhez többnyire külföldi (ukrán) munkavállalókat (kb. 50 fő) foglalkoztat, akik állítása szerint jobban dolgoznak. (14. sz.)

Figyeljünk fel az utolsó mondatra! Számomra itt nem az a lényeg, hogy mi a véleménye a munkaerő minőségéről (könnyen lehet, hogy egyáltalán nem csak erről van szó, hanem az is közrejátszik, hogy az „ukránok” esetleg olcsóbban hajlandók dolgozni, mint a helybeliek), hanem azt tartom fontosnak, hogy itt működik a *faluban* egy elég jelentős méretű agrár-gazdaság, amelyik a *falu embereinek* nem jelent munkalehetőséget. Ugyanez a helyzet a másik nagygazdasággal is:

Márokpapi határában található állattartó telep és lovarda tulajdonosaival, alkalmazottaival beszélgettünk. Négy generációs családi vállalkozás (három fő), amely három főt (juhász, állatgondozó, gépkezelő) foglalkoztat állandóan. Ezen kívül a munkák függvényében 2-3 időnymunkást. A munkaerő nem a településről való. A tanya vezetését elsősorban egy praxisából visszavonult középkorú doktornő viszi. Édesapja volt egykor a környék állatorvosa. (Beregdaróciak) (13.)

A telep egyébként gyönyörű, épületei újak, szépek, korszerű technikával felszereltek (már amennyire korlátozott mértékű szaktudásunkkal meg tudtuk állapítani), vezetése, fejlesztési elképzelései koncepciózusak. Lovardát építettek (épp ottlétünkör volt nagyjából elké-

szülőben), lovas oktatást, lovas turizmust terveznek. De ez sem a *falugazdasága*. Területén van, talán, ha beindul a lovas turizmus, valamennyi új vásárlóerőt is fog jelenteni, de az ott élők számára *munkát, munkalehetőséget* nem jelent, tevékenysége nem szervesül a falugazdaságába, *külön világ marad*. Mint az előző is.

Említsünk még meg itt egy olyan formációt, ami szintén nem része egyértelműen a falugazdaságának (általánosabban a falu életének), de olyan jelenleg eléggé kihasználatlannak tűnő *lehetőség*, ami éppen jelenthetne komolyabb pozitívumot is. Ez a valami az Erdei iskola. Mit tudtunk meg róla? Ezt:

(Erdeti iskola) Telefonon érdeklődtünk a nyíregyházi üzemeltetőnél, aki sajnos a napokban nem járt kint, de egy helyi hölgnél hagyott kulcsot, akivel felvettük a kapcsolatot és az udvarra beengedett és készségesen végig vezetett. Elmondta, hogy egy régi parasztházat bővítettek ki, ahol a táborozók elszállásolása és oktatása folyik. Az udvaron tűzrakó hely és közösségi terek is találhatók, egy csendes árnyékos környezetben. A néni többször be szokott segíteni a kerti növények gondozásában és hozzánk hasonló érdeklődők esetleg korábban érkező vendégek esetén a bejutásban. Mivel hosszabb beszélgetésre az üzemeltetővel és az épület bejárására nem volt mód, a weboldalon található információkon és a hölgy által elmondottakon kívül nem sikerült többet megtudni. (15.sz.)

Az Erdei iskoláról: jó, ha van és működik, hiszen az ott tanuló, táborozó akár 100 fős csoportok a boltok számára is vásárlóerőt jelent-

nek. (Ottlétünkör sajnos üres, éppen nem volt csoport. Nyáron lesz-e? Nem tudni.) (27.sz.)

Tehát: van egy elég jól kiépített, nagyon szép környezetű, nagyjából 100 fő befogadására alkalmas létesítmény. *Üzemeltetője:* nem a falu, nem a faluban élő ember, az elég messzi Nyíregyházán található. *Neki,* úgy látszik, nem igazán fontos érdek a létesítmény kihasználtsága, holott jónéhány hasonló intézményről lehet tudni, hogy jól működnek, év közben is, nyáron is elég jól kihasználtak. Okoszerű üzemeltetéssel (a faluban előállított termények a konyhán, néhány embernek munkalehetőség az üzemeltetésben, helyi szakemberek foglalkoztatása a speciális oktató munkában, stb), gondolom én, a *falu számára is hasznos* dolog lehetne. Kár, hogy jelenleg, úgy látszik, nem így van.

És akkor a gazdálkodásról szóló rész bevezetőjében említett harmadik forma, *a házkörüli, zömmel saját szükségletre történő termelés, kisállat-tartás.* Három jellemző interjú-részlet:

Nagyon nagy a kert itt hátul, tavaly az egészet bevetettük, krumplival, mindennel. Az unokámék vállaltak babot, bérbe, megkapták a vetőbabot, és leadták a termést. Nagyon sok munka volt, nem jó a föld, nem érte meg, alig kaptak pénzt érte. Még az idén megpróbálták, több sort ültettek végig a kert hosszában, de az egész kertet már nem vettettük be. Így is van minden, magunknak megterem a káposzta, krumpli, bab, zöldbab, karalábé, zöldség, kapor, tök, minden, ami a konyhába kell. Teszek el lecsót, lekvárt, befőttet, amennyit csak tudok. A lányom veszi olcsón a gyümölcsöt, meg kapnak is a napszámban, ahol dolgozik. A

paprikát, paradicsomot megvesszük, mert annyit nem tudunk a kertben termelni, hogy el is tudjunk belőle tenni. (34.sz.)

Kérdés: Mekkora kertje van, tart-e állatokat?- Van 9 tyúkom, 1 kakasom. Ott az a középső rész a gazdasági udvar. Ott meg külön egy rész, amit a tyúkoknak kerítettem el, hogy legyen nekik zöldjük. A kertem meg egész arra le, amerre a zöldet látja. 80 méter úgy lefele, a szélességét nem mértem, de nagyon nagy. Használtuk az egészséget egy darabig, a lányomékkal, amelyiknek itt tanultak a kislányai. ...Paradicsomot, káposztát termeltünk, ...De aztán abbahagytuk, most csak lekaszáltuk, mert nagyon sok munka volt vele. ... Most egy kis zöldséges kert van csak, amit én csinálok, de krumplim van, saját, meg virágoskert. Azt nagyon szeretem. (31.sz.)

Az első pár évben tartottak két disznót is a szárnyasok mellett, ma már nem. ... A házhoz tartozó kertben - egy hold – megtermelnek szinte mindent, amire szükségük van. (32.sz.)

Van tehát házkörüli gazdálkodás, de, mindhárom interjú azt mutatja, hogy csökkenő mértékben. Főleg az állattartás – marha, disznó – marad egyre jobban el, „nem éri meg”. (Egy korábbi táborunkban agrár-közgazdász mutatta ki nekem pontos számítással, hogy a sertés és baromfi tartás, még akkor is, ha saját földön maga termeli meg a takarmány nagy részét, többbe kerül, mintha a boltban veszi meg a húst.) Marad tehát a konyhára való zöldség megtermelése, ez azonban – és ez nagyon fontos! – ebben a faluban még elég általános.

Nem szorosan, de mivel a megélhetés dolgairól van itt szó, ide tartozónak látom a *közmunka* és a *külföldi munkavállalás* kérdéskörét is. Mit mondanak ezekről az interjúk?

Hogy a közmunka fontos dolog, az is mutatja, hogy elég sok interjúban említődik. Érdeemes figyelni arra is, hogy gyakran más megélhetési forrással együtt szólnak róla. Többnyire rövid, lakonikus megfogalmazások, érdemes közülük többet idézni.

Veje regisztrált munkanélküli, évi egy hónapon át közmunkán vesz részt, szakmunkás feladatot kap az önkormányzattól. Az év többi részében feketén, építési vállalkozóként dolgozik a testvérével együtt, aki szintén helybéli. Elmondásuk szerint így tudják megoldani a megélhetésüket, egyéb lehetőség híján. (2.sz.)

Elmondása szerint a faluban nincs munkanélküli, mert majdnem az egész falu dolgozik, ha másként nem, közmunkásként. (5.sz.)

Közmunkából él 52 ezer forintot keres, egy uborka kertben dolgozik, a zöldség, gyümölcs termesztésből él, otthon is gyönyörűen megcsinálta a kertet, még a polgármester is megdicsérte. (23.sz.)

Szerinte szegénység van, csak ez a közmunka van, nincs más, de aki-nek az megfelel az jó. (25.sz.)

Amikor a gyerekek óvodába, iskolába mentek, a végén az unokám is, akkor én is el tudtam menni dolgozni, ide a hivatalba, közmunkára. Virágot ültettünk, tengerit kapáltunk. Utána szombat, vasárnap mentem napszámba, szilvát, meggyet, almát szedtem. (34.sz.)

Az unokám okos lány, lehetett volna doktor is, ha tanul, de teherbe-esett, akkor nem tanult tovább. Most meg hiába, nem tud máshol elhe-

lyezkedni, nincs munka, nem tudja használni, hogy tanult, közmunkásnak kell maradni neki most is. (34.sz.)

Fontos tehát közmunka (az adatok szerint ebben az évben – 2016 – 43 fő foglalkoztatására van lehetőség. De a *megélhetéshez* nem elég, így vagy úgy, *kell* hogy legyen más jövedelem-forrás is. A közmunka tehát – nem újdonság, csak anyagunk is megerősíti – nem *megoldás*, legfeljebb *tűzoltás*. Olyan *helyi gazdálkodási szerkezet* kellene, ami a helybélieknek rendes munkát kínál, a jelenlegi azonban... ld. a nagyobb gazdaságokról írottakat...

Jelent-e valamiféle kiutat a *külföldi munkavállalás*? Az itteni-eknek nem nagyon:

Nagyon kevesen mennek el, a férfi testvérének a fia el akar menni Németországba, mert nem lát itt lehetőséget, de ez a ritka. (33. sz.)

A férjem az esküvő után nem ment vissza Németországba. Azóta is bánja, mindig mondja, hogy ott kellett volna maradni pár évet, nagyon jól keresett vele abban az időben. Itthon nem tudta hasznosítani a szakmáját már. Akkor felvétel volt határőrségen, és oda jelentkezett. Itt nincs gyár, nem tudott volna menni sehová. Ez meg itt van helyben, ... Nagy szerencse, hogy mindkettőnknek van munkahelye. Ez nagyon ritka a faluban. (30.sz.)

Még egy, az egész jelenségvilágot meglehetősen pontosan bemutató történet:

Sajnos, itt ilyenek az emberek, szegénység van. Itt a környékünkön mindenki munkanélküli. Mindenki, a fiatalok is. A fiam is hiába a második iskolát végzi, egyszerűen nincs munka. Gimnáziumba járt, azu-

tán szoftverfejlesztőnek tanult két évig Gyarmaton, sokfelé pályázott, de nem vették fel sehová. Épült itt egy feldolgozó, oda is beadta, hát, akik közel ültek a tűzhöz, azok be is kerültek. Most azt mondta az apja, hogy nincs más választása, valami kétékezi munkát kell keresnie. Most hegesztő tanfolyamra jár Nyíregyházára minden szombaton, külföldön nagyon keresik a hegesztőket, és muszáj valamit lépni, sajnos. 22 éves. Nem szívesen, de el kell engednem, valahogy el kell indulni. Az életet el kell kezdeni. Nekem meg bele kell törődni, ha ez eljön. (30.sz.)

Hát... Megoldásnak ez se megoldás.

Kellene valami összegzése ennek a résznek a gazdaság dolgairól. Jobb lesz azonban „egybelátni” ezeket más tényezőkkel, egyebek között éppen az ez után következő résszel, amelyben a *közérzet, a helyi társadalom* kérdéskörét járjuk kissé körül. Majd a végső összefoglalásban térünk vissza a gazdaság, a megélhetés, a szegénység problémavilágára is.

Az emberek egymásközt – közérzet, vélemények a faluról, a helyi társadalom állapota

Kezdjük az elején! Milyen vélemények hangzottak el közvetlenül a közösségi életre vonatkozóan?

Megkérdeztük, hogy a faluban milyen közösségi élet zajlik, szokott-e nagyobb összefövetel lenni. Elmondásuk szerint régebben gyakran megtartották a nagyobb vallási ünnepeket, külön a katolikus és külön a református gyülekezet. (4.sz.)

Azt mondja, „régebben”. Tehát most már nem annyira. Az egyik ok talán éppen a vallásosság általánosabb csökkenő volta is lehet:

’71-ben még zsúfolva volt templom, ma már kevés a hívő, aki el is jár az istentiszteletre. (1.sz.)

Nyilván, ha már istentiszteletre se nagyon járnak el az emberek, akkor a „nagyobb vallási ünnepek” közös ünneplése is elmarad.

De folytassuk az előző idézetet, más dologra is vonatkozóan:

Mára már ez (mármint a közös ünneplés) évi egy alkalomra szűkül – augusztus 20-án tartják a falunapot, de az sem olyan, mint régen, és hó végére már nincs is pénzük. Élőzene szokott lenni, fellépőket hívnak, és általában ennyi történik. Mindenki nagyon szegény, kevés az emberek pénze, nincs is nagyon rá igény emiatt. (4.sz.)

Ugyanez, kicsit más „hangszerelésben”:

A falu közösségi életével kapcsolatban elmondta, hogy két polgármesterrel ezelőttig még rendeztek, szerveztek eseményeket, aktívabb volt sokkal a közösségi élet, nagyon sajnálja, hogy azóta semmi sincs, pedig ő menne és szívesen táncolna is. Idősek napja szokott csak lenni, egyszer egy évben. Korábban nem volt olyan falunap, ahonnan ő hiányzott volna. (5.sz..)

Egy sajátos szempont is felmerül:

Régen folytak a férfiakkal közösen végzett munkák a TSZ-ben. Könnyebb volt a párkeresés is, sőt a Művelődési Házban rendszeresen voltak kulturális rendezvények is. Mára a Művelődési Ház eltűnt. Ezzel eltűnt az utolsó közösségi tér, és a lehetőség újabb kapcsolatok kialakulására. (9.sz.)

Igen, a közös munka, mint a társas kapcsolatok (és nem csak a párválasztás!) alakulásának lehetséges színtere. Utalok itt egy korábbi táborban (Gulács) folytatott beszélgetésre, amelyben egy középkorú férfi mesélte, hogy régebben, a TSZ-időszakban természetes volt a kapcsolatok kialakulása, hiszen munka után együtt indultak haza, alkalmasint még betértek a kocsmára egy fröccsre vagy sörre, volt is miről beszélgetniük. A TSZ (és tegyük hozzá: a melléküzemágak) megszűntével ezek az alkalmak is elmaradtak, mint beszélgető partnereink fogalmazott, „elvagyunk magunknak”.

És persze, nagyon pontos megfogalmazásban, a közösségi tér hiánya... Ugyanez még egyszer:

A lakók között nincs összetartás, mert ahhoz kéne egy olyan közösségi ház, ahol bármikor összegyűlhetnének a lakók. (26. sz.)

Vissza még egy kicsit a „falunap”-hoz:

A faluban csak az augusztus 20-i falunap a közösségi esemény, más ünnep nincsen, amire összejönnének. Más helyeken szerintük máshogy van, a fiatalok is aktívabban részt vesznek a falu életében, de itt valamiért befelé fordulóbbak az emberek. (29.sz.)

Kicsit részletesebben, az okokról is szólva a következő alanyunk:

Itt senki sem fog szervezni semmit sose. Én nem tudom, hogy miért. Nincs rá igény. Itt az emberek bezárkóznak. A falunapon is csak ten-gés-lengés van. A gyerekeknek van olyankor ugrálóvár, jön népdalkör, általában babgulyást főznek üstben, meg főtt kukoricát. Általában szerintem azért megy fel legtöbb ember, hogy ott egy tál meleg ételt

kapjon. De kevesen vannak mindig. Nem érdekli az embereket, igaz, sok az idős. Mindenki megvan a maga kis világában. (30. sz.)

Én nem járok innen sehová. Egy évben egyszer-kétszer megyek el a lányomhoz a faluvégre, ha kell orvoshoz, de máskor nem mozdulok ki az utcából se. ... Itt van a ház előtt egy kispad, jó szomszédok vannak, idős már mindenki, kiülünk, és beszélgetünk, elpanaszoljuk egymásnak a bajunkat, megosztjuk egymással örömünket, bánatunkat. Ez a szórakozás, meg a tévét nézem, a rádióban meghallgatom a híreket, meg a zenét szeretem. (34.)

Talán nem függetlenül az előzőktől alkotnak általánosabb véleményyt is a faluról, a falu „légköréről”:

A faluról nincs jó véleménye, de azért szereti. Mindenki egymás háta mögött beszél, és ha valakinek kicsit jobbra fordul, rögtön féltékenykednek. (6.sz.)

A faluban szerinte is mindenki megjátssza magát és nem őszinte szemtől szembe, ezt nem szereti, sok ember irigy a másik sikerére. 20-25 éve a faluban mindenki segítette egymást, ma már meg sem állnak, nem is köszönnek egymásnak az emberek. (7.sz.)

Megváltozott minden. Régen senki nem azt figyelte, kinek mi je van, mit csinál, miből él, dolgozik, vagy nem, ez megváltozott nagyon. Az a baj, hogy most az emberek irigyek a másokra. ... Megváltozott minden, akkor is voltak irigy emberek, de megváltozott a társadalom. Más a lakosság egymáshoz való viszonya, régen mentek egymásnak segíteni, a férfi házépítésekor is jött „az egész falu”. Most is vannak, úgy 6-8 ember, aki úgy összetart, segíti egymást. (33. sz.)

Az utolsó mondat azonban arra utal, hogy kisebb közegekben, a szorosabban vett magánszférákban ezért még élnek a *közösségi hagyományok*, a *közösség-csirák* is:

Májusfát maguknak állítanak családon belül, ha meg valaki udvarol valakinek, akkor barátokkal együtt. Régi szokás, kevés van, de akad, vagy tíz helyen volt most is. De nem is sok lány van a faluban. Régen sok tréfás játék volt, megcserélték a kapukat, egyik háztól elvitték a falu másik végére május éjszakáján. Szokás volt a virág, a tulipán leszedése, lelopása, de akkor sok fiatal volt, meg gyerek, vagy harmincan indult útnak a csapat. Volt klubhelyiség, ott lehetett tévézni. Mozi volt, minden, másabb volt. Ilyeneket nyugodtan lehetne. Azt a kevés fiatal meg kéne fogni, hogy itt maradjon. (33.sz.)

Mindkét gyereküknek nagy falusi lakodalmat szerveztek, a lányé a saját kertjükben volt, a fiúé pedig a művházban. A fiú menyasszonya ukrán lány volt, hozzá még át is mentek a határon kikérni a szülőktől, a határon is lebeszélték, a határőrök sorfalat állva fogadták őket. (29.sz.)

A fiatalság a kocsmában szokott bulizni, ahol a bolt is van, ilyen szülinapos, vagy névnapos bulikat tartanak. Ott akkor bográcsolnak. Hát, úgy össze szoktak jönni a fiatalok, de nincs így semmi szórakozási lehetőség. Így szoktak bulizni, hát valahol muszáj nekik is. Konditerem is van, oda is néha elmennek. Meg szoktak itt lenni a Tisza parton Naménynál, meg Gergelyiugornyán szombatoként, nyáron koncertek, oda néha el szoktak menni. ... A nagyobbik fiamék kibérelnek egy fa-

házat vagy 3 napra, és ott pár baráttal összejönnek, és ott elvannak. Elfőzőcskéznek, beszélgetnek, elszórakoznak. (30. sz.)

A fiatalokat tehát a „bulizás” még összehozza. Ám vajon ez valódi „közösség-csírát” jelent-e? Nem mernék rá határozott választ adni...

Fontos dolog még a szomszédság, a kölcsönös segítségnyújtások rendszere. Mennyire él ez még a faluban? Néhány vélemény erről is:

Mindketten (házaspárral készült az interjú) kiemelték, hogy régebben a közösség összetartóbb volt, mindenki segített mindenkinek, ez mára megváltozott. A feleség, amikor fiatalasszonyként idekerült, természetes volt számára, hogy neki kellett alkalmazkodni. A szemben lakó asszonnyal alakított ki szinte rokon kapcsolatot („mintha az anyám lenne”). A szomszédasszonyt, amikor idős korában kórházba került, meglátogatta, ami után az ápolónő elmondta neki, mennyire várta, hogy meglátogassa. ... Ma már nincsenek ilyen kapcsolatok a faluban, nem jellemző, hogy ennyire segítség egymást. (12. sz.)

Azért itt-ott még valamennyire létezik:

Sokszor van, hogyha van felesleges pl. krumplijuk, a szomszédasszonynak pedig tojása, akkor cserélnek. (24. sz.)

És a szomszédokról:

A szomszédokkal jó kapcsolataik vannak. Legalábbis a falu azon részén, ahol ők laknak. Meg vannak elégedve a jelenlegi élethelyzetükkel, de szívesebben hagynák el a falut. (8.sz.)

Nagyon kevés az effélékről szóló megjegyzés. Tényleg ennyire szűkösek ezek a kapcsolatok, vagy csak nem tartották elég jelentősnek ahhoz, hogy említést tegyenek róla? Én inkább az előzőt valószínűsíttem. Ha *élők* a szomszédsági (net-working; kölcsönös segítségnyújtást is tartalmazó) kapcsolatok, ezek a *mindennapi élet megélése* szempontjából nagyon fontosak, beleépülnek a mindennapokba. Nehezen hihető, hogy amikor életükről, mindennapjaikról, falubeliekkel való viszonyukról (is) kérdezzük őket, akkor éppen erről a viszonyrendről feledkeznének el. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy az egymástól való eltávolodás, az „elvagyunk magunknak” mentalitás ebben a faluban (is) jelen van, vélhetően erősödő mértékben.

Azért létezik még *rokonsági rendszer* is:

A család egy valóságos dinasztiával rendelkezik a faluban. Dédszülőtől egészen a dédunokáig vannak élő képviselőik a faluban. Szoros napi kapcsolatban állnak egymással. Öt házzal rendelkeznek, és terebélyesen helyezkednek el. (10.sz.)

Igaz, ilyen kiterjedt és *működő* rokonságról csak ebben az egy esetben beszéltek. Ez esetben is valószínűsíthető, ha általánosabb lenne, ha több ilyen rendszer hálózna be a falut, több ilyenről is beszámoltak volna.

Akkor hát milyen ez a falu? Ez a rész is elég rendesen árnyalta a képet, de azt gondolom – visszautalva a gazdasági dolgokkal foglalkozó rész végére –, az összegzéssel várjunk még. Fontos rész még az, amit az iskoláról (a Wesley-iskoláról) elmondtak nekünk, ez is egy újabb vonást fog hozzátenni a faluról szóló vázlatunkhoz.

Az iskoláról

Először nézzük meg, hogy – az interjúk alapján – *kik járnak ebbe az iskolába?*

22 éves gergelyugornyai lánnyal készítettem interjút. Szociális gondozó, ápoló képzést végezte el, 4-es eredménnyel, szeptembertől pedig középiskolai tanulmányokat folytat ugyanitt, érettségit szeretne szerezni. Mint elmondta, így sokkal jobb esélye lesz munkát találnia. A szociális képzést nagyon szerette, idősök otthonában volt gyakorlaton, szívesen dolgozna ezen a területen, idősökkel... (36. sz.)

Az asszony elmondta, hogy az öt gyermeke közül kettő jár jelenleg a Márokpapi iskolába, ... A fiú 5. osztályban magántanuló lett, de amikor betöltötte a 16. évét, nem folytathatta az iskolát, ez után sikerült bejutnia a Wesley iskolájába, itt fakitermelői képzésen tanul. A lányuk szakközépbe jár, egészségügyi asszisztens szakra (jelenleg a gyakorlatát tölti az idősök otthonában), ha elvégezte, a Fehérgyarmati kórházban szeretne dolgozni. (38.sz.)

A 17 éves fiú a Márokpapi iskolában kertészetet tanult, de mivel az osztály létszáma 4-re csökkent, szeptembertől nem tudják folytatni a képzést. A következő tanévtől ezért víz-, csatorna- és szennyvízszelő szakra fog járni. (39. sz.)

Anyja és lánya mindketten Márokpapin tanulnak. A lány jelenleg nem jár iskolába, otthon van a kislányával gyesen. Szeretné befejezni az általános iskolát, motorfűrész-kezelőnek tanul. Az anya esti tagozaton végzi a gimnáziumot, 2017-ben fogja megszerezni az érettségit, ha

minden úgy alakul. A sikeres érettségi vizsgát követően a technikumot is szeretné elvégezni. (41.sz.)

Márokpapi, iskola, beiratkozás. Húsz éves lány vár a beiratkozásra, ... Ebben az iskolában érettségizett, hármas átlaggal, majd elvégezte a szociális gondozó szakképzést. ... Most a virágkötő szakmát választotta. A szociális gondozó szakon kapott ösztöndíjat is, a legtöbbet, amit lehetett, 30 000 forintot havonta, mert négyes, ötös átlaga volt. Az új szak már nem ösztöndíjas. De inkább tanul, amíg lehet, (35. sz.)

Mi a közös bennük? A legfontosabb az, hogy mindannyian idősebbek, így-úgy „kikoptak” a rendes iskolából. Az ő számukra ez az iskola olyan *esély a továbblépésre*, amit addigi életútjuk nem adott meg számukra. Tulajdonképpen zsákutcába kerültek, itt még egy esélyt kaptak a *kitörésre*. A velük történt beszélgetések alapján úgy látszik, *értékelik* ezt a lehetőséget, megvan bennük az erős szándék, motiváció a tanuláshoz. Útjuk és jelenük arra int, hogy szükség, nagyon nagy szükség van az efféle iskolákra. Sokan, nagyon sokan vannak, akik ezért vagy azért nem tudják a „rendes” iskolában tanulmányaikat folytatni-befejezni, *joguk van* megkapni a továbblépés esélyét. Maguk élete szempontjából is, és a társadalom szempontjából is, hiszen ha tanulni tudnak, műveltebb, jobb munkásai lehetnek az országnak.

Felvillantak az utak, ahogyan az iskolába érkeznek. A *miértről*, arról, miért kerültek erre a másodlagos útra, mond el valamit, ha meg-

nézzük, *honnan, milyen családi környezetből* jönnek az iskola tanulói. Ezt is interjúk segítségével mutatjuk meg.

Ilken egy ötgyermekes asszonnyal beszélgettünk, akinek az egyik fia kertészeti képzésre jár a Márokpapi iskolába. Az interjút a házban, a ház előszobájában készítettük. Az előszobának és az egész háznak nagyon szegényes a berendezése, kevés bútor van minden helyiségben, a tisztaság nem nagy... Az asszony 3 gyermekével és a férjével él együtt, a fiún kívül, aki a Márokpapi iskolába jár, mindannyian az önkormányzatnál dolgoznak közmunkásként... (37. sz.)

A falu egyik szélső utcájában, az utolsó házban élő családból az asszonnyal készítettünk interjút, a ház egyik szobájában. A kert rendezetlen, veteményes nincs, állatokat nem tartanak, néhány gyerekjáték van csak elszórva. A szobában tisztaság van, bevetett ágy. (38. sz.)

Egy nyolcgyermekes családdal beszélgettünk, a legidősebb fiú jár a Márokpapi iskolába. Az interjú a ház ebédlőjében készült, az egész család jelenlétében. A kertben van veteményes, a gyerekeknek hinta, műanyag medence, a ház rendezett, az ebédlő és a szobák tiszták. (39. sz.)

Az első család, ... 9-en laknak egy fedél alatt. A gyerekek 4, 5, 9 és 13 évesek. (40.sz.)

A helyi cigánysoron járunk, egy apró házban, egy sokgyermekes családnál, ... Az apa 6 éve özvegyember, azóta „háztartásbeliként” egyedül neveli a gyerekeket (42. sz.)

Már a buszból feltűnt, a kerítésen a vidám, színes reklám. Egy papírdobozra volt festve a hívogató üzenet, hogy a kertben termett áru vásárolható náluk. ... Messziről látszott a fóliasátor a kertben, s az udvar mögötti nagy veteményes. Az udvarra érve saját készítésű hinta, műanyag játékok keveredtek a szerszámokkal, a munkához szükséges eszközökkel... (43.sz.)

Keressük meg ezúttal is a közös elemeket! Az egyik – ez nem az idézett részekből derül ki, de más forrásból biztosan tudjuk –, hogy mindegyik *cigány család*, méghozzá tipikusan sokgyerekes család. (Mint ahogy, tudjuk, az iskolába járó fiatalok döntő többsége cigány.) Véletlen ez? Nem hiszem. Inkább arról lehet szó, hogy azok a nem cigány gyerekek, akik hasonlóan rossz anyagi körülmények között (mondjuk magyarul: szegénységben) élnek, és van bennük törekvés a tanulásra, könnyebben megtalálják az utat, mint a cigány gyerekek. A sokak által leírt és elemzett iskolai diszkriminációra gondolok.

További közös elem – ez elsősorban a megfigyelésekből, abból, amit az interjúk készítői a lakásról-környezetről leírtak, derül ki – valamiféle *igényesség*. Valami „csakazértis”: szegények vagyunk, de azértis megmutatjuk, hogy nem vagyunk rosszabbak. Mintha ez az igényesség volna a táptalaja a szükséges motivációnak. Mintha a lehető igényes szülői minta nyomán alakulna ki az az attitűd, hogy „akkor én is megmutatom...” Azt gondolom, erre mutat az is, hogy több esetben látjuk, egy családból többen is (testvérek, anya-lánya) ide járnak.

Éppen a mondottak miatt érdekes az is, hogy *hogyan kerültek ide* a tanulók, honnan szereztek tudomást az iskoláról? Erről is szólnak az interjúk:

A Márokpapi iskolába Ottón (Rézműves Ottó, az iskola koordinátora) keresztül jutott el, aki korábban Gergelyugornyan tanított...(36. sz.)

Az iskolát- a fiúnak- az ilki iskola igazgatója ajánlotta nekik, mert máshova nem vették fel. (37. sz.)

A fiú 5. osztályban magántanuló lett, de amikor betöltötte a 16. évét, nem folytathatta az iskolát, ez után Ottón (Rézműves Ottó) keresztül sikerült bejutnia a Wesley iskolájába, (38. sz.)

Egyáltalán nem Márokpapiba akart jönni, Vásárosnaményban szeretett volna cukrásznak tanulni, csak nem vették fel sehová, ez az iskola az utolsó esély neki is, mindenkinek. (35. sz.)

Utolsó esély, igen. De éppily fontos az a motívum, ami itt két interjúban bukkan fel („Ottó”), de így vagy úgy többen is említették. Az *odafigyelés*, a *személyes megszólítás*. Az, hogy nem csak várjuk, hogy jöjjenek, hanem magunk *nyúlunk azok után*, akikről látjuk, készek lennének már a mozdulásra, de még szükségük van egy kis „rásegítésre”. Akár, mert nem bíznak – még és eléggé – magukban, akár, mert nem ismerik a lehetőséget, akár, mert szégyellősek kérni; az *aktív segítség* olykor ebben is, az iskolába való bejutásban is szükségeltetik. Úgy látom *ezt is* megadja ez az iskola.

Tükröződik ez az *iskoláról alkotott véleményekben* is:

A legidősebb fiú, a „nagyfiú” csőszerelőnek tanul Márokpapiban. Elégedett az iskolával, az ösztöndíjasként folytatja itt a tanulmányait. (40.sz.)

Az iskolába vetett bizalmuk Ottó miatt van, ő szállítja őket mindennap. (42. sz.)

Itt nem nézik le a cigányokat, mindenki együttműködik mindenkivel. A tanárokkal barátként lehet beszélni, mindenben segítenek. Segítenek, meghallgatnak akkor is, ha a magánéletben vannak gondok, de akkor is, ha szemüveg kellene, vagy valaki terhes, vagy nincs cipője, ruhája. ... Nagyon jó dolog, hogy kisbusz hozza, viszi a diákokat, mert neki például egyáltalán nem indul ide semmilyen buszjárat. (35.sz.)

Az utolsó idézetben foglaltakat megerősítik személyes megfigyeléseink is. Amikor ott dolgoztunk, szokás szerint az iskola épületében lakván, láthattuk az éppen gyakorlaton lévő diákok és a vezető tanárok szakemberek működését, ahogyan kommunikálnak egymással. Bizalmas – de nem bizalmaskodó! – légkört érzekeltünk. Beszélgettünk is közben a „gyerekekkel”. Egybehangzóan mondták, hogy szeretnek ide járni, jó nekik itt lenni. Azt hiszem, ez a legtöbb, amit egy iskoláról el lehet mondani.

Sajátos metszetét mutatja az iskoláról mondhatóknak egy csoportos interjú, amit az iskola tanáraival készítettünk. A majd két órás jó hangulatú beszélgetésnek rövidített és szerkesztett változatát adom itt; úgy vélem, kommentálni felesleges.

Egy kis szubjektív iskolatörténet:

K. L. (idősebb asszony) Ahogyan ő fogalmazza, „bábaasszonya” volt az iskolának. Munkanélküli volt, 2006-ban úgy érezte, hogy „eláshatja magát.” Ez az iskola először Jándon jött létre, ott ő mindent csinált. A tanulók között is egyedül volt. Volt köztük olyan, aki akkor már 2-3 éve nem járt iskolába, volt „szeres” is köztük. „Fapados” kezdés volt, nagyon kemény. A könyvtárt is rendbe kellett tenni, hogy tudjanak a gyerekek kezébe könyvet adni. Először 2 termük volt, az egyik a művelődési ház színpados terme, ezt a „gyerekek” kihasználták, felugráltak a színpadra, énekeltek, táncoltak. Ettől 10 m-re volt a kocsmá, néha onnan kellett a gyerekeket előszedni. Októbertől tudtak az iskolában tanítani. Komoly feszültségek voltak: az iskola tanárai féltették tőlük az iskolát. Jándon egyébként a következő évben megszűnt az iskola, az épület ma is üresen áll. Jól jártak volna vele, ha ott tartják ezt az iskolát. Változó a helyzet. Volt olyan, hogy egy osztályba járt a család apraja, nagyja (szülők, nagynéni, gyerekek). Több olyan tanuló van, akinek rokona-barátja is ide jár, egymásnak ajánlják az iskolát. – Ami nagyon nehéz, hogy ha eléri azt a kort (16-18 éves), sokan családot alapítanak (néha csak együttélés), olyankor néha az új család nem nézi jó szemmel, ha ide jár. Inkább menjen dolgozni. Olykor azért nem vizsgázik le, mert az alacsonyabb végzettségű több támogatást kap.

És a többiek:

(Angol szakos tanár) Ő volt a második csatlakozó, 2007 márciusban, még Jándon, ott óraadó volt. Ukrajnából teleült át, akkor még honosi-

tatlan diplomával. A W. felvette. Azóta itt tanít. Nem könnyű, de itt megtalálta a helyét.

(Biológia szakos) Jándon az általános iskolában tanított. Amikor az iskolába került a W., akkortól tanított itt is, óraadóként. Amikor Jándon megszűnt az iskola, ide hívták, már Márokpapira.

(Fiatal kolléga) 2010 szeptembertől van itt, közvetlenül az egyetem után jött ide. Kegyetlenül nehéz volt, nem volt ilyen közegről tapasztalata.

*(Szakoktató, egyébként Tákos polgármestere) 2008 óta tanít itt. Sokat fejlődött azóta az iskola is, a közeg is. **De:** ha a gyerek azt látja, hogy apu-anyu nem megy dolgozni, vagy 10-re megy közmunkára, ő se veszi komolyan a tanulást se. Van olyan, hogy elvégzi az iskolát, de vizsgázni már nem megy el. Amíg a gyerek ezt látja, amíg ezen nem tud változtatni az ország, addig itt nem lehet igazán eredményt elérni.*

(Ének-zene tanár) 3 és fél éve van itt. Itt találkozott először azzal, hogy törődnek egymással is, segítenek egymásnak. Persze, törődnek a gyerekekkel is. Ő úgy látja, hogy nagyon jó ebben az iskolában. Egyre jobb műsorokat tudnak csinálni. Kórust is vezet. Olyant szeretnek énekelni, ami már ismernek, újat nehezen tanulnak, de ha megtanulták, már meg is szeretik. – Tavaly nyáron – pályázatból – táborozni vitték a gyerekeket (15-20 évesek!) Kicsit félt, mi lesz, de nem volt semmi probléma. És nagyon jó, mert többségüknek hasonlóban még nem volt részük. – A lényeg: Akiben megbíznak, az tud velük bánni, arra hallgatnak. De ha nem sikerül elég erősen „kimozdítani”, könnyen vissza-

*csúszik, visszaigazodik a családjához. **Néha tudni kell, hogy ettől a „visszaeséstől” boldogabb, mert az övéihez tér vissza.***

(Testnevelő) Fél éve van itt, Kárpátaljáról jött át. Megnyílnak neki a gyerekek, érzi, a kollégák „készítették elő a talajt” ehhez.

(E.V., helyi tagozatvezető) Az bizony nagy baj, hogy sokan lenézik őket, ezt az iskolát. Nem hiszik el, hogy „ezekkel” a gyerekekkel lehet valamit csinálni.

*(Szaktanár) „Ide nekem szívvel jön az ember, még nehezebb szívvel megy haza.” Mert látni kell, hogyan élnek ezek a gyerekek. Igazán akkor lenne jó, ha a politika **ezen** segítene.*

(K. L.) Ha ez az iskola megszűnne, nagy űr maradna utána. Fontos, hogy ide, bár messziről járnak, de járnak rendszeresen. Mert jól érzik magukat itt, azt érzik, hogy itt elfogadják őket.

Ottó (a gépkocsivezető koordinátor) Egész jó irányban haladunk. Jobb a „gyerekállomány”, mint régebben. De a problémák azért a családokban megvannak. Motiválatlanok a gyerekek, a szülők még inkább. – „Időnként nekem is elszakad a cérna.” Nincs annyi sikerélmény, mint szeretnénk. De mégis, ma könnyebb. Talán a szülők is jobban elfogadnak, érzik, hogy jót akarunk, értük vagyunk. De nem tudunk mindenkit megmenteni. Az a jó, hogy ennek ellenére tudnak eredményt elérni, a gyerekek szeretnek ide jönni, mert itt meghallgatják és megértik őket. (45.sz.)

Láttuk most már az iskolát is. Meg kell kísérelnünk immár egy összefoglalót adni arról, milyennek láttuk Márokpapit 2016 nyarán.

Sötétek-e az ablakok? – valami összefoglalásféle

Többször mondtam azt, hogy „furcsa falu”. Igen, úgy tűnik, több tekintetben más, mint azok a falvak, melyekben eddig szociotáborokban jártunk (és amelyekben én másutt, szociológusként-szociográfusként eddig megfordultam). Első, felületes ránézésre úgy tűnik, furcsaságát az „ukránok” ottléte és a cigányok ott-nem-léte adja. Azt gondolom azonban, ez nem *lényegi elem*, nem *ok*, inkább csak *tünet*, mélyebben fekvő okok tünete. Miről lehet szó?

Kezdjük az elején, tán éppen azzal, hogy mi *nem* ez a falu. Márokpapi semmiképpen sem „istenhátamögötti” település. Nem zsákfalu, ha nem is főútvonalon, de elég forgalmas közlekedési úton van. (Volt alkalmuk, ha nem is nagyon nagy, de érzékelhető nagyságrendű átmenő kamionforgalmat megtapasztalni.) Nem általános és súlyos mélyszegénységgel sújtott: a gazdaságról szóló rész arra utal, hogy ha nehézkesen is, többféle jövedelemforrást igénybe véve is, de valahogy mégis *megélnek* az itteniek. (Nem csak *eléldegélnek*, hanem *megélnek*; érezzük meg a nagy-nagy különbséget.) Nem látszanak túl nagy, ordító különbségek az emberek életlehetőségei között, legalábbis abban az értelemben nem, hogy –láthatóan, interjúkban elmondandóan – nincsenek „nábobok”, és talán nincsenek abszolút nyomorgók sem. Ha erősen korlátozott lehetőségek és keretek között is, nagyjából mindannyian „még megvannak valahogy”; idézem a beregdaróci anyag címének parafrázisát.

És akkor mi az *igen*?

Kicsi település (legfeljebb 400 körüli lakos, a szokásos megnevezés szerint *aprófalu*), és, ha nem is „istenhátamögötti”, azért eléggé kiesik az országos fejlődés (ha és amikor és amennyiben van ilyen...) fő áramából. A beregi térség egészében is depressziós jellegű, azon belül ez az aprófalu minden szempontból igazán jelentéktelen. Nemigen kell törődni vele, nem is törődnek. (Ámbár ha „senkit sem hagyunk az út szélén”, akkor falvakat se kellene...) Így nem is érik igazán komolyabb külső hatások.

Az a negatívum is ide tartozik, hogy a 2001-es árvíz, ami sok környékbeni települést nagyon megpocsékolt (ld. csak a Gulácsról az előző tanulmányban írottakat), ezt a falut nem nagyon sújtotta. A falu, nagyrészt saját erővel, megvédte magát, ide nem jött be a víz. Ez persze jó. De az már kevésbé, hogy jónéhány környékbeli falu (ld. ehhez is Gulács példáját) az árvíz után szinte teljesen *újjaépült*. Ebből a sajátos „fejlődésből” Márokpapi teljesen kimaradt. Itt nem vitte el a víz a házakat, nem kellett romokat dózerolni, újakat építeni, megmaradt, ami volt. Talán éppen ezért (is) lehet „céltelepülése” az „ukránoknak” (jóval inkább, mint pl. a határhoz egyébként közelebbi Gulács), mert itt nem dőltek össze, csak lakatlanná váltak (ld. népesség-fogyás) a régi házak, maradt mit eladni.

Ám épp a falu kicsisége, relatív magára hagyatottsága, fizikális „megmaradottsága” (ld. árvíz) okán mintha több maradt volna meg a hagyományos falusi viszonyrendből, mint másutt. Persze itt is megtörténik az archaikus típusú közösségi hálók megbomlása, töredezetté, szerkezet nélkülivé alakul a helyi társadalom, de mintha a hagyomá-

nyoknak még nagyobb ereje volna itt. Furcsa (már megint egy furcsaság...) de szerintem jó mutatója (szép szociológiai terminussal *indikátora*) ennek a kutya-ügy. Hogyan gondolom ezt? Hát így:

Említettem a Bevezetésben a kutyaugatás hiányát, mondtam, hogy erre még vissza kell térni. Lehet talán, hogy ez ügyben is arról van szó, mint több másban is. Hogy ugyanis *él még a hagyomány*, de már nem az igazi, már csak félig-meddig kiüresedett forma. *Kell* legyen, a hagyomány szerint *kell legyen* kutya: már hogy nézne ki a porta kutya nélkül. Legyen hát, de ne legyen vele gond, ne ugrálja össze a kis kertecskét, ne kelljen csitítón kimenni miatta, ha nagyon ugat, szóval legyen, de ne legyen vele gond, hát kikötjük az udvar végébe. Van, mert a hagyomány előírja, hogy legyen, de mit kezdeni már nem tudunk vele. A „sötét ablakok” mögött a kertben hátul kikötött kutyák...

Mindent összevetve a tényekből, adatokból, véleményekből (utóbbiak is adatok valamiképpen!) építkező szociológus-szociográfus olyasmit kénytelen mondani, hogy *vegetáló, eléggé élettelen, belső fejlődési energiákkal alig rendelkező falu ez*. Talán – szerintem nem talán, biztos; de a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudom bizonyítani – az is hozzájárul ehhez, hogy a falunak nincsenek „saját” iskolás gyerekei. (A faluban nem működik általános iskola, láttuk, a Wesley-iskola csak középfokon képez.) Az itt lakó iskolás korúak – egyébként sincsenek nagyon sokan: az összesen 70 fő körüli 14 éven aluliaknak legfeljebb kétharmada, 40-45 gyerek – máshová járnak iskolába. Hiányoznak az *iskolai barátságok*, az iskola nyújtotta közös

élmények, azok az *emberi-társas kötődések*, közösségek és közösség-csírák, amelyek ebben az életkorban tipikusan az iskolában, az iskola révén alakulnak ki, és amelyek, kilépve a gyerek az iskoláskorból, a *falu-közösség* alkotóelemeivé válhatnak. Az iskola hiánya nem csak azt jelenti, hogy máshová kell utazni a tudásért, meg nem is csak azt, hogy kevesebb – tanárok híján – a helyben lévő szellemi potenciál, hanem a *közösségalkotó energiák* jelentős részének hiányát is. Nem pótolja ezt az itt lévő Wesley-iskola, hiszen, mint láttuk, tanulóinak legnagyobb része más településen él, semmiképpen sem tud részévé válni *ennek* a falunak a helyi társadalmának. Ezt mondja tehát a szociológus.

Ám az egy hetet a faluban töltő, utcáin csavargó, kocsmái jó beszélgetésekben részt vevő, a gazdag néprajzi magán-gyűjteményben (amely egy megszállott ember csodás munkája) gyönyörködő magán-ember (vagy egyszerűen csak ember...), úgy *érzi*, mert a társadalom-megismerésben a *tudásnak* óriási szerepe van, de a „társadalom-megélésben” az *érzésnek* is meg kell hagyni-adni a maga helyét, szóval az ember úgy *érzi*, hogy *szerethető falu ez*. (Ezt nem lehet érvekkel indokolni, valahogy bizonyítani; az érzés már csak ilyen.) Kár lenne érte. Jó lenne, ha megmaradna, és jó lenne, ha ilyen szerethetőnek maradna meg.

Szóval „sötétek az ablakok”? *Most* igen. Hiszen sok a használatlan ház („ukránok”), sok az idős, sokszor egyedülálló ember, aki este már nem gyújt lámpát (és a „nem gyújt lámpát” akár sok mindent magába foglaló metaforának is felfogható). De talán nem végleges ez

a mai állapot. Talán világosodhatnak még az ablakok. Ez azonban, tudjuk, nem a falun, nem az ott élő embereken múlik. Ország dolgába ütközünk megint...

OROSHÁZA

Wesley iskola

2017

Orosházáról – környezettanos szemmel

Az *utak állapota* a település központi részein jónak mondható, a centrumtól távolodva azonban kevésbé karbantartott, több helyen repedezett a beton. A külső területeken néhol látható, hogy az út egyenletesebbé tételére –feltételezhetően a helyi lakosok– építési törmelékkel töltötték fel a földúton keletkezett kátyúkat, bár ez nem általános jelenség.

A közlekedésből származó *levegőszennyezés*, látogatásunk idején, nyáron nem volt számottevően érezhető (legalábbis a fővárosi közlekedéssel és forgalommal összevetve), azonban az őszi-téli időszakban a levegő szennyezettsége kedvezőtlen tendenciát mutat. A térségben jelentős az ipari tevékenység, amely hozzájárulhat többek között a levegő porterheléséhez.

A város *zaj-és rezgésterhelését* elsősorban a közlekedésből származó források okozzák. Nagy forgalmú főút már nem halad át a településen, azonban néhány oktatási intézmény forgalmas utak mellett található. Nem vizsgáltuk, de fölmerült a kérdés, hogy ez a gyermekek és diákok számára milyen konkrét zajterhelést jelenthet (az esetlegesen kialakuló hátrányos következményeivel együtt).

A *csatornahálózat*nak a csapadék és az esetlegesen kialakuló belvíz elvezetése jelent nagyobb terhelést. Az utak mentén, valamint a házak előtti *csapadékelvezető árkok*at a bejárt területeken általában tisztának találtuk, bár egyes részeken feltöltődtek, vagy az átereszek átjárhatósága nem volt megfelelő.

A térség elhelyezkedéséből és vízrajzából adódóan *árvízzel* nem veszélyeztetett, így az árvízvédelmi kérdéskör nem merült fel.

A településen található horgásztavak állapotával, helyi jelentőségével és védelmével kapcsolatban a hallgatók az egyik tógazdával készítettek rövid interjút.

A parkokban és az utakat szegélyező sávokban a *zöldfelületek* és *zöldterületek* gondozottak. Több helyen formára nyírt cserjéket látni, ezzel kapcsolatban a hallgatókkal megtárgyaltuk, hogy az „esztétikumon” túl milyen esetleges hátrányos hatásai lehetnek a növényre, mennyiben funkcionál környezeti tényezőként egy parkban, valamint milyen feladatokat generál ezek fenntartása. Úgy tapasztaltuk, hogy a budapesti viszonyokhoz képest több növényfaj megjelenik a köztereken és az utak mentén, s azok állapota is jobb, ami a gondozottság mellett feltehetően az alacsonyabb levegőszennyezettségnek is köszönhető.

Az *épített környezetről*, a bejárás során szintén alapvetően pozitív benyomásokat szereztünk. Elsősorban a frekvenciátalabb, központi tereken az emlékművek, köztéri szobrok és környékük gondozott volt, s a belvárosi területeken több helyi jelentőségű védett területet, illetve növényegységet is említettek a helyi lakosok, akikkel szót váltottunk.

A centrumból kifelé haladva is elég jó állapotú kertes házak jellemzőek, s a kertvárosi részen egy elit lakórész is található, gondozott kertekkel. Leromlott állapotú házakat elsősorban a település határában láttunk.

A *hulladékgazdálkodás* a településen megoldott. A centrumban, a frekvenciátalabb sétáló utcákban és parkokban leginkább az eldobott cigarettacsikkek és néhány palack kallódott az úton, de általában kevésbé volt szemetes a terület. Itt is megfigyelhető volt, hogy a központtól távolodva meg-megjelentek az utak mentén és a vízelvezető árkokban a sörösdobozok, palackok, s egyéb hulladékok. A településen *szelektív hulladékgyűjtés* működik, magunk is több szelektív hulladékgyűjtő szigetet láttunk a település bejárása során.

Az előzetes információk alapján több *illegális lerakóhely* is működött, amelyeket a közelmúltban felszámoltak. Ezekről a területekről több tonna hulladékot szállítottak el, ennek nyomait, pl. a hulladékok alatt kiégett, leromlott állapotú, vagy éppen regenerálódó növényállományt láttuk is. A terület mellett a Vidékfejlesztési Minisztérium által kihelyezett tábla hívja fel a figyelmet a legközelebbi legális lerakó helyére, azonban gyakorlatilag benőtte a nád, így alig észrevehető. A hallgatókkal egyetértettünk abban, hogy nagyobb gondot érdemes fordítani a figyelmeztető táblák és környékük karbantartására, különös tekintettel a láthatóságra, hiszen így a tábla nem tölti be a tervezett funkcióját.

Orosházán működik a *Rágyánszky arborétum*, amelynek fenntartása és működtetése napjainkban – a kapott információk alapján –

sok nehézséggel jár. A hallgatókkal terveztük megtekinteni, azonban csak kívülről tudtuk szemlélni, mert a néhány héttel korábbi jégeső és viharos időjárás okozta károk lassú helyreállítási munkálatai miatt még nem fogadtak látogatókat. A **viharkár** az egész térségben komoly károkat okozott, s a helyiek mindennapjaira is rányomta a bélyegét, ami a velük folytatott beszélgetésekből is kiderült. A vihar nyomait magunk is megfigyeltük a terület bejárása során, főleg a külvárosi részeken volt szembeötlő a megtépázott lombú fák látványa.

A viharkárról, valamint Orosháza leggyakoribb tűz-és katasztrofavédelmi feladatairól a hallgatók a helyi tűzoltó parancsnokságon érdeklődtek.

A táborok során igyekszünk a természeti és épített környezet vizsgálatán túl a térség kulturális értékeivel is foglalkozni, hiszen így a táj jellegzetességeinek megismerése mellett betekintést kaphatunk a település lakóinak környezetükhöz való történelmi viszonyáról is. Ezúttal a **Nagy Gyula Területi Múzeumba** látogattunk el. A helytörténeti bemutató mellett a térség agyagásvány-kincseinek köszönhetően kialakult téglagyártás és fazekasipar darabjait felsorakoztató kiállítást néztük meg.

A környezettan szak részéről a tábor összességében tapasztalatokban gazdagnak tekinthető, bár természetesen nem jártuk be az egész települést, s a rövidebb vizsgálati idő is kevesebb lehetőséget adott az egyes témákban való elmélyülésre.

Ennyit a városról. A továbbiakban az iskoláról gyűjtött információnkat szálazzuk egybe.

Az iskoláról – ahogyan a családok (szülők és gyerekek) látják

Úgy látom, a legjobb az lesz, ha – legalábbis az első lépésben – *interjúrészleteket* illeszték ide. (A teljes interjú-leírásokat ld. az 1. sz. Mellékletben.) Az interjúk anyagát *tematikusan* tekintettem át (ez voltaképpen egy egyszerűbb megvalósítású *kvalitatív szövegelemzés*), és ennek megfelelően gyűjtöttem ki az eredeti interjúkból a vonatkozó szövegrészeket. Természetesen nem volt található minden interjúban minden témához egyértelműen hozzárendelhető rész, és az is természetes, hogy egyes esetekben van az adott részhez tartalmilag nem, vagy nem szorosan kötődő megfogalmazás is. Az utóbbiakat a szöveg relatív egységének megőrzése érdekében, néha egyszerűen mondat-szerkezeti okból nem szűrhettem ki. (Például egy közbevetett mellékmondat, ami nem tartozik a tárgyhoz, de nélküle a mondat többi része nem érthető.) Az alábbiakban tehát *témánként rendszerezve* tekintjük át az interjú-részleteket.

Az első témakör az volt, hogy hogyan került a gyermek a Wesley-iskolába. Amiben természetesen benne van sok esetben a megelőző „iskolai pályafutás” is, mint az ide kerülés *motivációja*, valamint gyakran találhatók értékelő megjegyzések is. A kérdést (mindig *dőlt betűvel*) csak akkor szerepeltetem, ha a válasz értelmezéséhez szükséges. Megjegyzendő még, hogy a szövegek egy része az interjúban elhangzottak szó szerinti lejegyzése (erre mindenekelőtt az egyes szám első személyű megfogalmazás utal), míg más része az interjút készítő leírása. (A szöveg után zárójelben lévő számok az 1. sz. Mel-

lékletben „A családokkal készült interjúk leírásai” című részben szereplő interjú-sorszámok.)

A szövegek tehát:

Miért választották a Wesley iskolát Dávidnak?

Mert rosszul viselkedtek vele a 3. számú Vörösmarty iskolában. De nem volt papírunk, nem tudtunk neki iskolát találni.

Mi volt a baj?

Szekálták, bántották, csúfolták, azért mert cigányok vagyunk. Sok idő volt mire megszereztük Csabán a tudáspapírt. A 6. osztály végére meglett a papír és jöttünk ide, mert az akkori igazgatónő mondta, hogy jöhetünk. Amikor idejöttünk május körül rendesek voltak a tanárok és a gyerekek sem piszkálták.

Kezdetben az alsó osztályokat, meg az 5. osztályt a József Attila Általános iskolában járta. Ebben az iskolában a gyereket semmibe vették, és súlyosan elhanyagolták. Nem tanították meg írni, olvasni, számolni se, mivel hallás sérültként nehezebben ment a tanulás, beültették hátra, és nem foglalkoztak vele mondván, nincs idejük és neki úgyis mindegy, úgy se fog az kelleni neki. Ezen kívül ebben az iskolában folyton csúfolták, kéken zölden jött haza, mert megverték a társai. Ez az állandó megaláztatás, pszichés és fizikai terror hatására a gyerek dadogni kezdett. Ezért átírtuk ide. (2.sz.)

Ákos 3 hónaposan epilepsziás lett, jelenleg 11 éve tünetmentes az epilepsziától, majd az epilepszia szövődményeként ADHD-t diagnosztizáltak nála. 3 iskolába járt mire kijárta a nyolcat. 7.

osztályban került a Wesleybe, korábban az evangélikusba járt, ott volt, hogy megkergette a gyereket a tanár, de előfordult az is hogy vagy a szülőt hívták az iskolába érkezést követő 4-5 óra múlva, vagy a szintén ide járó nővérét többször is óráról rángatták ki, hogy kezdjen valamit az öccsével. Most a 9.-et kezdi a 9e, azaz az előkészítőbe járt. Ma már képes saját magát kontrollálni. Nagyon szeret ide járni, szereti a számítástechnikát (3. sz.)

Zoli kis gyermekként kapott oltást H1N1 ellen, addig ő „normális volt” mint minden kis gyerek. Ez után kezdődtek a gondok. 2.-ban már másik iskolába került Békéscsabán, előtte a másik suliba inkább csak visszafelé fejlődött, a végén már azt se mondta, amit addig tudott. (Onnan hozták át ide.) Itt 2 hónap alatt beszélt a gyerek. (4. sz.)

Máté iskolái. Már óvoda előtt érzékelték rendellenességeket, mindig nagyon kellett rá vigyázni, később tanult meg járni, beszélni, előbb rajzolt, mint beszélt. A helyi óvodában a szülők ellenük fordultak, 4 éves korától Orosházán speciális óvodába járt, majd az óvoda bezárt, a városi óvodába helyezték nagy létszámú vegyes csoportba. Onnan az Eötvös téri iskolába írták, ahol mindenfélét ígértek a szülőknek, csak sajnos semmi fejlesztés nem valósult meg. (pl. 4 órakor kirakták a gyerekeket az iskola elé, akkor is, ha nem volt ott a szülő. 3 féle óvodába járt. Az Eötvös téri iskolából még az első osztályban Pusztaföldvára (ott laknak) írták át, ott fejezte be az elsőt. A

szülő kérésére megismételte az első osztályt. Második osztálytól járt Orosházára a Wesley iskolába, ott fejezte be a nyolcadik osztályt. Összesen 8 féle csoportba járt eddig, soha nem tudott egy fejlődésen keresztül menni. Olvasni még mindig nem tud, mindent hallás után tanul meg. Az édesanya szerint a hang elválasztásokat nem tudja megtanulni, most jutott el a fiú odáig, hogy elszántan akar olvasni tanulni, elhatározta, hogy idén nyáron megtanul. (6. sz.)

Józsika negyedik osztályos volt a Wesley iskolában. Pusztaföldváron volt óvodás, onnan küldték el szakértői bizottsághoz az iskola érettségi vizsgálat alapján. A diagnózis akkor mozgáskoordináció zavara, és tanulási nehézség volt. A földvári iskolában nem tudták vállalni. Az első osztályt (egy másik iskolában) háromszor járta, az első évet azért, mert az asztma miatt sokat hiányzott. Ez után hozták át ide. (7. sz.)

Ádámot először a Székácsba írtattuk, de nem szeretett ott.

Miért került el a Székácsból Ádám?

Mert volt egy konfliktus. (Az osztályfőnök bántotta Ádámot, de erről nem szívesen beszél az édesanya.) Emiatt volt Ádám három hétig Gyulán a pszichiátrián. Gyógyszereket kapott utána még nagyon sokáig. Itt azt mondták, hogy erős depresszió volt. Sokáig nem is járhatott Ádám iskolába, sok mindenből kimaradt. De itt a Wesley iskolában be tudta pótolni a hiányzásait is. (9. sz.)

(Az interjú alanyai) 8 tagú család, 3 gyermek jár a Wesley iskolába. Viktor első éves volt a szakiskolában, van még egy 9. osztályos fiú, és a harmadik kislány másodikos. Mindegyik gyerek normál iskolában kezdett, majd különböző életkorokban (egyiküket 5. osztályban) helyezte el a bizottság a Wesleybe. (10. sz.,.)

Zsolti most járta másodszor az elsőt, mert sérültsége (autisztikus, hiperaktív, születési agyvérzés, izommerevedés...) miatt nem tud megtanulni írni, viszont mindent megjegyez. Így nyert versmondó versenyt. A felülvizsgálatát kérve sikerült olyan minősítést kapnia, mely lehetővé tette, hogy a másodikban itt folytathassa a tanulmányait. (12. sz.)

Laci közepes termetű, vékony, szőke legény, aki most végezte a 7. osztályt (autisztikus, testileg maradandó sérüléssel...). Az anyukája tapasztalata alapján a körzetes integrált iskolában, ahová járt, nem kapott kellő figyelmet és fejlesztést („ülj be a hátsó sorba és maradj csendben”), így kijárta, hogy felső tagozatosként átvegyék a gyermeket a Wesley iskola szárnyai alá. A tanárok segítségével fél év alatt behozta a hátrányát és most már közepes tanuló lett belőle. (12. sz.)

Az eddig bemutatott interjúk mindegyike arról szól, hogy *kudarcos „előélet” után* kerültek a gyerekek a Wesley iskolába. Eléggé egyértelműen visszaigazolja azt a szakmában közismert tényt, hogy a *szűrés*, ami az iskolaérettségi vizsgálatok egyik alapvető feladata lenne, nagyon rosszul működik. Lehet, hogy *„kiszűri”* az iskolára éretlen

gyerekeket, de láthatóan nem alkalmas arra, hogy a bármilyen (mentális) problémával küzdőket a nekik megfelelő helyre irányítsa. A szülők, nem lévén szakemberek, valamint nem ismervén a lehetőségeket sem, elküldik gyermeküket a „normál” iskolába, ahol viszont nem tudnak mit kezdeni velük.

És itt nem csak arról van szó, hogy egyes helyeken (ld interjúk) kifejezetten kirekesztőleg bánnak velük. Legalább ilyen problémának látszik, hogy adott körülmények között (nagy osztálylétszám, szükséges felszerelések hiánya, fejlesztő szakemberek hiánya) legfeljebb a „passzív jóindulat” működhet. („ülj be a hátsó sorba és maradj csendben”) Ha csöndben marad, nem zavarja a többit, akkor eltűnjük; igaz, hogy nem tanul meg semmit, de legalább nincs vele baj. Az már nem vetődik fel, hogy ez az „elbánás” a *tanuláshoz való jogot* sérti meg.

A „kudarcos előélet” természetesen a Wesley iskola munkájában is komoly nehézségeket okoz. Egyrészt azzal, hogy az addig megélt kudarcok miatt (is) mentálisan sérült gyerekeket kell első lépésben mentálisan „helyretenni”. Másrészt azzal, hogy igen gyakran kell súlyos elmaradásokat valamiképpen bepótolni. Az egyébként is nehéz munkát (sérült, vagy bármilyen szempontból korlátozott gyerekeket tanítani mindig nehezebb) további problémákkal súlyosbítja.

Szerencsére találtunk olyan eseteket is (összesen kettőt...), amikor eleve megfelelő módon ide irányították a gyereket:

Zsuzsi elsőtől kezdve jár az iskolába, de az anya nem tudta megmondani, hogy mi volt az oka, amiért ide irányították őket.

Annyi biztos, hogy voltak Békéscsabán felmérésen még a kislány óvodás korában. (11. sz.)

Törpe növés és a hat lábujj mellett, közép súlyos értelmi fogyatékos. Óvoda előtt, Szegedre, a Dévényi féle korai fejlesztésre járt. Az óvodát a Wesleyben kezdte, majd iskola is itt. Jelenleg 10 éves, V. osztályt kezdi. (13. sz.)

A második nagy témakör, amiről interjúrészleteket gyűjtöttünk ki, azt a címet viselhetné, hogy: „a gyerek a családban”. Úgy véltem, mielőtt azt néznénk, hogy milyen véleménnyel vannak a megkérdezettek az iskoláról, érdemes megnézni, milyen (részben fizikális és mentális) környezetből érkeznek a gyerekek. Elég bizonytalanok persze ezek az információk. Egyik részük a szülők elmondásából származik, másik részük az interjú készítőjének megfigyelése. Az első esetben értelemszerűen jelen lehet a szépítés igénye (a szülő természetes módon kívánja jó fényben feltüntetni magát), a második esetben meg a megítélés szubjektivitása (mennyire tudja a megfigyelő – az interjú készítője – viszonylag objektíven látni-láttatni helyzetet). Ezekkel a bizonytalanságokkal együtt is érdemes néhány jellegzetes megfogalmazást idézni.

(Alex) A gyermek halmozott enyhe fogyatékkal élő, hallás és beszédzavarral. Az anyuka elmondta, hogy ő is az intézménybe járt, így gyermeke fül problémája nem jelentett számára lelki terhet, ahogy fogalmazott „persze ez természetes, hogy Alexkát másképpen kell, de semmi, ez nem téma, megmutatjuk neki és ő meg csinálja, mint a többi.” Alexet édesanyja a beíra-

tás előtt felkészítette az iskolai életre, mivel ő is ide járt, elmondta fiának, hogy itt lesznek olyan osztálytársai, aki más fogyatékkal élnek. Értelmi, vagy mozgás korlátozottak, őket nem szabad csúfolni, ha tud, segítsen nekik, és védje meg őket, ha csúfolnák őket, vagy ha valamiben ügyesebb, étkezés, kézmosás, segítsen nekik.” (2.sz.)

(Ákos) Anyuka elmondása alapján Ákos problémái miatt ő Szegedre rohángált a kisfiúval és így háttérbe szorult a lány, aki most munkát keres, mert két szakmája is lett, turizmus menedzsment és logisztikus. Anyuka úgy érzi, hogy Ákos betegsége miatt ketté szakadt a család Ő, a nagymama, és Ákos egyik rész, és Apuka és a lánya külön. Úgy érzi, apuka háttérbe vonult a probléma elől, valószínűleg azért, mert nem tudta mit kezdjen a megváltozott helyzettel. Anyuka elmondása alapján „ők nem a jól működő család, hanem az elviseljük egymást család”. (3. sz.)

(Anita) enyhén értelmileg sérült, mozgásában akadályozott, nehezen koordinálja mozgását, esik- kel, akaratlagos mozgása erős. Vákuum segítségével jött a világra, epilepsziás. Két éves, mikor alkohol beteg édesapja meghal. Anya elveszíti lába alól a talajt, a gyereket, a házat elhanyagolja. Fél napra egyedül hagyja, patkányok társaságában, enni Anita nem kap. Így Szekszárdra kerül nevelőotthonba, Anita nem eszik, kiszárad, kórház, majd Gyöngyöspata, nevelőszülő, akitől újra csak nem fogad el ennivalót, újabb kórház, és végül a mostani nevelő-

anyánál köt ki.(5. sz.)

(Máté) A fiú megjelenése: beszélgetés közben a fiú megérkezett közénk. A hétköznapi életről folyó beszélgetés közben akadozott, nehezen ment a kommunikáció. Ugyanakkor mikor a „saját világára” tért rá – mindarra, amit a számítógépen saját magának kikutat, és a fantáziájával kiegészít – nem volt észlelhető a fogyatékosága. (6. sz.)

(Róbert) Kettesben él az édesanyjával 13 éve. Akkor vált el az édesanyja, az édesapának van új családja, akikkel Németszágon él. A fiával akkor találkozik, ha itthon vannak Kaszaperen, de akkor is csak egy nap, napközben van velük.

A fiú nagyon ragaszkodik az édesanyjához, nem alszik nélküle sehol. Úgy tűnt, hogy az anya teljes mértékben el tudja fogadni a fiát. Kicsi korától kezdve mindent megtett érte, hogy kivizsgálják, illetve folyamatosan keresett neki fejlesztőfoglalkozásokat (torna, úszás, stb.). Első alkalommal 4 éves korában vizsgálták Gyulán, gyermekpszichiátrián. („befeküdtünk kivizsgálásra”) Az anyuka első észlelése a fiú másságával kapcsolatban az volt, hogy mindig szaladt, mindig futni kellett utána. Az első diagnózisa Gyulán hiperaktivitás volt. Jelenleg minden kiesik a kezéből, de szívesen elpakol maga után, illetve van egy kényszeres tevékenysége, mindig mossza a kezét. Eddig mindig mindent az édesanyjával csinált, új dolog, hogy most kb. két hete elmegy egyedül a boltba. Nyakában a kis táskája, benne a pénz, amit vásárolni kell kis cédulán felírva.

Az anyuka húga a bolt mellett lakik, ilyenkor oda is belátogat.

(7.sz.)

(Ádám) A fiúkat szeretetteljes, gondoskodó légkör veszi körül. (9. sz.)

Igazából minden szituáció teljesen más; nyilván, hiszen a problémák is, meg a családi helyzetek is különbözőek. De azért néhány figyelemre méltó, esetenként rokon vonás egyikből-másikból kiemelhető.

Alex és Róbert esetében közös a *teljes elfogadás*. A szülő hamar felfigyel arra, hogy gyermekével valami baj van, legalábbis abban az értelemben, hogy másként viselkedik, mint a többiek. Nem *tragédiaként* éli meg ezt, hanem *(vállalt) feladatként*. Keresi a szakembert, a megfelelő ellátást, és eközben úgy alakítja ki mindennapi életét, hogy *beleilleszti* a gyermekkel való (más gyerekektől eltérő szükségleteinek megfelelő) törődést. A leírásból is, de – itt hivatkoznom kell egy másik fontos információs forrásra: a táborban minden esti programként ott lévő napi „élménybeszámolókbán” elhangzottakra – az interjút készítők benyomásaiból is az látszik, hogy a szülők ezt nem *áldozatként*, hanem az élet *természetes velejárójaként* élik meg. Ez nyilván hozzájárul a gyerek fejlődéséhez, amit azután örömmel nyugtáznak. („Eddig mindig mindent az édesanyával csinált, új dolog, hogy most kb. két hete elmegy egyedül a boltba.”)

Máté esete kicsit más. Igaz, az *elfogadás* nála is megvan; ezt részben az interjú más részei, részben az interjú készítő megfigyelése

(ami szintén az esti beszélgetésen hangzott el) egyértelműen alátámasztják. Nála azonban jelen van (még? remélhetőleg csak még) egy sajátos kommunikációs zavar. (Figyelem-fókuszálás: csak az őt érdeklő dologról kommunikál folyamatosan.) Ezt, bár már bőven tinédzserkorú, az elfogadó családi légkörnek sem sikerült oldani.

Anita dolga „egyszerű”: látványosan mutatja a rossz családi helyzet (alkoholizmusban meghalt apa, ennek hatására összeomló és gyermekét elhanyagoló anya) nagyon súlyos, igen nehezen korrigálható következményeit.

És van olyan esetünk is (Ákos), amely pontosan (elszomorító pontossággal) mutatja meg, mi történik akkor, ha az *elfogadás nem teljes*. Itt: az apa nem tud mit kezdeni fia problémájával; bizonyára nem (nem csak, nem egészében) az ő hibájából. Hiszen „egészséges” lányával teljesen jó a kapcsolata. Nem tud mit kezdeni a fiával, mert *nem kap segítséget* abban, hogy mit és hogyan kellene és lehetne tennie. A bármilyen szempontból *más* gyerekek szüleinek felkészítése, segítése eme másság kezelésére, úgy tűnik nekem, teljesen megoldatlan. Ez azután családi problémákhoz vezet; itt konkrétan a család sajátos „kettészakadásához”. („Az anya, a nagymama és Ákos egyik rész, és Apuka és a lánya külön. Anyuka megfogalmazásában: ’ők nem a jól működő család, hanem az elviseljük egymást család’.”)

Mindenestre jó, hogy lehetséges volt olyan egyszerű és egyértelmű megfigyelést is tenni, mint Ádám családjánál. („A fiúkat szeretetteljes, gondoskodó légkör veszi körül.”)

Harmadik, és bizonynal legfontosabb (az idei tábor szakmai célkitűzései szempontjából mindenképp legfontosabb) témakörünk: a szülők (és részben a gyerekek) véleménye az iskoláról, tanárokról. Nézzük az e témakörhöz tartozó interjú-részleteket!

Először két hosszabb idézet:

Mi tetszik legjobban ebben az iskolában?

Az, hogy mindenhová viszik őket. Dávidnak nagyon tetszett a vasgolyó dobálás is. Ebből kapott csillogó érmet. Azt hiszem, hogy az az első helyezett.

Kell a kirándulásokért valamit fizetniük?

Nem, nem kell soha. Járnak a könyvtárba is, azt is szeretik a fiúk. Járnak Gyopárosra is fürödni, azt is szereti. Nem is bír-nánk pénzileg ha kellene fizetni. A fiúknak sincs semmi bajuk, nagyon szeretnek odajárni. Itt többet foglalkoznak a gyerekekkel, nem csak azért, mert beteg, hanem azért is, mert embersége-sek. (1. sz.)

Mi a különbség a két iskola között? (Utalás az interjúban ko-rábban elhangzottakra, arra, hogy másik iskolából kellett ide hozni a gyereket.)

Nekem ez az iskola nagyon tetszik. Attilánál is úgy volt és most Ádámnál is, hogy mindenki, aki az iskolában dolgozik név szerint, probléma szerint ismer minden gyereket, ezért na-gyon jó a légkör. Még az udvaron, szünetekben is állandó felü-gyelettel vannak a gyerekek. Itt a Wesleyben mindig vannak velük tanárok. Nagyon jó a közösség.

Melyik közösségre gondol?

A tanárok közöttire gondolok. Jól megértik egymást a tanárok. Amikor Tündike néni volt az igazgató sokszor beszélgetett velünk szülőkkel. Ez az igazgató néni is kedves, de picit más a légkör. De nagyon szeretem őt is. Sokkal személyesebb ez az iskola, valóban a gyerekek vannak a központban, mindenki mindig figyel rájuk.

Milyen most a légkör az iskolában?

Mióta a Wesley átvette azóta sokkal jobb, többet mennek kirándulni, utazni, akár egy, akár több napos kirándulásról van szó. A tanárok és az igazgató nő nagyon segítőkész, viszik őket sok helyre.

Ádám neked mi volt a legérdekesebb kirándulás az iskolával?

Nekem Hejce tetszett a legjobban. 5 napig ott voltunk. Én még soha nem nyaraltam. Voltunk a Borsó hegyen is, ott zuhant le a repülőgép sok utassal.

Milyen programok voltak? Volt-e másik iskolából tanár veletek?

Nem, nem volt, mi mentünk innen majdnem tele busszal. Ugyanazokkal a tanárokkal, akikkel év közben voltunk. De valahogy más volt minden. Nagyon szeretnék oda visszamenni. Sokszor eszembe jutnak az ott eltöltött napok.

Mi tetszett neked még?

Hát Budapesten, az Állatkert. Csodálatos volt, mert nagyon szeretem az állatokat. Van egy macskám, egy pici kutyám és egy ugató papagájom.

Ádám hol voltatok még?

Járunk Gyopárosra rendszeresen úszni, de sokszor korán kell felkelni, de azért szeretem. Amikor átrakták az úszást szerda délutánra az már sokkal jobb volt, ilyenkor déltől négyig ott vagyunk. Amikor Zita néni volt velünk azt szerettem a legjobban. Ő nagyon jó tanár, mindenki nagyon szereti. Egyszer a könyvtárba is eljutunk, de az iskolában is van, inkább oda megyünk le.

(Anya) Nehéz volt Ádámnak megszokni azt, hogy járnak ide beteg gyerekek. Ezt sokszor mondta még az elején. Úgy vettem észre, hogy a betegekkel sokkal többet foglalkoznak a tanárok ami nagyon jó, mert így Ők sem maradnak le a tanulással. A tanárnő úgy mutatja meg nekik a tanulni valót, hogy még ő is megértse és ez nagyon jó. (9. sz.)

Több mindenről szól ez a két interjú-részlet. Nagyon fontosnak látszik, a szülők és a megszólaló gyerek (Ádám) szerint is *a rendszeres iskolán kívüli programok* szervezése. Ezeknek, úgy vélem (és ezt a megfogalmazások és az esti beszélgetéseken elhangzott interjúóri beszámolók is alátámasztják), többszörös haszna, jelentősége van. Első fokon nyilvánvaló haszon a gyerekek világgépének, világhoz való viszonyának *tágulása*. Ne feledjük, jórészt szociálisan is hátrányos helyzetben lévő (mondjuk ki egyszerűen: szegény) gyerekekről van

szó, akiknek egyébként esélye sincs az iskola által felkínált élmények átélésére. (Pl. Állatkert, Hejce, Gyopáros strand.) Ugyancsak fontos áttételes haszon a *más közegekben való jelenlét* meg tapasztalása. Ezeknek a gyerekeknek a jelentős része valamilyen szempontból és valamilyen fokon *más*, mint a többiek, az átlag. Mint az első témakörnél (iskolába kerülés) láttuk, igen sokan közülük éltek meg előző „iskolai pályafutásukban” (alappal gondolom, nem csak az iskolában...) megkülönböztetést, kirekesztést. Amikor ezeken a külső programokon kikerülnek az iskola védett közegéből, megélhetik – már csak azért is, mert a kísérő pedagógusok nyilván elősegítik ezt – az „átlagosokkal” való *együttlétet*, ami későbbi életük élésében biztosan segít.

Még ezekhez a programokhoz tartozik az is (és erről más interjúban is többször szó esik), hogy a részvételt az iskola *anyagilag* is lehetővé teszi. A legtöbb gyereknek (hátrányos helyzetűek!) még akkor sem volna lehetősége ilyen programokon részvételre, ha az iskola megszervezné, de a költségeket a családoknak kellene állni. (Tudjuk, hogy több „normál” iskola is szervez hasonló programokat, de saját-költségen. Van róla – személyes tapasztalatú – információm, hogy nem ritkán fordul elő, hogy az osztály néhány tagja nem tud részt venni ezeken, anyagi okból; nyilván a közösségen belül is feszültségek forrása ez.)

Fontos elemnek tartom a *légkörre, hangulatra* vonatkozó megjegyzéseket. Érdekes, hogy felfigyelnek a *belső légkörre* is. („Nagyon jó a közösség. *Melyik közösségre gondol?* A tanárok közöttire gondolok. Jól megértik egymást a tanárok.”) És természetesen értékelik a

megfelelő bánásmódot, mégpedig nem csak a saját gyerekükkel kapcsolatosan: „Itt többet foglalkoznak a gyerekekkel, nem csak azért, mert beteg, hanem azért is, mert emberségesek.” „Úgy vettem észre, hogy a betegekkel sokkal többet foglalkoznak a tanárok ami nagyon jó, mert így Ők sem maradnak le a tanulással.” És persze értékelik a *személyes törődést*: „...aki az iskolában dolgozik név szerint, probléma szerint ismer minden gyereket, Ezért nagyon jó a légkör.”

A többi interjú-részlet inkább csak általános jóérzést, elégedettséget fogalmaz meg, ámbar eközben még néhány nem elhanyagolható motívum is előkerül. Az interjú-részletek tehát:

Itt már az első nap jól érezte magát. Az 5. osztályt újra kellett járnia, hogy felzárkóztassák. Anyuka elmondása alapján 2 év alatt 5-6. osztályba felzárkóztatták megtanították. (2. sz.)

Anyuka elmondta, hogy amikor ő ide járt és még a városé volt az intézmény nem volt olyan jó, mint most. Most többet ad, jobban odafigyel a gyerekre, kedvesek, közvetlenek a tanárok, lehet velük beszélni, nem lekezelőek. Többet kaptak az intézménytől, mint amit vártak, (2.sz.)

Anyuka elmondta, hogy itt mindent meg lehet beszélni a tanárokkal. Sokkal elfogadóbbak mint a másik helyen. (4.sz.)

Iskola: végig ugyanabba az iskolába járt, elsőbe még a W. elődjébe. Szereti az iskolát, szívesen jár. Matekból fel van mentve, ugyanakkor írni, olvasni nagyon tud. (6.sz.)

Szereti az iskolát, kedvenc tárgya a matek. Terveik szerint, ha itt befejezi a nyolcadik osztályt, Csabára szeretne menni szakmát tanulni. (7. sz.)

8 tagú család, 3 gyermek jár a Wesley iskolába. Viktor első éves a szakiskolában, van még egy 9. osztályos fiú, és a harmadik kislány másodikos. Mindegyik gyerek normál iskolában kezdett, majd különböző életkorokban (egyiküket 5. osztályban helyezte el a bizottság a Wesleybe. (10. sz.) kerültek speciálisabb intézménybe.

Nagyon élénk cigányfiúcska, folyamatosan beszél, kontaktust teremt mindennel és mindenkivel. Elmondása szerint nagyon szeret az iskolába járni, sok barátja van, és „sok tanár nénibe szerelmes”. (12. sz.)

Csaba jól érzi magát az iskolában, kicsi termete miatt szeretik. Ha elfárad nehezen kezelhető, agresszív és verekszik. (13. sz.)

Új motívum a *felzárkóztatás*. (Ld. e részben elsőként idézett interjú részlet.) Szó esik erről más interjúkban is. Bizonyos értelemben természetes ez, hiszen ha visszagondolunk a megelőző „iskolai pályafutásokra”, azok eléggé nyilvánvalóan tanulmányi elmaradásokat is okoztak. Az iskola tehát nem tehet mást, mint megkísérli pótolni az elmaradtakat. De a *hogyan* nagyon nem mindegy. Lehet ridegen, csak a követelményeket megfogalmazva, de lehet egészen másként is: „...jobban oda figyel a gyerekekre, kedvesek, közvetlenek a tanárok, lehet velük beszélni, nem lekezelőek.” Több interjú lapján is úgy látszik, hogy ebben az iskolában ez az utóbbi hozzáállás a tipikus.

Az iskola légkörére, a gyerekekhez való hozzáállásra nagyon jellemzőnek tartom – megemlítem itt is, részletesebben a negyedik témakörben mutatom be – azt is, hogy elég sokan az ebben az iskolában szervezett szakosító képzésben akarják folytatni tanulmányaikat; esetenként a szakmától is függetlenül, a lényeg csak magának az iskolának megtartása.

Akad azonban – igaz, csak ez az egyetlen egy – negatív értékelés is:

(A kislány) általánostól a mai napig a Wesleybe jár. Csúfolják a gyerekek, és bántják. Saját mese világba menekül, s ez irritálja a felnőtteket. Anitának rettentő ügyetlen a keze, de figyelmeztetést kap, mert nincsenek megfelelő állapotban a füzetei, hisz keze mozgását nem uralja, így valóban gyűröttek a füzetei. A felülvizsgálat felmentést ad írás és testnevelés osztályzás alól. De ez nem akadályozza meg a pedagógust, hogy minden nap ne mondja el Anitának, megbuktatlak, ha nem tanulsz meg írni. Anya be: kérem szépen a felülvizsgálat szerint nem kap osztályzatot Anita írásból. Tanár: nem szoktam elolvasni az felülvizsgálat eredményét. Az állandó félelem az egyes írásjegytől meghozza az eredményt, és idegösszeropival pszichiátria. újabb gyógyszer, Atarax a három epilepszia gyógyszer mellé. (5. sz.)

Valóban súlyosan negatív vélemény, elég súlyos helyzetet jelez. Az utolsó mondat (pszichiátriai kezelés) azonban azt a gyanút kelti fel bennem – lehet, hogy nagyon nincs igazam; ez már szakmai

kompetenciámat messze meghaladó kérdés – hogy talán van olyan súlyos pszichikus állapot, amikor már az *iskola* nem tud segíteni, aminek kezelése már meghaladja egy *oktatási intézmény* (mert azért mégiscsak ilyen intézmény a Wesley-iskola is) *kompetenciáját*. Ahol már egészen másféle ellátásra volna a gyerekeknek szüksége. Ez azonban egészen más kérdés, térjünk most vissza interjúinkhoz.

A negyedik témakörbe azokat az interjú-részleteket soroltam, amelyekben valamiképpen a *jövőről* van szó. Továbbtanulási tervekről, vágyakról, általánosabb jövőképről.

Most megy majd a Mezgébe (többször is említődik; egy szakmunkásképző intézmény) festőszakra. Felvették. Jó lesz az neki. (1. sz.)

Ezért bár Alex idén sikeresen elballagott, még idén újból itt kezdi meg a 9. osztályt. A szülők nem gondolkoztak másban, mert ezt tartják ők is, és a gyerek is biztonságosnak, itt ismerik a tanárok, hogy a gyerek mire képes, hogy tudják őt motiválni, és Alex is ismeri őket, nem kell félni az új környezet, és az új tanárok befogadásától, elfogadásától. (2.sz.)

Máté – most fejezte be a Wesley iskolát, Békéscsabára megy tovább – Trefort Szakképzési Centrum számítógép „szerelői” karbantartói szakiskolába (6.sz.)

Az anya 8 éve minden nap viszi-hozza a fiát Orosházára az iskolába, jelenleg marad a fiú fejlesztő 9. osztályban. Valószínűleg nem fog tudni tovább tanulni, le fogják százalékolni. (6.sz.)

A gyerek itt fog maradni majd a szakképzésben.

Melyik szakmát választotta Ádám?

Azt nem tudom, nem az volt a fontos, hanem az, hogy ott maradjon. Ha jól emlékszem takarító és valami családos szakmák vannak. Takarítónak nem akart menni, de majd talán beindul valami más is és akkor még tovább marad ott. (7. sz.)

A nyolcadik osztály végeztével a helyi szakképző iskolában, „konyhai kisegítő”-ként fog tovább tanulni. Az egyetlen dolog, ami igazán érdekli az az állatok. Lovász szeretett volna lenni, de a féltő anyai szavak a már említett irányba terelték. (11. sz.)

Nem tudják, hogy az általános iskola elvégzése után milyen lehetőségei lesznek, a továbblépésre. Pontos diagnózis a mai napig nincs, így a perspektíva bizonytalan. A szakértői felülvizsgálat folyamatos, de mivel a mai napig nincs diagnózis, célirányos fejlesztési program sincs. (13. sz.)

Azt már említettem az előző témakör kapcsán, hogy elég sokan tervezik ebben az iskolában folytatni a tanulmányokat. Jellemző megfogalmazás a *miértről*: „...ezt tartják ők is, és a gyerek is biztonságosnak, itt ismerik a tanárok,...” A *biztonságos és elfogadó* környezet igénye, ami *ezeknél* a gyerekeknél kulcsfontosságú. És azt tartom – az iskolára tekintve immár –, hogy a szülők (és a gyerekek is) ezt *ebben* az iskolában látják biztosítottnak.

Szomorú viszont, hogy nem kevesen vannak, akik egyáltalán nem látnak perspektívát maguk (a gyerek) előtt. „Valószínűleg nem fog tudni tovább tanulni, le fogják százalékolni.” „Pontos diagnózis a mai napig nincs, így a perspektíva bizonytalan.” Nagyon nagy kérdés,

hogymi lesz ezeknek a gyerekeknek a jövője? Nem tudom, hogy van-e ezeknek a problémáknak a megoldására *konceptió és működőképess rendszer*? Amennyire ismerem a helyzetet, nem nagyon van, az érintettek (szülők és gyerekeik) biztosan nem tudnak róla. Ám ez is jelen munkánk keretein messze túlmutató kérdés.

Nem gyakori, de azért érdemes megemlíteni, hogy előfordul olyan eset is, amikor a szülő szándékai és gyerek aspirációi gyökeresen eltérnek egymástól. (A 11. sz. interjú; a szülő „konyhai kisegítő” szakmára taníttatja a lányát. akit viszont kizárólag az állatok érdekelnének.) A kudarc, a gyerek „szakmai” kudarca is, az anya-lánya viszony kudarca is, bekódolható. Kérdés, vajon ilyen esetben tehet-e valamit az iskola? Talán valami mediáció-félét anya és gyereke között? Vagy ez már nem az iskola illetékessége? Komoly nyilvános eszmecsere kellene ilyen kérdésekről is.

Menjünk tovább.

Az ötödik témakör az *interjúk körülményeiről* szól. Az interjú készítőik *benyomásait*, az általuk leírt-megfigyelt *tárgyi környezetet*, megjegyzéseiket a *fogadtatás hangulatáról* gyűjtöttük itt egybe.

Az udvar egy része linóleummal, a másik része padlószőnyegdarabokkal burkolt egyszerű épület, ahol a kilincset egy szakadt zokni helyettesítette két ajtóban is. A ház hátsó fala szatyrokkal, dobozokkal volt „megerősítve”. Az étkezőkonyhában tudtunk leülni. Az egyszerű körülmények ellenére tisztaság és kedvesség fogadott bennünket. Érezhető volt, hogy a gyerekek

és anyukájuk és örül a beszélgetésnek. Az öt fiú szeretettel beszélt egymásról. ... Ki rokkantsága, ki pedig egyéb fogyatékossága ellenére vidáman mosakodott ki a délelőtti meggysezés okozta piros pöttyökből, azért, hogy velünk beszélgethessen. (1. sz. int.)

A ház és a kert rendezett, csinos. A házat belülről a nevelőanya sajátkezűleg festette ki, ajtókat, ablakokat Ő mázolta le. A sárga és a kék szín harmóniája jellemzi a beltért. Elektronikusan nagyon jól felszerelt ház, minden gépiesítve van. A földön járólagnak tűnő linóleum, a ház összkomfortos. (5. sz.)

Megélhetés, környezet: Nagyon szép, rendezett nem szegényes otthonban élnek. Patyolat tisztaság van mind a kertben, mind a házban. Az édesanya ápolási díjat kap és emelt szintű családi pótlékot, illetve az anya szülei meghaltak, és földet örökölték a hugával tőlük. Az anya ezt a földet adja bérbe, ebből van plusz jövedelme. (6.sz.)

Egy vidám nyári délutánon mosolygós családhoz mentünk. A település széle felé pár kilométerre a konzervgyárral szemben lévő egyszerű, de rendezettnek tűnő házban él apuka, anyuka, a 20 éves Attila és a 17 éves Ádám. Tisztaság és rend van a lakásban is, érezhető volt, hogy vártak bennünket. ... A fiúkat szeretetteljes, gondoskodó légkör veszi körül. ... Hazaindulásunk előtt Ádám újra előkerült és nagy szeretettel invitált be bennünket a szobájukba. Kifelé menet, ezzel a mondattal búcsúztak tőlünk mindhárman: „ Ha legközelebb Orosházán jár-

nak, látogassanak meg bennünket megint! Szívesen látjuk Önöket újra!” (9. sz.)

Nagyon szívesen fogadtak minket, otthon volt az egész család. Az udvaron ültünk le. Együtt mindnyájan, gyerekek felnőttek egyaránt. A család nagyon szegény körülmények között él, 24 éve házasság. Ez a ház a saját tulajdonuk. Egy szoba konyhából áll. Az anyuka a konyhában alszik 3 gyerekkel, az apuka szintén három gyerekkel a szobában. (10. sz.)

Személyes benyomásunk a családról, hogy egy nagyon szeretetteljes légkör tapasztalható, amiben mindegyik gyerek tisztában van a saját családi kapcsolódásaival, miközben egymás iránti szeretettel élik meg jelenlegi családjukat. A fegyelmezéseket sem vezérlik indulatok, inkább belátó-beláttató türelmes hozzáállás. (12. sz.)

A térképen jelölt utca némi feladványt okozott, mert az út egy része egy mezőn vezet keresztül és az általunk keresett házszám ennek a területnek egy másik részén található. A ház előtti terület viszonylag nagy kertnek tekinthető, ami jelenleg elhanyagolt, gazos. ... Maga az épület külseje azt mutatja, hogy folyamatosan munkálkodnak rajta, pl. jobb állapotú nyílászárók beépítése, vakolás...A hölgy alacsony, nyüzött külsejű, ... Az időpont egyeztetéskor a telefonban érzékelhető ellenszenvét, hárítását hamar feloldottuk és nagyon közvetlen beszélgetés kerekedett. Az együttlét elején zavarónak tűnő szemhunyorgásról kiderült, komoly látási problémái vannak, mely-

nek kezelése nem megoldott és ráadásul 4 éves kora óta van ez a helyzet. (11. sz.)

Van ezekben az „állapotleírásokban” is néhány említendő mozzanat. Az első mindjárt az, hogy mennyire *vegyes* a kép az anyagi helyzetet is jelző közvetlen életkeretek (lakás, lakásberendezés) tekintetében. Hajlamosak voltunk úgy vélni, az a közeg, ahonnan *úgy* kerülnek ebbe az iskolába a gyerekek, ahogyan az első témakörben láttuk, és *olyan* a perspektívájuk, amilyennek azt a negyedik témakörben megmutattuk, gondoltuk, a legtöbb esetben *szegény családokból* áll. A leírások nem ezt mutatják. Vannak persze nagyon szegény családok is, de vannak kifejezetten jómódúnak (legalábbis magyar kisvárosi-falusi viszonylatban jómódúnak) tekinthetők. Mire utal ez? Talán semmi másra, mint hogy a *más*-ság „nem válogat”. Megjelenik szegénynél, gazdagnál egyaránt. Számunkra azonban – ezúttal, mint tudjuk, alapvetően az *iskolát* néztük – az a fontos, hogy ezt a különbségrendszert az iskola *kezelti tudja*, nem-láthatóvá teszi. Egyetlen interjú sem jelzi, hogy az anyagiakban meglévő különbség a gyerekek között bármi problémát okozna. Ennek a pontos kimutatásához természetesen alaposabb kutatás kellene. De ha így van – és a rendelkezésünkre álló anyagok, beleértve, hangsúlyozom, itt is az „esti beszélgetések” információit, alapján úgy tűnik, így van –, akkor ez az *iskola nagyon komoly teljesítménye*.

Egy másik említendő mozzanat, ami szinte minden leírásban hangsúllyal szerepel, a lakások, a legszűkebb környezet *rendezettsége, tisztasága*. Lehet, tévedek, de arra gyanakszom, hogy ebben az is ben-

ne van, hogy a *más* gyerekek legalább ebben, legalább otthon igyekeznek megteremteni a lehető optimális környezetet.

Meg kell még említeni a szinte minden leírásban eléggé hangsúlyosan említett *szíves fogadtatást*, a „vendéglátók” kedvességét. Nem véletlenül tettem idézőjelbe a *vendéglátó* szót. Hiszen mi nem *vendégként* mentünk hozzájuk, általuk is tudottan (az iskola vezetése egyeztetette a szülőkkel jöttünket, jelezve jövetelünk célját is) alapján információgyűjtés volt a feladatunk. Mégis *vendégként*, szívesen látott vendégként fogadtak. Ez is egy jelzés szerintem: az iskola és a család viszonyának jelzése. A bensőséges, családias, egyenrangú felek viszonyának jelzése, ami nyomokban sem tartalmazza a „hivatalosság-kliens” viszony elemeit. *Ha* ez a kedvelt iskola küldött ide valakit, *akkor* őt szívesen látjuk.

Van még egy e témakörbe tartozó leírásunk. Nevelőszülők, számos (az interjúból pontosan nem megállapítható számú) gyerekkel. Ezt az interjú-részletet kommentár nélkül iktatom ide:

Az utca a város északi részén található, kertházak részek, két-szintes sorházakkal tűzdelve. Alacsony kerítéssel körülvett kis előkert és valamivel nagyobb hátsókert között található épület-résszel. Az előkertben feltűnően sok gyermekkerékpár volt le-támasztva. Egy fiúcska nyitott ajtót, mögötte egy 50 körüli hölgy karjában csecsemővel, körülöttük gyerekekkel és egy fiatal 20 év forma lány, egy kislánnyal kézen fogva, mögöttük egy mosolygós, mackó alkatú férfi. Kedvesen beinvitáltak, a fiúcska már mutatta is a helyünket és folyamatosan csacsogott.

A gyerekek sorban jöttek köszönni, bemutatkozni, leültek körénk.

Miközben a „mama” (56 éves) a karjában tartva etette a csecsemőt, lassan kibontakozott, hogy ő és a férje nevelőszülei a gyerkőcöknek, és a fiatal lány, a 3 éves Patrícia anyukája, aki éppen most van itt látogatáson. Egy saját gyermekük van, aki már 25 éves és tőlük külön lakik a barátnőjével. Sok éve nevelőszülősködnek, eddig 5 gyermeket vittek tőlük örökbe. A hozzájuk került csemeték mindegyike származástól (cigány, nem cigány) függetlenül rendelkezett, rendelkezik valamilyen testi-érzékszervi-értelmi hátránnyal. Az évek során megtapasztalták ezekből a hátrányokból származó teendők és lehetőségek bonyolult szövevényét. Igazi odaadással és figyelemmel foglalkoznak a „gyermekükkel” segítve és végigjárva a lehetőségeket és a belőlük kihozható optimális támogatásokat. (pl.: diagnosztizálás, fejlesztő-torna, speciális terápiák...) (12. sz.)

Van még egy hatodik, teljesen sajátos „témakörünk”. Volt két olyan család, amelyekről annyi információnk és benyomásunk, megfigyelésünk adódott össze, aminek az alapján megkísérelhetünk egy rövid *összefoglaló jellegű „életképet”* leírni. *Életképet* mondok, noha természetesen nem irodalmi igényű megfogalmazások ezek, de talán ebben a formában is hozzátesznek valamit az interjúkból kirajzolódó egész képhez. Lássuk!

Első „életkép”: Zenész a családban

Falu, a várostól – Orosházától – tízegynéhány kilométerre. Kissé fura szerkezetű: főutcája, rajta a postával, templommal, más közintézményekkel nem az országút, abból nyílóan, arra merőlegesen tart kifelé. (Lehet persze, hogy régebben arra ment az országút, a mostani mintha újabb építésű lenne.) Ez az út is széles, jól karbantartott, a házak-kertek is gondozottak. Az utca, amit keresünk, ebből a főútból nyílik, szintén szép pontos derékszögben (így értelemszerűen az országúttal párhuzamos, de ez egyébként teljesen lényegtelen, csak úgy megjegyzem). Az országúttól számítva a harmadik vagy negyedik mellékutca ez.

Mellékutca, ámde ez is jó széles (Alföld, van hely terjeszkedni...), aszfaltozott, az árkok is rendben, jó széles árokpartok is, mindkét oldalon rendes kövezett járda. A házak-kertek, ebben az utcában is, hasonlóképpen a főúthoz, meglehetősen rendben vannak tartva. Az is, amelybe mi igyekszünk.

Igaz, a „mi házunk” kerítése, ahogy közelebb megyünk s szemügyre vesszük alaposabban, kissé meglep. Mintha nem érné el azt a színvonalat, mint a szomszédoké. Nincs erős kőből vagy téglából épített alap – mint majdnem mindegyiknek az utcában –, nincs erős vasrudakból készített, vagy téglából megfelelően „lukacsosra” falazott kerítés-felépítmény – mint csaknem az összes többin –, nincs ilyesmi. Drótfonat, igaz, a szokásosnál jóval erősebb-vastagabb drótból fonva és rendes gömbvas-keretbe foglalva, a kapu is ilyenformán készült. Meg az is igaz, ép és jól karbantartott az egész kerítés, alaposan le is

van festve. Mintha a tulajdonosnak csak az lenne fontos, betöltse kerítés-funkcióját, de nem fontos számára a pénzem-van-erre-is megmutatására. A ház maga, aminek szoba-ablakai néznek az utcafrontra, láthatóan régebbi jószág, de tökéletesen karbantartva-felújítva.

Beljebb kerülünk. A kert nem túl nagy, de épp elég téres a kellemességhez. Első ránézéssel ezzel is melléfogunk kissé. Nincsenek formára metszett fák-bokrok, nincsenek szigorúan körülhatárolt virágágyások; mintha nemtörődöm módon szabadjára lenne engedve a természet. Alaposabb szemlélődés megmutatja, mekkora a tévedés. Ez a kert –talán így a legpontosabb jellemezni – *kényesen karbantartott burjánzás*. Semmi gaz, semmi „kinövés”, semmi oda nem tartozó dolog. Nem „szabadon engedett”: *ízlés* alkotta ilyenné, mégpedig a természetet, a *természetességet* kényesen vigyázó ízlés.

Van még a kertben – rögvest a ház mellett, a teraszcélra épp belélephetően – egy medence. A gazda maga építette téglából, meg ami még a szigeteléshez kellett, csatlakozik hozzá egy speciális biológiai víztisztító kismedence. (Működési elvét magyarázta, bölcsész-agyunk ehhez nem ért fel.) Nem nagy és nem nagyon mély ez a medence, de ahhoz épp elég, hogy meleg nyári napon akár az egész család finomat tudjon lubickolni benne.

A teraszon ülünk le beszélgetni. (Természetesen – vendéglátás; ejtettünk már erről szót – kávéval, saját készítésű szörppel kínálnak.) Kanyargó, sokfelé ágazó beszélgetés, családról is, más mindenről is, azért a centrumban – mármint a beszélgetés centrumában – a gyerek, aki most végez a Wesley iskolában. Részletesen, többféle kiágazással

mesélik a fiú iskolai „pályafutását”. Nem akármilyen. (Összefoglalóját beillesztettem az első témakörbe, „Máté iskolái” kezdettel.) Nagyon korán kiderült „betegsége”: kevert specifikus fejlődési zavar. (Így mondták a szülők.) Kicsit másként viselkedett, mint az átlag, kicsikét másként (is) kellett (volna) vele foglalkozni, mint a többiekkel. Ebből lett az első baj. A helyi óvodában a többi szülő, mondjuk így, nehezményezte ezt, úgy vélték, a fiú jelenléte zavaró a többiek számára. Az óvoda nem tudta kezelni a helyzetet (vagy nem is akarta? ki tudná ezt másfél évtized távlatából eldönteni?), így aztán a 4 éves kisfiút át *kellett* vinni Orosházára, speciális óvodába. 4 éves gyerekekkel naponta ingázni; nem biztos, hogy igazán jó szórakozás... Azám, de azért még részlegesen se örüljünk (mármint annak, hogy legalább eljutott a gyerekek neki, a hozzá hasonlóaknak kitalált speciális óvodába), mert röpké egy év után ez az óvoda bezárt. (Miért, nem tudjuk; Máté szempontjából épp elég a tény.) Átkerült egy „normál” óvodába, nagy létszámú „vegyes” csoportba.

Mit élhetett át a kisfiú? 5 éves korára a harmadik helyen, harmadik közösségben, harmadik felnőtt-közegben (az óvónénik), miközben – ennyi lélektani műveltsége még egy szociológusnak is van – jól tudjuk, az ilyen korú gyerekeknek kulcsfontosságú a stabilitás, a felnőtthez (például az óvónéni) való tartós kötődés lehetősége.

A kálvária az iskolában is folytatódott, mígnem végre még alsótagozatosként eljutott a Wesley iskolába, ahol idén fejezte be a 8. osztályt. Talán (mit talán? biztos!) mert *úgy* tudtak és akartak foglalkozni vele, ahogyan egy *ilyen* gyerekkel kell. Mert például Máté (azt,

hiszem erős fokú) dislexiás; „Olvasni még mindig nem tud, mindent hallás után tanul meg.”, amit tovább nehezít egyik fülének süketsége, amit csak negyedikes korában diagnosztizáltak. *Ebben* az iskolában, *ezekkel* a nehezítő tényezőkkel simán eljutott, elég jó tanulmányi eredménnyel, az általános végéhez. Mégpedig úgy, hogy – nyilván a család, a szülők ezirányú hatását is bőven beszámítva – eljutott egy *igényszinthez*: „...elszántan akar olvasni tanulni, elhatározta, hogy idén nyáron megtanul.”

A fiú élete egyébként a számítógépről szól. Ami nála egyáltalán nem csak játékokat, időtöltést, vagy akár információszerzést jelent, sokkal több annál. Az *alkotó fantáziáját* mozdítja meg. Merőben új technikai megoldások, merőben új alkalmazások „terveivel” foglalkozik, és pontosan felméri, hogy ezek megvalósításához még sokat, nagyon sokat kell tanulnia, de elszánt az ezirányú törekvésében. (Hosszan magyarázta egy ilyen elképzelését, bölcsészagyunk csak annyit bírt felfogni belőle, ha meg lehetne valósítani, nagyon jó dolog lenne.) Neki határozott *jövőterve* van, első lépésként, ez már eldöntött tény, számítógép-szerelő szakiskolában fog továbbtanulni.

Máté élete tehát a kezdeti kálvária-járás után rendeződni látszik. A család szerepe ebben? Óriási.

Édesapja Orosházán dolgozik, hivatalban. Otthon medencét épít, sok minden mást is a ház körül s a házban, mind a keze munkájának nyomát mutatja, büszkén. (Büszkén, mondom, holott kérhető, lehet-e élettelen tárgyról efféle érzelmet feltételezni. Valami módon

miért ne lehetne? Egy *szép* tárgyról mért ne gondolhatnók, hogy *büszkén* mutatja szépségét?)

A *szépség* azonban, a *kényes ízlés*, ami nem csak a kertet formálja embernekvalóvá, hanem az egész ház-belsőt is (beszélgetésünk egy pontján, mondom majd miért, bevonultunk). Maga a belső téralakítás (a régi házat alaposan alakíttatták), az ízléssel összeválogatott régi, múlt-idéző és múlt-érték-őrző tárgyak gondos elrendezése tudást, odafigyelést és igényt mutat. Ne csodáljuk: az édesanya – amúgy „mellékfoglalkozásban” – zenész. Van egy kis zenekaruk, népzenere épülő zenei világot alakítottak ki, elég rendszeresen fellépnek itt-ott. Igazán „kitörniük” még nem sikerült. Kis faluból nehéz. Holott...

Meghallgathattuk egy felvételüket (szobába „vonulásunknak” ez volt a célja). Egy Buda Ferenc vers megzenésítése volt. (Buda Ferencről itt annyit, hogy ő a népköltészet gyökereiből is építkezve jutott el a legmodernebb, de mindig emberléptékű és emberhez szóló költészet többek között Kossuth-díjjal is elismert magaslataira.) Azt hiszem – és talán nem is kell ennél többet mondani – *adekvát* megzenésítés volt. Ez a zenekar, és benne ez a zenélő asszony, valamennyire ismerve a zene világát, hiszem, többet, több elismerést érdemelne. (Volt énnekem egy kiváló zenei menedzser ismerősöm. Ha hallotta volna ezt a zenét – biztos vagyok benne, jól ismerem zenei ízlését – „szárnyai alá” vette volna őket. Sajnos, meghalt, nem tudom már nála a zenekart kommandálni.)

Ez a szellem hatja át a házat, és nem csak az „objektivációkat” (kertet, lakást, tárgyakat), de a *légkört* is. Azt a légkört, ami úgy veszi

körül a fiút, hogy *elfogadja* azt is, ha érdeklődésében, gondolkodásában, fantáziavilágában egészen másféle szférákban mozog, mint szülője, *elfogadja*, ha nem sikerül olvasni megtanulni (és segíti a hallás után való tanulásban), miközben nem erőszakosan, gondolom elsősorban példával, effélékkel felkelti a továbblépés *igényét* is. („...elhatározta /ő, a fiú!/, hogy idén nyáron megtanul.” olvasni)

Idill? Dehogy. Vannak problémák, bőven; szó esett az indázó beszélgetésben ezekről is. De a lényeg, az *emberi lényeg*, mégiscsak ez.

Második „életkép”: Faluszél, de mégsem egészen

Régi falu, rendes archaikus falu-központtal, de van neki újabb, tervezett része is. Újabb, de nem egészen új, becslésem szerint több évtizede tervezhették. *Tervezték*, jól látszik: szabályos rácsszerkezetű utcaelosztás, a telkek is zömmel szabvány méretűek, a házak építésmódja úgy nagyjából 30-40 év előtti stíluseszményt hordoz. Van egy főbb útja, abból jobbra-balra ágaznak ki a nagyobb mellékutcák, majd azokból, megint jobbra-balra (és ily módon nyilván a főbb úttal párhuzamosan; így alakul ki a rácsszerkezet) a kisebb (és szűkebb) mellékutcák. Az utcák – keresgélvén a címet, ahová mentünk (a GPS a sok egyforma utca között csak részben segített) – úgy láttuk, aszfaltozottak, jól karban tartottak.

A „mi utcánk”, ahová tartottunk, egy ilyen mellék-mellék utca. A főbb útról lekanyarodván megyünk, megyünk, az ebből nyíló mellék-mellék utcák olyanok, amilyennek az imént leírtam. 4 vagy 5 ilyet

hagyunk el, az utolsó közülük a mi utcánk. Ez tehát a faluszél. A „mi-enk” első rátekintésre éppolyan, mint a többi: éppoly széles, éppoly egyenesre mért, éppúgy ott vannak a villanypóznák és az útmenti fák, árkok. Csak éppen ez *földút*. Úgy látszik, az utolsó úthoz érvén elfogyott az aszfalt. (Vagy másból volt kevesebb? Gondolhat mást is, aki, ismervén valamelyest kis hazánk viszonylatrendszerait, mást akar gondolni; bennünket most csak a tény, mégpedig az a tény érdekel, miszerint a közvetlenül szomszédos utcáktól eltérően a mi utcánk földút.)

A ház, ahová jöttünk s ahová betérünk; no az is ilyen félig-meddig faluszéli jellegű. Régebbi építésű (vagy csak annak látszik? – nem eldönthető), masszív falak, jó tetőszerkezet, úgy nagyjából rendszerben lévőknek látszik. Ám a *használatban* akadt némi furaság.

Az étkező konyhában ülünk le, berendezése épp csak funkcionális (csak annyi és olyan berendezési tárgy, bútor, ami feltétlenül szükséges), a bútorok elég régi, de masszív, jó darabok, az egész helyiség nagyon rendezett, tiszta. A falon két érdekes, jó rajz, keret nélkül, csak úgy kitűzve; a nagy (22 éves) fiú munkái; neki a rajzolás a mániája, (egyébként jelenleg bálázóként dolgozik), mutatnak is egy dosziéra való rajzot, azt, hiszem, jók. Tud-e ezzel a készséggel mit kezdeni – mármint a hobbin kívül – nem látható még. Az ebből a helyiségből nyíló szobák - 3 van belőlük – is patyolattiszták, rendezettek. (Az ajtók nyitva, jól be lehetett látni.) Eddig még semmi furaság. Hanem.

A ház „L” alakú, az egyik „szára” mellett végig, jó széles, zárt (fedett és üvegezett) ámbitus, ami a fal mellett végig, a szélességet jó félig elfoglalva, tele mindenféle, mondjuk talán így, „műszaki lommal”. Több, láthatóan valahonnan már kidobott fridzsider, hasonló állapotú mosógépek, tűzhelyek, mikrosütők, mind magasan, szinte a mennyezetig egymásra pakolva. Elég sajátos látvány volt. Mi lehet? Talán valami „lomizás”-féle? Nem tudni; a beszélgetés úgy alakult, nem tudtunk rákérdezni.

A házkörüli rész is olyan „faluszéle”-szerű. A ház mögött elég nagy (becslésem szerint olyan 4-500 négyzetméteres) „veteményes”. Idézőjel helyénvaló, mert csak *lehetne* veteményes, most kellően gyomos ugar képét mutatja. *Erre* már rákérdeztem. Az asszony, némi képp zavart mentegetőzéssel mondja, *idén* nem vetettek, majd jövőre megint. (Laikus becslésem szerint a gyomok legalább 2-3 évesek...) Vajon miért így? A férfinak rendes munkahelye van (baromfi feldolgozóban dolgozik), az asszony a gyerekekkel (4 van, a legidősebb „rajzolás” 22 éves, a legkisebb 4 múlt) otthon van, az asszony, tervei szerint, ha lejár az anyasági, visszamegy dolgozni. (Vissza: ez nála is a baromfifeldolgozót jelenti, korábban is ott dolgozott.) Miért nem művelik a veteményest? Idejük nincs? Nem éri meg? Nincs rá szükségük? (Ezt nem hiszem; hacsak nem a „lomizás” hozza a szükséges kiegészítő jövedelmet.) A kérdésekre nem tudjuk a választ, a tény azonban tény, a veteményes megműveletlen.

Van még egy jó nagy udvar. Ez már étellel telibb. Néhány tyúk, kiscsibe (maguk keltetik), kacsák, van egy pulyka is, gyümölcs-

fák. És – saját készítésű – hinta a gyerekeknek, meg elég sok különböző eredetű és jellegű játszásra is alkalmas holmi szerteszét. És két kutya, barátságosak, a kisebbiket „kliensünk”, a Wesley iskolába járó 10 éves kisfiú boldogan kapja ölbe és mutatja nekünk az *ő kutyáját*.

Ő egyébként azok közé tartozik, akiket az óvoda után rögtön szakértői vélemény (mozgáskoordinációs zavarok és tanulási nehézség) alapján a Wesley iskolába íráthattak. Minden jel szerint itt rendben van a gyerek („...kedvenc tárgya a matek.”; ismerve a gyerekek szokásos viszonyát e tárgyhoz, ez nem akármilyen pedagógiai teljesítményre utal), és reális tervnek gondolják, hogy az általános befejezése után Békéscsabára megy majd szakmát tanulni.

Amikor indulunk elfelé, kísérnek ki az autóig, anya szól fiának, aki erre büszkén hoz valamelyik fáról valami gyümölcsöt nekünk, amikor elindulunk, hosszan integetnek utánunk, azt még látom, hogy anya és fia összebújva, egymást átölelve mennek vissza a házba.

Vélem, itt is ez az *emberi tartalom* az igazán lényeges.

Az iskoláról –ahogyan a pedagógusok látják

Amint a bevezetőben jeleztük, készült egy *csoportos interjú* az egész tanári karral, és két nagyobb interjú az igazgató asszonnyal és helyettesével. (Leírásukat ld. 2. sz. Mellékletben) Ezúttal nem interjú-részletekből indulok ki, hanem az elhangzottakat fogom valamennyire rendezett formában összefoglalni.

Magáról az iskoláról néhány alapadat. Szakmai profilja nevében benne van: *Wesley János Gyógypedagógiai Óvoda, Fejlesztő Ne-*

velés-oktatást Végző Iskola, Speciális Szakiskola. 2014-re keltezett *Pedagógiai program*-ja részletező, nagyon alapos munka (25 oldal szöveg), tartalmában is impozáns, magas szintű szakmai anyag. Az igazán fontosnak azonban azt tartom, hogy – a rendelkezésre álló információk alapján úgy látszik – leglényegesebb tartalmaiban meg is valósul a program. Az iskolának jelenleg (2017 júniusi adat) 147 tanulója van. Kis, 10-12 fős tanulócsoporthoz tartoznak, de természetesen, ha szükség van rá (és a gyerekek többségének szüksége van rá), egyéni foglalkozást is biztosítanak számukra. A dolgozói létszám (tanárok, asszisztensek és segédszemélyzet együtt) 36 fő. Az iskola jelenleg két épületben működik: egyik a korábban is az önkormányzattól bérelt „alapintézmény”, a másik vele szemben egy a MET által megvásárolt és átalakított családi ház, amelyben a szakiskola működik.

Kulcskérdés természetesen a tanári kar minősége, értve ez alatt egyaránt az egyes pedagógusok képzettségét, tudását, rátermettségét, mentalitását, és a nem kevésbé fontos együttműködési készségét. (Ez utóbbi egy ilyen intézményben, amelyben sokféle sérülést, problémát, elmaradást kell kezelni, különösen fontos.) Erre vonatkozóan nyilván csak *közvetett információink* lehetnek: a szülők-gyerekek interjúkban elmondott véleményei. Ezek, ha visszanézzük az előző fejezet harmadik témakörében bemutatott interjú-részleteket, teljesen egyértelműen pozitív képet mutatnak; mindkét említett vonatkozásban. A tanári karban nem csak képzettségi szintje és szakmai összetétele megfelelő (ezt az igazgatónő mondta el), hanem, amint ezt a szülői reakciók mutat-

ják, *szakmai-pedagógiai közösségként* is funkcionál. Alátámasztja a mondottakat – ámbár tudom, hogy ez talán túlságosan is „lágý” információ, mégis megkockáztathatónak tartom a használatát – a csoportos interjú általam érzett *nagyon jó hangulata*. És meg is fogalmazták, többen, egybehangzóan (és az éppen nem szólók határozottan érzékelhető egyetértésével), hogy jó itt dolgozni, alapvetően azért, mert jó a kollektíva, „együtt vannak”. Mert – teszik még hozzá – van *sikerélmény*, látszik a gyerekeken a fejlődés, és ez nagyon jó.

Van azért gond is. Az igazgatónő mondja el, hogy egyre nagyobb a gyógypedagógus hiány. Ennek az is az oka, hogy az integrált iskolában (a „normál” államiban) is dolgoznak rehabilitációs munkát végző gyógypedagógusok, akik közül ketten mentek nyugdíjba, és a jól képzett fiatalok inkább oda mennek; érthetően, az sokkal könnyebb munka.

Természetesen elég sokat beszéltek a gyerekekről. Az egyik lényeges dolog az, hogy elég széles vonzáskörzetből jönnek, nagyjából az orosházi székhelyű kistérségi társulás területéről. Elég sok tehát a bejáró gyerek. Ez külön nehézséget jelent. A gyerekeknek (és családjának) is, hiszen a többségük nem tud önállóan közlekedni, így a családnak meg kell oldani a napi oda- és vissza-kísérést. De nehézség az iskolának (a tanároknak) is, mert jóval nehezebb a családokkal történő kapcsolattartás, ami pedig éppen ezeknek a gyerekeknek az esetében nagyon fontos. Úgy gondolom, ezekben a kérdésekben segíthetne a *kistérségi társulás* (van ilyen), de, mint elmondták, nincs velük kapcsolatuk. (Gyanítom, nem az iskola hibájából...)

Elég sok szó esett arról, hogy a gyerekek zöme súlyosan hátrányos helyzetű. Ez ellentmondásban látszik lenni azzal, amit a családkról az interjúk alapján írtam, azzal ugyanis, hogy úgy láttuk, idézem a korábbi megállapításomat: „Vannak ... nagyon szegény családok, de vannak kifejezetten jómódúnak ... tekinthetők.” Az ellentmondás elég könnyen feloldható. A gyerekek *zöme* hátrányos helyzetű, és *ebben* az iskolában nagyon odafigyelnek rájuk, őket tartják „szem előtt”. A jobb helyzetűekre, akiknél legalább a családdal nincs különösebb gond, értelemszerűen kevesebb figyelem esik.

A hátrányos helyzetűek között különösen sok a cigány. Talán leginkább rájuk vonatkozik az, hogy becslésük (a pedagógusok becslése) szerint nagyjából csak a gyerekek egyharmada a ténylegesen fogyatékos, a többi a szociális helyzetéből eredő elmaradottsága miatt kerül ebbe az iskolába. Ami természetesen további munka-nehezítő tényező. Már csak azért is, mert ezeknek a családoknak a jó része a *segítségkapást* csak annyiban értékeli, amennyiben valamilyen tárgyi dolgot, anyagi valamit kap. A mentális, egyéb nem-anyagi segítséget nem igénylik és nem is értékelik.

További gondként beszéltek a *szakvéleményezés* (iskolaérettségi vizsgálatok, stb.) problematikusságáról. Ritkán szűrik ki és küldik a megfelelő speciális intézménybe a „problémás” gyerekeket, erősen hajlamosak az integrált iskolák preferálására. Azokban viszont, ha a gyerek nem hiperaktív és „csendben elvan”, akkor, főleg még az alsó tagozatban, nem nagyon törődnek vele, személyre szabott fejlesztést nem nagyon kap. De ötödikben már gyakran kibukik a hatalmas lema-

radás, ekkor vetődhet fel az iskolaváltás gondolata. Ekkor szembesülnek (iskola, szülő, szakvélemény) azzal, hogy a külső elvárás és megítélés-e a fontosabb, vagy a gyermek speciális érdeke. Átviszik – esetünkben ide, a Wesley-iskolába – máshová, ahol viszont a dolog természeténél fogva első lépésben meg kell kínlódni az elmaradások behozásával. (Interjúinkban emlékezzünk rá, jónéhány ilyen esettel találkoztunk.) Igen, a Wesley-iskolába így kerülő gyerekek nagy próbára teszik a pedagógusok tudását és türelmét, mert sok éves hátrányt kell ledolgozniuk. De, és ezt az iskola dícséretére kell mondanunk, van olyan gyerek, akinél viszonylag rövid idő alatt (pár hónap, fél év) jelentős fejlődést tudnak elérni.

A tanárok is, amennyire a csoportos interjú során meg tudtam ítélni, mindannyian fontosnak tartják, hogy igyekeznek odafigyelni nem csak a gyerekekre, hanem a családjaikra is; sokkal erőteljesebben, mint más iskolákban. (Néha talán ezért is látszanak a problémák erősebben, nagyobbak.) Sajátos *másodlagos hatást* is említene. Úgy vélik, ennek a fajta az *iskolán kívüli dolgokkal* való fokozott törődésnek az eredménye az is, hogy ha a gyerekekkel kilépnek az iskolából (valamilyen rendezvényre, eseményre, strandra) viszik őket, soha nincs gondjuk. (Megjegyzendő itt, hogy arról is beszéltek, talán a leginkább a sporttal lehet motiválni ezeket a gyerekeket. Rendszeresen viszik őket versenyekre, jó eredményeket is érnek el, és ez óriási élmény a gyerekeknek. Sokan közülük csak ilyenkor mozdulnak ki a városból.) A gyerekek, akik itt az iskolában olykor nehezen kezelhetők, ilyen alkalmakkor „tudnak viselkedni”. Igaz, ez csak addig tart,

amíg ők is ott vannak velük. A „viselkedni tudás” magatartásforma *rögzülését* nyilván a család tudná elősegíteni, de a megfelelő családi háttér nélkül (és a ’zöme’ hátrányos helyzetűnél ezt kell valószínűsíteni) a rögzülés nem mehet végbe.

Elég sokat beszéltek az idén indult a szakiskolai képzésről. Nagyon fontos dolog ez, mert – erről is olvashattunk az interjú-részletekben – sok gyerek számára, akik az általánost itt végzik el, ez a leginkább elérhető, és leginkább preferált – nem utolsó sorban az elfogadó légkör, az „odaforduló” pedagógiai attitűd miatt preferált – továbbtanulási lehetőség. Említettek azonban eléggé komolynak látszó problémákat is. Gyakorló munkahelyekre nem akarták fogadni a gyerekeket, kénytelenek voltak külön engedéllyel helyben megszervezni nekik a gyakorlati képzést, ami nyilván nehezíti a nem védett környezetbe történő *integrálódást*. Ugyanezért félnek attól is, hogy hiába szereznek szakmát a gyerekek, nem fogják őket alkalmazni, csak azért, mert itt végeztek. Élnek, nagyon erősen élnek még a magyar társadalomban a bármiféle *más-sággal* kapcsolatos előítéletek.

Gondolom, az előítéletek (is) belejátszanak abba, hogy az önkormányzattal az iskolának kapcsolata gyakorlatilag nincs. Amikor 2010-ben bezárták az előd-intézményt, senkit se érdekelt. A MET-nek, mint mondták, nulláról kellett indulnia. Egy elég kemény, a jelenre vonatkozó megfogalmazás szerint az iskola a várostól semmit se kap, „A kutyaemenhely jobban felszerelt és több pénze van, mint nekünk.”

A helyi gyermekvédelmi intézménnyel is a kapcsolatuk inkább csak formális. Ha kell valamiről jelentés, megadják, de ha nekik gondjuk van a gyerekekkel vagy családjukkal nem igen kapnak segítséget. A családgondozókkal a családok ügyében alig sikerül kapcsolatot találni. Igaz, ott is kevés az ember, és nagy a fluktuáció, elkezdenek valamit egy családdal, fél év múlva már másik szakember van ott. Ugyanakkor pozitívként említik, hogy azért egy-egy városi intézménnyel lehet együttműködni. Így a városi könyvtárba elég rendszeresen visznek ki csoportot, ahol speciális programokat is csinálnak számukra.

Egy időben próbáltak nyitni a város felé. 6 éven át évente megrendezték a Wesley-partit: itt az iskola területén szerveztek programot a szülők vagy bárki érdeklődő részvételével. Egészen nyitott rendezvény volt. De hiába, a város embereit nem nagyon érdekelte az iskola, lényegében csak a gyerekek szülei vettek részt. Idén –részben pénzhány miatt is – már nem tudták megrendezni, helyette az erdei iskolában csináltak valami hasonlót.

Szerettünk volna egy kicsit belelátni az iskola *tartalmi munkájába* is. Szorgalmi időszakon kívül voltunk ott, így tanítási órát, effélet nem láthattunk. Mégis, ha csak egy villanásnyit is, megpróbálok felmutatni oly módon, hogy egy évfolyam anyagából végeztem egy kis kigyűjtést, érzékeltetendő a munka nehézségét és összetettségét. Ezek a 6-7. osztályos naplóból kigyűjtött adatok:

Beiratkozottak száma 14, osztályozottak száma 12 (2 gyerek év közben távozott)

A gyerekek *állapotát*, ami sajátos nevelési igényüket indokolja, egy mindenféle mentális betegség listáját tartalmazó *kódszám* jelzi. A 14 gyereké a következők- BNO kódok:

- 6 db F70 (Enyhe mentális retardáció enyhe viselkedésromlással)
- 4 db F71 (Közepes mentális retardáció enyhe viselkedésromlással)
- 3 db F81.9 (Nem-meghatározott fejlődési zavara az iskolai készségeknek)
- 1 db F83. Kevert specifikus fejlődési zavarok

A gyerekeknek, állapotuk szerint különböző fejlesztést kell kapni. Ezek ebben az osztályban a következőképpen néztek ki- rehabilitációs adatok:

- 2 gyerek komplex gyógyped. (heti) 1 óra
- 5 " " " 2 "
- 6 " " " 3 "
- 4 " logopédia
- 1 " konduktív, (heti) 2 óra

Tanulmányi eredményeik (csak a naplóban szereplő osztályzatokat lehetett megnézni): általában közepes körüli jegyek. Kiemelkedők az ének-zene és vizuális kultúra (ez különféle megfigyeléseket és tárgykészítést tartalmaz) jegyei. Az ének-zene majdnem mindegyik, a vizuális kultúra minden gyereknél jeles (5), és sok a testnevelés 5 is.

Úgy látszik, ezek a gyerekek a készség-tárgyakból jók; adott esetben erre lehet építeni.

Apróság, de fontosnak tartom, mert jelzésértékű. Az osztály anyagában ott van egy levél is, amelyet egy gyerek távollétének igazolására küldtek. Idézem: „A Vadvirág Esély Klub Családi Napján ... *idegennyelvű fellépésen* H. Marianna szereplőként vett részt.” Ez nekem egyrészt a külső kapcsolatokról szól, de ezen túl – és szerintem ez az igazán fontos – arról is, hogy ide járó gyerek *ilyen* fellépésen részt tud venni; ezt az itt folyó pedagógiai munka színvonalának fontos jeleként értékelem. .

Összefoglaló féle: ahogyan az elmondottak alapján az iskola szükségességét és milyenségét látjuk

Azt gondolom, érdemes először egy interjú-részletet idézni, egy szülői véleményt:

Iványi lelkész úr jött mi pedig mentünk tüntetni. Ne szűnjön meg az iskola. Be akarták zárni, de Iványi Gábor lelkészúr jött, mi pedig harcoltunk az iskoláért. A szülői munkaközösségből az Eszter, aki nevelőszülő, minden követ megmozgatott, úgy, mint Iványi lelkész úr, ezerrel intézkedtek és így fennmaradt az iskola. Hihetetlenül sokat tettek értünk. Akkor kb 60 diák járt ide, most pedig több mint 100-an vannak már szerintem. Örülünk, hogy sikerült és megmaradt az iskola. (9. sz.)

Nem elszigetelt vélemény ez. Több interjúban, ha nem is ilyen pregnánsan, de tartalmilag ugyanezt fogalmazták meg: jó nekik, öröm

számukra, hogy *van* ez az iskola. Nagyonis egyet kell érteni ezekkel a szülői véleményekkel.

Legfontosabbnak tűnő, alapvető jelentőségűnek gondolt következtetésünk mindabból, amit az iskoláról, az iskola munkájáról meg sikerült tudnunk az, hogy *erős szükség van erre az iskolára*. Gyerekek számára, akiknek más iskola csak kudarcot, frusztrációt és persze kiút nélküli zsákutcát jelent, *lehetőséget ad* az iskola a hátrányok (születési adottságból vagy társadalmi helyzetből adódó hátrányok) kiküszöbölésére-csökkentésére, utat jelent az emberhez méltó élethez. És persze szüksége van az iskolára a családoknak is, amelyeknek sokszor az egyetlen lehetőséget mutatja meg, hogy mit kezdhetnek valamilyen mértékben *más* gyermekükkel. És azt kell mondanom – ámbár ez messze túlmegy egy „beszámoló” keretein, de nem állhatom meg – szégyellje magát az az önkormányzat, amelyik úgy bánik ezzel az iskolával, ahogyan teszi. (Vagy talán inkább ahogyan *nem* teszi, nem teszi azt, amit tennie kellene: minden eszközzel támogatni ezt az iskolát.)

Mit tudunk összefoglalóan mondani magáról az iskoláról, az iskola munkájáról? Említettem, alapvetően *közvetett* információkkal rendelkezünk, a szülők-gyerekek véleményét ismerjük némileg alaposabban. Talán, gondolom én, ez is van olyan fontos, mint egy szakmai-pedagógiai vizsgálat, ami nyilván szintén nélkülözhetetlen. (És, azért ezt is hozzáteszem, ez, mármint a szülők-gyerekek véleményének megismerése volt a tábor kimondott és megfogalmazott célja.)

Láttuk, ez a vélemény-sor *dominánsan pozitív*. Itt csak két vonatkozását emelem ki.

Az egyik kiemelendő dolog a *tartalmakra* vonatkozik. Jelesül arra, hogy *eredményesnek* látják a munkát: a gyerekek, akiknek kell, be tudják hozni lemaradásaikat, és megtanulnak annyit, ami lehetővé teszi számukra továbbtanulást, a későbbi boldogulást.

A másik sem kevésbé fontos. A *léggör, a gyerekekhez való viszony*. Ezen belül persze nagyon fontos rész-elem az, hogy a szülők *partnernek* érzik az iskolát, tudnak és akarnak kommunikálni vele (illetve persze a számukra az iskolát megjelenítő tanárokkal). De ennél is fontosabb, és ennek nagyon egyértelmű jeleit érzékelhettük, *a gyerekek szeretnek ebbe az iskolába járni*. És itt a hangsúlyt én jelen esetben arra teszem, hogy *ebbe* az iskolába szeretnek járni. Jónéhányuknak van-volt tapasztalata más iskoláról, ottani élményeik az „iskolai pályafutások” ismeretében elég jól elképzelhetők. *Ennek* az iskolának kulcsszerepe van-volt abban, hogy nem undorodtak meg végképp az iskolától, mint olyantól, vagy ha igen, ezt az undort a Weslery-iskola fel tudta oldani. Én ebben látom az iskola legnagyobb pozitívumát.

Még annyit; ez már nem az iskoláról, de – ha már tábori beszámolót írok, ide tartozik – valamennyit *a magunk élményéről* is érdemes elmondani. (Ebben a pár mondatban természetesen ama bizonyos esti beszélgetésekben elhangzottakra támaszkodom.) Szép *emberi élmény* volt mindannyiunk számára a találkozás ezekkel a családokkal. Megérezélni, hogy a nehéz helyzetben (egy bármilyen szem-

pontból *más* gyerek elfogadása és nevelése mindig nehéz helyzet!)
lévő családok többségében is lehet, a nehéz helyzetet valamiképpen
elfogadva és a lehetőségek szerint elviselhetővé téve ezen belül is *tisz-*
ta emberséggel és szeretettel létezni. És élmény volt megérezni azt
is, mennyire nyitottan és szívesen fogadtak, talán olykor egy kis kö-
szönettel-hálával is a részünkről tapasztalt nyitott érdeklődésért. Te-
gyük azért hozzá – és ezzel a gondolattal azért még visszakanyaro-
dunk az iskolához is – ebben a szíves fogadtatásban benne lehetett az
is, hogy bennünket az iskola küldött, és így *az iskola iránti pozitív*
attitűdöt ránk is ránk vetítették. Köszönet érte nekik is, az iskolának
is.

ABAÚJKÉR

Az írás eredeti címe: „Mindenkinek megvan a saját birodalma”

Megetetett jövőtlenség, megégetett nyomorúság
2019

Az írás szerkezete (tartalom):

Előszó-féle

A táborról – adatok és szakmai program (I. rész-ben)

A faluról

Földrajzi elhelyezkedés, történet

Demográfia

Gazdaság

Lakásadatok (és összbenyomás)

Az emberek a faluban

Módszertani betoldás

A falu családjai

Élettér: lakások, házak, udvarok

Munkalehetőségek, munkák; közmunka

Jövedelmek, egyéb anyagi dolgok

A falu helyi társadalma

Cigányok a faluban

Cigányok a faluban 1. Maguk a cigányok

Cigányok a faluban 2. Cigányok és nem cigányok viszonya

A MET iskoláról*

Magáról az iskoláról

Vélemények az iskoláról 1. Tanulók és családjaik véleménye

Vélemények az iskoláról 2. Az „iskola a faluban” kérdéséről

Valami summázat-féle

Élménybeszámolók a táborról – a résztvevők írásaiból összeállítva

...És akkor milyenek látjuk a falut?

**A MET iskola hivatalos neve „Wesley János Általános Iskola, Szakiskola és Kollégium”. Jelen beszámolóban egyrészt a rövidség kedvéért, de másrészt azért is, mert a faluban leginkább ezen a néven ismerik, a MET iskola megnevezést használom.*

Előszó-féle

Miként már több szociotábori beszámoló esetén szükségesnek látszott némi előzetes cím-értelmezés, úgy gondolom, erre itt is szükség van. Hozzá még: itt „triplafenekű” kell.

A főcím egy helyi lakostól – egy interjúból – származik; tartalmát majd a helyi társadalomról szóló részben lehet kibontani. Az alcím kétféle, evésre utaló szóhasználata azonban azonnali magyarázatra szorul.

Mert az még csak könnyen elmondható, vajon miért nevezzük egy borsodi kisfalu helyzetét „jövőtlennek”, „nyomorúnak” (majd megmutatják az adatok), de mi az, hogy „megetetett” meg „megétetett”? Egyáltalán, két különböző szó ez, ami csak második magánhangzójában különbözik? Bizonyos értelemben nem: a második az elsőnek egyszerűen tájnyelvi (népnyelvi) változata. De van közöttük, talán csak némely vidékeken, jelentésbeli különbség is. Az „e” hangú „megetet” csak annyit jelent, hogy ételt ad valaki valakinek. Az „é” hangú „megétet” meg azt jelenti, hogy hozzátesz az ételhez valami nem igazán odavalót. (Mondjuk a 20. század elején a tiszazugi asszonyok egy kis arzénnal „étették meg” férjeiket, vagy hasonló korban pálinkába áztatott kenyérrel „étették meg” a csecsemőt, hogy aludjon már el végre.) Mire jó e kétféle jelentés, itt, ebben a faluban, 2019-ben?

*Ez, ugye, ELŐSZÓ, akkor itt csak egy előzetes; részletesebb indoklás majd később. Tehát. A **közmunkával** (amelynek bére, mint tudjuk, „éhenhalni sok, jóllakni kevés”) lényegében bennhagyjuk a nyomorúságban az embereket, és jövőtlené tesszük őket (hiszen, ezt is tudjuk, a közmunkából kikeveredni vajmi nehéz). Vagyis úgy teszünk, mintha adnánk, eközben...szóval megétetjük őket. Ámde a **közmunka** (amelynek bére a semminél jóval több, gyakran a súlyos éhezéstől ment meg, és amelyet még olykor kiegészítünk szociális étkeztetéssel is) sokaknak az egyetlen biztos, számítható pénz, amiből kenyeret lehet venni a gyerekeknek. Vagyis tényleg adunk vele, szóval megetetjük őket.*

Hát valahogy így, ezt az ellentmondásosságot láttuk elég jellemzőnek a falura.

(A főcím – szokásom szerint – egy interjúból származik, interjú-alany véleménye. Az alcím első fele – Megetetett jövőtlenség –, mint más táborban is, helyben született, egy résztvevő fogalmazta meg és közfelkiáltással megszavaztuk, a másik felét – Megetetett nyomorúság – már az anyag ismeretében én tettem hozzá.)

Ennyit előzetesen.

A faluról (egy kevés)

Földrajzi elhelyezkedés, történet

Valóban elég keveset lehetett összeszedni a faluról, nem afféle „divatos” település, amiről léten-nyomon lehet olvasni mindenfélét. A legalapvetőbb információk azért megvannak.

Fekvéséről a wikipédia ezt írja. „Természetföldrajzilag az Északi-középhegységben, a Cserehát és a Zempléni-hegység között, a Hernád folyó völgyében, a Zempléni-hegység nyugati oldalán található.” Városai Abaújszántó (4 km; mármint a településközpontok: a szélső házak másfél-két kilométerre vannak egymástól), és Encs (8 km).

Elég könnyen megközelíthető: vonat is jár erre (persze, csak egy szárnyvonal), közúton kétfelől is. Lehet a Kassa felé vezető nemzetközi főútvonalról Encsnél letérve, vagy Abaújszántó felől a Szerencs-Gönc közötti, a Hernád bal parti településeit összekötő úton. Ez utóbbi érdekessége – ha érdekesség –, hogy eltérően sok más falutól, például az ugyanezen az úton található Vizsolytól és Vilmánytól, az „országút” (ahogyan köznyelviileg az efféle utakat nevezni szoktuk)

nem megy át a falun, nem képezi annak főutcáját, kikerüli azt. Pontosabban nem kikerüli, hanem elmegy mellette: a falu főutcája mindvégig párhuzamosan, mintegy 50-100 méter távolságban halad az országgúttal, és csak az elején meg a végén van összekötve azzal. (Ld. térkép.)

A térképen „+”-el jelöltek jelentését ld. később

Ezt észlelvén az első gondolatom az volt, hogy amikor kiépítették az országutat, kivitték azt a falu mellé, elterelendő a falu főutcájából az átmenő forgalmat. Úgy tűnik, tévedtem: az interneten találtam egy 1930-ra datált falu-térképet, és azon, bár kicsi és homályos, de azért elég jó biztonsággal megállapítható, hogy már akkor is ez volt a helyzet. Így van-e vagy sem, voltaképpen mindegy is, a jelen helyzetre vonatkozó lényeg az, hogy miközben a falu több irányból is jól megközelíthető, átmenő forgalma alig van, így (ebből a szempontból) csendes, nyugodt hely. Földrajzi elhelyezkedés dolgában említendő még, mert talán egyszer még fontos lehet, hogy tájegységileg közvetlen szomszédjuk tokajhegyalja; Tállya például alig több mint 10 km-re van Abaújkértől.

A falu története nem túl mozgalmas, ámbár... Rendes árpádkori település, első okleveles említése 1215-ből. A török korban azonban teljesen kihalt, és csak a 18. században népesült be újra, mégpedig egyszerre két település (Alsókér és Felsőkér) formájában, amelyeket a 19. század elején egyesítettek, jelenlegi nevét 1905-ben kapta. A falu mai formájában azonban semmi sem utal a valahai két település mivoltára. 18. századi fejlemény az is, hogy ekkor lett a terület a Bárczay család birtoka, akik szép kastélyt is építettek, és (erőteljesebben a két világháború közötti időben) a falut is fejlesztették: elég sok mindent – többek között a ma is ezt a funkciót betöltő kultúrházat – építettek. (A család tagjai ma külföldön élnek, a kastélyt a rendszerváltás után visszakapták, fenntartják, karban tartják.)

Demográfia

A falu azonban az egyesülés után sem indult igazi fejlődésnek: *népessége* (adatolhatóan) a 19. sz. közepétől (az első népszámlálások időszakától) kisebb ingadozásokkal folyamatosan csökken:

21. sz. tábla:

Népességszám változása

Népszámlálási Abaújkér adatok (csak 20 évenként)

évszám	1870	1890	1910	1930	1949	1970*	1970*	1990	2011
népességszám	1727	1061	1040	990	1001	1034	923	829	639

*1970-ig jelenlévő népesség, **1970-től állandó népesség

(A 2019-es – becsült – adat 623 fő)

A valamelyes hullámozást pontosabban érzékelteti az az adatsor, amely a csökkenés vagy növekedés arányát mutatja:

Népesség éves %-os változása:

[1870-1880]	-0.29	%/év
[1880-1890]	+0.12	%/év

[1890-1900]	-0.32	%/év
[1900-1910]	-0.04	%/év
[1910-1920]	-0.45	%/év
[1920-1930]	+0.89	%/év
[1930-1941]	-0.7	%/év
[1941-1949]	-0.37	%/év
[1949-1960]	+0.56	%/év
[1960-1970]	-0.92	%/év
[1970-1980]	-1.52	%/év
[1980-1990]	-1.08	%/év
[1990-2001]	-0.05	%/év
[2001-2011]	+0.62	%/év

Ehhez csak egy megjegyzés. Az utolsó (növekedést mutató; ha ez egyáltalán valódi növekedést jelent) adat azt jelenti, hogy ebben az évtizedben nagyjából *két évente 1 (egy) fővel* nőtt a népesség. És 2011 óta máig megint csökkenést mutat a statisztika.

Fontos demográfiai mutató a népesség *életkor* szerinti megoszlása. Az adatsor elég komoly látszólagos furcsaságot tartalmaz; majd figyeljük meg az 5-14 és 15-24 éves korosztályok, valamint az együtt adatát:

22. sz. tábla:

Népesség korösszetétel szerint
Népszámlálás 2011 Abaújkér adatai, kivonat

kor- cso- port	4 év alatt	5- 14 év	15 - 24 év	25 - 34 év	35 - 44 év	45 - 54 év	55 - 64 év	65 - 74 év	75 év felett	egy ütt
lét- szám	31	147	143	74	90	10 0	68	59	56	768

Az „együtt” adat – tehát ebben az adatsorban a *népességszám* – 129-el több mint az 1. sz. tábla szerinti népesség. Ez láthatóan abból következik, hogy az 5-14 és 15-24 éves korosztályokban sokkal több szerepel, mint amennyi a „szomszéd” kategóriák (4 év alatt és 25-34 évesek) alapján logikus lenne. Ez úgy állhat elő, hogy a népességszám adata az *állandó* népességet jelenti, a korösszetételben pedig a *jelenlévő* (a népszámlálás időpontjában ott tartózkodó) népesség szerepel. Abaújkéren ebbe a jelenlévő népességbe – feltételezésem szerint – beleszámítódnak a MET iskola kollégiumaiban lakó fiatalok is, akiknek állandó lakhelye, ahol családjuk is él, másutt van. Így azonban a szokásos pontos „előregedési mutatót” (ami a 14 éven aluliak száma osztva a 65 év felettiek számával) nem tudjuk pontosan kiszámolni. Megtehetjük, hogy feltételezzük: az „együtt” adatok különbözősége

nagyrészt az 5-24 éves korosztályok logikátlanul magas számából következik, ekkor az említett 129 fős különbségnek mintegy fele írható az 5-14 évesek számlájára, s így ezt a korosztályt 70 körülre becsüljük. Ha ezzel számoljuk ki az „öregedési mutatót”, akkor 0,8 körüli mutatót kapunk. $(31+70/115)$. Ez összhangban van azzal a több interjúban is elhangzott állítással, miszerint a falu *előregedőben* van. Alátámasztja ezt az a – csak hozzávetőleges, mert célzottan nem kérdeztünk rá, és eléggé esetleges volt, hogy az interjú alanya beszélt-e erről – adat is, hogy a megkérdezettek felnőtt gyermekeinek több mint háromnegyede nem a faluban él.

Fontos mutató lehet még a lakosság *iskolai végzettség* szerinti összetétele; erre, mivel más dolgokkal is kapcsolatos lehet, a kérdőív adatainak elemzésekor térek ki.

Mivel megkérdezésünk a családokra vonatkozott, meg kell nézni az erre vonatkozó alapadat-sort:

23.sz. tábla:

Családösszetétel

2011 Népszámlálás Abaújkér adatai

Házaspár és élettársi kapcsolat				Egy szülő gyermekkel (apával 3)				Családok száma		
gyermek- mel- kel	gyermek	együtt	ebből	1	2	3	együtt	gyermekkel	gyerm. m.	együtt

			nél- kül		élet- tár- si kap cs.	2 0	1 5	9	44	124	nél- kül 51	175
1	2	3	51	131	19							
		-										
3	2	1										
4	7	9										

Tegyük ide összehasonlításképp a népszámlálás vonatkozó országos adatsorát:

24. sz. tábla

1.2.3.1 A családok és a családban élők családösszetétel, valamint átlagos családnagyság szerint 2011							
Házaspár és élettársi kapcsolat			Ebből: élettársi kapcsolat	Apa	Anya	Egy szülő	Összesen
gyermekkel	gyermek nélkül	együtt		gyermekkel		gyermekkel együtt	
Családok száma							
1 241	935	2	404 799	71	464	536	2
126	640	176		853	761	614	713
		766					380
Megoszlás, százalék							
45,7	34,5	80,2	14,9	2,6	17,1	19,8	100,0

Úgy látszik, nincsenek igazán jelentős különbségek az országos átlagtól. Néhány dolgot azért érdemes kiemelni.

A többgyerekes (3 és több gyerek) családok aránya itt is alacsony (házaspároknál 23%, egyedülálló szülőknél 20%), és, mint látni fogjuk, már a cigány családoknál is érvényesül ez a tendencia. Magas az egyszülős családok aránya, az összes gyermekes családnak több mint egyharmada ilyen. És nem jelentéktelen – bár a 2011-es országos aránynál (19%) alacsonyabb – az élettársi kapcsolatok száma. (Az összes párkapcsolat nagyjából 14%-a.) Ezek az adatok arra mutatnak, hogy a modernizációs trendek hatása, a *családdal kapcsolatos értékek átalakulása* elérte ezt a falut is. Amin persze nem lehet meglepődni, de - alkalmasint más folyamatokat is értelmező – tényként le kell szögezni.

Még – vizsgálati szempontjainkból fontos – demográfiai adat a *nemzetiség szerinti* összetétel. A 2011-es Népszámlálás szerint magyar nemzetiségű 708 fő, cigány (roma) 119; van még, de csak alig tucatsnyi más nemzetiségű is. Az *arányok* megállapítása (kiszámítása) azért problematikus, mert a statisztikában a „sor összesen”-ben 768 szerepel, ami önmagában még magyarázható lenne a fentebb említett jelenlévő és állandó népesség különbségével, de már azt, hogy a cigányok és magyarok együttes száma (827) jócskán meghaladja az összesent, nemigen tudom értelmezni. (Hacsak nem az történt, hogy lehetett több nemzetiséget is „bevallani”, és ezt a statisztika minden további nélkül tudomásul vette.)

Amikor mégis megkísérlem a cigányság településen belüli arányát megbecsülni, csak abból indulhatok ki, hogy a népszámláláskor 119-en cigánynak (romának) jelölték magukat. A népszámlálás

adatainak (melyek szerint országosan valamivel kevesebb, mint 250 ezren; pontosan 244 834-en mondták magukat cigánynak) összevetése a szakértő szociológusok becsléseivel (amelyek hétszázezer körüli számot tartalmaznak), azt látjuk, hogy a cigányoknak jóval kevesebb mint fele vállalja ily módon is etnikai hovatartozását. (Ennek okairól, például az előítéletesség alóli megszabadulás vágyáról és hasonlókról hosszan lehet és kell elmélkedni; nem itt van a helye. Itt csak a tényt veszem figyelembe.) Így számolva a faluban becsülhetően nagyjából egynegyed és egyharmad között van a cigány népesség aránya. Ez jóval magasabb mint az országos átlag (amit a fentebb mondtak értelmében 7% körülire teszünk), és valamivel magasabb a megyei átlagnál is (ami az előző logika szerint számolva egyötöd körüli). De ez – megelőlegezem itt az interjúk későbbi elemzéséből adódó eredményt – nem vezet számottevő etnikai feszültségekhez.

*Itt kell, egy látszólag csak nyelvészeti – szóhasználati -, ám véleményem szerint sokkal mélyebb tartalmakat is érintő közbevetést tennem. A statisztika, nem tehet mást, amikor nemzetiségi hovatartozásról szól, felsorolja az összes hazánkban található nemzetiséget, köztük természetesen a magyart is. Nyilván ennek (is) hatására még a romológiai szakirodalomban is elterjedt az a szóhasználat, hogy amikor a cigányságot a többségi társadalommal való viszonyában nézik, akkor a **cigány** – **magyar** különbségtételt használják. Csakhogy itt, hitem és meggyőződéseim szerint már nagyon másról van szó. Ez a különbségtétel ugyanis, akarva-akaratlanul azt sugallja, hogy a **cigány** az **nem-magyar**. Holott cigány honfitársaink, akárhogy nézzük*

*is, magyarok. (Ne feledjük: döntő többségük romungro, akik több száz éve élnek ezen a földön a többi magyarokkal együtt, eleik sok generáció óta ebben a földben nyugosznak.) Én tehát, amikor nem a statisztikáról van szó, hanem a cigányság elhelyezkedéséről a magyar társadalom egészén belül, ezt a cigány – magyar különbségtételt kirekesztőnek és megalázónak tartom. Lehetne a különbségtételt – mint sok faluban találkoztam ezzel – a cigány – paraszt fogalompárral jelezni, de tekintettel arra, hogy ez nem is általános, városi közegben nem is értelmezhető, maga a paraszt fogalom is többértelművé vált, nem volna jó megoldás. Ezért, jobb híján, a kissé csikorgós, nem igazán jól hangzó, de legalább eléggé neutrális **cigány – nem cigány** formában teszek különbséget; itt is, mint az előző tanulmányokban is..*

Szokás még nézni a *vallás szerinti* összetételt is. Az adatok ugyan megvannak (az embereknek valamivel több mint fele katolikus, egyötödnyi református, van egytizednyi görögkatolikus és nagyjából 15%-nyi felekezet nélküli), de a vallási megoszlás, úgy tűnik, a mindennapi élet szempontjából jelentéktelen, erre vonatkozó megjegyzéssel az interjúkban alig találkoztunk. Ugyanezt mutatja a vallási élet is: megfigyelésünk szerint (azon a vasárnapon, amikor már a faluban voltunk, mindegyik istentiszteletet 2-3 résztvevő látogatta meg) katolikusoknál is, reformátusoknál is nagyjából tucatnyi lehet az aktív vallásgyakorlók száma. (Részletesebben ld. 4. sz. Melléklet, interjú leírásokon belüli 52., 61. sz. intézményleírások.)

Még itt kell szólni valamennyit a falu *gazdasági életéről* is.

Gazdaság

E tekintetben is sajnos elég szegényes információ-forrásokra támaszkodhatunk. Kiinduló pontként megnéztem az interneten a „hivatalosnak” tekinthető céginformációkat. Az „Abaújkér – cégek és vállalkozások” címszó alatt 19 céget sorolnak fel. Azonban ezek közül 13-nak más településen van a székhelye, csak azért szerepelnek ezen a listán, mivel „körzetük” kiterjed a falura is. Helyi székhelyű, tehát ténylegesen *abaújkérinek* tekinthető „vállalkozást” (nem véletlenül tettem a *vállalkozás* szót idézőjelbe...) összesen 6 darabot sorolnak fel. A következőket:

Tiven Kft.

Tev.: m.n.s. egyéb szakmai, tudományos, műszaki tevékenység

Renohus Kft.

Tev.: festés, üvegezés

Wesley János Többcélú Intézmény

Tev. szakiskola, kollégium, diákotthon, előkészítő szakiskola, óvoda, gimnázium, speciális szakiskola, egyéb - nem közoktatási feladat, általános iskola, szakközépiskola

Abaújalpár Önkormányzata

Tev.: oktatás, polgármester, csapadékvíz elvezetés, községháza, közbiztonság helyi feladatairól, községvezetés, helyi tűzvédelemről, köztisztaság, településrendezés, egészségügy, közterületek fenntartása, településtisztaság biztosítása, területfejlesztés, szociális ellátás, településfejlesztés

Dr. Csiszár Ágnes

Tev.: orvos, háziorvos

Abaújkér Posta

Tev.: kötvények, befizetés, állampapírok, utánküldés, bélyeg, postai betétek, értéknylvánítás, futárszolgálat, levelezőlap, ajánlott, előfizetés, belföldi lapok, levél belföldre, fiókbérlet, csomag külföldre

Több kérdés is felmerül itt.

– Nehezen tudom értelmezni azt, hogy hogyan lehet egy „Abaújalpár Önkormányzata” nevű cég feladata a „... községvezetés, ... településrendezés, ... szociális ellátás, ... stb.”

– Mennyiben tekinthető ”vállalkozásnak” a Posta? És ha a Posta vállalkozás, akkor miért nem az a vasútállomás?

– Milyen értelemben vállalkozás a Wesley János Többcélú Intézmény? (Hacsak nem „oktatási vállalkozásnak” tekintjük; ez persze jogilag lehetséges, és mint látni fogjuk, valóban jelentős munkáltató a faluban, de azért...)

– Továbbá miért nem szerepel a vállalkozások listáján legalább 5 (általunk megismert) kereskedelmi egység? (Két élelmiszerbolt, dohánybolt, presszó, benzinkút.)

És mi van a *mezőgazdasággal*? A volt polgármester mondja el (ld. 4. sz. Melléklet 58. sz. interjú), hogy jelenleg a mezőgazdaságban 2-3 helyi nagyobb gazda, egyenként 100-150 hektáron gazdálkodik, zömmel családi munkával, alkalmazottjuk alig van. 4-5 család az er-

dészetben (főleg fakitermelés) dolgozik. A falu határának jelentős részén másutt élő vállalkozók dolgoznak, vagy bérelt vagy megvásárolt földön. A nagyobb gazdák földhöz jutásáról: a kárpótlás idején jutottak földhöz. Szüleiknek volt régebben földjük, visszakapták és még szereztek hozzá. A valamennyire is jelentős termelő egységek a mezőgazdaságban is *vállalkozások!*

Akárhogyan is, ez az igencsak „foghíjas” adatsor azt azért egyértelműen megmutatja – és ezt persze majd az interjúkban mondták vissza is igazolják – hogy valamiféle „gazdasági pezsgés” nincs faluban. Amit – másik oldalról – pontosan mutat a *munkanélküliség* adata is. A népszámlálás 63 fő munkanélkület jelez, az aktív korú népesség (25-65 évesek 332 fő) közel 20%-a, ami messze az országos átlag fölé van. Nem csoda. Ahogy volt polgármester fogalmaz, ebben a faluban is gazdasági szempontból „A rendszerváltás egy katasztrófa volt.” A TSz szétesett, a közeli munkahelyek (főleg Encsre jártak dolgozni az emberek) megszűntek.

Mi az, ami mégis *van*?

A *foglalkoztatás* (tehát a munkanélküliség csökkentése) tekintetében fontos cég a Wesley, a maga félszázat közelítő munkatársával. Ez azonban, akárhogy nézem is, nem a *falú gazdaságának* tényezője.

Ami most már a tényleges gazdaságot illeti, abban jelenleg, úgy tűnik, legfontosabb a *közmunka*. Félszáz körüli ember vesz benne részt; hogy számukra mit jelent, arról majd a következő fejezetben lesz szó. Itt, a falu gazdaságának dolgairól szólván, azt tartom fontosnak kiemelni, hogy az önkormányzat területein (10 hektár) tényleges

javakat előállító (zöldségtermelés, gyümölcs termelés és feldolgozás, stb.) *valóságos gazdasági tevékenység* folyik. (Hogy ez hogyan illeszkedik be a *közmunka* eredeti fogalmi rendszerébe, arról szintén a következő részben fogunk elgondolkodni.)

Ugyancsak önkormányzati szervezésben „...nyitott a település egy varrodát, megrendelésre készítenek munkaruhákat,” és működtetnek egy tésztaüzemet is. A nagyságrendekről annyit, hogy a „tésztaüzem” (amely alapvetően a helyi közétkeztetési konyhák számára termel) tudomásunk szerint 2 (kettő) fő dolgozót foglalkoztat...

Szintén az önkormányzat égisze alatt tartanak néhány disznót, tehenet is. A termékek – hús, tej – szintén a helyi közétkeztetésbe mennek. Ebben a dologban azonban az állatok elhelyezését illetően egy meglehetősen sajátos megoldással találkoztunk. Mielőtt azonban ezt elmondanánk, egy – első ránézésre – másik dologgal kell foglalkozni.

Az önkormányzat (ld. polgármesterrel készült, 58. sz. interjú) igyekszik a megürült, elhanyagolt házakat megvenni. „Ne csúfítsák el a falut.” Elég sok ilyen van: az idős tulajdonos meghal, a távol élő örökösök nem törődnek a kis értékű, jószerint eladhatatlan házzal. Az önkormányzat megveszi, és vagy felújítják, vagy, ha teljesen tönkrement már, lebontják, a telket próbálják hasznosítani. (Egy ilyen ház felújítása éppen most folyik. 250 ezer forintért vették meg, közmunkás bázis és 2 vendégszoba lesz benne.) Terv, hogy így felújított házakat viszonylag olcsó bérért (tulajdonképpen lízingdíjért: a ház tíz év múlva az övék lesz) felkínálnak pálya- és életkezdő fiataloknak, a faluhoz

kötni kívánván őket. Ám az így vásárolt házak egyik sajátos használása az, amit az előző bekezdésben megpendítettünk.

A helyzet az, hogy a disznókat és a teheneket az önkormányzat által megvett régi, lerobbant *lakóházakban* tartják. A valahai konyhában-szobában disznó rőfög, tehén bög.

*És itt muszáj egy meditációt közbevetni az **érzelmekről** és a **racionálisról**. Amikor először mutatták nekem a régi, ámbitusos parasztházat, amiben, mint mondták, már disznók élnek, hökkenten borzongtam meg kissé. Mi dolog ez, szentségtörés! – ágaskodott bennem a humanista „széplélek” énem. Ezek között a falak között valamikor **emberek** éltek, örültek, bánkódtak, boldogok voltak néha és szenvedtek is, születtek és meghaltak. Vajon nem olyan-e állatot tartani ezek között a falak között, mintha temetőből forgatnánk ki a holtakat, krumplit termelni akarván azon a földön? Ez lenne atyáink tisztelete?*

És akkor eszembe jutott, hogy pár éve (pár éve?... több évtizede ennek, de hát az emlékezet már csak így működik...) egy alföldi városban barátom mesélte, hogy a paneles lakótelep helyén (ahol ő is lakott) későközépkori temető volt, és amikor kezdődött az építkezés, székérszám ásták ki a csontokat. A város nőtt, a területre szükség volt, a csontokat kiásták. Így működik a mi világunk. Szégyelljük magunkat?

*„Az élet él és élni akar.” És az élniakarás megköveteli a **racionális**at, az élet fenntartását és továbbadását szolgáló cselekvéseket. Atyáink tisztelete talán nem elsősorban a sírok és házak tisztelete, hanem azoké a tetteké, amiket ők tettek meg azért, hogy mi itt lehes-*

sünk. Apám minden lécdarabot, ami valami barkácsolásból maradt, gondosan eltett: „Jó lesz az még valamire”. Anyám minden elkopott ruhát eltett: „Jó lesz az még valamire”. Apám, ha el kellett volna köl-töznie házából, azt mondta volna: „Ne rontsátok szét, jó lesz az még valamire.” Talán nem épp arra gondolt, de ha disznót látott volna régi házában, úgy hiszem, azt mondta volna: „Ugye látjátok, meg-mondtam, jó az még valamire.”

Hát, berzenkedő széplélek, erre jutottam...

Ennyit tehát a falu gazdaságáról.

Lépünk tovább.

Az élet külső kereteiről (házak, lakások) majd az interjúk alapján tudunk többet elmondani, itt csak néhány alapadatot érdemes megnézni.

Lakásadatok (és összbenyomás)

A lakott lakások száma 290 körül van (nem pontos, mert egyes adatsorokban beszámolják a lakott, de jogilag üdülőnek számító ingatlanokat is), ebből a lakáshasználat jogcíme szerint 232 a tulajdonos, 7 a bérlő és 5 egyéb jogcímen lakik ott. A lakások mérete sem látszik kicsinek: az egy főre jutó alapterület 86 m^2 . A laksűrűség sem nagy: „100 lakott lakásra és üdülőre jutó lakó 270”. Az infrastruktúra már problematikusabb: a lakott lakásoknak és üdülőknak nagyjából háromnegyede összkomfortos és komfortos, tehát egynegyede komfort

nélküli; ezt azért a 21. században kevésnek kell tartanunk. (Valamennyi lakásra vonatkozó adat forrása a 2011-es népszámlálás.)

Nem adat, de itt érdemes említeni a faluról alkotott *benyomásainkat* is. Járkálván elég sokat – adatgyűjtés miatt is, egyéb okokból is – az a benyomás alakult ki, hogy *gondozott* faluban vagyunk. Rendezett az utcakép, a pici „főtér” (én nevezem csak annak az orvosi rendelő előtt lévő, emlékművel is ellátott terecskét) szépen, gondozottan virágos, a házak (legalábbis a homlokzatok, kerítések) többsége nem hivalkodó, de jól karbantartott. (A nyomorúság, amiről majd az interjúk szólnak, „kapun belül marad”.) Hangulatában, az ide érkező számára megmutatkozó arculatában *élhető kisvilágnak* látszik. Az-e és mennyiben és kinek; ez az emberi tartalmak dolga, és ez már más kérdés. Erről (is) lesz szó a továbbiakban.

Az emberek a faluban

A továbbiakban erősen támaszkodni fogunk a kérdőívek adataira, itt van tehát a helye annak, hogy néhány rövid (de a szakmai korrektség által mindenképpen megkívánt) megjegyzést tegyek módszertani dolgokról.

Módszertani betoldás

Maga a használt kérdőív (saját címe szerint „Családi Adatlap”) a vizsgált problémáknak megfelelően három részből tevődik össze. Első része (1.-17. kérdések) korábban cigány-kutatásokban és szociotáborokban is sokszor használt kérdőívből származik. Másik

része (18.-29. és 31.-35. kérdések) szintén „bejáratott”, kipróbált anyag: olyan kifejezetten helyi társadalom kutatásokból, illetve szociális térképek erre vonatkozó kérdéseiből vettem át, amelyeknek magam is résztvevője voltam. A harmadik rész egyetlen (bár 4 részkérdést tartalmazó), kifejezetten jelen vizsgálat számára beiktatott kérdése a MET iskolára vonatkozott (30. kérdés).

A *mintavétel* (megkérdezettek kiválasztása) a *területi véletlen* elv alapján történt. Ez közelebbről azt jelenti, hogy a falut a térkép alapján nagyjából egyforma részekre bontottuk, a részen belül a kérdezőnek minden 5. vagy 6. házban kellett kérdezni. (Az 5. vagy 6. számot annak alapján határoztam meg, hogy tudjuk a statisztikából, a lakott lakások száma 250-300 körül van, nagyjából 50 megkérdezést terveztünk, így, ha eszerint választunk, éppen kijön a kívánt eset-szám.) A megkérdezések helyszíneit térképre vittük. Az egy-egy megkérdezést jelölő pontok eléggé egyenletesen oszlanak el a térképen (ezek a térképen szereplő „+” jelek), így mintánkat (területi szempontból, ami egy kis falu esetében mindenképpen releváns tényező) *reprezentatívnak* tekinthetjük.

Ezt alátámasztja a minta *etnikai megoszlásának* lényegi azonossága a falu egészének ilyen összetételével. Összesen, mint mondtunk, 51 kérdőívünk van, ebből 14 a cigány és 37 a nem cigány. (25% és 75%) Láttuk, hogy a falu egészére nézve a cigányok becsült aránya egynegyed és egyharmad közé tehető, ezt a mintában szereplő 25% elegendő pontossággal közelíti.

A kérdőívek megfelelően kódolt (ld. Kódutasítás a Mellékletben) adatait excel táblázatba vittük be, a feldolgozás annak alapján történt. (Teljes adatsort ld. 3. sz. Mellékletben)

Az adatokat, lévén a cigány – nem cigány viszony vizsgálati szempontunk volt, ahol ennek jelentése van, ebben a bontásban veszem figyelembe. Megjegyzem még, hogy a táblázatokban csak a számosságokat közlöm, %-számításnak, vagy más matematikai statisztikai jellegű számításnak ilyen relatíve kis esetszámnál nincs értelme.

Először is néhány demográfiai tényezőt nézzünk, részben a korábban látott KSH adatok településre konkretizálásaként, de főleg a cigány – nem cigány különbségek szempontjából.

A falu családjai

Az egyik ilyen tényező a *családnagyság*. A KSH adatsor ezt a gyermekszámmal jellemzi (ld. 3. sz. tábla). Mi a megkérdezett családjában élő összes családtag számára kérdeztünk rá (ld. Kérőív 1. kérdés). Ez nyilván nem egészen ugyanaz (pl. ami nálunk 2 fő, az lehet pár gyerek nélkül, de lehet egy szülő egy gyerekkel is), de a lényegi tendenciák összehasonlítására alkalmasnak látszik.

25.sz. tábla:

Családok létszáma nemzetiségi hovatartozás szerint

1/a családlétszám	nincs válasz	1 fő	2 fő	3 fő	4 fő	5 fő	6 fő	7 és több	összesen
Cigány családok	0	4	3	2	0	3	2	0	14
Nem cigány csal.	0	16	5	10	4	1	0	1	37
Együtt	0	20	8	12	4	4	2	1	51

A legfontosabb itt az, hogy a nagyobb létszámú családok igen alacsony száma és aránya visszaigazolja a 3. sz. tábla adatait: igen kevés a 4 vagy 5 fő és több-ből álló család. (A 4 fő leggyakrabban szülők + 2 gyerek, de ide tartoznak a 3 gyerekes egy szülős családok is.) Ebben a kategóriában a cigány családok valamennyire többségben vannak: 5 a 14-ből, míg a nem cigányoknál 6 a 37-ből. De a cigányoknál is több már a kisebb létszámú család, tehát ebben a faluban is érvényesül az a sok helyütt megfigyelt tendencia, hogy a cigány kultúrában hagyományos nagy családot kezdi felváltani – a modernizáció hatására, talán a többségi normák átvételével is – a kisebb családot jelentő modell.

Nem érdektelen természetesen az sem, hogy kik élnek együtt? (Erre is ld. Kérdőív 1. kérdés)

26.sz. tábla:

Családösszetétel nemzetiségi hovatartozás szerint

1/b család össze- tétel	nincs vá-lasz	e- gye- dül idős	i- dős há- zas pár	szü - lők kis gy ere k	szü- lők nagy gye- rek	egy szü- lő kis gye- rek	eg y szü lő na gy gy ere k	más öss- sze- tétel	öss- szes en
Cigány csalá- dok	0	2	0	4	2	0	0	6	14
Nem cigány	0	10	3	4	10	1	1	8	37
Együtt	0	12	3	8	12	1	1	14	51

Feltűnő lehet a „más összetétel” elég nagy száma. Ez csak arra utal, hogy az élet, az együtt élő emberek kilétének tekintetében is sokkal tarkább annál, hogysem kevés számú kategóriába be lehetne sorolni. Amire azonban ez az adatsor is felhívja a figyelmet, az az, hogy *szülők nagy gyerekek* kategóriában (ami azt jelenti, hogy felnőtt gye-

rek még együtt él szüleivel) lényegesen magasabb a nem cigányok előfordulása. Úgy tűnik – és ezt megerősítik az interjúk anyagai is – hogy cigány fiatalok hajlamosak hamarabb elhagyni a családi fészket, mint a nem cigányok.

Talán csak érdekesség, vagy annak tűnik, mégis érdemesnek tartok az interjúkban elhangzottak alapján felvillantani egy-két különleges családszerkezetet, életutat. (Az ilyen is van „felmutatása” szerintem nem felesleges: a sajátos színfolt árnyalja, differenciáltabbá teszi az összképet.)

Egy cigányasszony meséli el, hogy *„16 évig élt együtt urával, majd „szétmentek”. A két idősebb gyermek egy évig az édesapánál maradt egy másik településen, de az apa kevésbé figyelt a gyermekekre, a családvédelmi szolgálat pedig javasolta az anyának, hogy vegye magához a gyerekeket (ellenkező esetben elveszítheti őket), így végül a két gyermek is az anyához került. Az anya jelenleg élettársával (nevelőapának nevezi, holott további gyermekeinek édesapja) él, illetve 18 éves gerincsérült lányával, 17 éves lányával, 12 év körüli fiával, és két óvodás korú gyermekével él együtt.”* (2C interjú)

Egy másik sors-jelzés arról, hogy még egy ilyen kis faluban is megjelenik a történelem: *Az özvegy a testvéreivel a szlovákiai Magyarorságon élt, de az édesanyjuk 1944 -ben bekövetkezett halála, valamint a szlovák-magyar lakosságcsere miatt Magyarországra költöztek* (13NC interjú)

Egy következő fontos kérdés, hogy milyen az a *fizikai tér*, amelyben a családok élnek.

Élettér: lakások, házak, udvarok

Nem véletlen, hogy e rész címében „udvarok” szerepelnek. Mert – részletesebben majd az anyagiakról szóló részben szólunk erről – zöldségeskert, baromfiól csak elvétve, és akkor is inkább csak idősebbeknél van.

Láttuk az előző fejezetben, hogy a családok döntő többsége *tulajdonosként* lakik a házában. Falusi viszonyok között ez egészen természetes, korábbi vizsgálatok (saját és mások munkái) egyértelműen ezt mutatják. Értelemszerűen – az elsőprő többségű *tulajdonos-hánydból* következően – a *tulajdonlás* tekintetében a cigány – nem cigány családok között sincs különbség. Az viszont az interjúkból elég egyértelműen kiderül, hogy az egy főre jutó lakóterület tekintetében már van: nagyobb „lakónép-sűrűséget” (3fő/szoba felett), tehát a községi átlagnál (86 m²) lényegesen alacsonyabb egy főre jutó lakóterületet csak cigány megkérdezettnél találtunk. (Pontosan számszerűsíteni nem tudom: erre vonatkozó kérdést a jelenlegi kérdőívben nem szerepeltettünk.)

Az adatokból az is elég egyértelműen következik, hogy tipikusan egy család él egy házban.

Rigid *menyiségi szempontból* nézve tehát a családok lakáshelyzete nem tűnik rossznak. Végletesen túlszűfolt lakásokkal nem találkoztunk. Ami viszont a *minőséget* illeti... Elég csak utalni arra az előző fejezetben látott adatra, hogy a lakások egynegyede *nem komfortos*. Pontos cigány – nem cigány különbséget itt sem tudunk számí-

tani (a komfortfokozatra sem kérdeztünk rá a kérdőívben), de az mindenképpen jelez valamit, hogy az interjúkban és megfigyelésekben komfort-hiányra való utalásokat csak cigány családok esetében találunk.

A *minőségről* általánosabban is az interjúból/megfigyelésekből lehet a legtöbbet megtudni. Nézzünk néhány leírás-részletet! (Ld. 5. sz. Melléklet, 4-5-6 kategóriák; az interjú részlet után a 4. sz. Melléklet szerinti sorszám szerepel.)

Cigány alanyokról:

A helység egyszerű volt, de volt benne minden, ami egy háztartáshoz szükséges 16

Nagyon hangulatos, tágas szoba volt új bútorokkal, sarokülővel, okos tv-vel, szép tapétával a falon. 16C

A komfort nélküli ház egy épületmaradvány mellett áll, pár lépcsőfok vezet fel az ajtóhoz, mögötte található a közös tér, benne a konyhával, melyből két helység nyílik, egymással szemben. A bútorzat szegényes, főzésre és fűtésre alkalmas eszközt nem láttunk a falakat mintás „tapétával” vonták be, rend és tisztaság volt. 29C

Kártyás villanyóra van náluk, vizük nincsen, vagyis le van csökkentve. Pár éve leégett a házuk. Azóta sem tudták rendesen rendbe hozni. 15C

A lakás Abaújkér „fő utcájában” található, ami összkomfortos az átlagosnál rosszabb minőségű. A lakás berendezése rossz állapotú, törött- kopott bútorzatú, rendezetlen környezetű. 5C

Szembetűnik a szegénység és az igénytelenség. Kosz, piszok, mindenhol. A 2 szobás

ingatlanban villany és víz van, fürdőszoba nincs. 34C

A ház kert részén gondozatlan környezet, hatalmas fű és gaz tenger 5C

Nem cigány alanyokról:

Saját háza kedvesen berendezett, nagyon régi bútorokkal, hatalmas virágmintás tapéta. 26NC

Rendezett, jól karbantartott lakása van. Elmondása szerint még mindig műveli a kertjét, szép kordonos szőlője van. Ház körüli állatai is vannak pl. gyöngytyúkok, csirkék, tyúkok. 6NC

Szépen berendezett házban laknak, melyet nagy kert vesz körül gyümölcs fákkal, kukoricással. 27NC

Feltűnően szép, nagy, rendezett kert, dísznövények, zöld gyepek, két kutya, motorok, autó, térkövezett autóbeálló, kifejezetten jómódú környezet. 51NC

Szembetűnően eltérőek a cigány és a nem cigány családok életteréről szóló megfigyelések. Ugyanerről szólnak a kérdőív 2. kérdésébe foglalt kérdezőbiztosi becslések is:

27. sz. tábla:

A lakás minősége nemzetiségi hovatartozás szerint

Kérdezőbiztos becslése

A lakás minősége	nincs válasz	átlagos	átlagosnál jobb	átlagosnál rosszabb	összesen
Cigány családok	1	2	1	10	14
Nem cigány csal.	3	21	9	4	37
Együtt	4	23	10	14	51

Noha a legtöbb becslés (az összesnek majdnem fele) „átlagos”-nak ítélte a lakás minőségét, de a „jobb” és „rosszabb” megítélések markáns etnikai különbséget mutatnak. (A cigány családoknál bő kétharmad az „átlagosnál rosszabb”, a nem cigány családoknál alig egytized.)

Gondolhatnók, része van ebben talán valamennyi öntudatlan előítéleteességnek, vagy a rendről, rendezettségéről való elképzelések (értékek) különbözőségének is. (*Szembetűnik az igénytelenség...*) Én azt vélem, alapjában nem erről van szó. Mert észreveszik és rögzítik a megfigyelők (az idézettekén túl is elég sok ilyen megjegyzés van), hogy a rossz feltételek között is megvan az igény: *A bútorzat szegényes, ... (de) ...rend és tisztaság volt.* Inkább arra kell gondolnunk,

hogy a feltételek, a fizikai körülmények (komfort nélküli lakás, dűledező ház; *(Pár éve leégett a házuk. Azóta sem tudták rendesen rendbe hozni.)* alapvetően befolyásolják nem csak a *lehetőségeket* (földes szobában is lehet tisztaságot tartani), hanem az *attitűdöket* is: „ha úgyis beázik a tető, minek takarítsak?” Ha valamennyire is értékelni akarjuk az élettér minőségét, ezt is figyelembe kell venni.

Következő nagyobb témánk a munka világa.

Munkalehetőségek, munkák; közmunka

A gazdaságról szóló részben ezt írtam: „az igencsak „foghíjas” adatsor azt azért egyértelműen megmutatja – és ezt persze majd az interjúkban mondtak vissza is igazolják – hogy valamiféle „gazdasági pezsgés” nincs faluban”. Ez persze egyáltalán nem csodálható.

A falunak *önálló* gazdasága talán soha nem is volt. 1945 előtt a Bárczayak birtoka volt, és hiába volt a kastély a faluban, ez azért nem a *falu gazdasága*. Később meg –1990-ig – a munkaképes lakosok számára lényegében kétféle munkalehetőség lehetett csak. Az egyik – mint sok más hasonló helyzetű faluban – a mezőgazdaságban, vagy TSz vagy Állami Gazdaság formájában. A másik – ez is mint sok más faluban – a környéken, még napi ingázással elérhető közelségben lévő nagyobb városok „szocialista” üzemei; Abaújkér tekintetében ezek főleg miskolci nagyüzemek, részben Encs és Abaújszántó kisebb termelő egységei. Mindkét lehetőség 1990 után az ismert okokból meg-

szűnt. Saját gazdasága nem lévén, gyakorlatilag szinte teljessé vált a munkalehetőségek hiánya.

A problémákat erősen növeli a munkát kereső emberek *alkalmassága*; és itt, nehogy félreértés legyen, csak a *formális mutatók* szerinti alkalmasságra gondolok. Ezt – nagyjából – a kérdőív két vonatkozó adatsorával lehet megmutatni. Az egyik a mindenféle munkavállalás egyik alapfeltételét jelentő *iskolai végzettségre* vonatkozott. Minthogy a családok dolgaival akartunk foglalkozni, azt néztük meg, hogy az *egész családon belül* mi a helyzet.

28.sz. tábla:

Iskolai végzettség a családban nemzetiségi hovatartozás szerint

1/c a családban előforduló legmagasabb iskolai végzettség	nincs válasz	8 ált.	szakm. képző	érettségi	felsőfokú	összesen
Cigány családok	1	7	5	0	1	14
Nem cigány csal.	4	13	7	8	5	37
Együtt	5	20	12	8	6	51

Némiképp biztató lehet, hogy 8 általánosnál alacsonyabb végzettség (amit épp ezért a táblában nem is szerepeltettünk) egyáltalán nincs. De már komoly gondot jelenthet, hogy a családok majdnem felénél (51-ből 20; ez kb 40%) a maximum a 8 általános, ami a 21. század gazdasági-termelési struktúrájában alig-foglalkoztathatóságot jelent. És ezen a téren eléggé erősnek mondható az etnikai különbség is: a cigányok esetében a magasabb végzettség inkább szakmunkás-képző, a nem cigányoknál az érettségi és felsőfokú végzettség. Ami egyértelműen azt jelzi, hogy a munkaerőpiacon a nem cigányok egyértelműen és lényegesen kedvezőbb helyzetben vannak. Ugyanerre utal-

nak a *foglalkozás* adatai is. A kérdőív 1. kérdésében azt kértük, hogy családtagonként tüntessék fel a foglalkozást. A feldolgozásban csak azt néztük meg, hogy egy-egy családon belül, mindegy, hogy melyik családtagnál, beszámoltak-e (értelmezhető) foglalkozásról:

29. sz. tábla:

Van-e foglalkozás-jelölés nemzetiségi hovatartozás szerint

1/d van-e jelölve értelmezhető foglalkozás	nincs válasz	van jelölve	nincs jelölve	összesen
Cigány családok	0	7	7	14
Nem cigány csal.	2	25	10	37
Együtt	2	32	17	51

Mint látjuk, a többségnél (51-ből 32; csaknem kétharmad) van értelmezhető jól definiált foglalkozású a családban, de a cigány családoknál ez, ha nem is nagyságrenddel, de elég egyértelműen kevesebb (14-ből 7; éppen a fele). És erősen meggondolkoztató az, hogy az összesnek éppen egyharmada (51-ből 17), ezen belül a cigányok fele jelölt úgy, hogy nincs a családtagok között (értelmezhető) foglalkozással rendelkező. A két adatsor alapján úgy tűnik, hogy a (formális mutatók szerinti) alkalmassággal elég komoly bajok vannak. A munkaerőpiacra ilyen „alkalmassági mutatókkal” nemigen lehet mit kezdeni. Marad az alkalmi munka és a közmunka. Ezekről kicsit később még szólnunk, most nézzük meg néhány interjú-részlettel, hogy mit mondanak erről, hogyan élik meg a helyzetet megkérdezettjeink. (Ld. 5. sz. Melléklet, 9. kategória.)

Cigány alanyok:

Az anya és az unokatestvér is közmunkásként dolgozik, szóba jöhető munkahely Miskolcon van, ami napi három órányi utazás oda-vissza. 5C

A fiú megy, segít apának, ha füvet kell nyírni vagy fát vágni, tetőt javítani kell valahol, valakinek. Kereset kiegészítésként a fiúcska fém dobozokat gyűjt most is van vagy hat zsáknyi. Ebből fagyiznak vagy játékot vesznek. 45C

Nem cigány alanyok:

A településen közmunkásként dolgoznak, kettőjük jövedelme nagyon kevés, ezért szezonális alkalmi munkát is vállalnak. 24NC

A fiataloknak itt nincsen jövője, a fia és a veje is Pestre ment az építőiparba dolgozni, 33NC

M.-val, akinek fodrász végzettsége van, de mivel itt a faluban nincs fodrászat ezért közmunkásként dolgozik 44NC

Nagyon úgy tűnik, hogy e vonatkozásban nincs igazán különbség cigány és nem cigány között, a *falun*, mint egész problémája ez. Hiába van valakinek szakmája (például fodrász), számára is csak a közmunka marad. Vagy Pestre megy dolgozni. Az alkalmi munka se látszik igazi kiútnak: a kérdőívben rákérdeztünk az ilyenből származó jövedelemre is. Az adatokat nincs értelme részletezni, annyira sok a „0” (nincs ilyen jövedelem) vagy egészen alacsony jövedelmet jelentő válasz. (ld. 2.sz. Melléklet, 6. kérdés.)

És akkor a közmunkáról. Külön kell szólni róla, mivel nagyjából félszáz ember van benne, és ez egy ekkora faluban (különösképpen a hasonló nagyságrendű nyilvántartott munkanélkülivel összevetve) nagyon komoly szám. Gondoljuk meg azt is, hogy ebben a faluban a Wesley mellett éppen a közmunka a másik „nagyfoglalkoztató”. (Több nincs is...) Nagyon nem mindegy, hogy hogyan működik?

Azt az előző fejezetben, a gazdaság dolgaiáról szólván elismerően jeleztem, hogy *termelő (közvetlenül is értéktermelő) munkát végeznek*. Hogyan működik ez a mindennapokban? Egyik tábori résztvevő kollégánk elég részletes leírást készített róla, ezt idézem (Ld. 4. sz. Melléklet, 64. sz.)

A közmunkások vezetője nagyon kedvesen és szívesen fogadott. Mesélte, hogy az épületet a hivatal vette, tavaly újította fel a polgármester nekik. Büszkén mutatták, hogy fürdőszobát és WC-t is építettek. A nagy szobában sok polc van, amin gyönyörű és rengeteg lekvár, lecsó és befőtt van, mind ők készítették. A kert különböző növényekkel van beültetve, amelyet, ha leszüretelnek, részben értékesítenek, részben a helyi konyhát látják el, részben cserélnek más termékekre. Ebben az évben már ültettek 380 gyümölcsfát is. A tervet, hogy hogyan gazdálkodnak a polgármester a közmunkások vezetőjére bizza. Ők együtt tervezik meg, hol mit ültetnek, a munkálatok sorrendjét is ők döntik el.... Többen voltak közöttük olyanok, akik több szakmával rendelkeztek, (pl. szoc. gondozó, ápoló), de helyben ezzel a végzettséggel nem tudnak elhelyezkedni, ... a közmunkásokhoz bejöhetnek a gyerekek

is nap közben, illetve júliustól gyermekfelügyeletet is szerveznek, hogy nyugodtan tudjanak dolgozni.

Idilli kép? Egy kicsit az, de alapvonásaiban – elég sok kötetlen beszélgetés is megerősíti – valósnak látszik. Tényleg értelmes és hasznos munkát végeznek, és tényleg *emberhez méltó körülmények között*. De mégis, ha itt csak nagyon röviden, vázlatosan is, el *kell* gondolkodnunk a közmunkáról általában.

Az alapkérdést szokták úgy feltenni, hogy vajon jó-e a közmunka, vagy rossz? Mint általában társadalmi kérdések esetén, az egyszerű jó-rossz dichotómia nem alkalmas kérdés, merthogy az élet dolgai kissé bonyolultabbak szoktak lenni. Ezúttal is inkább csak így érdemes kérdezni: *miben, mennyiben* jó a közmunka, és *miben, mennyiben* rossz?

A pozitív oldalra két – igen fajsúlyos – dolgot tehetünk. Az egyik az, hogy valamekkora *munkajövedelem*. Nem segély, nem adomány, ami, akárhogyan is, mindig megalázó valamiképpen, hanem munka, teljesítmény ellenértéke. Nem lehet eléggé túlbecsülni ennek *mentális* hatását, az önbecsülés, az én-érték-tudat alakítását sem. A másik pozitívum pedig az, hogy *rendszeres és kiszámítható* jövedelem. Ebből a szempontból – és csak ebből a szempontból! – nem lényeges, hogy mekkora. A lényeg az, hogy biztosan lehet tudni, meghatározott napon valamekkora összegű pénzt kézhez fogok kapni. Meg lehet mondani a gyerekeknek, hogy *mikor* fog jobb ételt (vagy fagylaltot) kapni.

Ám sajnós a negatív oldalra sem kevésbé fajsúlyos dolgokat kell odatenni. Először is súlyos probléma a *hosszútávú bizonytalanság*. Ami nem csak abból fakad, hogy annak eldöntése, ki kerülhet be a közmunkába, ki nem, a helyi döntéshozók *diszkrecionális döntésén* múlik. Az *egyén* számára természetesen ez is bizonytalansági tényező. De ennél is bizonytalanabbá teszi a közmunka lehetőségét az, hogy kormányzati szinten *évente* dől el, egy-egy falu hány közmunkást foglalkoztathat. Vagyis a helyi döntéshozó sem tudja, a következő évben ez ügyben mivel számolhat, nem tudja megmondani az embereknek, hogy hányat és kit tud a következő évben közmunkára alkalmazni. Így akárcsak középtávú életstratégiát sem lehet a közmunkára építeni. Kapsz most valamennyit, amiből – ha elég szerény vagy – tudsz enni, de hogy mi lesz holnap, jövőre... ***Ez a megetetett jövőtlenség.***

A másik negatívum a közmunka-bér *összege*. Ez az, amiről azt lehet mondani, hogy „éhenhalni sok, megélni kevés”. Főleg, ha gyerek, netán több gyerek is van a családban. Akárhogyan számolunk is, ha figyelembe vesszük a családi pótlékot, esetleges egyéb juttatást is, a közmunkabérrel nem lehet a *létminimum* fölé jutni. (Számítani persze nehéz: a KSH, ki tudja miért, évek óta nem közöl létminimum-adatot, de azért az van, és lehet tudni, hogy több, mint amit közmunkával el lehet érni.) Vagyis: kapsz valamit, amitől éhen nem halsz, de a létminimum alatt (tehát *szegénységben*, más szóval *nyomorúságban*) maradsz, de azért köszönd meg, hogy kaptál *valamit*. ***Ez a megetetett nyomorúság.***

Egy további – harmadik – negatívum a *kilépés kilátástalansága*. Adatok mutatják, hogy milyen kevés azok száma, akik a közmunkából a munkaerő piaci szegmensébe át tudnak lépni. Részben képzetlenségük miatt, de azért is, mert ha hosszabb ideig csak közmunkát végeznek, kiesnek eredeti szakmájuk – ha egyáltalán volt ilyen – gyakorlatából. Nem véletlen, hogy minden ezzel foglalkozó szakember hangsúlyozza, a közmunkának párosulnia kellene szakmai képzéssel-továbbképzéssel. Kellene, mondjuk feltételes módon, mert ennek a jelenlegi gyakorlatban csak elvétve látjuk nyomát.

Ez az ambivalencia a közmunka „miben-mennyiben jó vagy rossz” lényege. Jó, hogy *van*, végső ellehetetlenüléstől ment meg embereket, és rossz, hogy *ilyen*, ami jövőtlenséget, benneragadást és szegénységben maradást eredményez.

És ne feledjük – hisz itt alapvetően mégis csak erről a faluról beszélünk – a közmunka itt a kettő közül az egyik „nagyfoglalkoztató”. Tehát bizonyos értelemben *jellegadó* foglalkoztatási forma. Lehet, hogy ahogyan régebben „bányászfaluról”, „kereskedőfaluról”, „parasztfaluról” beszéltünk, újabb kategóriaként be kellene vezetnünk a „*közmunkás-falu*” fogalmat? Talán, a fentebbmondottak figyelembe vételével, ezt elég egyértelműen *nem jó*-nak kellene tartanunk...

Éppen ezért kellene alaposan foglalkozni azzal, hogyan lehetne a negatívumokon javítani. Több helyütt az ittenihez hasonló termelő tevékenységet átviszik az önkormányzat-szervezte *közmunkából* a szintén az önkormányzat által szervezett-kezdemenyezett *piaci termelésbe*. (Például az önkormányzat alapít a saját földjén Kft-t vagy

szövetkezetet.) Ami azon túl, hogy stabilabb, biztonságosabb, még lényegesen magasabb jövedelmet (legalábbis minimálbért) jelenthetne az embereknek. Nem az ilyen megoldásokat kellene mindenféle jogi, szakmai, anyagi támogatás hozzárendelésével szorgalmazni?

A munka jelentősége persze az, hogy jövedelemhez, anyagi erőforrásokhoz jutatja az embert. Nézzünk meg néhány „mozaikkockát” ebből a szférából is.

Jövedelmek, egyéb anyagi dolgok

Nézzük először azt, hogy mit vallanak megkérdezettjeink a család rendszeres összes jövedelméről. (Ld. kérdőív 5. kérdés) (Nem véletlenül használtam a nem egészen ideillő „vallanak” kifejezést. Tudjuk ugyanis, hogy ilyenfajta kutatásban a legbizonytalanabb adat a jövedelmekre vonatkozó, erős a szándékos vagy tudattalan torzítás esélye. Ezzel a bizonytalansággal kell kezelnünk az adatokat.)

30. sz. tábla:

A család összes rendszeres jövedelme nemzetiségi hovatartozás szerint

5. Ösz- szes rendsze- res jövede- lem	nincs vá- lasz	10 eze r Ft alat t	10- 20 eze r Ft	20- 50 eze r Ft	50- 100 eze r Ft	100 - 150 eze r Ft	150 - 200 eze r Ft	200 ezer Ft fe- lett	össze- sen
Cigány családok	1	0	0	0	5	7	0	1	14
Nem cigány csal.	2	0	0	2	5	8	6	14	37
Együtt	3	0	0	2	10	15	6	15	51

A legelső feltűnő adat: a „bevallás” szerint *nincs* 20 ezer forint alatti összjövedelem. Ez elvileg származhat abból is, hogy a kérdező-szituációban a nagyon alacsony jövedelműek is röstellték volna ezt bevallani. Azt gondolom, nem erről van szó. (Már csak azért sem, mert a kérdezők – a tábor résztvevői – beszámolóí szerint, gyakorlatilag minden esetben kellő bizalmi légkörben folytak, a megkérdezés, a

kérdezettek jól érzékelhetően őszintén igyekeztek válaszolni.) Nem véletlenül vettük fel a kérdőívbe ezeket az alacsony jövedelmi kategóriákat: minden eddigi vizsgálatunkban (szociotábori és egyéb cigánykutatások) volt nem kevés olyan család, amely a legalsó jövedelmi kategóriába tartozott. (Az 1990-es években végzett cigány családok vizsgálataiban a legalacsonyabb kategóriákba tartozott a megkérdezettek csaknem ötöde.) Úgy látszik – s ha így van, némi örömmel állapítjuk meg –, hogy a végletes nyomorszintet jelentően alacsony „jövedelem” már (legalábbis ebben a faluban) nincs jelen.

A másik oldalon persze az is igaz, hogy a csak nagyon viszonylag magas (családi!) jövedelmek (200 ezer forint felett) elég ritkák, az összesnek valamivel több, mint harmada. (15 az 51-ből.) És meggondolandó, hogy ez a „viszonylag magas” jövedelem tényleg csak ennek a falunak a többi családjához mérten viszonyítva nevezhető „magas”-nak, hiszen a 200 ezer forintos alsó határ jóval alatta van a hivatalos átlagjövedelemnek. Itt már nagyon markáns *etnikai* különbséget is látunk: ilyen „magas jövedelmű” cigány család egyetlen egy van.

Az összjövedelem adatai végülis eléggé szomorú képet mutatnak. A családok kétharmadának jövedelme kevesebb mint 200 ezer forint, ami, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a családok létszáma tipikusan több fő, akkor azt kapjuk, hogy a vizsgált családok *legalább fele* az egy főre számolt létminimum alatt él. Vagyis *szegénységben*.

Megnéztük a rendszeres jövedelem *családnagysággal* való összefüggését, abból kiindulva, hogy természetesen nem mindegy, hányan élnek adott jövedelemből.

31. sz. tábla:

Család létszáma rendszeres jövedelem szerint

1/a Család létszáma	1 fő	2 fő	3 fő	4 fő	5 fő	6 fő	7 és több fő	Együtt
5. Rend- szeres jövedelem								
10 000 forint alatt	0	0	0	0	0	0	0	0
10 001- 20 000	0	0	0	0	0	0	0	0
20 001- 50 000	2	0	0	0	0	0	0	2
50 001- 100 000	5	1	3	0	0	1	0	10
100 001- 150 000	8	1	2	1	3	0	0	15
150 001- 200 000	1	3	1	1	0	0	0	6
200 001 felett	3	3	5	2	1	0	0	15
Együtt	20	8	12	4	4	2	1	48*

*

Két, eléggé halvány összefüggés látszik kirajzolódni. Az egyik az, hogy az 1 fős családok (az egyedülállóak) zömmel a közepes jövedelmi kategóriákban vannak (50 és 150 ezer forint között, $5+8=13$ az összesen 20-ból). A másik az, hogy a magas jövedelem (200 ezer felett) dominánsan a kisebb létszámú családokban fordul elő (1-3 fő együtt 11 az összes 15-ből). Ezek az összefüggések részben azzal magyarázhatóak, hogy a cigány családok valamivel nagyobb létszámúak, és a magas jövedelem szinte kizárólag a kisebb családlétszámú nem cigányoknál van.

Az *összkép* viszont inkább cigányok és nem cigányok jövedelmei vonatkozásában (hangsúlyozzuk: ebben a faluban!) a *kiegyenlítődség tendenciáját* rajzolja fel. A jelen helyzet persze még nagyon messze van a teljes kiegyenlítődéstől, de a tendencia – talán – ez. (Azért még tegyük hozzá, ismét hangsúlyozva, hogy *ebben a faluban*, ami cigány és nem cigány számára egyformán *depressziós térségben* van, ahol a relatíve – falun belüli – jobb helyzet még mindig nagyon szegényes státusz az ország boldogabb – nyugatibb – vidékeihez hasonlítva.)

Az interjúkban az anyagi helyzetre vonatkozóan elég kevés információt találunk. (Ld. 5.sz. Melléklet, 11 kategória) Néhányat azért érdemes idézni.

Cigány alany mondja:

Én két helyen járok dolgozni, dolgozok a vízügynél, meg dolgozok a méhtelegen is mellékállásba. Muszáj, gyerekek vannak, el kell őket tartani, 15C

És két nem cigány vélemény:

A család anyagi helyzete javult az elmúlt öt évben-mivel többet, jobbat és hatékonyabban tud dolgozni. 8NC (Mg. vállalkozó 130 hektáron)

Az anyagi helyzete azért javult az elmúlt öt évben, mert van állandó munkája. 9NC

Itt érdemes megjegyezni, hogy az anyagi helyzetet némiképp kedvezően befolyásoló dolog lehetne a házkörüli kiskerti termelés, meg a kisállat – baromfi – tartás. A lehetőség – házhoz tartozó valamekkora földterület, udvar; olykor még meglévő melléképületekkel – adott. De az interjúk és a megfigyelések egyértelműen azt mutatják, hogy effajta tevékenységet ebben a faluban (is) csak elvétve folytatnak. És be kell látni, hogy ennek nem „lustaság” vagy kényelemszeretet a fő oka. Bár egy interjú alanyunk (a volt polgármester, ld. 4. sz. Melléklet 58. interjú) azt mondja, hogy „Nem akarnak az emberek dolgozni. Egyszerűbb megvenni a boltban.” Én azonban úgy látom, nem erről van szó. Pár év előtt – egy előző szociotáborban – beszélgettem e kérdésről egy agronómus-közzgazdással, aki pontos számítással mutatta be, hogy az otthon nevelt csirke (ha csak a pontosan forintosítható kiadásokat: tápot, kukoricát, stb. vesszük is számba) többbe kerül, mint a boltban vett. És a kertjében termelt paradicsomnál (amihez persze a palántát vagy a magot úgy kell megvenni) olcsóbbat

kap a boltban. Szorosan vett *anyagi* szempontból tehát *nem éri meg* otthon termelni. Talán inkább, vagy jelentős részben ez a nem-termelés motivációja.

Lehetne persze egészen másfélével is foglalkozni. Szintén a volt polgármester meséli: Régebben – még a 80-as években – elég sokan foglalkoztak nyúltenyésztéssel. Ő, mint boltos, volt az átvevő. Ha átvétel volt, sokat hoztak, még más falvakból is. Elég jó kiegészítő jövedelmet jelentett. Nem tudná megmondani, miért szűnt meg teljesen, (Ő még tart nyulat, de csak saját részére.) de hát nyúltartás sincs.

Az anyagi helyzet egyik mutatójaként kérdeztük, hogy hogyan szerzik be a szükséges ruházatot. (Ld. kérdőív 10. kérdés) Az adatok:

32. sz. tábla:

Ruhaneműk beszerzése- nemzetiségi hovatartozás szerint

10. Ruha- neműk beszerzése	nincs vá- lasz	bolt- ban vesz- szük	olcsó piacon vesz- szük	hasz- nált ruhát ve- szünk	ajándék- ba (segély) kapunk	össze- sen
Cigány családok	1	5	2	1	5	14
Nem ci- gány csal.	0	19	11	4	3	37
Együtt	1	24	13	5	8	51

Más vizsgálatokban azt láttuk, hogy elég gyakori az „olcsó piac”, „használt ruha” kategóriák említése. Abaújkéren a legtöbb a „boltban vesszük”; feltételezésem szerint elsősorban azért, mert a faluban – talán könnyen elérhető más településen sem – nincs ilyen üzlet, kénytelenek „boltban” vásárolni. És látni kell, hogy e tekintetben a cigány családok lényegesen rosszabb helyzetben vannak: náluk egyharmad arányban szerepel az „ajándék, segély”, mint hozzáférési lehetőség.

Ugyancsak néztük, mint az anyagi helyzet egy speciális indikátorát, az *étkezés* dolgát. Kérdésünk az volt, hogy milyen gyakran főznek meleg ételt, és mit? (Ld. kérdőív 8. és 9. kérdések. Megjegyzem, ezt az indikátort – kérdést – Szabó Zoltán: *A tardi helyzet* című, az 1930-as években megjelent könyvéből vettem át, minden cigánykutatásban alkalmaztuk.) *Gyakoriság tekintetében* egyértelmű a kép: a megkérdezettek döntő többségénél minden nap van meleg étel. A „mit főztek” viszont tartalmaz néhány érdekességet. (Az adatokat egy korábbi szociotábori munkánk, *Felsődobsza* adataival együtt adjuk; némi összehasonlítást is téve.) Az összes étel felsorolását ld. 6. sz. Mellékletben; ezeket néhány fontosabbnak látszó kategóriába vontam össze. Az ételekről tehát:

33. sz. tábla:

Az elmúlt 3 napon főzött ételek kategóriákba összevontan, nemzetiségi hovatartozás szerint Abaújkéren és Felsődobszán

Étel kategória	Cigány családok			Nem cigány családok		
	Abaújkér		Felső- dobsza	Abaújkér		Felsődob- sza
	szá m	%	csak %	szá m	%	csak %
1.Húsleves	3	8	13	8	11	18
2.Egyéb leves	7	13	10	11	15	21
3.Babgulyás, gulyásl.	2	6	2	1	1	5
4. Sült hús	4	11	14	8	11	13
5. Pörkölt	3	8	14	4	6	14
6. Fasírt, egyéb hús*	5	14	--	8	11	--
7. Paprikás krumpli*	3	8	--	1	1	--
8. Főzelék, főtt krump	2	6	28	4	6	20
9.Tésztafélék	5	14	19	16	23	10
10. Különleges	2	6	--	6	9	--

étel*						
11. Lecsó*	0	0	--	4	6	--
Összes említett étel	36	100	100	71	100	100

*-Felsődobozán külön kategóriaként nem használtuk

Igazán jelentős különbséget Abaújkéren a cigányok és a nem cigányok ételei között nem látunk. Néhány kisebb eltérést azért érdemes említeni.

Ha nem is nagyon sokkal, de a cigányoknál több a húsetel. (3-6. kategóriák együtt; 39%, a nem cigányoknál csak 29%) Úgy tűnik, ez nem az anyagi helyzetek különbségéből fakad, inkább ízlés és szokás kérdése; elég sok leírásból tudjuk, hogy a cigányok számára a húsetel az igazi étel. Inkább arról lehet szó, hogy az egyébként nem jó anyagi helyzet mellett is meg tudják oldani a szokásoknak megfelelő étkezést. Ugyanígy nem gondolom azt sem, hogy a tésztafélék nem cigányoknál való nagyobb aránya (9. kat.; cigányoknál 14% nem cigányoknál 23%) alapján anyagi tényezők függvénye volna. Az ízvilág változását vélem abban is felfedezni, hogy, ha szórványosan is, de megjelenik a cigányok étrendjében is valami különleges étel (konkrétan az egyik ilyen a „frankfurti leves”) és elég meglepő, hogy a lecsó, amit a leírások kedves cigány ételnek mondanak, itt náluk egyáltalán nem jelenik meg. (Ebben persze része lehet az eléggé vas-kos zöltség-áraknak is.)

A pár év előtti felsődobszai adatokkal való összehasonlítás sem mutat óriási eltérést. Legfeljebb azt érdemes kiemelni, hogy ott és akkor (véltetően anyagi okokból) lényegesen magasabb volt a főzelékek (ez mindig csak a feltét nélküli főzeléket jelenti) aránya: cigányoknál 28%, ottani nem cigányoknál is 20% és ott (Felsődobszán) a cigányok étrendjében is az abaújkérinél valamivel nagyobb arányban szerepeltek a téztafélék. (19% a 14%-al szemben.)

Mindenestre elég jó biztonsággal kimondható, hogy – adataink szerint – az abaújkéri háziasszonyok elég jó szinten tudják családjuknak az ételt biztosítani. Erős hiányról, netán éhezéssről az interjúkban sem történt említés. (Amibe nyilván az is belejátszik, hogy az önkormányzat gyakorlatilag minden rászorulónak tud közétkeztetést nyújtani.)

Ennyit tudtunk tehát az anyagi helyzetekről elmondani.

Eddig a családokról meg egyes emberekről szóltunk. Nézzük most megint magát a falut, ezúttal a falu társadalmát.

A falu helyi társadalma

Azzal kell kezdenünk, hogy mondunk valamit arról, egyáltalán mit értünk a *helyi társadalom* fogalmán?

A szakirodalomban számos különböző meghatározással találkozunk. Nem itt van a helye annak, hogy ezeket számba vegyem, és részletezzem saját felfogásomat. (Megtettem másutt, a *Mellékvágányon* című könyvem bevezető fejezetében.) Ami most itt számunkra

fontos – és ebben az általánosabb dologban tulajdonképpen minden szakértő egyetért –, az egy elég egyszerű pár mondatban megfogalmazható. A helyi társadalom dolgában az alapkérdés az, hogy van-e köze egymáshoz, illetve *hogyan* van köze egymáshoz a település lakóinak. Szoktunk a helyi társadalom *kialakultságáról* beszélni, ami így természetesen sokféle lehet. Az egyik szélső ponton *kifejlett, jól működő* helyi társadalom ott és akkor van, ha a település lakói valamiféle *közösséget* alkotnak. A másik végleten rosszul működő, kialakulatlan vagy szétesett a helyi társadalom akkor és ott, ahol és amikor a település lakói nem törődnek egymással (és persze a település közös dolgaival sem); „élnek maguknak”, mindenki behúzódik a maga kisvilágába. A két véglet között természetesen kontinuum van, számos változat létezik. Most tehát azt kíséreljük meg bemérni, hogy falunk, Abaújkér, hol helyezkedik el ezen a skálán. Ennyit a fogalomról; nézzük adatainkat!

Feltételezzük, hogy az egyének helyi társadalomban való elhelyezkedését – és ennek közvetítésével természetesen magának a helyi társadalomnak a szerveződését is – erősen befolyásolja, hogy mióta él valaki a településen? Őslakos-e vagy beszármazott (akit sok helyen „gyüttment”-nek neveznek). Az adatok (kérdést ld. kérdőív 18.)

34. sz. tábla:

Mióta él a faluban?- nemzetiségi hovatartozás szerint

18. Mióta él itt?	ninc s vá- lasz	gye- rek- kor- tól min- dig	gyerek- korban jött ide szülők- kel	egy ideig itt, majd el, vissza- jött	fel- nőtt- korban költö- zött ide	össze- sen
Cigány csa- ládok	0	5	2	2	5	14
Nem cigány csal.	2	18	5	2	10	37
Együtt	2	23	7	4	15	51

A talán joggal őslakosnak számítók (első két kategória: mindig itt élt, gyerekkorban jött ide szüleivel) az összesnek valamivel több, mint a fele. (30 az 51-ből) De meglehetősen magas (csaknem egyharmad) a beszármazottak a felnőtt korban ide költözöttek aránya is. (Az adatok alapján egyébként ebben nincs értékelhető különbség a cigányok és nem cigányok között.) Ez elég nagy *népességmozgást* jelent. Úgy vélem, túl sok az olyan „falupolgár”, aki felnőttként kényszerült egy már tőle függetlenül kialakult társadalmi közegbe beilleszkedni; túl sok ahhoz, hogy a falu egészére nézve valami relatíve homogén közegről

beszélhessünk. Maga, ez az adat kérdésessé teszi, hogy elképzelhető-e a falu egészének valamiféle közösség-szerűséggé alakulása. A közösség-alakuláshoz, az emberi viszonyok ennek megfelelő alakulásához *idő* kell, és minél tagoltabb – élethelyzetek szerint is – egy közeg, annál több idő. Szakértők szerint egy „összeszaladt” népességben (mondjuk az olyan „csinált városokban”, mint Dunaújváros) kell vagy másfél emberöltő. Ez a falu persze a maga felénél több őslakosával nyilván nem nulláról indul, de *beintegrálni*, „magához szeretni” az egyharmadnyi másunnan jöttet, nem megy máról holnapra. (Különösen nem, ha az egész nagy-társadalomban az utóbbi évtizedekben-évszázadokban alapvetően *dezintegratív* folyamatok zajlottak; ez azonban megint messze vezető kérdés.) Ez az adat tehát megadja az „alaphangot” ahhoz, hogy milyen helyi társadalmat várhatunk Abaújkéren.

Feltettünk néhány kérdést az *emberi kapcsolatokra* vonatkozóan. (Ld. kérdőív 21-29. kérdések)

Itt azonban megint egy közbevetett *módszertani jellegű* megjegyzést kell tenni. Ezeknek a kérdéseknek (és még néhány később előkerülőnek is) a többsége jellegét tekintve *vélemény-kérdés*. (Tehát nem tényre kérdez rá, mint pl. a család létszáma, hanem a válaszoló véleményét firtatja.) Véleményt csak egy embertől kérhetünk, kérdőívünk viszont a „Családi adatlap” címet viseli, és az eddig bemutatott-elemzett adatok is a *családokra* vonatkoznak. Ezekben a vélemény-kérdésekben értelemszerűen az éppen megkérdezett adatközlő véleménye szerepelhet. Esetünkben minden adatközlő a család egy felnőtt

tagja (ez kérdezési kritérium volt), az esetek többségében nő (51-ből 36 esetben). Azt feltételezzük, hogy az, amit ő mond, valamiképpen a *család (köz)véleménye*. Hogy ez mennyire van így, mennyire nem, nyilván nem tudhatjuk. De ha a válaszokat csak egyéni véleménynek tekintjük is, számosságuk elegendő ahhoz, hogy „falu-véleményként” használjuk azokat. (Az 51 válasz a felnőtt népességnek nagyjából 12%-át jelenti, ez elfogadható arány.) Így kezeljük tehát ezeket az adatokat. Még annyit: a legtöbb esetben nem nézzük a nemzetiség szerinti megoszlást. A gyakorisági adatok (ld. 2. sz. Melléklet) áttekintése azt mutatta, e szempont szerinti értelmezhető különbségek nincsenek.

A lehetséges kapcsolati háló fontos elemeként a *rokonságra* kérdeztünk rá. (Ld. kérdőív 21-23. kérdések) Az adatokat csak nagyon kivonatos formában érdemes megnézni:

a/ Élnek-e a faluban rokonai? igen: 40; nem 10

b/ Kik? szülők: 12; testvérek: 10; egyéb: 11

A legtöbb családnak (a családok négyötöde) van rokonsága a faluban, mégpedig sok a közeli rokon. (Szülő, testvér.) Hogy egyeztethető ez össze az előbbi adattal, amely szerint a „rokontalanoknál” több a be-származott? Erre ugyan nincs adatunk, de az valószínűsíthető, hogy többen már felnőtt korban, de szülővel-testvérral együtt költöztek a faluba. A lényeg mindenesetre az, hogy *vannak* helyben rokonok, ami fontos kiinduló pontja lehet kapcsolati hálók alakulásának.

Kérdeztük azt is, hogy élnek-e más településen rokonai? Igen a válasz 43 esetben. Ami *esélyt* jelent arra, hogy legyenek viszonylag

intenzív kapcsolatai a falunak a „külvilággal” is, hogy érkezzenek külső hatások perszonális csatornákon is.

Fontosnak tartottuk rákérdezni a rokoni kapcsolatok *szubjektív fontosságára*. A válaszok:

Rokoni kapcsolatok megítélése

- *nagyon jó: 17*
- *jó: 25*
- *átlagos: 10*
- *esetleges: 5*
- *rossz: 3*

Úgy tűnik, *működő és értékes* kapcsolatokról van szó: a nagy többség „nagyon jó”-nak vagy „jó”-nak ítéli azokat. Ezt a véleményt csak valóban tartalmas kapcsolatra mondja az ember. De azért – és erre éppen a helyi társadalom alakulás szempontjából kell odafigyelni – elég szép számú a negatív megítélés (esetleges, vagy rossz) is.

Természetesen nem csak a rokonok fontosak, hanem a barátok, ismerősök is. (Róluk ld. kérdőív 24-25. kérdés) Itt is, az előzőhöz hasonlóan, csak nagyon kivonatos adatokat érdemes nézni.

Vannak-e barátaik, közeli jó ismerőseik a faluban?

- *nincsenek ilyenek: 13*
- *van 2-3 család: 25*
- *van, több család: 6*

Itt csak arra hívom fel a figyelmet, hogy 13, az összesnek éppen negyede mondta, hogy nincsenek a faluban barátaik, közeli jó ismerőseik. Ami – kicsit másként fogalmazva – azt jelenti, hogy minden negyedik család (ember) ebben a vonatkozásban „társtalan”. Ekkora – ilyen típusú – kapcsolat-nélküliség esetén gyakorlatilag lehetetlen egy közösség-típusú helyi társadalom kialakulása. Ha egy csoport negyede „kilóg”, abból már együtt-gondolkodó, együtt-mozgó együtteség nem lesz. És ezen nem segít az, hogy a többség (39 válasz a 25. kérdésre) a maga számára *teljesen megfelelőnek* ítéli ezt a kapcsolatrendszert, mert ez nem segít azokon, akiknek nincs ilyen kapcsolata

A kapcsolati háló egyfajta objektivációja az, hogy baj esetén van-e kihez fordulni. Nem lehet meglepő, hogy az előzőekhez hasonló arányokat látunk. A vonatkozó kérdések (Ld. kérdőív 26-29. kérdések) közül elég lesz kettőnek a fő adatát ide idézni:

Van-e olyan rokon, ismerős, akihez kisebb kölcsönért fordulhatnak?

van: 30; nincs: 17

Van-e olyan rokon, ismerős, aki nagyobb munkában segít?

van: 28; nincs: 20

A „nincs” válaszok meglehetősen nagy száma azt mutatja, hogy az a valami, amit a néprajzosok a „kölcsönös segítségnyújtás rendszerének” neveznek, és amelynek általános, *a falu egészére kiterjedő megléte* a hagyományos magyar falvakban természetes volt, mára feltűredezett, jórészt eltűnt. Ami van („nagyobb munkában segítség” keve-

sebb, mint az esetek felében), eme (relatív) *ritkasága* miatt nem lehet más, mint *esetleges*, tehát *rendszerre*, közösségalkotó tényezővé nem válik.

Nyilván azt, hogy milyen az ember közérzete, hogyan érzi magát a faluban, az emberi kapcsolatokon túl más tényezők is befolyásolják. Ezek közül ebben a vizsgálatban egyet mértünk: néhány fontos közintézmény (fizikai értelemben vett) *elérhetőségét*. (Ld. kérdőív 20. kérdés) Azt kértük, hogy az egyes intézmény elérhetőségét „osztályozza” egy szokásos 5 fokú skálán: a legjobb, ha könnyen elérhető, legyen 5, a nagyon rossz elérhetőség legyen 1. A legjellemzőbb adatokat emelem ki:

Elérhetőség értékelése:

a/ élelmiszerbolt: 5-ös osztályzat 34

b/ házi orvos: 3-as: 9; 4-es: 8; 5-ös 27

c/ szakorvosi ellátás: 1: 9; 2: 9; 3: 14; 4: 10; 5: 8

d/ polgármesteri hivatal: 4: 11; 5: 30

A napi életvitel szempontjából kulcsfontosságúak (élelmiszerbolt, házi orvos, polgármesteri hivatal) eléggé magas osztályzatokat kaptak. Nyilván ez a falu méretéből is következik: a legszélső szegletből is 5-10 perc gyaloglással mindegyik elérhető. Ámbár, és a *közérzet* szempontjából ez sem lényegtelen, hogy mindegyiknél vannak nem is elhanyagolható számban alacsonyabb osztályzatok is. Bármilyen közel van (adott esetben méterben mérve) valami, ha (szubjektíve) *úgy érzi* valaki, hogy nehezen megközelíthető, akkor *neki* ez egyértelmű nega-

tívum. Márpedig a társadalomalakulás (azon belül nyilván a helyi társadalom alakulás) egyáltalán nem elhanyagolható tényezői a *mentális* elemek. Erre vonatkozott egy – tudom, kissé elnagyolt, és kissé így önmagában szegényes; itt most ennyi „fért bele” – kérdésünk (Ld. kérdőív 19. kérdés) A válaszok:

Hogy érzi magát a faluban?

- *nagyon jól: 28*
- *nagyjából jól: 13*
- *nekem mindegy, hol lakom: 3*
- *nem nagyon szeretek itt lakni: 6*
- *nagyon rosszul érzem itt magam: 1*

Tehát nagyjából négyötödük ($28+13=41$) alapján pozitívan viszonyul a faluhoz. Kétségeim vannak. Lehet, hogy rosszul fogalmaztuk meg a válasz-változatokat, némiképp sugalmazván a pozitív választ? Kétségeimet részben az eddigi adatok, de nem kis részben az interjúkban elhangzottak táplálják. Nézzük a vonatkozó interjú-részleteket; ezekhez talán kommentár sem kell. (Ld. 5. sz. Melléklet 1-3 kategóriák)

Nagyon jól érzi magát a faluban.... Amikor ide költözött elfogadták befogadták, 45C

A szomszédos fiatalasszonyokkal jár össze, de elég laposnak éli meg ezt a települést, „pörgősebb” életből jött. 29C

A faluról: „ Mindenki ismer mindenkit, senki nem bántja a másikat”. Szeretettel beszélt a cigányokról, „ezek az emberek rendesek, jól ki lehet velük jönni”. 22NC

Nyugodt békés környezetben élnek itt az emberek, 23NC

A településen jó a közösség, összetartóak az emberek. 35 NC

Nem akar elköltözni de, nem érzi jól magát. Mert ha végig megy a falun „szinte ember sincs az utcán”. Amikor ő fiatal volt, akkor még volt élet az utcákon. Most behúzódnak az emberek, tévéznek, telefonoznak, interneteznek. Keresték egymást az emberek. Most mindenki behúzódik a házakba, nem figyelnek egymásra. 42NC

*A fiatal hölgy és férje nem szeret bezártságban élni, fontos nekik a napi kommunikáció a helyiekkel. Félnék a bezártságtól, ezért minden nap körbe járják a falut, bemennek házakhoz és segítenek, ahol tudnak, de a helyi emberek nagyon zárkózottak, **mindenkinek megvan a saját birodalma**, behúzódik saját otthonába. 24NC*

Utcájában sok idős, nyugdíjas beteg ember él, így az utcabeliek nem járnak már össze. a hagyományoknak is vége lett. 25NC

Régen volt „közösségi tér” ahol a korosztálya tudott találkozni (kocsmá) ma már nincs ilyen, ill. a dohányboltnál jönnek időnként össze és cserélik ki a véleményüket. Véleménye szerint ma már nincsenek közösségi események, mint ahová régen eljártak az emberek. 27NC

Érzése szerint a mai napig éreztetik vele, hogy betelepülő. Egy barátnője van itt, akivel össze szokott járni, rajta kívül nem épültek kapcsolatai. 31NC

Van egy „Romos presszó” nevű kocsmá, és találkozóhely, ... Barátságos, tiszta, kellemes, de nem egy klasszikus falusi kocsmá, és nem is tölti be ezt a fajta közösségi funkciót. Este hat körül nyit, és 9 körül zár. 56NC

A falubelieket alapvetően kedves, de passzív emberekként írja le 51NC

A falu általános hangulatához azt mondta: szerinte az irigység és a rosszindulat uralkodik 54NC

Zsidó temető. Régen Abaújszántóhoz tartozott az itteni zsidó közösség, de állítólag volt itt is imaház. A temető kicsi, és benőtte a csalán, nagyon gazos, rossz állapotban van. 55NC

Mint mondtam, nemigen kell kommentár ezekhez a megfogalmazásokhoz. Annyi azonban megállapítható, hogy eléggé vegyes a kép, van ilyen is, meg olyan is. Egy kicsit biztonságosabb értelmezés érdekében *minősítettem* a válaszokat aszerint, hogy mennyire tartalmaznak pozitív vagy negatív megítélést. (Nem csak az imént idézetteket, hanem az összes az 5. sz. Melléklet 1-3 kategóriába tartozó választ figyelembe vettem. Hat lehetséges változatot láttam, ezeket mindjárt az előfordulási gyakorisággal együtt adom.

Összesen 28 értelmezhető információ-egység (interjú-részlet) van.

- *Alapjában pozitív tartalmú („jó itt élni”, stb.) 11 darab*
- *Alapjában negatív tartalmú („rossz hely ez”, stb.) 7 darab*
- *Semleges tartalmú („megvagyok itt, nincs bajom senkivel) 2 darab*
- *Semleges és pozitív elemek együtt szerepelnek 1 esetben*

- *Semleges és negatív elemek együtt szerepelnek 7 esetben*
- *Pozitív és negatív elemek együtt szerepelnek 1 esetben*

Ez a megoszlás eléggé módosítja a „Hogy érzi magát...” kérdésre adott válaszokból kirajzolódó képet: itt, ahol nem az általunk adott válasz-változatokból kellett választani, jelentősen több a negatívumot (is) tartalmazó vélemény. Ha összeadjuk azokat, amelyekben van pozitív elem is, ez együtt 13. Az összes negatív elemet is tartalmazó ezzel szemben 15, vagyis eltolódik az értékelés a negatív tartomány felé. Ami arra utalhat – fogalmazzunk nagyon óvatosan –, hogy az emberek *mentális attitűdje* a faluval kapcsolatban inkább a negatív felé hajlik.

És nézzünk meg még egy interjú-részletet, ami viszont nem „kommentárt”, hanem némi továbbgondolást igényel.

2006-ban kiáradt a Szerencs-pataknak nevezett kis ér (amiről a falubeliek azt gondolják, hogy igazából nem ez a neve). Az áradás több utcányi házat érintett, mindent vitt. Nagyon durva volt. Éjjel háromkor tetőzött. ... És emberemlékezet óta nem volt ilyen árvíz, és azóta sem. Tehát a falu emlékezetében ez ugyan trauma, de nem olyan erős, hogy a problémáik forrásaként tekintsenek rá. 55NC

Volt tehát, nem is oly rég, alig 13 éve egy árvíz, ami „*Nagyon durva volt*”, olyannyira, hogy a „*több utcányi*” házban, amit érintett, „*mindent vitt*”. De ez a trauma *nincs jelen a falu emlékezetében*. Ezen az egy emberen kívül *senki nem beszélt róla!* Emlékeztetek rá, egy korábbi táborunk helyszínén, Gulácson, azt találtuk, hogy a nagy árvíz emléke (igaz, az talán nagyobb is volt, sok falut elmosván országos

ügy is volt) kökeményen ott van a falu mindennapjaiban, elég sokan a falun belüli ellentéteket, ellenségeskedéseket is oda vezetik vissza (ki kapott több kárpótlást, stb.). Itt is volt kompenzáció („*az érintett házak kaptak gyorssegélyt*”), biztosan itt is sok mindent újjá kellett építeni. De ennek a falunak a számára ez már *elfeledett* múlt. Azért-e, mert mégsem volt olyan fontos dolog? Vagy azért, mert azóta is „csendben” van, és különben is olyan pici az a patak? Vagy talán inkább azért, mert olyan a falu, amilyennek az iménti interjúkból kirajzolódik, és „ilyensége” folytán „*múlttalanná*” vált: a „***mindenkinek megvan a saját birodalma***” faluban csak a *legközvetlenebb jelen* a fontos? Nem tudok biztosnak tűnő választ adni a kérdésekre, csak azt tudom, elég furcsa ez a kollektív amnézia. Azt gondolom, ez is egy eleme annak a mentális állapotnak, amelyben ma a falu van.

Ide tartozó kérdés még az, hogy mi a véleménye a lakosoknak a falu vezetéséről? Ami azon túl, hogy szintén jelzés a mentális állapotról, azért is fontos, mert lényegesen befolyásolhatja azt, hogy mennyire hajlandók „beállni” a faluvezetés törekvései mögé, milyen *közéleti aktivitás* várható, remélhető. Ezúttal ezt egyetlen (két részes) kérdéssel próbáltuk „megszondázni”. (Ld. kérdőív 35. kérdés) Az adatok:

35. sz. tábla:

Vélemény a polgármester munkájáról (nemzetiségi hovatartozás szerint)

35/a Vélemény a polgármesterről: megtesz-e minden tőle telhetőt ..	nincs válasz	igen	általában igen, de néha nem	kevesebbet tesz, mint kellene	egyáltalán nem	nem tudom, nem ismerem a munkáját	összesen
Cigányok véleménye	0	11	1	2	0		14
Nem cigányok véleménye	0	17	11	3	3	3	37
Együtt	0	28	12	5	3	3	51

36. sz. tábla:

Vélemény a képviselőtestület munkájáról (nemzetiségi hovatartozás szerint)

35/b Vélemény a képviselőtestületről: megtesz-e minden tőle telhetőt...	nincsen válasz	igen	általában igen, de néha nem	kevesebbet tesz, mint kellene	egyáltalán nem	nem tudom, nem ismerem a munkáját	összesen
Cigányok véleménye	0	5	2	1	1	5	14
Nem cigányok véleménye	0	12	7	4	4	10	37
Együtt	0	17	9	5	5	15	51

Azt látjuk, hogy a *polgármester* munkájával többségükben elégedettek a polgárok. (28 teljesen, további 12 inkább igen, és csak 8 az inkább elégedetlen.) A *képviselőtestülettel* szemben már inkább kritikusak: a 26 inkább igennel (17 igen, 9 részben) szemben 10 inkább nem (5 kevesebbet tesz, 5 egyáltalán nem) áll. Összességében azonban úgy látszik, elég határozott és egyértelmű támogatottsága van

a falu vezetésének, és ez a jövőre nézve mindenképpen pozitív, biztató tényező.

Érdemes még felfigyelni arra, hogy a *nem cigányok* lényegesen kritikusabbak, azaz – a másik oldal felől fogalmazva meg ugyanezt – a *cigányok* inkább pozitívan ítélik meg a falu vezetését. Ez – ha nem tévedek – arra utal, hogy a jelenlegi vezetés megfelelőképpen foglalkozik a cigányok – élethelyzetükből következő – sajátos problémáival. És talán hasonlóan működött a korábbi falu-vezetés is; bár erre konkrét vélemény-információink nincsenek, elejtett félmondatokból erre lehet következtetni. Meg abból, ahogy az előző polgármester (aki 1990-től 2014-ig volt ebben a pozícióban) elsorolta az „eredménylistát”: „Szép eredményeket értünk el.” 1990-ben önerőből vízvezeték-hálózat, 94-95-ben gondozási központ épült 200 adagos konyhával, aztán gázvezeték, később (már más településekkel együtt és támogatással) csatornahálózat, majd az intézményes szemétszállítás megszervezése, óvodaépítés. Mindez persze, kanyarodom vissza a kiinduló gondolathoz, éppúgy érintette a cigány lakosokat, mint a nem cigányokat.

A volt polgármester egyébként a legbüszkébb arra, hogy megszerezte a falunak az önálló orvosi körzethez való jogot. (Ilyen kis falunak elvileg nem lehetne.) A körzet azóta is megvan, de sajnos önálló, saját orvos már nincs, „kihelyezett” orvos látja el a falut. (Az csak külön érdekesség, hogy az orvos itt él, de „orvosi telephelye” másutt van.) És büszke arra is, hogy a MET iskola ide települése is az

ő időszakában történt. Ez fontos dolog, véli, mert kb 40 embernek ad munkahelyet.

A képletet azonban bonyolítja, hogy a jelenlegi vezetés mintha kevésbé látná pozitívan az elődök tevékenységét. A jelenlegi polgármester mondja (ld. 4. sz. Melléklet 58. sz. interjú): Nehéz volt a változásokat elindítani, amikor polgármester lett. „Semmi nem volt.” A környező településeken már van szervezett idegenforgalom. Más lehetőség nemigen van, ... Valamit tenni kell, mert „Halálra van ítélve a település, ha nem lépünk.” Ő azt mondja, semmi nem volt, elődje tiszteletre méltó „eredménylistát” sorol; Nem tisztem, és nem is tudok „igazságot tenni”; ehhez szükséges információnak a töredékével sem rendelkezem, és ha rendelkeznék is, akkor sem egy kívülálló dolga az „egyeztetés”. Én csak abbéli jámbor óhajomnak adhatok kifejezést, hogy jó volna, ha az érintettek, a helybéliek tudnának e kérdésekben is szót érteni. Mert a jelenlegi polgármester azt mondja, hogy „Vannak – a képviselő testülettel együtt – hosszú távú terveik”. A volt polgármester meg azzal zárja beszélgetésünket, hogy „Ő mindenestre úgy gondolja, van jövője Abaújkérnek. Jó helyen van, könnyen megközelíthető, ez lehetőségeket jelenthet.” Az *akarat* és a *vágy* közös. Talán érdemes ebből kiindulni. ...

Térjünk vissza a jelen állapothoz. Itt a helye annak, hogy az első fejezetben („A táborról – adatok és szakmai program”) jelzett konkrét kutatási program szerint megnézzük a falubeli cigányság dolgait.

Cigányok a faluban

Két problémavilágba próbáltunk bepillantani. („Bepillantani” csak, mert nyilván adott keretek között alapos, finom elemzésre nem volt módunk.) Az egyik általánosabb kérdés: milyen dolog ma Magyarországon (és ezen belül persze ebben a faluban, Abaújkéren) cigánynak lenni. A másik kérdéskör: itt, Abaújkéren, milyen a viszony cigányok és nem cigányok között.

Cigányok a faluban 1. Maguk a cigányok.

Az első kérdést néhány, a kérdőívben elhelyezett, korábbi vizsgálatokban bevált, és természetesen csak a cigány alanyoknak feltett kérdéssel akartuk megközelíteni. (Ld. kérdőív 11-17. kérdések). Sokra nem mentünk vele: komolyabb következtetések levonására a kicsi esetszám (14 cigány alanyunk volt) nem ad lehetőséget. Talán két dolgot azért érdemes megnézni.

Megkérdeztük, hogy *„hogyan érzi, milyen dolog ma Magyarországon cigánynak lenni?”* A válaszok:

- *nincs válasz a kérdésre: 1*
- *nem fontos, hogy cigány vagy-e, egyformán magyar mindenki: 4*
- *rossz, mert lenézik az embert, ha cigány: 7*
- *jó, mert kapnak sok mindent, amit a nem cigányok nem: 2*

Nem meglepő az országos előítélet-vizsgálatok ismeretében, hogy a megkérdezetteknek éppen fele érzi a maga bőrén is az előítéletességet.

Vajon a *falun belül* is ezt érzik? Talán valamit segít a válaszban egy másik kérdésünk adatsora. Itt (ld. kérdőív 12. kérdés) azt kérdeztük, hogy az elmúlt 5-6 évben „*hogyan alakult a cigány és nem cigány családok egymáshoz viszonyított helyzete?*” A válaszok (csak azok a válasz-változatok, amelyekre volt jelölés):

- *nincs válasz a kérdésre: 3*
- *egyforma volt a helyzetük, nem változott: 3*
- *a cigányok helyzete rosszabb volt, a különbség nőtt: 2*
- *a cigányok helyzete rosszabb volt, a különbség nem változott: 5*
- *a cigányok helyzete rosszabb volt, a különbség megszűnt*

(Fontos itt megjegyezni, hogy a kérdőívben –ld. ott – felkínáltunk olyan válasz-változatokat is, amelyekben az szerepelt, hogy a cigányok helyzete régebben jobb volt a nem cigányokhoz képest. Ilyen választ a megkérdezettek egyike sem választott.) A többség úgy véli, hogy a helyzet-különbség *nem változott*. (Egyforma volt és nem változott, rosszabb volt és nem változott; 8 a 11 tartalmas válaszból.) Vagyis úgy vélik, hogy az elmúlt 5-6 év gazdasági-társadalmi folyamatai *ebben a faluban* nem módosították a cigányok és nem cigányok helyzete közötti viszonyt. Ha ez így van, és miért ne hinnénk el, hogy így van, akkor ez komolyan befolyásolhatja a cigányok és nem cigányok (falun belüli) egymáshoz való viszonyát is.

Mielőtt azonban ezt néznénk, érdemes néhány a *cigány-mentalitásra*, a cigányok *egymás közötti viszonyaira* vonatkozó interjú-részletet idézni.

Cigányokkal való kapcsolatát nehezen éli meg, roma családja nem jár össze a helyi cigányokkal. A magyar embereket többre becsüli, jó véleménnyel van róluk és tudja, bármikor fordulhat hozzájuk segítségért. 19C

*A nagymama családja annak idején ellenezte a magyar-roma kapcsolatot, de a nagymama mindkét kapcsolatot vállalta. (**Nagymama cigány, partnerek nem cigányok!!!**) Második esetben több partnere is ígérkezett volna, valamennyien magyarok. A cigány jelentkezőket eleve nem fogadta el, mondván, hogy azok „rossz emberek”. 82C*

Azt gondolom, hogy ezek a szövegek a beilleszkedésről (netán asszimilációról), vagy ezek vágyáról szólnak. Nem sok, de *jelen van* adott helyzetű cigányságban is. És megjelenik az interjúkban a cigány kultúrához való viszony is. Az első idézet a nem-ismeretet, a hagyományok megszakadását jelzi:

(Fiatal pár) hogy milyen is náluk egy esküvő, azt felelik, hogy nem tudják, ők még sosem láttak, náluk ilyen még nem volt (sem az anya, sem a nagymama, sem a két felnőtt lánytestvér nem házasodott, bár párkapcsolatot, családot valamennyien létesítettek). 82C

De ott van a hagyományőrzés is:

... édesanyjuk 15 éve halt meg akkor még a falu másik részén laktak. Rendszeresen látogatja édesanyjuk sírját- „Nem szabad hagyni, hogy elszáradjon az orgona mindig viszek frisset.” 73C

És egy, már korábban, más összefüggésben már idézett, de a cigány-mentalitást oly erősen tükröző idézet, hogy itt újra ide kell iktatnom:

*Én megmutattam mindenkinek Kérben. De én azt mondom, mi most is felemelt fővel járhatunk, hiába a férjem börtönben volt, mert még más asszony nem várja ki, én bizony kivártam! **Amíg én a két karomat fel tudom emelni, addig a gyerekeimnek bajuk nem lesz.***^{15C}

És akkor most már lássuk tehát – természetesen megkérdőjeztjeink „szemüvegén” át nézve a cigány – nem cigány viszonyt.

Cigányok a faluban 2. Cigányok és nem cigányok viszonya

E dologban, természete szerint, nyilvánvalóan az interjúkban elhangzottak mutatják meg a lényegét. Azokból idézek tehát.

Először néhány villanás arról, hogy a *nem cigányok* miként vélekednek a cigányokról. (Ld. 5. sz. Melléklet 17. kategória)

A cigány lakosokat elkerüli, nem akar és nem tart kapcsolatot velük. Úgy gondolja „csak sírnak, de nem tanulnak”.^{42NC}

A helyi cigány lakossággal kapcsolatban megfogalmazza, hogy kevés energia befektetéssel többféle támogatásban van részük – „mindenük megvan” –, ugyanakkor nem tudják beosztani a pénzük, s már hó közepén bevétel nélkül maradnak (ezt mintha méltánytalannak érezné a magyar lakosok mindennapi erőfeszítéseivel szemben). ^{INC}

Ha az állam biztosítana munkahelyet a faluban, nem lenne ember, aki ott dolgozzon, hiszen a cigányok csak kis számban járnak el dolgozni. ^{23NC}

Szeretettel beszélt a cigányokról, „ezek az emberek rendesek, jól ki lehet velük jönni”. Sok cigány barátja van a faluban, bármikor

szívesen ad nekik kölcsön kisebb összegeket, hiszen tudja, hogy becsületesen megadják. 22NC

Megjelennek, nem lehet meglepő, a „szokásos” előítéletek. De megjelenik – lásd utolsó idézet – egy egészen másfajta viszonyulás is. Lehet, hogy ebben a faluban ez nem kivételes? A kifejezetten a cigány – nem cigány viszonyra vonatkozó interjú-részletek (ld. 5. sz. Melléklet 18. kategória) talán közelebb visznek a válaszhoz.

Mit mondanak erről a cigányok?

Cigány alanyok véleménye

Amit kissé sérelmeznek az az, hogy az intézményben ahová járnak a gyerekek, sokszor érik őket hátrányos megkülönböztetések. Nem engedik azt, hogy saját készítésű süteményt vigyenek be szülinapra, ... mert összesúgnak, hogy azt cigányok hozták, abból ne egyenek. ... Azt érzik, nincs szavuk. 16C

... nekik semmi bajuk nincs. Megbecsülik őket, mert nem lopnak, csalnak. 16C

Konfliktust nem tapasztal, negatív élményei nincsenek a településen, ... a település befogadó a romákkal szemben. Kevés barátja van, de ők nem roma származásúak. 34C

Megemlítette lányát, aki helyi cigányfiúval házasodott össze. Lánya nem tarthat vele közeli kapcsolatot, mert fiú féltékenyen őrzí őt. 19C

A szövegek az *integrációról*, vagy annak igényéről szólnak itt is. Amelyben fontos tényező lehet az előítéletekkel való szembenál-

lás is; lásd 3. interjú-részlet: fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy ők nem lopnak.

Mi a véleménye a viszonyról a *nem cigány alanyoknak*?

Soha semmi bajunk nem volt a helyi cigányokkal, igaz nagyon elfogadó neveltetésben részesülünk. 18NC

A régi időkre emlékezve elmesélte, hogy a cigányok és a helyiek mindig jó kapcsolatokat ápoltak. 24NC

A cigányok barátságosak, neki is van cigány keresztgyereke, aki jól boldogul az életben és szép családja van. A viszonyok a családok között megfelelőek, sosem volt probléma és megkülönböztetés a cigányok és nem cigányok között. 26NC

A településen jó a közösség, összetartóak az emberek. Nem érzékeli a cigányság-magyarság esetleges különbségeit. 35NC

A cigánysággal nincs semmi baja, érti, látja az ő szegénységüket is, ami hasonlít az övéhez. 44NC

A cigány lakosokat elkerüli, nem akar és nem tart kapcsolatot velük. Úgy gondolja „csak sírnak, de nem tanulnak”. 42NC

Erre a kategóriára nézve is elvégeztem egyfajta minősítést. (Ezúttal is természetesen nem csak az itt idézettek, hanem a kategóriában előforduló összesre; ld. ehhez 5. sz. Melléklet 19. kategória.) Az eredmények a következők. A *cigány* válaszolók (összesen 10 esetben mondtak határozott véleményt) fele, öten, egyértelműen jónak ítélték a cigány – nem cigány viszonyt a faluban. Hárman rossznak érzik, ketten semlegesnek, se nem jónak, se nem rossznak. A *nem cigányok* közül összesen 12-en mondtak véleményt. Ebből heten látják

jónak a viszonyt, ketten kifejezetten rossznak, és hárman semlegesnek. Úgy látszik tehát, hogy a rossz viszonyt érzékelők mind a cigányok, mind a nem cigányok körében határozottan kisebbségben vannak. A nem cigányoknál persze található e kérdésben is előítélet (lásd utolsó interjú-részlet), de a – remélhetőleg – *jellegadó* viszony-típus a valamilyen szintű *elfogadás*, ami nem is nagyon ritkán szorosabb kapcsolatot is jelenthet. („*neki is van cigány keresztgyereke*”) A kölcsönös elfogadás egyik – talán legfontosabb – *alapját* is egyik alanyunk fogalmazta meg: „...*érti, látja az ő szegénységüket is, ami hasonlít az övéhez.*” Igen, valószínűleg arról van szó, hogy a *léthelyzet hasonlósága* (a munkanélküliség, a szegénység mindenkit sújt) kölcsönös *eltűrést* hoz. Nem teljes érvényű *elfogadást* (ilyenről csak elvétele szólnak az interjúk), de legalább az *elutasítás hiányát*. És ez már valamiféle „társadalmi békét”, vagy legalábbis a „háború”, az aktív szembenállás hiányát jelenti, és a mai Magyarországon ez sem kevés. És tulajdonképpen ebben a faluban ez a lényege a cigány – nem cigány viszonyoknak.

Itt már csak az van hátra, hogy megkíséreljük pár mondatban a falu helyi társadalmának összefoglaló jellemzését.

A fejezetrész bevezetőjében úgy fogalmaztam, hogy „...*jól működő* helyi társadalom ott és akkor van, ha a település lakói valamiféle *közösséget* alkotnak.” Az elmondottak alapján az egyértelműen kijelenthető, hogy ebben a faluban erről szó sincs. Egyes dolgokról (arról például, hogy a falu munkahelyek tekintetében rossz helyzetben van), *van* ugyan *közös vélemény* (abban a formában és azon a szinten,

hogy döntő többség így vélekedik), de annak, hogy ez valamiféle *cselekvésvezérlő közvéleménnyé* formálódjon, nem találjuk nyomát. Akkor hát a bevezetőben jelzett másik véglet az érvényes? („...kialakulatlan vagy szétesett a helyi társadalom akkor és ott, ahol és amikor a település lakói nem törődnek egymással /és persze a település közös dolgaival sem/; „élnek maguknak”, mindenki behúzódik a maga kisvilágába.”) Ez ugyan közelebb áll az adatainkból kirajzolódó képhez, de azért nem teljesen igaz. Mert ott vannak a *rokoni kapcsolatok működéséről* szóló adatok, amelyek azt jelzik – a maga helyén utaltam is rá –, hogy vannak olyan emberi kapcsolatok (noha csak egy viszonylag szűk létszférára vonatkoznak), amelyek magját, kiinduló pontját képezhetik egy nagyobb közegre is kiterjedő „közösségiségnek”. Aztán a faluról alkotott véleményekben is megjelennek olyan *hiányok* (például a közösségi alkalmak, hagyományok kiüresedése), amelyek *betöltésre várnak*, amelyek adott esetben (közösségi jellegű, közösség-építő) cselekvésekre is indíthatják az embereket.

A *jelen állapot* azonban, úgy látszik, inkább a negatív véglet felé közelít. Úgy írhatnánk le – inkább csak a jelzőket, az összetevő elemeket sorolva –, hogy békés, nyugodt falu, különösebb belső társadalmi feszültségek nélkül. Nyugalma (belső békéje) azonban **nem** *megélt biztonságosságon*, **nem** *jövőbe vetett biztos hiten*, hanem a szétesettség, a (belső) szerkezettelenségen, a közösségtelenségen, a mindezekbe való *beletörődésen* alapul. („Ez van, ezt kell szeretni, mi úgyse tehetünk semmit.”) Kilátástalan, *apatikus* „béke és nyugalom” ez. A kérdés csak az, hogy megmozdítható-e, *dinamizálható-e* ez a

közeg? Van-e *lehetséges* (tehát nem realitásoktól elszakadtan „álmodott”) jövője a falunak?

Annak alapján, amit mi, a szociotábor résztvevői az alatt a rövid idő alatt, amit a faluban töltöttünk, úgy látom, úgy látjuk, hogy *van* egy lehetséges pozitív jövő. Vannak olyan pozitív energiák – részben valóságosan, részben még csak potencialításban –, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy a falut új, 21. századi fejlődési pályára állítsák. Gondolok itt a fentebb jelzett kapcsolati háló csírákra, a „hiány-bepotló” mentalitásra, de ezen túl gondolok a falu jelen vezetésének dinamikájára, néhány (akár meghatározónak is bizonyulható) személy (például művelődési ház vezető, a MET iskola néhány helyben lakó tanára) aktivitására. Összeérnek-e ezek az erővonalak, kialakul-e egy olyan falu-jövőkép-vízió, amely a lakosok többségét is *részvételre* bírja, ma nem tudható. És persze egy pozitív jövő alakulásának bőven vannak külső (az országos politikában leledző) feltételei is, amelyeknek jövőbeni alakulása végképp bizonytalannak tűnik. Csak reménykedhetünk. Az első, a faluról szóló fejezet végén azt írtam, hogy a falu „Hangulatában, az ide érkező számára megmutatkozó arculatában *élhető kisvilágnak* látszik.” Jó lenne, ha 10 év múlva visszatérvén ide – ha megérem ezt a 10 évet; ezt se bánnám... – leírhatnám ugyanezt.

Abaújkéri munkánk fontos célkitűzése volt ezeken túl a MET iskola dolgainak megnézése. Lássuk tehát, ez ügyben mire jutottunk?

A MET iskoláról

Magáról az iskoláról

Amit itt az iskoláról le tudunk írni, az nem *esettanulmány*, nem *intézményelemzés*. Ez nem lehetett feladatunk, és természetesen más-fajta szakmai program és sokkal-sokkal több idő kell hozzá. Néhány alapadathból, az intézményvezetővel és néhány pedagógussal történt beszélgetésből próbálhatok meg egy nagyon vázlatos képet felrajzolni. Semmilyen formában és semmilyen mértékben nem akarok *minősíteni*, erre sem elegendő információm sem kompetenciám nincs. Csak annyit szükséges itt az iskoláról elmondani, amennyi a fejezet további részeiben bemutatott vélemények „elhelyezéséhez”, értelmezéséhez szükséges.

Vélemények az iskoláról I. Tanulók és családjaik véleménye

E kérdésben is – nyilvánvalóan – az *interjúk* információira lehet támaszkodni. Még pedig lényegében a nem Abaújkéren készült interjúkra, hiszen a tanulók többsége más településen él. (Természetesen a faluból is többen járnak a MET iskolába, közülük néhányal (családjukkal) is készült interjú. Ezek azonban nem elkülöníthetők; ez egyértelműen adatfelvételi hiba. De mivel a tanulók többsége nem falubeli, a vélemények település szerinti elkülöníthetetlensége nem okoz tartalmi problémát.) Lássuk, hogyan vélekednek tehát az érintettek és családjaik az iskoláról! (Ld. 5. sz. Melléklet 14. kategória)

A 6 éves kislány hamarosan iskolaéretté válik és a helyi, MET által fenntartott iskolába szeretnék a szülők járattatni. A néni elmondása szerint az iskola mindenben a gyermek érdekeit nézi, ... A kislány szülei

fontosnak tartják, hogy később szakmához is juthat ebben az iskolában. 22NC

A szülők egyöntetű véleménye alapján szarvashibát követtek el, amikor a két fiúgyermeket a Wesleybe írtatták be, szerintük ez az iskola gyűjtő jellegű, tudást nem biztosít és ad. Szerintük nem megfelelő az oktatás szintje. Nincs követelmény, nem kell venni semmilyen iskolai felszerelést, tornafelszerelése sincs mindenkinek. A gyerekek azt csinálnak, amit akarnak, a tanárokkal tiszteletlenek. 68C.,

Elmondták, hogy mennyire szeretnek iskolába járni, mindkető szereti az osztályfőnökét, sok pozitív visszajelzést kapnak tőlük, a tanárok is szeretik őket. Nagyon hiányzik nekik nyáron az iskola. 66C

A Wesley Szakiskolájába jár, most fejezték be a harmadik szakképesítést a testvérével. Falusi vendéglátó szakon végeztek, azonban hozzá tette, neki ez volt a harmadik képesítése, amit megszerzett. Mindhárom képesítést a Wesleyben szerezte, egymást követően. Valamint elmondta, mert szeret tanulni, de most már, szeretne elhelyezkedni, dolgozni. 73C

A szülők elégedettek a Wesley-vel, minden segítséget megkapnak, amire szükségük van 74C

Az iskola lehetőséget nyújt a lány, és mint kiderült a testvére számára is szakmát szerezni.... a Wesley pedagógus asszisztensei mindenben segítik őket, legyen az szociális vagy iskolai probléma. 75C

Többször is elhangzik, hogy a tanárok nagyon jók, „anya helyett anya”-ként jelennek meg Amanda (18) számára. Ezt később a

lány is megerősíti: „a tanárok olyanok, mint egy barátnő, vagy mint egy anya” – mondja. 81C

A szülők egyöntetű véleménye alapján nagyon jó döntést hoztak, amikor a fiú gyermeket a Wesleybe írtatták be, szerintük ez az iskola nagyon jó hatással van a fiúkra, tudást biztosít és ad. 76/a C

Nagyon örülnek, hogy a közeli településen van, olyan iskola ahol az olyan gyerekeket tudnak tanítani, mint R., aki nagyon szeret oda járni. A tanárnője mindig figyelembe veszi a gyerek állapotát, és ha baj van, az iskolában azonnal jeleznek. A kollégiumban is nagyon jó nevelők vannak, akik mindenben segítik a gyerekeket. 84C

Akad természetesen negatív vélemény is, de a döntő többség (itt is a „minősítő” statisztika: 12 értelmezhető válaszból 11 egyértelműen pozitív megítélés) nagyon elégedett a MET iskola működésével. Talán a leggyakrabban szereplő tényező az, hogy ebben az iskolában *törődnek a gyerekkel*, amennyire csak lehet, figyelembe veszik családi-társadalmi helyzetét, ilyen-olyan nehézségeit. Úgy látszik – a válaszolók úgy érzékelik –, hogy a *gyermekközpontú* pedagógia (ami egyébként minden pedagógia alapvetése kellene, hogy legyen) itt, eltérően nagyon sok más oktatási intézménytől, megvalósul. Igaz, létkérdés is: azzal a többnyire többszörösen hátrányos helyzetű „gyerekanyaggal”, akikkel az iskola dolgozik, nem lehetne másként eredményt (ha olykor csak részlegesét is) elérni.

A képhez természetesen hozzátartozik az is, hogy a *nem érintettek* hogyan vélekednek az iskola működéséről? Néhány jellemző megfogalmazás:

Az iskola mindemellett bárki számára nyitott, ugyanakkor azok a gyerekek, akik „normál” háttérűek, gyakran vannak kitéve a többiek „szekálásának”. INC

A gyerekek között működik a hierarchia: a csöndesebbek egyértelműen áldozataivá válhatnak „alfa”-társaiknak. Ahogyan korábban már kiderült, létezik a települések (valójában családok) közötti csapatharc: a rokonok, testvérek, barátok összezárnak, védfalat emelnek maguk köré 3NC

A gyerekeknek, ahogyan mondja, van esélye arra, hogy az iskolában egy szakmát megtanuljanak, azonban tudomása szerint nincs utánkövetés, tehát nem tud arról, milyen eséllyel tudnak elhelyezkedni. INC

Az ide járó gyerekek szülei nem megbízhatóak, én sem adnám ide a gyerekeimet. 4NC

A MET iskolában többnyire „feketék” járnak, szükség van az iskolára, mert sok embernek munkát ad. Az iskoláskorú gyerekek tele-szemetelik a falut, rongálnak, és a játszóteret tönkre teszik. Hiába tanulnak szakmát nem fognak jó minőségű munkát végezni. 2INC

J. (lelkész és angol tanár) Épp 6 tanítványa érettségizett most. Szereti ezt a munkáját. Sikerélményei vannak. Szereti a tanári kart is. Azt látja, hogy jó szakmai hozzáállással nagy munkát végeznek. Sokszor lehetetlen helyzetekben. Onnan kezdve, hogy a diák a könyvet sem akarja kinyitni, eljutnak oda, hogy sok-sok gyerek kezébe végül papírt és használható tudást is adnak. 53NC

Itt már – érthetően – gyakoribbak az elítélő jellegű vélemények. Ezek azonban tartalmuk szerint már inkább a következő alfejezethez tartoznak; tegyük el oda (gondolatban) őket.

Vélemények az iskoláról 2. Az „iskola a faluban” kérdéséről

Interjú-anyagok (ld. 5. sz. Melléklet 15. kategória:

A boltosoknak jó igazán, hogy az iskola itt van a faluban, mert van forgalmuk. 12NC

Véleménye szerint jó is meg nem is hogy itt van ez az iskola. Munkahely teremtés szempontjából jó, de az ide járó gyerekek gyakran hangosak, fegyelmezetlenek 18NC

A MET iskolába többnyire „feketék” járnak, szükség van az iskolára, mert sok embernek munkát ad. Az iskoláskorú gyerekek teleszemetelik a falut, rongálnak, és a játszóteret tönkre teszik. Hiába tanulnak szakmát, nem fognak jó minőségű munkát végezni. 21NC

Az MET iskolát jól ismeri, de gyermekét sosem járatná ide. Ezek a gyerekek felfordítják a falut, teleszemetelik az utcákat, szétverik a buszmegállót, viselkedésük felháborító. A játszóteret rongálják, rossz példát mutatnak a kisebbeknek, a fiatal tizenéves lányok szexuális együttléteket folytatnak ezeken a közös tereken. 23NC

Úgy fogalmazott, hogy addig ez egy nyugodt falu volt, míg nem volt itt az iskola, és nem jártak ide ezek az emberek, már ha lehet őket embernek nevezni 49NC

Az iskolát nagyon vegyesnek látja. Egyrészt jónak, mert pl. neki is lehetőséget biztosított az érettségire. Szerinte jó a tanári kar.

És jó, hogy munkát ad egy csomó embernek. Ami rosszabb, hogy kevés falubeli, és sok idegen jár oda. 51NC

Az iskoláról ma is jó véleménnyel van. Jót tesz a falunak munkahely szempontjából. A település is alkalmas arra, hogy az iskola itt működjön 26NC

A Wesley iskola eleinte problémát okozott a településen élőknek. A túlkoros diákok csapatokba verődve vandalizáltak, félelmet okoztak az idős emberekben, de ez mára már nem jellemző. Folyamatosan jelezték az iskola vezetésének, és közösen dolgoztak a probléma megoldásán. 57

A polgármester mondja a MET iskoláról: Elsődleges, hogy maradjon itt. A legnagyobb munkáltató a faluban. És még „színfolt a településen élőknek.” Fontos az is, hogy fenntartja és hasznosítja a műemlék kastélyt. Együttműködés is van: a bölcsődét már most is a Wesley tartja fenn, gondolkoznak rajta, hogy az óvodát is átadják.

Látjuk, meglehetősen vegyes a megítélés. Talán két motívum van, ami visszatérő jellege okán kiemelendő. Az egyik a gazdasági (a megfogalmazások szerint dominánsan munkahely) jelentősége, a másik az oda járó fiatalok (gyerekek) „eltérő magatartás-modellje”.

A gazdasági tényező fontossága nem vitatható. Kétségtelen tény, hogy (az önkormányzat mellett) a MET iskola a másik „nagyfoglalkoztató” a faluban; erről fentebb volt már szó. De nem jelentéktelen – legalábbis benyomásaink szerint – az sem, hogy *fogyasztóként* is komolyan jelen van a falu gazdasági életében. Úgy is, mint – az oda járó tanulók fogyasztásának révén – a boltok forgalmának növelésé-

ben, és úgy is, mint – elég nagy volumenű étkeztetésük révén – a helyi termékek felvevő piaca. Talán az sem semmi, hogy „telephelyeik” (pl. a kollégium, tankonyha) épületeinek megvásárlásával a helyi „ingatlanpiacnak” is pozitív értelmű szereplője.

A másik tényezőt pedig nem véletlenül jeleztem ezzel az első látásra kissé faramuci fogalommal, hogy „eltérő magatartás-modell”. Mert hogy *eltér* egy hagyományos falusi elvárt magatartásmodelltől, az biztos. De hogy egyértelműen rossz-e, elítélendő-e, az már, azt gondolom, vitatható. Nyilván vannak ezeknek a fiataloknak (ne feledjük: nem mind gyerekek, bőven vannak közöttük a már fiatal felnőtt kategóriába tartozók is) a magatartásában minden szempontból elfogadhatatlan elemek (pl. ilyen-olyan rongálások). De vannak olyanok is, amelyek akár kulturális beágyazottságukból következően (pl. hangos beszéd), akár a 21. századi magatartás-trendek átvételéből következően (pl. „tizenéves lányok szexuális együttlétei”, ami mindenféle ismereteim szerint a nyilvános csókolózást jelenti) nem tekinthetők devianciának. Talán csak a hagyományosabb és a modernizációval megérintettebb értékrendek ütközéséről van szó. Amin, úgy látom, kölcsönös jóindulattal lehet segíteni: „*Folyamatosan jelezték az iskola vezetésének, és közösen dolgoztak a probléma megoldásán.*” Érdemes dolgozni a „problémák megoldásán”, mert minden jel szerint a falunak szüksége van az iskolára (és természetesen az iskolának is a falura).

Külön kérdés, hogy mennyire része a MET iskola a falu mindennapi életének?

Úgy látom most, hogy eléggé *részlegesen*. Egyik részen mint *munkáltató*, és mint olyan intézmény, amelynek „tevékenysége tárgyai” (az ott oktatott fiatalok) *napi megjelenésű résztvevői* a falu életének, erőteljesen *jelen van* a faluban.

A helybéli ott dolgozók természetesen munkaidőn kívüli életüket családjukban, egyéb falubeli közegben töltik. „Falubeli közeg” nyilván akkor is van, ha, mint megkérdezettjeink jelentős része mondotta, „bezárkózás” van. A boltba csak elmegy az ember, és ott, vagy útközben ismerőssel találkozáskor – és egy ekkora faluban mindenki ismerős – csak szót vált az ember, alkalmasint a MET iskoláról is. Tudjuk jól, a családi, vagy ismerőssel történő beszélgetések egyik fontos témája a munkahely, az ottani történések. A MET iskola tehát ott van a mindennapokat érintő kommunikációs hálózatban is. És persze onnan kapják a fizetést is, amit azután össze lehet (és össze kell) hasonlítani a máshol kapható pénzzel; ez aztán különböző ítéletalkotások alapja lesz.

A tanulók pedig természetesen ott vannak a közlekedési eszközökön, az utcán-téren, egy részük a kollégiumban, élik a maguk életét (a fentebb jelzett formákban), eközben nyilván ilyen-olyan kapcsolatba kerülnek a falu lakóival, valamilyen mértékig *résztvévői* a falu mindennapi életének.

A másik részen (mármint annak másik részén, hogy minként van jelen az iskola a falu mindennapi életében) mint *szellemi (kulturális) tényező* mintha kívül állna a falun. Valamikor nagyon régen a „faluközpont” közösségi tér is volt, a legfontosabb kulturális ügyek köz-

pontja-színtere. A tanító meg a falu szellemi elitjét képező szűk csoport (pap, jegyző, orvos-gyógyszerész) egyik tagja rendelkezett kiemelkedő tekintéllyel. Ez a helyzet már elég régen, bőven a 20. század második felében megszűnt. Részben természetes folyamatok hatásaként (például megjelentek a falvakban az értelemszerűen magasabb presztízzsel rendelkező agrárértelmiségiek), de nem kis mértékben a pártállam működésmódjából is következően (például a művelődési ház preferálása az iskolával szemben). Az archaikus „falukiskolája” dolognak már nyomait sem találtuk előző szociotáborainkban sem. Itt is ezt a (relatív, szellemi) kívülállást látom. Amit persze érthetővé tesz az is, hogy az iskolában jelenlévő szellemi kapacitás, az ott tanító tanárok nagyobb része nem helyben lakik, nekik nem *életterük*, hanem csak *munkahelyük* a falu. *Közüik* így van hozzá. Hogyan lehetne ezt a szellemi erőt „becsatornázni” a falu szellemi erőterébe, nem tudom. De az biztos, hogy szükség lenne rá, szüksége lenne rá a *falunak*. Más faluval kapcsolatban is megfogalmaztam már ezt; jó lenne kitalálni végre...

Mert adva van egy *jó iskola*, meg egy *valamirevaló* falu, ha valahogy *igazán* egymásra lelnének, tán mindkettőnek előnyére válna.

Most már csak az van hátra, hogy az összes eddig elmondottak alapján valami összefoglalás-félét kíséreljünk meg.

Valami summázat-féle

Kissé talán furcsa módon, ezt a „summázatot” ketté bontom. Az első részben, a tábor célkitűzéseiről szólva azt írtam, hogy a cél

összetett. Leegyszerűsítve ketté bontható: fő célunk volt, hogy a tábor résztvevői számára *élményszerzés* (valóság- és kutatás-élmény) lehetőségét adjuk meg, eközben *információkat gyűjtsünk* a faluról az ott élő emberekről, a MET iskoláról. Ezt a kettőt kellene itt valamiképpen összegezni.

Megkértem (már a tábor befejezése után) a tábor résztvevőit (és vezetőit), hogy írják le röviden *élményeiket*. Azt kértem, ne történeket, dolgokat írjanak le, hanem azt, ami valamiképpen megérintette őket. A summázat első fele egy kommentár nélküli montázs ezekből az élménybeszámolókból. A második fele pedig az információgyűjtés summázata.

Élménybeszámoló a táborról – a résztvevők írásaiból összeállítva

Borhi Ferenc (a „vendég”; egyik résztvevő élettársa)

A táborba érkezésem előtt, vegyes érzelmek voltak bennem. Igazából nem tudtam mit is várok ettől az egy héttől.

Tudtam, hogy sok különböző mentalitású emberrel töltjük a hetet, és kíváncsi voltam a saját reakcióimra. ... Jó kis önismereti tréningnek tűnt ez a tábor. Nem csalódtam, sőt nagyon sokat tudtam meg saját magamról.

T.E.E.; TOLERANCIA, ELFOGADÁS, ELENGEDEÉS ! Alapvetően ez a három fogalom volt meghatározó ebben az együtt töltött egy hétben. Azt hiszem, mindannyian jelesre vizsgáztunk mind a háromból. Mivel én kívülállóként, nem a szakmán belülről érkeztem, így nagyon jól esett, hogy mindenki az első pillanattól el- illetve befogadott. Nagyon

sokat tanultam az esti beszélgetésekből. Megértettem milyen óriási erő van a közös, egy irányba gondolkodásban. Jó volt megtapasztalni, hogy a hét végére azok is sokkal érzékenyebbek lettek a vizsgált témával kapcsolatban, akik érkezésünkön tele voltak előítélettel. A belső ellenérzések szinte teljesen eltűntek és a megoldás keresése, a ne ítélj, került a középpontba.

Az általam bejárt interjú helyszínek sajnos nem voltak ismeretlen, sosem látott életképek. Életem során sokfelé jártam, sok mindent láttam. Ebből fakadóan nem jelentett nagy problémát megnyitni a meglátogatott családokat. Bár rajtam, külső jegyekben nem mutatkozik, mégis úgy tűnt, megérezték, hogy ugyanarról a tőről fakadunk. Így könnyen szót értettem velük. Számomra a legnagyobb felismerés és a legszomorúbb tapasztalat, a cigányság önfeladása, a családi kötelek elsorvadása. Pont ezek voltak mindig is, a nem cigány társadalom számára a legirigylésre méltóbb tulajdonságok! A vizsgált településen ez a trend nagyon erősen megmutatkozott. ... Sokat kaptam, tapasztaltam, több lettem ebben a közös munkában. Jó volt ennek a nagyszerű közösségnek a tagjaként dolgozni!

Bata György

Abaujkéren három nemzetiségnek vannak emlékei, történelme /cigány, zsidó és a magyar /. Jelene csak kettő nemzetiségnek van /cigány és a magyar /. Jövője csak egy nemzetiségnek van /cigány /. A

magyaroknak azért nincs mert az idősök elhalnak, fiatalok meg különböző okok miatt elköltöznek.

Ami számomra megválaszolatlan kérdés maradt, a Wesley iskola megléte valóban fontos a cigányság számára ? A településeken lévő helyi cigány vezetők mennyire propagálják maguk között, hogy a cigány gyerekek menjenek szakmát tanulni a Wesleybe ?

Érdekelt volna a három képviselő nézete a faluról

Farkas Katalin

Elsősorban nagyon örülök, hogy részt vehettem a táborban. Életre szóló élményeket szereztem és sokat tanultam magamról is.

... Nem nagyon értettem az elején, hogy hogyan fog ez összeállni, attól féltem, hogy bizalmatlanok és ellenségesek lesznek velünk a falu lakói....

Az első megbeszélésen eszméltem rá csak, hogy központi kérdés lesz a cigányság ezen a héten. Azt gondoltam, hogy a hátrányos helyzetű emberek életét kutatjuk, de rá kellett jönnöm, hogy ebben a borsodi faluban leginkább a cigány emberek voltak ebben a helyzetben.

Összpontosítanom kellett, hogy ne zavarjon a cigány szó. Sokszor hallottam már rossz szókönyezetben a cigányozást, emiatt megijeszt, mert attól félek, engem szidnak. Emiatt jobban viselem a roma megszólítást. Itt viszont hozzá kellett szoktatnom a fülem.

A második nap készítettem egy fiatal cigány párral interjút, három gyerekük volt és nagyon szerény körülmények között éltek. ...

Valahogy feszültté váltam az estére, eszembe jutott, hogy ennyi idősen mennyire lehetetlen volt a boldogulás számomra is, ... Az esti megbeszélésen tovább nőtt bennem a feszültség, ahogy hallgattam a többiek beszámolóját. ...

Hallgattam a megismeréssel járó megdöbbenéseket, amit nem akartam megérteni elsőre. - Miért kell kiakadni, azon hogy valaki attól még átlagosnak képzei a körülményeit, mert nincs áram és víz a házban?- zavart, idegesített, hogy szakmabéliek miért ennyire érzéketlenek. Később rájöttem, hogy mindenki a saját értékrendjéből indul ki és mint ahogy a cigány embernek átlagos volt ez az életforma, úgy a nem cigány embernek átlagon aluli.

Mivel nagy indulatokat váltottak ki bennem ezek a helyzetek gondolkodnom kellett, hogy miért, mit nem dolgoztam fel. Rájöttem, ahogy újra láttam a múltamat, azt hogy honnan indultam, és sajnáltam magam. Sértőnek találtam a sok túláltalánosítást, az járt a fejemben, hogy fogalmuk sincs arról mekkora harc ebből a helyzetből kitörni. Elszorult a szívem, hogy ha nem tanulok, nem küzdök én is lehettem volna az egyik interjú alany, ... Ha valami apróság másképpen alakul, akkor nem lennék ma az az ember, akire, annyira büszke a környezte, mert főiskolán tanul, akit folyton dicsérnek, hogy milyen ügyes és milyen pozitív példakép. Őszintén megmondom, nagyon örülök, hogy nem a másik oldalon ültem. Volt meg egy feszítő érzés bennem, hogy egyáltalán kitörtem- e, vagy még mindig ugyanaz az ember vagyok, csak megváltozott életkörülmények között élek....

Összességében nagyon hasznos volt elmennem ebbe a táborba. Felülértékelődött az életem és újra értékelem azt a harcot, amit megvívтам, mert hajlamos vagyok elfelejteni és elégedetlen lenni önmagammal.

Kovács Pálné, Gabi

Nagy öröm volt számomra, hogy mindennap külső helyszínén lehettem, ismeretlen emberekkel kellett megismerkednem, és képessé tennem őket arra, hogy egyáltalán szóba álljanak velem....

Kis hasonlítást is végeztem (gyerekkori, cigányokkal kapcsolatos élményekkel), talán valamit javult ezeknek az embereknek az élete, de túl sokat nem.

Kicsi szomorkodva mentem tovább ... Kavarogtak bennem az élmények, nem könnyen felejtethők.

...És akkor milyennek látjuk a falut?

Pár év előtt (egészen pontosan 2012-ben) Felsődobozán volt a szociotábor. Idéztem is már egyszer (az ételek némi elemzésekor) ottani adatokat. Nem véletlenül. Az a falu néhány kilométerre van Abaújkértől, azonos tájegységbe tartoznak, helyzetük-népességük hasonló. Alkalmasnak látszik egy olyan összehasonlításra, amelyben azt nézzük meg, hogy az összbenyomás tekintetében, a falu helyzetéről, az ott élő emberek életéről, mentalitásukról, jövőképükről alkotott összbenyomás dolgában *változott-e* az elmúlt években (nagyjából háromnegyed évtized; elég sűrű évek) a hasonló falvak képe.

A Felsődobszáról szóló beszámolóban azt a címet adtam (természetesen akkor is egy ottani interjúból idézve), hogy „*Még élünk valahogy...*”. És – természetesen – akkor is egy előszó-félében magyaráztam a címet, ekképpen:

*A cím egy interjúban elhangzott summázó megállapítás. Bontsuk ki, pár mondatos „szövegelemzéssel”, mögöttes tartalmát! A **még** azt sugallja, hogy **még élünk**, megvagyunk, de a **holnap** nagyon bizonytalan, „lejtmenetben” vagyunk (éltünk már könnyebben is!), és a rosszabbodás trendje folytatódik. Az **élünk** suggalata, hogy létünk (**még**) értékekkel bíró életnek nevezhető létezés. A **valahogy** arra utal, hogy nincs jól definiálható, stabil alapzata az életnek, többféle, többnyire esetleges módon lehet csak előteremteni az élethez valót.*

Miben különbözik ettől Abaújkér, mi változott, ha változott azóta?

Talán a legpontosabb, ha azt mondom, hogy a változás lényege a helyzet *stabilizálódása*, vagy még pontosabb azt mondani: *bemerevedése*. A pár év előtt közhangulatban még ott volt az *elégedetlen morgás*, az erős – bár már akkor sem türelmetlen – vágy a jobb után. Valamiféle halvány és bizonytalan, de mégiscsak *remény* abban, hogy, talán nem túl sokára, jobbra fordulnak dolgaink.

Abaújkér dolgait, amiről az előző fejezetekben szó volt, átgondolva, úgy érzem, mintha ez a „morgás” és a vele együtt járó remény-féle *elkopott* volna. Mintha az abaújkérikiek – persze nem mind; csak ez látszik tipikusnak – némiképp rezignáltan tudomásul vennék, hogy

„*ez van*”, ebben kell (meg)élni, ezt rendelte nekünk a sors. Nagyjából olyanfajta mentalitással, ahogyan anno a gróf parasztja elfogadta és tudomásul vette paraszti helyzetét. Vagy a kádár-kori téesz-tag, aki nemigen szerette abbéli helyzetét, de egy idő után tudomásul vette, hogy „*ez van*”.

Mintha 7-10-20 éve még lehetett volna legalább reménykedni, hogy tán nem is oly sokára jobbra fordul a dolog. Mondjuk azért, mert majd jön egy rakás olyan befektető, akik újranítják a miskolci meg az encsi gyárakat. (Nem volt ez pusztá üres illúzió. A kétezres évek elején, főleg, miután az Unio tagja lettünk, elég sok szó esett effélékről. A Dunántúlra elég rendszeren jöttek is. Erre a vidékre már csak annak reménye maradt, hogy „majd ha megépül a sztráda”. És az a falun mit segít? Hogy könnyebben el lehet menni...)

Mostanra, remények veszvén, elfogadódott, hogy van, ahogy van, és úgy is marad. Nekünk, „talpasoknak”, se módunk, se esélyünk jobb felé terelnünk életünk folyását. El kell fogadnunk, ami van, amit kapunk. Leginkább csak abban bízhatunk, hogy a felsőbb hatalmak (mint valamikor a gróf...), melyeket itt, helyben, általunk belátható közelségben a polgármester jelenít meg, majd segít valamennyit. Legalább megetet (vagy megétet). Tudjuk, hogy nem jó, ahogy élünk, de úgy látjuk, olyanok a viszonyok, hogy nem lehet másképp. Akkor legalább ebben próbáljunk elrendeződni úgy, hogy néha azért tudjunk egy kicsit örülni is.

Ilyenné változott. Jobb ez, mint a felsődobszai? *Ez* békésebb, nyugodtabb, *abban* talán valamivel több a dinamika. Melyik a jobb? Nem tudom. Felkínálok elgondolkodásra...

TISZASZENTMÁRTON

Az írás eredeti címe: **Az elfogadó falu avagy Angyal-tan a baromfiudvarban**
(Angelológia in villam gallinis)

2020

Tartalom

Előszó

A táborról – adatok és szakmai program (ld. I. rész-ben)

A faluról I. – kicsi helyrajz és történet

A faluról II. – közelmúlt és jelen

A faluról III. – a jelen; alapadatok és azok némi értelmezése

A faluról IV. – gazdaság, munkák, jövedelmek; miből élnek?

A faluról V. – az életkörülményekről

Az iskoláról – tények és vélemények

Summázat fële – a falu helyi társadalmának minéműségéről,
ezen belül a cigányok és nem cigányok
egymáshoz való viszonyáról,
meg még némi egyébről is

Alfejezet: a cigány – nem cigány viszonyról; vélemények
Zárlat-fële

Mellékletek:

1. sz. Melléklet: Interjúvázlat
2. sz. Melléklet: Interjú-leírások és egyéb anyagok
3. sz. Melléklet: Kvalitatív szövegelemzés: kategóriaszótár és
interjúk információegységeinek kategóriánkénti
kigyűjtése

Előszó

*A szociotáborokról szóló írásoknak immár hagyományosnak
tekinthető kezdete egy **címmagyarázó** előszó. Jó lesz ez most is.*

A cím általában helyben szokott megszületni, hol egy interjúban elhangzott jellegzetes elem kiemelésével, hol egy résztvevő frapáns megfogalmazásában. Ezúttal nem így történt. Most egyszemélyben én adom a címet és az alcímet is, mégpedig egy sajátos, de szerintem jellemző saját-élmény alapján.

*(Elmesélem mindjárt ezt az élményt, előbb azonban még egy-két mondat arról, hogy szerintem miért nem született cím a szokásos módon, hogy miért nem találódott jellemző – logó-szerű – megfogalmazás. Vélem azért, mert Tiszaszentmártonra éppen az a jellemző, hogy nincs semmi különössége. Úgy tűnik, egészen normálisan működik, már ha normális működésnek azt tekintjük, ahogyan a némiképp felületes rátekintés szerint egy falunak működnie illik. Ahol nincsenek jelentősebb számban kirívóan nagy különbségek az emberek között, ahol /majdnem/ mindenki meg tud élni valahogy nem nyomor-szinten, ahol nagyjából békességben megvannak egymással a falu lakói, ahol elfogadhatóan működik, aminek működnie kell. Folyik az élet csendes hömpölygéssel, nagy hullámverések nélkül; **elfogadják** egymást az emberek olyannak, amilyenek. Talán **ezért** nincs olyan markánsan megfogalmazható sajátosság, amit a korábbi tanulmányok címéül adhattunk, talán ez jelenik meg abban a csendeske, elsőre bizonytalán kicsit furcsa, de épp ezzel a csendes, nem hivalkodó sajátos-szerűséggel a jellemző viszonyokat jelző megfogalmazásban, amit az írás (fő)címéül választottam.)*

És akkor most az (al)„címadó” élmény.

*Kimegyek a sarokra megtanulmányozandó az oda kitett falutérképet. Míg én ezt teszem, társam, akivel együtt mentünk „falunézni”, egy szembenső házban szóba elegyedek az épp az udvaron lévő asszonnyal (ismerős, előző nap már találkoztak). Kijön az asszony felnőtt lánya, beszélgetnek. Odamegyek én is, befogadnak a beszélgető körbe. Szó szót követ, behívnak, bemutatják a baromfiudvart a kutyákkal, kismacskákkal, vadkacsákkal. Természetesen mindketten – anya és lánya – „udvarhoz öltözöttek”; hétköznapi délelőtt van, a soron lévő dolgokat csinálni kell. Aztán a szobában folytatjuk a beszélgetést. Feltűnik egy elég különös berendezési tárgy: egy Betlehem, de több tucatnyi, a szokásosnál sokkal több figurával, fölötte még egy nagy, arany lemezből kialakított ég, sok-sok angyallal. Nem mindennapi valami, rákérdezek. Kiderül, Olaszországból jött, az ötlet is (ott szoktak ilyenféle sokalakos Betlehemet állítani), maguk a tárgyak is. Hogyan? A lány – érett nő persze már – életútja a válasz. (Később még visszatérek rá, de) most itt az előszóban csak a csomópontok felsorolása: -általános iskola itt a faluban, -gimnázium közeli városban, -egyetem: Pázmány, történelem szak, alapképzés, -CEU mesterképzés, -angol egyetemen PhD, -kutató munka, -olasz (római) egyetemen kutatás és tanítás; kutatási témaköre (ami tanít is) az **angelológia**, az angyalokról való tudomány, ő ezt középkori kódexek alapján tanulmányozza. Most is Rómában él, csak a koronavírus miatt van itthon, napjai egy részében folytatja a kutatást (anyagokat el tudta hozni), megcsinálja online az oktatást, napjai más részében anyjával csinálja a házban és a ház körül (ama bizonyos címben is említett „baromfiud-*

varban”) amit éppen kell. És – igazából ez a lényeg, ezért meséltem el az élményt – ezt a helyzetet a környezete, a szomszédok-ismerősök **elfogadhatónak**, bizonyos értelemben természetesnek tartják. Nem rőkönyödnek meg azon, hogy a római egyetemi oktató csibét-kacsát etet, mint ahogy, megfordítva, azon sem, hogy a csirkét-kacsát etető szomszédasszony úgy különben egyetemen tanít. Mint ahogy az is természetes ebben a faluban – és ez is a lényeghez tartozik –, hogy a mindenféle karbantartással foglalkozó "ezermester", aki évekig Németországban is dolgozott, jelenleg a mezőgazdasághoz kötődő kiegészítő műszaki munkákat végez, vagy hogy épp a napokban érkezett meg egy család Kanadából, akik évekig ott dolgoztak, összeszedtek annyi pénzt, amiből megvehettek a faluban egy jó házat, hazaköltöztek. (Mert **pénzt keresni** Kanadában, az oké, de **élni** itthon akarnak.) És a többiek számára az is természetes, hogy kimentek pénzt keresni, és az is, hogy hazajöttek. Így működik ez a falu; ez a magyarázata a címnek.

És akkor lássuk mindezt részletesebben.

A faluról I. – kicsi helyrajz és történet

Tiszaszentmárton – vagy ahogy a helybéliek többnyire emlegetik: Szentmárton – kis falu az ország északkeleti csücskében, nagyjából azon a vidéken, ahol a Tisza – amelynek partján fekszik a falu – épp gondol egy nagyot, és dél felé kanyarodva folytatja útját. („Kis falu”, írom. Mihez képest kicsi? A maga ezerkétszáz emberével inkább a közepesek közé tartozik; van az országban sokszáz nála kisebb.

Ám ha azt nézem, hogy miféle *emberközösség* lakozik benne, akkor – látni fogjuk: az ismertségek-közelségek okán – inkább kicsinek látszik. Persze mindegy is, hogy mi, kívülről-idegenként rátekintve, a mi mércéink szerint mekkorának mondjuk, a lényeg úgyis csak az, hogy azoknak, akik benne élnek, épp akkora legyen, amiben elférnek, meg amit tartalmaikkal ki tudnak tölteni. Akkora-e ez a Szentmárton? Tán meglátjuk majd.)

Szóval ott van a falu a Nyírség nevezetű tájegységben, annak is a csücskében, a valahai Szatmár megyében (amely megyenevet azért hagyomány őrzés okán őriz a mostani soknevű megye – Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye – neve is), mint mondtuk, a Tisza partján. A falu, mint minden valamirevaló település ezen a környéken, árpád-kori. Noha első okleveles említése csak 13- századi, de egyéb adatokból elég biztonsággal állítható, hogy már István korában is lakott hely volt. Úgy tűnik, nem is volt jelentéktelen hely: már a legkorábbi említés (11. század) *templomáról* (Szent Márton kápolna) szól. Sajnos, ekkori templom-maradvánnyal, eltérően jónéhány környékbeli településtől, nem rendelkezik. (Jelenlegi templomának – műemlék – megmaradt alapfalai is csak késő középkoriak.) Nevét is természetesen erről a szentről kapta; nem nagy kivételesség: régebb időkben igen kedvelt szent volt, csak Franciaországban 258 település nevében szerepel.

Egyébként sincs a falunak különleges nevezetessége. Itt nem született „híres ember”, nem voltak történészek által is említésre méltó

nagy csaták, országos jelentőségű események. A legtöbb, ami elmondható, az a következő.

Volt a 15.-16. században egy félszigetszerű Tiszakanyarulatban egy „várkastély” Nem valami óriási, a falu internetes honlapján ez szerepel róla: „A kastély részletes leírása egy 1621. máj.17-i leltárkönyvből való. Ebben említenek kaput, kőfal közötti boltozatokat, pincét, kőkonyhát, sütőházat és kétszintes fa lakóépületet.” (A lakóépület szintenként 5-5 szobás volt.) Mára semmi sincs belőle, köveit széthordták, a várarkot az árvizek betemették, emlékét csak egy dűlőnév őrzi. Ámde itt élt Losonczi Anna (két férjjel), és e tájról való Balassi Bálint, a költő, aki minden valószínűség szerint gyermekkori ismerőse is volt Annának, később erőst belészeretett a szépasszonyba. És lett ebből a szerelemből a Júlia-ciklus, a korai magyar szerelmi kötészetnek máig bűvölő gyöngyszeme. Ami egyébként a költészet hiábavalóságát is jelzi: hiába küldötte el hozzá írott verseit a költő a megözvegyült asszonynak, az második férjeül se őt választotta; tudtunk szerint csak a versek, a versek. A költő életének minden mozzanatát számbavevő irodalomtörténet is csak sejti-sejteti, hogy akárcsak egy röpké pillanatra is beteljesedett volna ez a szerelem. De ahhoz mindenestre elég, hogy *jelentsen valamit* a falunak, hogy a költőt lehessen a „*falujele*sének” tekinteni: az iskola róla van elnevezve, szobra ott áll az iskola előtt igen csinos parkocskában.

Ami mármost a falu-történet további ág-bogait illeti, arról se lehet sokmindent elmondani. A kiváló, és e műfajban eléggé ritkaságszámba menő falu-monográfia (Tizsaszentmárton, szerk. Sallai József,

Önkormányzat kiadása 2014) vonatkozó fejezetei is csak azt bírják felsorolni, hogy mikor ki volt a falu földesura, melyik király kinek adományozta, de jelentősebb falu-történeésekről (akárcsak nagyobb árvíz, avagy népesség-átrendeződés, stb.) nem tudnak beszámolni. Bizonyítal itt is történeltek boldogságos események is, tragédiák is, ezekre azonban a szokásos történetírás – itt sem – tud figyelmet fordítani. Mert a csatákról szólnak az annalesek, a várakról, kastélyokról, városalkotó épületekről hírt adnak – ha más nem – az ásatásokkor feltárt romok, de a mindennapok dolgairól, az *életéről* nincs szó ezekben a forrásokban. Ez a falu is tehát csendben, nem reflektor-fényben élte mindennapi életét évszázadokon keresztül; sokban hasonlóan többszáz magyar faluhoz. Hová jutott a 21. századra – ez itt a kérdés.

A faluról II. –közelmlúlt és jelen

Közelmlúlt – vajon mit nevezhetünk egy falu múltjából *közel*-nek? Mi az a pont, ahol a *távolabbi* múlt összeér a *közeli*-vel? Hol húzzuk meg határt *ma élők* és azok *elei* között? Tegyük félre egyenlőre a kérdést. Mert az biztos, hogy 1944-45-ről szólni kell.

Maga a háború nem rázta meg különösebben a falut. (Már persze, ha *különösebbnek* a háborús viszonyoknak a hasonló falvak átlagától való jelentősebb eltérést értjük, a *háborút* természetesen megérezte ez a falu is.) Egyszer érte bombázás, harcok nem voltak. „A Debrecen felől közeledő front hatására mind a magyar mind a német katonaságot kivonták a faluból. Az október 31-én bevonuló orosz csapatok így nem ütköztek ellenállásba.” (Tiszaszentmárton monográfia,

Sallai József tanulmánya, 143.o.) Nyilván a csapatok ellátása érdekében rekviráltak, ahogy ez háborúban szokás, de komolyabb atrocitásról nem szól a krónika. A háború utáni ujjaszervezés (közigazgatás újra-indítása, Nemzeti Bizottság megalakítása) is rendben megtörtént.

Természetesen itt is jelentős esemény volt a *földosztás*. Nem egész 500 kh-at tudtak szétosztani 197 fő (424 családtaggal) között. Így „...egy igénylőre 2,5 kat. hold föld jutott, amely ... csak fele az országos (5,1 kat. hold) átlagnak.” (U.o. 147.o.) Tehát *tulajdonosként*, újonnan létrejött *parasztosztályként* jelenik meg annak a falunak a népe, amelyről tudható, hogy évszázadokon át a mezőgazdaság, a föld volt megélhetésének forrása. Sajnos, ez a világ csak néhány évig tartott, jött a TSz; de az már más kérdés.

Fontos még ebből az időszakból, hogy igen megterhelte ezt a falut is a *beszolgáltatás*, ami részben (egy darabig) az orosz csapatok ellátását, aztán meg a közellátást szolgálta. És sok volt a *közmunka* is: a záhonyi híd építéséhez és a vasútvonalak javításához rendelték ki a férfiakat. Ide tartozik a „málenkij robot” kérdése. (*Kérdés*, mondom, rögtön kiderül, miért.) Mibenlétéről: 1944 végén és 1945 elején a szovjetek (főleg a keleti országrészből) összeszedték és elvitték a munkaképes férfiakat „málenkij robot”-ra, „kicsi munká”-ra. Azt mondták, hogy 2-3 napra kell menni, a közeli Kárpátaljára, háborús károkat javítani. Valójában nagyon sok elvitt embert tovább vittek különböző távoli munkatáborokba, sokan meghaltak, és sokan csak évek múltán jöhettek haza. A többször idézett monográfia erről ezt írja: „A tiszaszentmártoniak emlékezetében mély nyomot hagyott a

’málenkij robot’ híre.” (148.o.) Ebben nem vagyok biztos. Főleg azért, mert van egy kiadvány („A málenkij robotra elhurcolt beregiek, szabolcsiak és szatmáriak névsora, Nyíregyháza, 2017), amelyben *településenként* közlik az elhurcoltak névsorát. Tiszaszentmártonról egyetlen név sincs a listán. (Feltételezésem szerint az említett vasúti közmunkákra már mozgósítottak minden felnőtt férfit, málenkij robotra nem maradt.) De az is kétségemet igazolja, hogy a faluban munkánk során egyetlen interjúban sem említődött, holott a pár év előtti Márokpapin volt szociotábor anyagaiban elég sok helyütt szerepel, tehát, ha lett volna, benne kellene lennie a falu múlt-tudatában. Úgy tűnik, ide – Szentmártonba - inkább csak „*híre*” jutott el a dolognak.

Visszatérünk most ahhoz a kérdéshez, hogy *mikortól számítódik a közelmúlt?*

Azt gondolom, talán két módon próbálhatjuk meg érzékeltetni a közelmúlt kezdeteit. Az egyik az emlékezés, az emlékezet milyenségére épül: nagyjából 3 generációnyi az az idő, aminek emlékeit az egyéni-családi emlékezet még *élő emlékként* fel tudja idézni. A másik mód, ha találunk a történetben (a falu történetében) olyan változáscsomópontot, aminek elég jól érzékelhetően máig nyúló hatása van.

Úgy látom, van ilyen „csomópont”: ebben a faluban (is) a „közelmúlt-kezdőpont” a 20. század közepéhez köthető. Az „emlékezőképes” 3 generációnyi idő olyan 70-90 év (25-30 évet számolva egy generációra); 2020-tól visszaszámolva épp a századközepe, ’40-es éveket jelöli ki. És lényegében egybeesik ezzel a történet: 1950-ben átszervezik az ország közigazgatását (akkor alakítják ki a jelenlegi

megyerendszert is), és ennek megfelelően 1950 őszén alakul meg, mint a közigazgatás – jogi deklaráció szerint *önálló helyi szerve* – a *községi tanács*, és persze a gazdaságban is, a társadalom-élet minden területén történt egy és más; a faluban például az első termelőszövetkezet-szervezés: ez a Rákosi féle kemény diktatúra kezdő éve.

Történeti tények és emlékek – vázlat, ami ezekből kiszűrhető. (E rész adatai leg többjének forrása: Tiszaszentmárton monográfia, azon belül Szabó Éva tanulmánya, 151-162.o.)

A korszak elejéről, az '50-es évekről talán két – gazdasági-politikai jellegű – dolgot érdemes kiemelni, mindkettő országos ügyek vetülete. Az egyik a (korai) termelőszövetkezet-szervezés. Megtörtént a faluban is, létrejött az Új Élet Tsz. Már kevesen emlékeznek rá; néhány igen idős ember máig fájlalja akkor elvett (és csak néhány évvel korábban, a '45-ös földosztáskor kapott) földjét. Ez azonban még nem jelentette a „mezőgazdaság szocialista átszervezését”, elég jelentős maradt a magán-gazdálkodás is. A másik dolog már kezdetétől jelentősen befolyásolta a falu életét. Ez a *vasútfejlesztés*. A Szovjetunióval való – nem egészen jószántunkból történő – gazdasági (és katonai) összekapcsolódás szükségessé tette a két ország közötti közlekedés-áruszállítás felfejlesztését. Tekintve, hogy a szovjet vasutak nyomtávja szélesebb a mienknél, a határon átmenő szállítmányokat át kell rakni másik vagonba. Erre a célra építették ki a záhonyi átrakó állomást. Ez a falu számára nagy mennyiségű és stabil munkaalkalmat jelentett. (Csúcspontján az átrakó és kiszolgáló létesítményei, szóval a vasút

nagyjából hatezer embert foglalkoztatott, a bejárás – a települések közötti távolság 8 km – nem jelentett gondot.)

Az 1956-os forradalomnak inkább csak a szele érintette meg a falut. Természetesen a tanácsházáról és a földművesszövetkezet székházáról leverték a vörös csillagot, de a forradalmi bizottság tagjai közé beválasztották a lelkész mellett a vb-titkárt (tanácstitkár), a tészelnököt, az 1945-ös pártvezetőket is. „Tiszaszentmártonban katonai beavatkozás nem történt, csak néhány tank száguldott keresztül a falun.” (I.m. 152.o.) Jelentősebb eseménynek inkább csak az tűnik, hogy feloszlott a termelőszövetkezet, megszűnt a kötelező beszolgáltatás, így a parasztok újra nekiláthattak saját földjükön gazdálkodni. (Az *emlékekben* ennek se sok nyoma van; úgy látszik, a későbbi történések fontosabbak voltak, felülírták ezeket.) Ez a fajta gazdálkodás persze itt sem tartott soká: 1960-ban megalakult a Táncsics Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, amely felölelte gyakorlatilag az egész falu mezőgazdaságát, és működött egészen 1973-ig.

Az 1973-as év jelentős változást hozott közigazgatásilag is, gazdaságilag is. A vonatkozó törvény szerint a falu elveszítette önállóságát, *társközség* státuszt kapott (Záhony lett a központ, társközség lett még Zsurk és Győröcske), és megalakult a Nagyközségi Közös Tanács, amelynek 40 tagja közül 21 (tehát önmagában a többség) záhonyi; ettől kezdve a tiszaszentmártoniak érdekérvényesítő képessége – mondjuk finoman – erősen korlátozott volt. És ugyanez történt a térségben mégiscsak meghatározó jelentőségű *mezőgazdaságban* is: a 4 falu (akkor még Záhony is falu volt) szövetkezeteit összevonták,

pontosabban a másik 3-at beolvasztották a záhonyiba. És innentől kezdve a TSz története sok különösséget nem mutat. Ugyanúgy, mint az országban nagyon sok helyütt, a '70-es, '80-as években megerősödött a TSz, kialakult a háztáji–nagyüzemi sajátos szimbiózisából összetevődő „magyar modell”, amely a dolgozók szerény anyagi gyarapodását is jelentette /ezt mutatja az is, hogy a jelenlegi lakott házak közel fele 1970 és 1990 között épült; részletesebben majd később szólunk erről is/, és hogy aztán mi lett a szövetkezettel, az már a következő al-korszak történetéhez tartozik.

1989-1990: rendszerváltás. Mit hoz a falunak?

Mindenekelőtt az *önállóságot*. Évekig elhúzódó vagyonmegosztási vitákkal ugyan, de különválnak Záhonytól, újra önállóan, immár önkormányzatot alakítanak. Elég stabilat: az első periódus után 6 perióduson át (1994-2019) ugyanaz a polgármester (Szűcs Dezső) „igazgatja” a falut. Ő sorolta ennek az időszaknak a legfontosabb fejlesztéseit: minden közút szilárd burkolatot kapott, megoldották a csapadékvíz elvezetést, elkezdtek ravatalozót építeni, az iskolát, óvodát, egészségházat felújították, a hulladéklerakót és a gázhálózat kiépítését településközi együttműködés keretében oldották meg. Az iskolát viszont nem tudták önálló fenntartásban megtartani, átadták a MET-nek. (Erről a maga helyén még majd kicsit részletesebben szólunk.)

A *gazdaságban* az egyik legfontosabb történés a TSZ felszámolása volt. Nem ment könnyen: négy falu határát fogta össze, a települések önállósodása után e téren is problémás volt a vagyonmegosztás. A folyamat végül 1994 körülre fejeződik be; nyilván ez alatt a

néhány év alatt igencsak akadozott a mezőgazdasági termelés. (Mára a helyzet: egy nagyobb gazdaság – 200 ha körül – működik a faluban, vannak kistermelők, de a földterület nagyobb részét másutt lakó agrárvállalkozók használják, és nagyon kevés itteni embert foglalkoztatnak.)

A TSz-felszámolás egy sajátos következménye volt az önkormányzat „gazdálkodóvá válása”. A felszámoláskor az önkormányzat is vett (szerzett) földet, kb 70 ha körüli területet. (Erdőt, egyéb földet). És elkezdődött – nagyjából 2000 körülől – önkormányzati földön és önkormányzati szervezésben uborka, stb. termelés. Idővel nekiláttak a feldolgozásnak is. (Erről részletesebben a közmunka kapcsán szólunk majd.)

Egy másik, nem helyi, de az itteni embereket is súlyosan érintő (gazdasági) történés a szovjet utódállamokkal – Oroszország, Ukrajna – való kereskedelem alakulása. Ahol is az „alakulás” radikális volumen-csökkenést jelentett, ami értelemszerűen a vasúti szállítás visszaesését is magával hozta. Benne nyilván a záhonyi átrakó – ami, ne feledjük, a környékbelieknek, azon belül a szentmártoniaknak is meghatározó jelentőségű munkalehetősége volt – összezsugorodása. (Szét is szedődött különféle Kft.-ké, manapság – helyiek véleménye szerint – ezek együtt nagyjából 2000 embert foglalkoztatnak.) Nagyon megnőtt a munkanélküliség, 2000 körül 30% volt. És ez oda vezetett, hogy – a volt polgármester fogalmazott így – „szétesett a társadalom”. Tényleg szétesett-e teljesen, vagy talán vannak még elemei a helyi

társadalom-minőségnek, netán vannak-e csírái új-alakulásoknak, meglátjuk később.

Ennyit a történetről. A következőkben a jelenre fordítjuk figyelmünket, megkísérelvén felvillantani néhány fontosabbnak tűnő elemet a mai falu-életből.

A faluról III. – a jelen; alapadatok és azok némi értelmezése

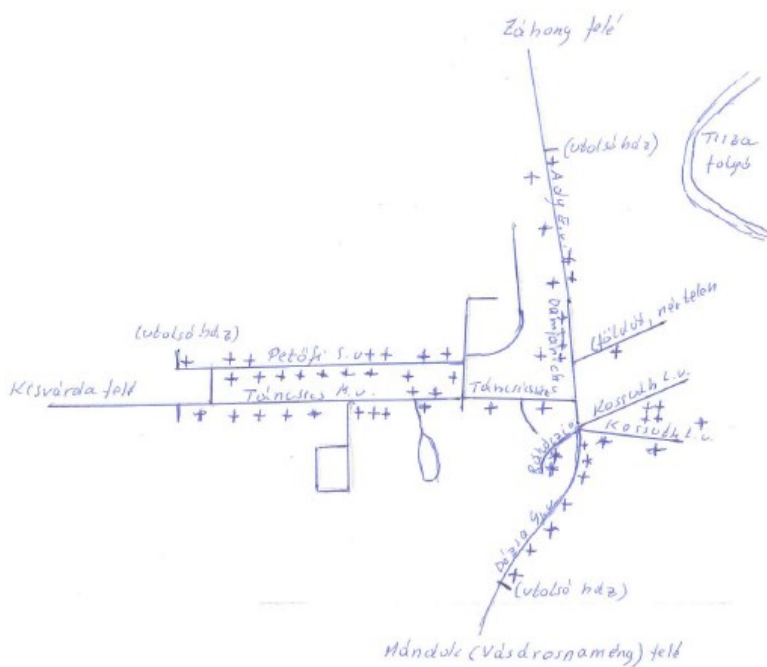
Az *adatok* nagyobbik fele hivatalos forrásból, a 2011-es népszámlálásból származik; a forrást, tehát nem kell külön bemutatni. A *vélemények* forrása azonban saját adatfelvételünk, a korábban említett interjúk. Számukat (59 lakossági + 5 „hivatalos”) korábban jeleztük. Kérdés lehet, hogy az 59 interjú elegendő-e, többé-kevésbé releváns mintának tekinthető-e. Ezt két módon ellenőriztük. Az egyik a *mintavételi eljárás* eredményének elemzése.

A mintavétel két módszer kombinációjával történt. Az egyik a *térbeni véletlen* mintavétel, ami azt jelenti, hogy az interjú készítőjének egy meghatározott utca minden x-edik házában kellett interjúalanyt keresni. A másik a *hólabda módszer* volt: meghatározott tulajdonságokkal (idősebb kor, helybeni származás, stb.) rendelkező interjúalanytól kértük, hogy mondjon hasonló tulajdonságokkal rendelkezőt, akit megkereshetünk. (A kétféle módszerrel kiválasztott alanyokkal készült interjúkat, mivel az anyagok elsődleges áttekintése alapján nyilvánvalóvá lett, hogy közöttük jelentősebb tartalmi különbségek nincsenek, egyben kezeljük.) A mintavétel megfelelőségét az mutatja, hogy a térben eléggé egyenletesen oszlanak meg, lefedik a falu külön-

böző részeit. (Ld. térképet, amelyen az interjúk helyszíneit +-el jelöltük.)

Az interjúk térbeni megoszlása –

Tiszaszentmárton utcái; a helyszínek jelölése: +

A térképvázlat internetes térképek és a falumonográfia 199.o. térképe alapján készült saját szerkesztés – B.P.

A minta-relevancia ellenőrzésének másik módja az *alapmegoszlás* vizsgálata, ezt azonban csak a legalapvetőbb demográfiai adatok ismeretében érdemes megtenni, ezeket nézzük tehát meg.

Azzal kell kezdeni, hogy hányan és kifélék lakják a falut; nézve persze mindjárt azt is, hogy a népességszám hogyan változott az elmúlt évtizedekben.

37. táblázat

Népességszám alakulása 1949-2011 között- 1980-ig *jelenlévő*,
1980-tól *állandó* népesség

1949	1960	1970	1980	1980	1990	2001	2011
1176	1267	1453	1 419	1 306	1 240	2 272	1 133

Jelenlévő népesség a népszámlálás eszmei időpontjában az összeírás helyén tartózkodó népesség. Állandó népesség: az adott területen bejelentett lakóhellyel (állandó lakással) rendelkező személyek adatait tartalmazza,

Forrás: 2011 évi Népszámlálás

A legújabb becslés szerint a népesség 2019-ben 1220 fő, némi emelkedést mutat, ez azonban a *trenden* nem változtat; azt ugyanis legpontosabban a népszámlálások (a legújabb időre vonatkozóan éves adatok) közötti változás aránya mutatja:

[1870-1880]-**0.52%**/év

[1880-1890]+**1.14%**/év

[1890-1900]+**0.29%**/év

[1900-1910]+**1.17%**/év

[1910-1920]+**0.67%**/év

[1920-1930]+**0.07%**/év

[1930-1941]+**0.73%**/év

[1941-1949]	+0.1%/év
[1949-1960]	+0.92%/év
[1960-1970]	+0.21%/év
[1970-1980]	-0.17%/év
[1980-1990]	-0.52%/év
[1990-2001]	+0.23%/év
[2001-2011]	-1.15%/év
[2011-2015]	-0.07%/év
[2015-2017]	+5.09%/év
[2017-2018]	-1.36%/év
[2018-2019]	-0.89 %/év

Forrás: KSH adatközlés Népeség.com weboldalon

A stabil trend tehát a népesség-csökkenés. Ebben 2015-2017-ben volt egy törés, amikor volt egy két vagy három évig tartó elég jelentős növekedés (az évi + 5% évente nagyjából 60 főt, az időszak alatt úgy 120-150 főnyi növekedést jelent; erre a jelenségre nem találtam magyarázatot), azonban 2017-től visszaáll az eredeti trend, a népességalakulás görbéje visszasimul az eredeti csökkenő jellegbe. (Ezért a következő elemzésekben egyszerűség kedvéért a legutóbbi, 2011-es népszámlálás adataival dolgozunk.)

Azt kell tehát mondanunk hogy a népességszám, nem meglepő módon, ebben a faluban is csökken; az „állandó népesség” 30 év alatt 173 fővel. (1980:

1306, 2011:1133) A csökkenés mértékének és arányának *értelmezéséhez-értékeléséhez* érdemes kissé kitekinteni, és a térség, a *megye* vonatkozó (kivonatos) adatait tekinteni.

38. sz. táblázat:

A népességváltozás tényezői- megyei adat

Forrás: 2011 évi Népszámlálás

Idő- szak	Élveszü- letés	Halá- lozás	Termé- szetes szaporo- dás, ill. fo- gyás (-)	Ván- dorlási külön- bőzet	Tényle- ges sza- porodás, ill. fo- gyás (-)	Lakóné- pesség az időszak végén
198 0- 198 9	87 872	73 298	14 574	-36 102	-21 528	528 572
200 1- 201 1	69 708	74 1 2 8	- 5 070	-17 904	-22 984	559 272

A megye népesség-vesztesége ebben az időszakban 4-5% között van, a falué 11-12%. Tiszaszentmárton tehát osztozik a hasonló nagyságrendű települések sorsában, népességcsökkenése jelentős arányú;

azonban, úgy gondolom, még nem olyan mértékű, hogy – legalábbis középtávon – a falu „kiürülésétől” kellene tartani; rövidesen jelzem, miért gondolom így.

De a jelenlegi trend kétségkívül negatív, és ezt más adatok is alátámasztják. Csak két, nagyon különböző jellegű dolgot említek itt. Az egyik: az interneten (2020 szeptemberben) 8 eladó házat láttam hirdetni, a lista biztosan nem teljes, tudom (láttam a kiírást), hogy van olyan eladó ház, amit nem hirdetnek így. Egy olyan településen, ahol összesen 397 a „lakott lakások” száma (Népszámlálás adata) ez elég soknak tűnik. Az árak is a „kínálati piacot” tükrözik: a hirdetések alapján kiszámolva négyzetméterenként nagyjából 50 000 forint adódik. (Egy 100 m²-es ház 5 millió forint körül; már Záhonyban is 100-150 000 körül van a m²-ár, Budapesten egy valamirevaló panellakás ára 5-700 000 között van m²-ként, és „jobb” körzetben lévő házban elérheti az 1 200 000-et is.) Nyilván azért ilyen alacsonyok az ingatlan árak, mert nem sokan akarnak ide költözni.

Egy másik adat saját kutatásunkból származik. Az interjúban rákérdeztünk arra is (ld. 1. sz. Melléklet), hogy hol élnek a család *fel-
nőtt* gyermekei. Ezt láttuk:

Összesen 28 család 41 gyerekéről van adatunk. Ezek megoszlása *családonként*:

- Itt él a faluban a család minden felnőtt gyermeke 4 családnál
- Valamennyi gyermek másutt él 21 család esetében.

- Van a faluban élő és másutt élő gyerek is 3 családnál

A *gyerekek* megoszlása e szempont szerint: a 41-ből 9-en élnek a faluban és 32-en másutt. (Többnyire Budapesten vagy Debrecenben.)

Tehát a felnőtt gyermekek nagy többsége már elhagyta a falut. És a most középiskolásoknál is ez várható; aki gyerekről az interjúban szó volt, azok többsége esetében maga az iskola jellege – szakmai iránya – olyan, hogy végzés után másutt lehet a megszerzett képzettséggel munkát találni.

Bár, tegyük ezt is hozzá, más tényezők alapján úgy látszik, hogy a csökkenés folyamata még nem irreverzibilis, megfordítható. A „megfordíthatóság” esélyét jelzi néhány statisztikai adat és saját kutatási eredményünk.

Ilyen tényezőnek látszik az *életkori* megoszlás:

39. sz. táblázat

A népesség korcsoportok és nemek szerint (2011)

Forrás: 2011 évi Népszámlálás

- 14	15-39	40-59	60-69	70-	Összesen	Férfi	Nő
207	352	336	109	129	1 133	562	571

A szokásosan használt „előregedési mutatót” (ami a 14 éven aluliak száma osztva a 65 év felettiek számával) nem tudjuk pontosan kiszámolni, mivel adat a 60-69 évesekről van. Közelítő becsléssel ennek kétötödét veszem 65 év felettinek (44 fő), és ezzel számolom ki a mutatót, ami így 1,2 ($207/44+129$). Vagyis bőven pozitív érték, ami azt jelenti, hogy a népességszám csökkenés *nem* előregedésből („kihalásból”) következik, hanem az *elváندorlásból*. (Ezt mutatják a gyermekek „hollétéről” szóló adataink is.) Márpedig ez – elvileg legalábbis – lényegesen könnyebben megfordítható folyamat, mint az előregedés.

Egy másik, ilyen vonatkozásban nem igen használt tényező a *házak állapota*. Az interjút kiegészítő megfigyelés egyik szempontja az volt, hogy meg kellett becsülni a ház állapotát (ld. interjú vázlat, 1. sz. Melléklet). Ezt találtuk:

Összesen 37 házról van meg ez az információ, a következő megoszlásban:

A ház állapota:

- jó állapot, jól karban tartott: 18 esetben
- közepes állapotban: 14
- rossz, leromlott: 5

A pontosabb leírások (ld. interjú leírások, 2. sz. Melléklet) azt is megmutatják, hogy a „közepes” minősítés is majdnem minden esetben tartalmazza azért a karbantartás gondosságát. Szubjektív megfigyelésünk (többünké, egyeztetve) is alátámasztja ezt: körbesétálván a falut (ez szokásos „ismerkedő” tábori program) jól érzékelhető volt a *rendezettség*, a rendben tartott kerítések, nyílászárók. És ez a falu döntő többségére jellemző, nincs „rossz utca”. (Úgy tűnik, adatfelvételünk mintavétele ebben a vonatkozásban torzít: a falu összes utcájának bejárása alapján benyomásom szerint „rossz állapotúnak” minősítendő ház a jelzett 5-nél több nemigen van az egész faluban.) Talán erre utal egy interjú-részlet is: *„itt nincs mélyszegénységben élő vagy nagyon szegény gyermek az óvodában.”* (26.sz. interjú). Ide tartozhat még a házak *„életkora”*. A statisztika szerint:

A lakások építési év szerint- Forrás: 2011 évi Népszámlálás:

1946 előtt épült 17 lakás,

1946–1960: 39

1961–1970: 74

1971–1980: 115

1981–1990:	70
1991–2000:	64
2001–2005:	14
2006–2011:	4
Összesen	397

Egy jól megépített ház esetében (és a falu házai többségükben „ránézésre” jól megépítettek) 50 év nem nagy kor. Itt az 1971 után épült házak (267) az összesnek 67%-át teszik. Vagyis a házak erős többsége még bőven „javakorú”, még sokáig jól használható marad. A meglévő lakásállomány (a lakások méretét és komfortosságát tekintve is; ezekről később más összefüggésben szólunk), úgy látszik, szintén olyan tényező, ami hozzájárulhat a falu hosszú távú fennmaradásához.

Nyilván a népességszám csökkenő trendjének megfordításához számos belső (falun belüli) és külső (gazdaság- és település-politikai) tényező kedvező együttállására van szükség; de ez már más kérdés.

Másik alapkérdésünk az, hogy kifélek lakják a falut. A *társadalmi tagolódást* több dimenzió mentén szoktuk vizsgálni. A legfontosabbak közül néhányat inkább csak említeni érdemes.

Az egyik ilyen – országosan talán kevésbé jelenős, egy kisebb faluban azonban alkalmasint fontos – a *vallási megoszlás*. Tiszaszentmártonban ez, úgy tűnik, nem megosztó tényező. A népszámláláskor az erre a kérdésre válaszolók döntő többsége (nagyjából 1000 válaszból 950) reformátusnak mondta magát, néhány katolikus és

görögkatolikus mellett ekkor 10 alatt volt az egyéb vallási csoporthoz tartozók száma.

A reformátusokról azért talán érdemes egy-két dolgot elmondani. Megfigyelés az istentiszteletről:

Fél 11- kor a harangszó idején már lehet látni az utcákon, hogy nagyon szépen felöltözve vonulnak a helyi lakosok a templom felé.... . Az asszonyok 3 padcsoportban ülnek le, az egyik csoport 16 főből áll, velük szemben ül 4 fő, es oldalt 3 fő. A férfiak a negyedik padcsoportban foglalnak helyet, 13 fő. Az istentiszteleten részt vevők csak a nem cigányok közül kerülnek ki. Az életkor tekintetében az mondható el, hogy 2 fiatal, talán húszas éveiben járó nő volt, egy fő nő, kb. 30-40 közötti életkorú, a többi nő inkább ötven év feletti életkorú lehetett. A férfiak harminc feletti, inkább középkorúak voltak. - B/2

Szakemberünk, saját lelkészünk tesz hozzá egyet s mást (idézem leírását): gyakorlatilag egyszereplős a vallási színtér – legalábbis a „hivatalos” része. ... A helyiek szerint működik is szépen a gyülekezet. (Hát, teszem hozzá én, 1000 „bevallott” reformátusból alig 30-an vasárnap... Igaz, az előző táborok falvaiban sem láttunk mást...) Folytassuk: Sajnos, a helyi lelkész véleményét nem ismerhettük meg. *Felkerestük hétfőn délelőtt, Zs., a fiatal és csak két éve itt szolgáló lelkész kijön, nem invitál be, a kapuban váltunk néhány szót. Elméletben nyitottnak mutatkozik egy későbbi beszélgetésre, de a folytatás nem jön el. Közben annyit azért megtudunk a faluban innen-onnan, hogy egyrészt a református templomba alapvetően a nem cigányok járnak.*

Az amúgy a cigány lakosság számára sem kérdés, hogy a nagy élet-eseményekhez (temetés, keresztelő, esküvő) a református egyház adja a keretet. ... De Isten ígését nem töle szeretnék hallani. – B/12. sz.

Hanem kitől? A 2011-es népszámlálás óta, amikor 10 alatt volt az egyéb vallási csoportokhoz tartozók száma, ez a kategória jelentősen nőtt, alakult egy (a milyenségéről az információ nem egészen biztos; ld majd később) „kisegyházi” gyülekezet, esetleges jelentőségéről később lesz szó. Itt elég annyi, hogy önálló *társadalmi erő*-ként való jelenlétének (még) nem láttuk nyomát.

Ugyancsak nem látszik (*társadalmi*) csoport-alkotó tényezőnek a *vagyoni helyzet* sem. Természetesen vannak ebben a faluban is relatíve – a falu többi lakójához képest – gazdagok, és vannak persze szegények is. De mintha ezek *társadalmi rétegeként* nem különülnének egy egymástól. Erre utal az is, hogy nincs a faluban „helyi Rózsa-domb”, a gazdagok többé-kevésbé szeparált településrésze, és nincs valamennyire is szegregált „szegény-negyed” sem. A falu egyik leg-gazdagabb családjának tartott háza be van sorolódva az átlag utcá-sorba, a ház se nagyon különleges, alig nagyobb, mint a többi, csak éppen a belső, a berendezés mutatja meg a jómódot. Persze vannak a falunak „jobb” részei (többben a „központot” mondták ilyenek; a köz-pont – amennyire én meg tudtam állapítani – csak attól az, hogy ott van az önkormányzat meg az iskola, de az utcakép, a házak, éppolyan, mint a falu többi részén), de a központba beköltözni nem lehetetlen a nem-gazdagoknak sem.

De fontos, és ebben a régióban általában releváns tényező az *etnikai összetétel*. Az erre vonatkozó népszámlálási adat:

Tiszaszentmárton népessége nemzetiség szerint, 2011

magyar: 1 065

cigány (romani, beás): 253

(Más nemzetiségű az adatokban nem szerepel. A kettő együtt – 1 318 – azonban több mint az össznépesség – 1 133 . Ez úgy lehet, hogy elég sokan magukat magyarnak is, cigánynak is vallották.)

Tudjuk azonban, hogy a népszámláláskor a cigányok közül sokan – többféle okból – nem jelölik magukat cigánynak. Az országos adatok szerint a népszámláláskor 244 834-en vallották magukat cigánynak. A legmegbízhatóbb szociológiai becslés szerint (Kemény István és munkatársai) ebben az időben 650 000 és 750 000 közé tehető a tényleges szám, tehát a népszámlálás adatát közel 3-al be kell szorozni. Így számolva a falu cigány lakosságának száma 600 körülre jön ki. (Ez valamivel több, mint 50%) A falu „hivatalos” (az Önkormányzat által működtetett) honlapján az áll, hogy „Lakónépességünk ... közel 40% a cigány kisebbséghez tartozik.” Akármelyik adat is áll közelebb a ténylegeshez, az biztos, hogy a faluban igen nagy, az össznépességnek közel felét kitevő a cigányok aránya. Ezért azután különösen fontos kérdés lesz, hogy milyen a cigányok és nem cigányok viszonya ebben a faluban; erre több vonatkozásban is ki kell majd térnünk. Itt most csak annyit teszok hozzá, utalva egy kicsit korábbi, a házakról is szóló bekezdésre, hogy bár vannak „cigány-utcák”, de

ezen fizikai megjelenése (rendezettség, a házak mérete és állapota, stb.) „ránézésre”, az utcákon vizsgálódás közben többször is végigmenve szemlélvén a házakat-kerteket, nem különbözik lényesen a nem–cigány utcáktól. (Hogy miben mégis, arról majd később lesz szó.)

Itt térhetünk vissza ahhoz a korábbi kérdéshez, hogy milyen mintánk, az interjúkban megkérdezettek *alapmegoszlása*. Az iménti etnikai összetétel adatok indokolják ugyanis, hogy az alapmegoszlás egyik fő dimenziójaként éppen a cigány – nem cigány különbséget vettük fel: a mai Magyarország cigányság-helyzetét tekintve (előítéletesség, diszkrimináció, sok helyütt „befeszülő” cigány – nem cigány viszony) ez egy olyan faluban, ahol az össznépesség fele körül van a cigányok aránya, fontos szempont lehet. Az adatok tehát:

40. sz. táblázat:

Az interjú alanyok (az adatközlők) megoszlása nemek, életkori kategóriák és etnikai hovatartozás szerint. (Számosságok; a %-számításnak a kis esetszám miatt nincs értelme.)

	cigány (C)				nem cigány (NC)				össz- szese n
	fia- tal	közép- korú	id ős	együ- tt	fia- tal	közép- korú	id ős	egy- ütt	
élet- kor nem									
férfi	3	6	4	13	1	11	6	18	31
nő	6	5	6	17	0	5	11	16	33
együ- tt	9	11	10	30	1	16	17	34	64

Megjegyzés: az „összesen” több mint az összes interjúk száma, mert volt több csoportos interjú is, amelyeknek résztvevőit természetesen az alapmegoszlásban egyénenként vettük figyelembe.

A táblázat adataihoz. A C – NC arány némileg eltolódik a becsült falun belüli népességi arányhoz képest a cigányok javára, de szerintem nem olyan mértékben, ami a további kérdésekben az arányt lényegesen eltorzítaná; látni fogjuk még azt is, hogy számos kérdés-

ben a cigány – nem cigány különbségtétel egyébként is irreleváns. E dimenzió szerint tehát a minta lényegében reprezentatívnek tekinthető. Nemek szerint a minta teljesen kiegyenlített, pontosan leképezi a népességen belüli arányokat. Az életkor tekintetében elég határozott eltolódás van az idősebb korosztályok felé. Ez talán már nem csak a mintavétel problémája: a 6. kategória korábban már bemutatott adatai egyértelműen mutatják, hogy a felnőtt gyerekek (akik ma már középkorúak) nagy többsége elhagyja a falut, a még mindig itt élő fiatalabbak pedig olyan módon kénytelenek munkát keresni, hogy az interjújukra rendelkezésünkre álló napközi és koraesti órákban még nem érhetők el. Illetve többekkel találkoztunk este a kocsmában, laza informális beszélgetésekbe is bonyolódunk velük, de *interjú* készítésére nem volt mód. A *helyben élők* véleményeinek lényegi tartalmait talán ez az életkori eltolódás sem módosítja túlságosan nagy mértékben; különösen, ha valamilyen mértékben beszámítjuk az imént említett informális beszélgetésekben elhangzottakat, amik benyomásunk szerint lényeges elemeikben egybehangzanak az interjúkban elmondottakkal.

Ezek alapján az interjúkból nyert képet – természetesen a minden vélemény-kérdés adatainak bennerejlő bizonytalanságának beszámításával – nagyjából valósnak tekinthetjük.

A fentiek folyamatos figyelembe vételével térhetünk rá néhány rész kérdés alaposabb áttekintésére.

A faluról IV. – gazdaság, munkák, jövedelmek; miből élnek?

A gazdaság helyzetének áttekintéséhez első lépésként nézzünk meg egy hivatalos (internetről levett) listát; címe: Tiszaszentmárton – cégek és vállalkozások. A lista – kicsit leegyszerűsítve – a következő:

Tiszaszentmárton postapartner

Cím: Táncsics utca 1/b.

Tev.: posta

Pócsikné és Társa Bt.

Cím: Damjanich u. 22

Tev.: vegyes iparcikkek kiskereskedelme

Etelköz Számítógép Szervíz és Webdesign

Cím: Nyíregyháza,

Tev.: számítógép szervíz, (stb.)

Tiszaszentmárton postapartner

Cím: Táncsics utca 1/B

Tev.: folyószámla, pénzküldés, kiszállítás, pénzügyi szolgáltatások, (stb.)

Dr. Berényi István

Cím: Táncsics utca 1/B.

Tev.: orvos, háziorvos, körzet: Tiszaszentmárton

Márton Konzerv Kft.

Cím: Táncsics utca 16.

Tev.: zöldségfeldolgozás, gyártás, , élelmiszer nagykereskedelem, (stb.)

Finanz Holding Zrt.

Cím: Szigetszentmiklós,

Tev.: gazdasági tanácsadás, befektetés, (stb.)

Stefán Péter

Cím: Miskolc,

Tev.: autómentő, autószállítás, személyszállítás, , árufuvarozás, gépi földmunka

Sós Gyula

(Cím nincs, tevékenységi körzete egész Kelet-Magyarország, nyilván nem helyi)

Tev.: szakvizsgáztatás, munkavédelem, tűzvédelem, oktatás

Nem sokat mond a település gazdasági életéről. Összesen 9 céget sorol fel, ebből kettő ugyanaz (posta), egy biztosan nem működik már (Márton Konzerv), 4 nem helyi (cím más településen). Vagyis (beleértve az orvost is) 3 darab működő cég és vállalkozás. Saját adatfelvételünk szerint ennél azért valamivel, ha nem is sokkal, több van. Megcsináltuk ugyanis a település *intézmény-térképét*. Ez úgy készült, hogy bejártuk a falu összes utcáját, és felírtunk minden olyan intézményt (intézménynek tekintve minden olyan egységet, amely valószínűsíthetően valamilyen szinten szervezett, és amely nyilvános abban az értelemben, hogy valamilyen az utcáról látható cégtáblája, jelzése van); ebből készült egyrészt az *intézmény-lista*:

Intézmény-lista

(Kategorizálva, kategóriánként gyakoriságok és intézmények elhelyezkedése)

(Készítették: Donkó – Bánlaky)

Kategóriák és azok számossága:

B (boltok): 7 (ebből 3 zárva)

E (egyebek): 3

G (gazdasági jellegűek): 7 (ebből 1 nem működik, 1 mibenléte bizonytalan, 2 „apróság” /hagyma eladó, naposcsibe/, tehát 2 db valódi gazdasági dolog; az önkormányzati „légyártó”, ami a közmunkások munkahelye, és a „Gullen fatelep”, aminek legfeljebb 6-8 munkása lehet.)

K (közösségi intézmények): 8

SZ (szolgáltatás): 2 (egyik zárva)

V (vendéglátás): 3

Az intézmények listája, (közelítő) helyszínnel:

B₁- Dohánybolt, Petőfi 44 körül

B₂- és V- Élelmiszerbolt és presszó, Petőfi 44 körül

B₃- Iparcikk bolt, Táncsics köz

B₄- Mano ABC, Táncsics u. 44.

B₅- Reál élelmiszerbolt, Petőfi u.

B₆- Ruhabolt (zárva) Táncsics köz

B₇- Szociális Bolt Damjanich u. (községház mellett)

E₁- Gyülekezeti játszótér (Rákóczi u., tiszteletes lakásánál)

E₂- Tájház, Rákóczi u. – Táncsics köz sarok

E₃- Temető, Táncsics köz végefelé (Temetőnél kiírás temetkezési vállalkozókról, egyik sem helybeli)

G₁- (Konzervüzem; évek óta nem működik)

G₂- „Hagyma eladó”, Dózsa Gy. u. utolsó ház

G₃- Előnevelt csirke, Bábolnai tyúk kapható, Dózsa 35.

G₄- Gullen (?) fatelep, vmilyen nagy falapok készítése és kereskedése, Táncsics u.

G₅- PP Universal Kft., Damjanich 57.

G₆- TI-KÜSZ Kft. Damjanich 40; teljes név: Köztisztasági Szolgáltató Kft; önk. cége

G₇- Tiszasz, Község Önkorm. Légyártó Üzeme + betonelem készítés, Táncsics. u.

K₁- Egészségház, Védőnői szolgálat Táncsics köz vége

K₂- Iskola, „faluközpont”, Damjanich u. 32.

K₃- Könyvtár, az iskola épületében

K₄- Községháza épületében – Ifjusági Klub, „faluközpont”, Damjanich u. 30.

K₅- Mándoki Térségi Szociális Központ, Damjanich u. 40.

K₆- Óvoda (Wesley) Petőfi u. eleje

K₇- Polgárnesteri Hivatal, községháza épületében, „faluközpont”, Damjanich u. 30.

K₈- Polgárőrség, Táncsics köz

SZ₁- Buszmegálló

SZ₂- Fodrász (zárva), Táncsics köz

SZ₃- Posta Táncsics u. eleje

V₁- Hangulat presszó; zárva, Dózsa Gy. u.

V₂- Söröző, a Damjanich u. – Táncsics köz találkozásban lévő térféleségen

V₃- Tó Vigadó, Kossuth, u,

Az adatokat térképre is felvittük, ez jelzi, hogy mennyire sűrűsödnek a falu egyes részein az intézmények (igazából nem sűrűsödnek; de nézzük meg:)

G₂- „Hagyma eladó” (Kézzel írott tábla a Dózsa Gy. u. utolsó házán)

G₃- Előnevelt csirke, Bábolnai tyúk kapható, Dózsa 35.

G₄- Gullen (?) fatelep, falapok készítése és kereskedése, Tánccsics utca

G₅- PP Universal Kft., Damjanich. 57.

G₆- TI-KÜSZ Kft. Damjanich 40 teljes név: Köztisztasági Szolgáltató Kft; önk. cége

G₇- Tiszasz. Község Önkorm. Légyártó Üzeme + betonelem készítés, Tánccsics u. eleje

Mekkora gazdasági erőt jelentenek ezek? Nem valami nagyot. Kettő közülük (a G₂ és a G₃) valójában „háztáji”, csak mellékfoglalkozásban üzött kiskereskedés. A G₄-ről bővebb adatot ottlétünk alatt nem sikerült szerezni, de a látvány alapján legfeljebb néhány (valószínűleg 10-nél kevesebb) ember dolgozhat ott. A G₅-ről nem sikerült kideríteni, hogy mivel foglalkozik. A G₆ nyilván csak néhány embert foglalkoztat. A G₇ pedig lényegében a *közfoglalkoztatottak* munkahelye, erről később kicsit részletesebben szólunk. Akkor sem sok, ha ide számítjuk a vendéglátóipari egységeket (az intézménylista szerint 3 ilyen működik), a szolgáltató szektorból meg csak a posta tényleges gazdasági egység. (A még a szolgáltatáshoz sorolt buszmegálló nem gazdasági egység, a fodrász meg tartósan zárva van.)

És nem igazán erős tényezője a falu gazdaságának a *mezőgazdaság* sem. Úgy tudjuk – pontos adatot nem sikerült szerezni –, hogy a

falu határának nagyobb részét nem helybeli agrárvállalkozók művelik, megvásárolt vagy bérelt földön. (És természetesen jórészt nem helybeli munkaerővel.) Információnk szerint (ld. 2. sz. Melléklet B/10 számú interjúban) a faluban egyetlen nagyobb gazdaság van, az se igazán „nagybirtok”: 200 hektáron gazdálkodik. Sok az 1-2 hektáros kisbirtok, ezek többségét tulajdonosuk más munkái mellett műveli. Már amennyire... Jellemző (kissé más változatokban persze nagyon sok más falura is érvényes) történet: a TSz szétbomlásakor egyebek között egy többhektáros jól „beállt”, jóltermő almást is felosztottak a tagok között. Egy-egy ember 1-2 sor almát kapott. A *nagyüzemre* tervezett gyümölcsöst nem lehet okszerűen *soronként* külön-külön gondozni. Tönkre is mentek, néhány éven belül az összes fát ki is vágták. A terület egy része az említett máshová való birtokosok tulajdonába vagy bérleményébe került, lényegében kiesett a falu gazdálkodásából. Ami a közvetlenül házkörüli termelő tevékenységet illeti, többen folytatnak kiskerti termelést saját szükségletre, de, az interjúkból úgy tűnik, nem olyan volumenben, ami legalább a család fogyasztását teljesen fedezné. Házkörüli állattartás is alig van: baromfi még elég sok háznál akad, de sertésről nem tudunk, tehene meg egy gazdának van.

A történeti leírások szerint ez a falu is, sok más környékbelihez hasonlóan, évszázadokon át a földből élt. A 20. századi fejlődés – általában az iparé, itt ebben a körzetben jelesül a vasúté – átalakította a foglalkozásszerkezetet: a mezőgazdaságon belül a termelőszövetkezet lett a csaknem kizárólagos foglalkoztató, és nagyon megnőtt, bizonyos értelemben dominánssá lett az iparban (vasútnál) foglalkoztatottak

száma. Amikor a TSz-t felszámolták, ezzel megszűnt egy nagy foglalkoztató, és amikor valamivel később – úgy a '90-es évek vége tájára – a vasúttal is történt, ami történt, ez a nagy-foglalkoztató is kiesett.

Nemigen tesz hozzá ehhez a képhez a már többször idézett falu-monográfia sem. Egy táblázatot közöl, amelynek címe: „Tisza-szentmárton társadalmi-gazdasági szolgáltatásai (2014)”. Ebben az általunk felsoroltakon kívül külön tételként szerepel a *polgárőrség, az óvoda, a védőnői szolgálat, idősek klubja, sportpályák és közvámraktár*. Ez utóbbit interjúban is említették, de olyanként, ami már megszűnt. A sportpályákról meg szintén az interjúban mondták, hogy mostanában nem funkcionálnak. Vagyis az, amit a monográfia hozzátesz, gazdasági szempontból jószerint semmi.

Mi marad? Miből élnek ma a szentmártoniak?

Nézzük először, mit mondanak ők? Az interjú elemzés 5. kategóriája a *munkaviszonyokról, munkákról, jövedelmekről* szól. Nézzük a vonatkozó jellegzetes interjú részleteket:

Nem cigány (NC) interjúk

(Az interjú részletek után a 2. sz. Melléklet szerinti interjú-sorszámot tüntetem fel.)

Középkorú férfi mondja: *Ácsként maszekol itt a faluban és minden ilyen munkára őt hívják. Főállásban a mezőgazdaságban dolgozik, traktorokkal, nehézgépekkel, innen 4 km-re. Azt gondolja, hogy itt egyébként meg lehet élni, csak akarni kell. Minden munka lehetőséget megfog, Angliában is dolgozott, napelemeket telepítettek. „Figyelj! Ha*

azt akarod, hogy megéljél, akkor menni kell! Én amondó vagyok. Aki dolgozni akar, úgylis talál, mondjuk itt helyben nem, de Kisvárdán, Petneházán igen.” Elmondja még, hogy amíg a konzervgyár működött, semmi bajuk nem volt, mert már ezelőtt 20 évvel is 200 000 Ft volt a fizetése, de jött egy vállalkozó Kisvárdáról, aki egy fél év alatt csődbe vitte az egészet, így be is zárt. - 5. sz.

Többen szólnak a vasútról:

... régen sokkal jobb volt, mert a MÁV biztos munkahelyet biztosított, rendes fizetéssel, nyugdíjjal. Tudta az ember, hogy mire számíthat. 6000 ember dolgozott és élt meg a MÁV átrakóból és egyéb részeiből. - 27.sz

... elmeséli, hogy nagyapja, édesapja és a férje is vasutas. Az öregek mindig azt mondák, hogy „ha vasút van, akkor itt van munka”. Most már nincs vasút, nincs munka se. - 29.sz

Mert: *... ugye az oroszokból éltek, de ez a piac jórészt megszűnt. Az ukránok és a románok vesznek át gyümölcsöt, de egyharmadát annak, ami volt. - 24.sz.*

Azért a vasút még van valamelyest: *... a férje a MÁV- Átrakodónál dolgozott, és a Covid-19 miatt lefelezték a munkaidejét, így a bérét is. (Csak 4 naponta megy dolgozni). Természetesen nem ül otthon, hanem elvállal alkalmi munkákat is: napszámba megy almát szedni. – 23.sz.*

Elég sok a nyugdíjas; többnyire másról is szólnak:

Idős nő: *Nyugdíjból él, előtte a TSz-ben dolgozott (30 évet). Aki dolgozni akar, az megkeresi. A cigányok mennek napszámba, a magyarok*

nem. A veje úgy szerez napszámot, hogy van egy ember, akinek szól, aztán ez az ember szól a többieknek, rokonságnak. - 31.sz.

Felhívom a figyelmet erre mondatra: *A cigányok mennek napszámba, a magyarok nem.* Más interjúban nem találkoztam effélével, értelmezni sem tudom, de érdekes. Mint ahogy érdekes – bár nem itteni sajátosság – az idézett utolsó mondatban jelzett *munkaszervezés-mód* is.

Ez is idős nő: *A néni nyugdíja 98 000 forint-... Mire mindent kifizet, 5-10 ezer forintja marad, de a gyerekei mindenben segítik. - 13.sz*

Még egy: *Az özvegy 69 éves, aki dajkaként dolgozott a helyi óvodában havi 2 300 forintos fizetésért, valamint dolgozott az iskolában a konyhán is. Havi jövedelme 10 500 nyugdíj saját jogon és 20 000 forint amit a férje után kap. - 10.sz.*

A TSz megszűnés következményéről:

Amíg a férje élt a rendszerváltás előtt tartottak disznót, tehenet, ő fejte a teheneket és 4 forintért vették át literjét a tejsarnokban. De a teheneket eladták, mert a rendszerváltás után nem vették át már a tejet. - 10.sz. (Ugyanis a „tejsarnokot” a TSz üzemeltette...)

Mindezek miatt

Sokan kapnak segélyt és családi pótlékot. ... A segélyek száma nő, ez azért van, mert a munkalehetőség viszont nagyon kevés. - 23. sz.

És „bejön” a közmunka:

Középkorú nő: *A munkalehetőségek tekintetében nem jó a helyzet. A munkaképes férfiak közmunkát végeznek, ... A családoknak nincsenek tartalékai, sokszor kölcsönből rendezik a megélhetést. A munkavállalást a közlekedés is akadályozza, mivel csak ritkán megy busz, nem tud*

távolabb elhelyezkedni. ... Ezért ő is a közmunka programban vesz részt - 19. sz.

Cigány (C) interjúk

Természetesen náluk is megjelenik a vasút:

Középkorú férfi: *A vasútnál Záhonyban gépszerelőként dolgoznak. ...de a vírus miatt a fizetésüket lecsökkentették majdnem a felére és nem tudják, mikor fog ez rendeződni. '107 ezre Ft-ot kapnak havi 8 nap 11 órás szolgálatért. - 35. sz*

A férje évek óta Budapesten dolgozik, vasúti munkásként Gödöllőn. Tíznaponta jár haza. - 47.sz.

Alkalmi munkáról:

Fiatal nő: *Megélhetésük nehéz, az élettársa ma ment először dolgozni egy helyi vállalkozóval vasbetont szerelni, de még elég bizonytalan. - 40.sz*

Fiatal férfi: *... Tavaly lett jogosítványa, és megcsinálta a traktorra is. Ilyenkor segít a szüleinek, rokonoknak, a betakarításban, előkészítésben. Körbe mennek segíteni és kap fizetést is. - 48. sz.*

37 éve dolgozik az általános iskolában takarítóként, szezonban nap-számba is eljár, ahova fiai is követik. - 40. sz.

Idős férfi: *Seprűkötésből egészíti ki nyugdíját 500 forintért ad egy veresgyűrűből készült seprűt. - 44. sz.*

Nyugdíjasok:

Férj 69 éves, akinek a szakmája pék-cukrász, havi nyugdíja 30 000 forint. A feleségnek nincs szakmája havi nyugdíja 25 000 forint. - 43.sz.

A néni 89 éves, nyugdíjas, havi 56 000 forintot hoz a postás. - 59.sz

Néhány különleges helyzet:

Középkorú férfi: *Ő nem mindig van itthon, van, amikor Pesten dolgozik és csak a pénzt küldi haza, ... Most a vírus miatt, haza jött, itt mindent elvállal, jórészt vagonokat pakol, de a földeken is dolgozik. Ami van, azt csinálja. - 49. sz.*

3 gyereket egyedül nevelő fiatal nő: *Nagyon nehéz helyzetben él a család. Nem tud elmenni, dolgozni a nyáron, mert nincs kire hagyni a gyerekeket - 54.sz.*

Egy általánosabb vélekedés:

Szerinte van munka a környéken és mindenki dolgozik, a cigányok is. - 35.sz.

És akkor a közmunka:

Fiatal nő: *Csak a közmunka van. Most egy előkészítő tanfolyamon vett részt, majd ez után gondozói képzésben részesül majd. Idős emberek mellett vállalhat munkát. Most tanul tovább, amit nem tudott 8. osztály után megtenni. - 57. sz.*

Természetesen vannak adatok az interjú-kigyűjtés B/ „Interjúk „hivatalos személlyel és egyéb” részében is. Az ide tartozók:

A munkavállalásról: Többen elhelyezkedtek a nyílt munkaerőpiacon: Kisvárdán van, csirke és éti csiga feldolgozó üzem. 2 műszakos, busz

viszi munkába a dolgozókat, aki azzal megy, körjáratban utazik- reggel 4 órakor felszállnak a buszra és 3 óra felé érnek haza. De a családanyák nem tudnak így eljárni dolgozni, mert nem tudják a bejárás mellett a családot ellátni, működtetni.

A *közmunkáról* egyrészt a közmunkások vezetőjével készített, másrészt a polgármesterrel felvett interjú ad információt:

Létszám: márc.1.-től 69 fő, azóta újabbak, most kb 80 fő. Mind valamilyen termelő tevékenységben dolgoznak. Van 1 ha uborka, $\frac{1}{2}$ ha paprika, $\frac{1}{2}$ ha káposzta, + konyhakerti növények. +14 ha alma, 4 és $\frac{1}{2}$ ha kukorica, $\frac{1}{2}$ ha krumpli, elég nagy akác erdő (ebből éppen most termeltek ki tar-vágással egy területet), és van még műveletlen területek is. A termény jelentős részét saját üzemükben (G₇ – gazdasági intézmények között) feldolgozzák.

Készítenek még: betonoszlopot, beton kockát; ezeket azonban csak saját célra, a falun belüli felhasználásra. Télen az asszonyok szabolcsi (almás) ládát készítenek.

Tenyésztenek disznót, azt is elsősorban helyi (közösségi étkeztetés) felhasználásra.

Bérezés: 54.200 Ft, brigádvezető: 59.000 Ft, a kevés szakmunkás, aki bért aszerint kapja: 70. 400 Ft. Három gyerek után járó családi kedvezménnyel: 80-82 ezer forint

A telephelyről: nagyon puritán, nincs kulturált leülőhely, étkező.

Szerveznek közmunkás képzéseket is: volt egy 120 órás, olyan „ismeret-felelevenítő”, képzés, most lesz (szeptembertől) egy 240 órás kép-

zés „szociális gondozó segítője” szakma. Ez 30 fős lesz, zömmel nők, „fizetést” kapnak. Elhelyezésük – végzés után – nem valószínű.

Ide tartozik még, hogy a regisztrált munkanélküliek száma: 20-30 fő.

Az érdekesség kedvéért; bár talán jellemző erre a falura, egy eléggé sajátos „munkahelyi összetétel”. Az interjú alanya képviselő + könyvtáros + közművelődési vezető + gyermekprogramok szervezője, és ezen kívül még más is. Életút kezdete: apja kőműves + vasutas, anyja a TSz-ben dolgozott; közben volt 4 ha földjük, részben saját, részben bérelt. Férje a TSz-ben volt géplakatos. ’90 után kárpótlás + bérlés, minden pénzt beforgattak a gazdaságba, jelenleg 100 ha területen családi vállalkozás, akik viszik, ő, a férje, veje és lánya. Mindent ők csinálnak. „Én is traktorra ülök, ha kell.” Szántóföldi termelés + meggy + alma; disznó is van 4-5 db, főleg saját célra; még egyszer, hangsúlyozom, a könyvtárosság és egyebek *mellett*...

Mit mutatnak ezek az interjú-részletek, milyen az emberek véleménye a munkáról, munkalehetőségekről? Idézek néhány sommás véleményt:

Azt gondolja, hogy itt egyébként meg lehet élni, csak akarni kell. – 5.sz.

Aki dolgozni akar, az megkeresi. - 31. sz.

Minden családban legalább egy fő dolgozik. - B/6 sz.

Szerinte van munka a környéken és mindenki dolgozik, a cigányok is. - 35.sz.

Nekem úgy tűnik – nem csak ezeknek az idézeteknek az alapján; több nem formális interjú, hanem itt-ott zajló kötetlen beszélgetés

alapján is –, hogy ebben a faluban *közvélemény-szerűen* van jelen az a felfogás, mely szerint, ha nehézségekkel is, de meg lehet találni a megélhetéshez szükséges munkákat. Igaz, sokan emlegetik a „munkalehetőségek hiányát”, és ez, láttuk a gazdasági dolgok bemutatásakor, igaz is. A jogi értelemben is *szervezett gazdaság* alig-alig kínál megoldásokat. De a jogilag nem szervezett, *informális gazdaság*, aminek nem kis hányadát én nem nevezném „fekete”, de talán még „szürke” gazdaságnak sem, úgy tűnik, működőképes. (Fekete vagy szürke gazdaságnak azt kell tartanunk, ahol a *jog-nélküliség* mellett ott van a kisebb-nagyobb mérvű *amoralitás* is. Annak az informális gazdaságnak, ami ebben a faluban – is – működik, a nagy része morális szempontból kifogástalan. A „fusizó ezermester” korrektül megegyezik a megrendelővel, elvárható szinten elvégzi a munkát. Igaz, az ügyletből kimarad az „adószedő állam”, ez azonban más kérdés.)

Érdemes arra is figyelni, hogy a formális és informális lehetőségek *meglétét és használatát* illetően nincs értékelhető véleménykülönbség a cigányok és nem cigányok között. (Ez az egyik oka annak, hogy a későbbiekben a legtöbb kérdésben nem fogjuk külön kezelni a cigány és nem cigány adatokat.) És azt is érdemes megjegyezni, mert az *előítéletesség* témakörében fontos, hogy a nem cigányok véleményeiben gyakran – mégpedig elég erős hangsúllyal – jelenik meg az, hogy szerintük a cigányok éppúgy dolgoznak, mint a nem cigányok. -- Ez nagyon fontos motívum lesz akkor, amikor majd a cigányok és nem cigányok egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk.

Végülis azt láttuk, hogy munkalehetőségek, megélhetés dolgaiban erősen pesszimisztikus vélemények nincsenek. Mintha elég magabiztonsággal gondolnák úgy, hogy, ha másként nem, az informális gazdaság alkalmi munkáiból meg tudják szerezni a megélhetéshez szükségeseket.

Csakhogy ismerjük – elmondták – az így elérhető jövedelmet, a környéken elérhető óra- vagy napi-bért, és ez nem sok. Ugyanakkor látjuk a rendezett faluképet, a karbantartott házakat, a rendesen öltözött embereket; szóval egy stabil, falusi viszonylatban nem rossz életvitel jeleit. Gyanakodni kezd az ember, hogy talán más is van a háttérben. És úgy látszik, a gyanú nem alaptalan. Határmenti település...

Kényes kérdés, síkos terep, de nem kerülhető meg. Óvatosan kell fogalmazni, és e témákról szólván gondosan őrizni kell az interjú alany anonimitását, nem szabad személyében beazonosíthatónak lennie. Mert itt keményen „büntetőjogi tényállásokról” van szó: kis mértékben drogról, kiterjedtebben a csempészetéről. Amit itt elmondunk, az nem bizonyítható. De abból, ahogyan és amilyen körülmények között nekünk beszéltek róla, hitelesnek tűnik a dolog. Lássuk!

A drog-ügy elég periférikus lehet: összesen két utalás történik rá. Az egyik egy olyan interjúban, ami több más dologról is szól, érdemes hosszabban idézni. Jómódú („gazdag”) családokat említ, és azt mondja: *nem jó, hogy túl gazdagok, és a gyerekeket elkényeztetik, ... Ez viszont nem tetszik a többieknek. Amúgy is megvan róluk a véleménye.* (Az interjú alanyának.) *Arról, hogy a pénzük honnan van. Szerinte nem tiszta pénz az. Egyrészt jól keresnek az idénymunkán:*

egy csomó pénzt kapnak azért is, mert ők viszik a munkásokat. Másrészt szerintem nem legális szerkereskedelemből is van pénzük. ...

A másik utalás a következő. Egyik tábori résztvevőnk egy alkalommal néhány fiatal nővel merült bele egy teljesen laza, informális beszélgetésbe; mondhatjuk akár a szó mindennapi ételmében vett pletykálkodásnak is. Ezt írja: *volt közben olyan is, hogy a velem egykorú asszonykák közben a cigiket sodorva elkezdtek poénkodni a Cannabis-ültetvényeken, amiket falubeliek csináltak.*

Lényegesen megbízhatóbbnak tűnnek a csempészetről mondotak.

Több beszélgetésben elhangzottak erre vonatkozó utalások, mégpedig láthatóan aggály és tartózkodás nélkül, mint olyan dologra, ami magától értetődő, így egy idő után már nyugodtan rákérdezhetünk direktben is. Három jellemző interjú-részletet idézünk, ezek közül kettőt, majd érthető lesz, miért, a szokásosnál hosszabban.

Aki mondja, középkorú férfi, helybéli család, több mindenből is kiderült, nagyon ismeri a falut. Kérdésünkre, hogy mit tapasztalt csempészet terén elmesélte, *hogy az folyamatosan volt, van és lesz is. Ebből élnek az emberek. A legújabb módszer az, hogy drónnal reptetik az árut. Tiszaszentmárton már bekamerázták, úgyhogy kicsit fejebb csinálják. Mesélte még, hogy a vasércbe is elrejtik, tehát a vonat is átjön a cigi. Vannak bűvárok, akik a víz alatt ládákkal hozzák át. Akiknek van kapcsolata, kamionnal szállítják. Mondta, hogy még mindig működik a dolog, de már kevesebb a haszon, mert kint is eme-*

lik a cigaretta árát. Ő soha sem foglalkozott vele, mert többre becsülte munkahelyét és a nyugalmat.

Egy másik alany (szintén középkorú férfi) további technikákról is beszél: *...csak egy jó horgászbót kell hozzá, amit olyan részen ahol keskeny a Tisza átdobnak a túlsó oldalra, ott ráakasztják, a ládát a miben van a 30 csík cigaretta és egész egyszerűen visszahúzzák. A Tisza sodrását kihasználva félúttól csak a botot kell tartani és várni kell, hogy kisodorja a víz a partra csomagot. Régebben még azt is megjátszották, hogy egy műanyag kerekű alkalmatosságba pakolták az árut, amit a sínen, a hídon keresztül fényes nappal eltolt az ukrán félútig, ott meglökte és az átgurult a magyar oldalra. Ehhez viszont már kellettek a bővebb kapcsolatok. Így nagyobb mennyiségű áru tudott mozogni. Az árut Kisvárdán adták le egy gyűjtőhelyen, tették kamionra, ahonnét vitték ki Angliába. Kérdésünkre, hogy megy-e ez még valamilyen szinten, azt válaszolta, hogy már nem, mert nagyon nagy a rizikó. Ő csinálta vagy tizenöt évig, de már két éve nem működik. Meséli még, hogy van kint 2-3 brigád, aki tudja hozni és itt is van 2-3 brigád, aki tudja fogadni az árut, de már nem tudnak velük megegyezni, mert nem bíznak meg bennük és igazából egymásban sem. Ettől függetlenül szerencsés ott a határon élni, mert vannak „okosságok”: „Most én azt mondom, csörgök neked egyet, holnaputánra milyen diploma kell? Megkapod. Jogosítvány kell? Megkapod. Ha pénzed van, mindent megvehetsz.”*

Még egy vélemény, egy csoportos beszélgetésből: *Csempészszerintük jelenleg is van, de nem a falubéliek, hanem idegen magyarok csinálják, mert jó pénz van benne.*

Azt természetesnek kell tartanunk, hogy a szó mindig *másról* esik, vagy *múltról*. Nyilván még bizalmasabb szituációban sem várható el, hogy az alany elmesélje, a múlt éjjel hogyan s mit hozott át. De azt gondolom, hogy ezek a jelzések is elegendők arra, hogy megerősítsék gyanúnkat: a falu lakosai bevételeiben nem csekély jelentőségűek ezek a források, egyfajta – legalábbis részbeni – magyarázatát adják az említett ellentmondásnak. (Egyébként ugyanezzel a jelenséggel már találkoztunk egy korábbi szociotáborban, a szintén határ menti Beregdarócon; ld. Gazdag szegények c. írásban.)

Itt mesélem el, részben afféle közbevetésként, de részben tán bizonyos mértékben a fentebbiek részleges magyarázataként is a *híd* dolgát, a híddal kapcsolatos élményeinket.

Mert van Szentmárton határában egy rendes, tisztességes és használatos *vasúti híd*. A záhonyi nagy határátkelőtől feljebb (már mint a Tisza folyásirányát tekintve feljebb) néhány kilométerre található; már persze található annak, aki tudja, hogy hol keresse. A népek, a nem helyiek, nem nagyon tudják; mi is itt hallottunk létéről először, holott, mint később megnéztem, térképen is rajta van, de semmilyen falu- vagy környék-leírásban nem találkoztam említésével. Holott igen rendes vasszerkezetű híd, amelyen most is rendszeresen járnak át tehervonatok. (A közlekedés tényét a sínek állapota egyértelműen jelzi, sűrűségéről helybéli vezetőnk azt mondta, hogy átlag napi két szerel-

vény megye át.) „Vezetőnket” mondtam, bár ketten voltak, két alkalommal. Egyszer egyikük hármunkat saját autójával, másodszor másikuk az önkormányzat furgonjával (amit falunézésre kaptunk meg) ötünk kis csoportját vitte ki „hídnézőbe”. A töltésen, lényegében a híd lábáig mentünk az autóval. Aztán kiszálltunk, körülnéztünk, fel a hídra, egész a közepéig, ahol egy felfestett vonal jelezte az országhatárt; vezetőnk mondta, azon azért ne menjünk át. Merthogy gond nélkül felmehettünk a hídra: semmi sorompó, vagy efféle nem akadályozott, nem volt ott egy „fakabátnyi” határőr-bódé sem, és sem ott, sem az egész odavezető úton (ami 1-2 km hosszan a *határfolyó* Tisza gátján haladt) határőrrel, effélével nem találkoztunk. Kamerával figyelik-e a térséget, nem tudom. De úgy gondoltam, valaminek csak történnie kellene, amikor egy kis csapat elindul a hídon Ukrajna felé, és igaz, hogy megállnak középen, de akár tovább is mehettek volna. (Persze nem lett volna bölcs: a másik oldalon rendszeren, géppisztollyal felszerelve ballagott a sínen keresztben fel-alá az ukrán határőr.) Mármost – és „mesém” elmondásának ez az értelme – egy ily módon őrzött és szemmel tartott határ és azon átívelő *így* működő vasúti híd... Erről a hídról mondta az előbb idézett interjúban alanyunk, hogy „...egy *műanyag kerekű* alkalmazhatóságba pakolták az árut, amit a sínen, a hídon keresztül *fényes nappal* eltolt az ukrán félútig, ott meglökte és az átgurult a magyar oldalra.”

Mit mondhatunk így el összefoglalásaként azokról a dolgokról, amit e fejezet címében jeleztünk, tehát a *gazdaságról, munkákról, jövedelmekről; arról, hogy miből élnek* az itteni emberek?

Nagyon bizonytalan, még a szokásosnál is jóval bizonytalanabb a kép, ami információink alapján megképzett bennünk. (A „szokásosnál is”, mondom, mert közhely, hogy az anyagiakra, a pénzre vonatkozó információk minden efféle vizsgálódásnak a legkevésbé megbízható részét jelentik.) Bizonytalan, mert nagyon ellentmondásos.

Egyfelől vannak súlyos és letagadhatatlan negatív elemek. Mindenekelőtt: a falunak gyakorlatilag nincs olyan saját gazdasága, amelyre magának a falunak (az önkormányzatnak), vagy helyi embereknek komolyabb hatása lehetne. A falu egyértelműen legnagyobb munkaadója az önkormányzat a *közfoglalkoztatás* révén (70 körüli foglalkoztatottal), ezen kívül az összes többi gazdasági egység (ld a fejezet elején) együttesen sem foglalkoztat (bizonytalan becslésem szerint) 20-25 embernél többet. Az – ingázással – elérhető környéken az egyetlen igazán jelentős cég a vasút, a MÁV, annak leépüléséről volt szó. És így természetesen eléggé nagyszámú a hivatalosan is regisztrált munkanélküli. Természetesen – életkori összetétel! – sok a nyugdíjas is, nagy részük azonban (akikről információnk van) jellegzetesen a „kisnyugdíjas” kategóriába tartozik. *Ezeket* a tényezőket tekintve elég nyomasztó (lenne) az összkép. De ott van a *másfelől* is.

A „másfelől”, amit ebben a sajátos értelemben a *pozitív pólusnak* kell tartanunk, mert ez biztosítja a megélhetést. Ide a jelzett „informális gazdaság” tartozik, meg az ahhoz nagyon hasonló mindenféle (napszámos jellegű) alkalmi munkák, és az utoljára említett illegális tevékenységek. Mennyit tesznek ki ezek, mekkora része származik

ilyen forrásból a jövedelmeknek? Nem tudjuk még csak közelítőleg sem megbecsülni. De *létükre*, és arra, hogy nem elhanyagolható a nagyságrendjük sem, elég határozott jelek utalnak. (Gondolok itt azokra a dolgokra, amikre korábban már utaltam: házak állapota, berendezések, öltözködés.) És, mint a véleményekből kitűnik, egész jól „megvannak ezzel” az emberek: elég stabilnak, megbízhatóan hozzáférhetőnek, működőképesnek érzik ezeket a jövedelem-forrás lehetőségeket. (Hogy ki melyiket, ne firtassuk; már csak azért se, mert úgyse lehet biztosat megtudni.) Vagyis valamiféle biztonságerzetet ad ez a helyzet. És akkor minden rendben van, akkor jól van ez így? Tudom, ez nem a *leíró* társadalomtudomány illetékessége, mégis meg kell fogalmaznom: nincs minden rendben, nem jól van ez így. Mert elég régóta – úgy 6-10 000 éve, a neolit forradalomban – kialakult a *munkamegosztás társadalmilag szervezett rendszere*, ami, bár néha nemszeretem módon, de akkor is *kiszámíthatóan és tervezhetően* „elrendezi” az embereket a munkafajták között. (Akár egy jól működő feudális szervezetben: a jobbágy pontosan tudta, hogy mivel tartozik urának meg az egyháznak.) Ebben a most leírt dologban azonban kiküszöbölhetetlenül ott van a *bizonytalanság*, a *kiszámíthatatlanság*, a *tervezhetetlenség*. Márpedig ezek a hiányok az ilyen szituációkban élőkre előbb-utóbb mentális problémákban visszaütnek, és, ami még súlyosabb, gyerekeik egy *bizonytalan lét attitűdjére* szocializálódnak. Szóval sokkal-sokkal jobb lenne az embereket a *szervezett munka világába* visszavezetni, de ez megint más, messze vezető kérdés; térjünk

vissza a magunk dolgához. Meg kell próbálnunk egy kicsit ránézni arra, *hogyan élnek* itt az emberek.

A faluról V. – az életkörülményekről

Mindenekelőtt egy, az elemzéseket bizonyos vonatkozásban alapvetően befolyásoló dolgot kell jelezni. Ebben a fejezetben – sem – kezelem külön a cigány – nem cigány adatokat, nem végzek a cigányok és nem cigányok viszonyainak különbségére vonatkozó elemzést. Egyszerűen azért nem, mert a rendelkezésre álló, általam vizsgált mutatókban *nincs értékelhető nagyságú eltérés* a cigányok és a nem cigányok adatai között. (Ld ehhez a korábban látott munkalehetőségekről alkotott véleményeket is.) Az alábbiak tehát egyértelműen a falu egészére vonatkoznak.

Alapvető jelentőségűek természetesen a *lakásviszonyok*. Először nézzük a rendelkezésre álló adatokat.

A legfontosabbak ezek közül a *lakásnagyságra* vonatkozó adatok. Az egyik ilyen mutató a *szobaszám*; ezt a lakás (ház) *tulajdonviszonyára* vonatkozó adattal együtt adja a népszámlálás. A község adatai mellé valamelyes kitekintő összehasonlítás érdekében ide iktattuk a megye (Szabolcs-Szatmár-Bereg) községeinek adatait is. Szintén az összehasonlítás érdekében kiszámoltuk a %-os megoszlást is. (Ezt a népszámlálás nem tartalmazza.)

41.sz. táblázat

A lakások szobaszám és tulajdonjelleg szerint

Forrás: 2011 évi Népszámlálás

Település	Szobaszám				Tulajdonjelleg			Lakások együtt
	1	2	3	4	magán	önkormányzat	más intézmény	
Megye	77	342	389	160	958	669	589	97073
közsé- gei	81	68	57	67	15	0,7%	0,6%	100%
	8	35	40	16	98			
	%	%	%	%	%			
Tiszasz ent- márton	18	107	178	94	394	1	1	397
	5	27	45	24	99	0,3%	0,3%	100%
	%	%	%	%	%			

Tegyük még hozzá a lakásnagyság másik mutatóját, a teljes *alapterületet*.

42.sz. táblázat

A lakások alapterület szerint

Forrás: 2011 évi Népszámlálás

Település	-29 m ²	30- 39	40- 49	50- 59	60- 79	80- 99	100- m ²	össze- sen
-----------	-----------------------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	------------------------	---------------

		m ²	m ²	m ²	m ²	m ²		
Megye	354	1 22	3 77	7 16	21 26	25 98	37 31	97 073
községek	0,4	8	2	1	0	5	3	100%
	%	1,2	4%	7%	22%	28%	38%	
		%						
Tiszasze	0	5	12	17	90	112	161	397
nt-	0%	1,2	4%	5%	23%	28%	41%	100%
márton		%						

Az egyik dolog, ami az adatsorokból egyértelmű, hogy Tiszaszentmárton e mutatók szerint alig-alig különbözik a megye hasonló nagyságrendű településeitől. Az *alapterületeket* nézve értelmezhető nagyságú különbség nincs. A *szobaszámokat* tekintve a falu a többihez képest kicsivel jobb helyzetben van, valamivel több a 3 és 4 szobás lakások aránya. (A két kategória együtt – tehát az egyértelműen relatíve nagyobbak tekinthetők – aránya a faluban 69%, a megyében 56%.)

A másik dolog – és természetesen ez a fontosabb – az, hogy az adatok szerint a tiszaszentmártoni emberek lakásviszonyai, ami a méreteket, a rendelkezésre álló legszorosabb *életteret* illeti, nem mondhatók rossznak. A 3 és több szobás lakások magas aránya, a 100 m² feletti alapterületűek dominanciája arra utal, hogy jórészt megvan a lehetőség a személyes életterek kialakítására, nem túl nagy a laksűrűség. (Amit az össz-szobaszámra és a népességszámra vonatkozó adatok összevetéséből számolhatunk.)

Más összefüggésben idéztük már saját adatfelvételünkéből a *házak állapotára vonatkozó* becsléseket. Itt érdemes megismételni: jó állapotúnak, jól karban tartottnak láttuk a házakat 18 esetben, közepes állapotúnak 14, és rossz, leromlott állapotot láttunk 5 esetben. Idézek néhány megfigyelést:

Azokat minősítettük „jó állapotúnak”, amelyekről ilyesmit írt le a megfigyelő:

A ház nagyon szépen karbantartott, rendezett. Láthatóan sok munkát fektetnek a környezetük rendezgetésére. (5.sz.)

90 négyzetméteres, Lindab tetejű, jól karbantartott ház. Amely 3 szoba, étkező, folyosó, konyha, fürdőszoba, WC, gázfűtésű (8.sz.)

Jól karbantartott, jól megépített ház, a telek 1 000 négyszögöles, ház tetőzete lemeztető, 180 négyzetméteres. A ház gázfűtésű, parabola antennás, 6 szoba+hall, konyha, kamra, fürdőszoba, WC, a ház alatt teljes felületen pince. (32.sz.)

1994-ben épült, Lindab tetős, 200 négyzetméteres, 5 szoba, fürdőszoba, WC, konyha, kamra. Jól karbantartott ház. (38. sz.)

Kiemelendő a második idézetből a *gázfűtés*. Több ház leírásában is találkozunk ezzel. Falusi viszonylatban ez mindenképpen az életkö-rülmények alakításában megmutatkozó magasabb igényszint jele, és itt, úgy tűnik, nem extrém kivétel.

„Közepesnek” gondoltuk az ilyesféle megfogalmazásokat:

...vályogból épült 1960-ban, 50 négyzetméteres, pala tetejű. Amely 2 szoba-hajópadlós, konyha-köves, kamra, fürdőszoba, amelyben WC van. (33.sz.)

Pala tetejű vályogház, 1970-ben épült, 40 négyzetméteres, 2 szoba, padlósak, konyha, előszoba, fürdőszobás WC (44.sz.)

Inkább csak a vályog falazat miatt soroltuk ezeket a közepes kategóriába, de a WC-s fürdőszobák megléte, meg a melegpadlós (hajópadló, padló) szobák arra utalnak, hogy bőven jobbféle vályogházak ezek.

Végül a „rossz ház-állapotok”:

Pala tetős, rossz állapotú ház, a néni szerint minden javításra szorul. A ház 2 szoba-parkettás, konyha-köves, fürdőszoba, WC, kamra (12.sz.)

Kocka alakú téglaház, rozoga kerítéssel, gazos udvarral. A ház állapota nagyon leromlott, (39.sz.)

a ház rossz állapotban lévő, kiszáradt szegényes udvar, viszont rend volt ahhoz képest, hogy nincs áram se víz a házban. (54.)

Az utolsó idézet megint egyszer felhívja a figyelmet arra az egyébként jólismert dologra, hogy a szegénység, a gyenge anyagi helyzet egyáltalán nem zárja ki a közvetlen élettér iránti igényességet.

Nem meglepő, hogy nagyon hasonló arányokat mutat a lakásberendezések megfigyelés (becslés) alapján történt leírása is. Az adatok; itt idézetek nélkül:

Lakásberendezés, bútorzat állapota, „életkora”:

- jó állapot, részben (vagy egészben) új: 14
- közepes állapot, még jól használható: 14
- rossz állapotú, hiányos bútorzat: 5
- Σ : 33 információ

(A Σ kevesebb, mint a ház-állapot esetében volt, mert néhány interjú csak az udvaron készült, így a berendezést nem volt mód megnézni.)

Fontos természetesen a lakások *felszereltsége* is. Az erre vonatkozó (kivonatos) népszámlálási adatok:

43.sz. táblázat

A lakások felszereltség szerint Tiszaszentmártonban, 2011

Forrás: 2011 évi Népszámlálás

Vezetékes víz	vízöblítéses WC	köz csatorna	összes lakás
374	345	0	397

A falu ebben a tekintetben is jól áll. A házak döntő többsége el van látva vezetékes vízzel, és a modernebb, kulturáltabb életvitelhez tartozó vízöblítéses WC a lakásoknak messze a többségében ott van. (A csatornázás hiánya meg, a mai magyar falvak közegében, sajnos, egyáltalán nem kivételes.)

A lakásviszonyoknak egyfajta összefoglaló jellegű mutatója a *komfortfokozat*. Ennek adatai:

44.sz. táblázat:

A lakások komfortosság szerint, 2011

Forrás: 2011 évi Népszámlálás

Összkomfortos	Komfortos	Félkomfortos	Komfort nélküli	Szükség- és egyéb lakás	Összesen
134	198	164	8	1	397

A kategóriák:

Összkomfortos: legalább 12 m²-t meghaladó alapterületű lakószobával, főzőhelyiséggel és WC-vel, közművesítettséggel (villany- és vízellátással, szennyvízelvezetéssel), melegvíz-ellátással és központos fűtési móddal (pl cirko) rendelkezik.

Komfortos: legalább 12 m²-t meghaladó alapterületű lakószobával, főzőhelyiséggel és WC-vel, közművesítettséggel, melegvízellátással és egyedi fűtési móddal rendelkezik.

Félkomfortos, amely a komfortos lakás követelményeinek nem felel meg, de legalább 12 m²-t meghaladó alapterületű lakószobával és főzőhelyiséggel, továbbá fürdőhelyiséggel vagy WC-vel és közművesítettséggel (legalább villany-és vízellátással), valamint egyedi fűtési móddal rendelkezik.

Komfort nélküli, amely a félkomfortos lakás követelményeinek sem felel meg, de legalább 12 m²-t meghaladó alapterületű lakószobával és főzőhelyiséggel, továbbá a lakáson kívül WC (árnyékszék) használatával és egyedi fűtési móddal rendelkezik, valamint a vízfelvétel lehetősége biztosított.

Ez az adatsor határozottan megerősíti az előzőekben jelzett, részben saját adatgyűjtésünkre alapozott benyomásunkat, hogy ugyanis az *életkörülmények* talán legfontosabbikában, a lakásviszonyokban, meglehetősen jó helyzetben vannak a falu lakói.

Az életkörülményekhez tartozik természetesen a ház közvetlen környezetének állapota és az ebben a közegben végezhető (végzett) tevékenységek. Saját adatfelvételünk (ld. kategóriaszótár 3.) alapján a kép a következő:

Udvar, kert állapota, termelés, állattartás

1 - Rendezett udvar, virágok, stb. 10

2 - Rendezetlenség, gaz: 6

3 - Van kerti zöldség (stb) termelés: 11

4 - Nincs kerti termelés: 7

5 - Van baromfitartás: 7

6 - Nincs baromfitartás: 3

Σ : 44 említés

(Nyilvánvaló, hogy itt három különböző dologról – udvar állapota, konyhakerti termelés, állattartás – van szó, amelyek azonban bizonyos mértékig összetartoznak. Az interjúkban-leírásokban teljesen összekeverednek, ezért kerültek egy kategóriába, a feldolgozás során azonban megkísértem elkülöníteni őket. Itt még meg kell jegyezni, hogy értelemszerűen a 3. és 5. kategóriák elég gyakran fordulnak együtt elő, így a Σ : 44 kevesebb interjút jelent.)

Az *udvar állapota* (ne feledjük, az udvar a lakóház közvetlen környezete, lényegében még az életkörülményeket konkretizáló élet-térhez tartozik!) elég vegyes képet mutat. Igaz, többségben vannak a rendezett, többnyire virágoskertet is tartalmazó udvarok, de meglehetősen sok (az összes megfigyeltnek közel harmada) a gondozatlan, gazos, elhanyagolt térség is. Több esetben még sajátos *igényszint-disszonanciát* is láttunk: az elhanyagolt udvarú ház belsője kifejezetten igényes, jó állapotú bútorokkal berendezett, elég gazdagon és ízlésesen diszített volt. A környezet valamilyen szintű rendbetételéhez nem a pénz hiányzik, ez eléggé nyilvánvaló. Nem jut rá idő és energia? Vagy olyannyira „befelé forduló” lett világ, hogy az ember „kis-világa” már csak a nagyon szorosan vett „belsőségre”, a házon is belülre korlátozódik? Nem tudom eldönteni. Jobb inkább annak örülni, hogy a többség számára fontos közvetlen környezetének milyensége.

A *kerti termelés* és az *állattartás (baromfi)* dolga – sok más faluval összehasonlítva – biztató. Ha csak korábbi szociotábori anyagokat tekintem is, eddig mindig azzal találkoztunk, hogy eltűnőben van a saját szükségletre történő kiskerti termelés. És ennek megtalálni véltük gazdasági – költséghatékonysági – okait is. Tiszaszentmártonban mindkét téren a pozitívum (*van* növénytermesztés, *van* baromfitartás) van többségben. Ez arra látszik utalni, hogy ebben a dologban is megmutatkozik az az életszemlélet, amit a munkákkal kapcsolatban láttunk, az ugyanis, hogy van lehetőség a megélhetésre, ha megkeresi az ember. Bár azért azt is tegyük hozzá, hogy a nemleges adatok (*nincs* termesztés, *nincs* baromfi) elég nagy száma azt mutatja, hogy a

korábban természetes falusi sztenderdek kikopása ebben a faluban is előrehaladt. Mint ahogy megtörtént a számosállatok (nagyobb állatok, pl sertés, szarvasmarha) a falusi háztartásokból való eltűnése is. Disznónak nem láttuk nyomát (lehet, hogy egy-két helyen van, csak nem említették és falu-jártunkban nem vettük észre), tehene információnk szerint egy gazdának van. Vagyis az életforma (életkörülmények) modernizációjának az az eleme, hogy az élelmiszer meghatározó részét is boltban veszik meg, ebben a faluban is érvényesül.

Az életkörülményekhez tartozik az *intézményellátottság* (intézmények megléte és hozzáférhetősége) is. Az alapintézmények közül a *közigazgatás* (önkormányzat) természetesen helyben van; önálló a település. A hivatal nemcsak helyileg (hagyomány szerint a község közepén van), hanem perszonálisan is elérhető: a hivatal munkatársai (beleértve természetesen a polgármestert is) „fogadókészek”. Az *egészségügyi* (alap)ellátás talán jobb a falusi átlagnál: helybenlakó orvos dolgozik megfelelő asszisztenciával, az egészségház is jó állapotban van. A tervek szerint remélhetőleg a közeljövőben patika (másutt működő patika telephelye) is lesz. A *szociális* intézményrendszer már problematikusabb. A családsegítő és a gyermekjóléti ellátás körzeti szervezésű, a központ másutt van, Tiszaszentmártonban csak meghatározott napokon van „rendelési idő”. A *közlekedés* eléggé problematikus. Régebben volt a falunak vasúti megállója, igaz, a faluközponttól jó másfél kilométerre, ez azonban megszűnt, most csak az autóbusz van. Ez meg, többek véleménye szerint, ritkábban jár, mint kellene. Az *alapintézmények* tehát megvannak, és különböző szinten, de mű-

ködni. A többiről meg ... Ajánlom az olvasó szíves figyelmébe az intézménytérképet ...

Voltaképp nagyjából ennyi az, amit magáról a faluról el tudunk mondani. (Illetve van még egy fontos kérdéskör, jelesül a cigányok és nem cigányok egymáshoz való viszonya; erről majd, ott elmondom azt is, hogy miért, a végső summázatban lesz szó.)

Minthogy Wesley-iskolával bíró faluról van szó, szükséges külön fejezetben szólni az iskoláról.

Az iskoláról – tények és vélemények

Az iskola (hivatalos neve: Wesley János Óvoda, Általános és Középiskola Balassi Bálint Tagintézménye) része – nevéből is kitetszik: „tagintézménye” – a MET (Magyar Evangéliumi Testvérközösség) által fenntartott iskola-hálózatnak. (A hálózat központja Gyüre, a többi tagintézmény faluja Beregdaróc, Gemzse, Gulács, Márokpapi; korábbi szociotáborok színhelyei.) Az iskola fenntartását a falu 2011-ben adta át a MET-nek, ezt az akkori polgármester, Szűcs Dezső így mondja el:

2011-ben adták át a MET-nek. Csökkent a gyereklétszám. '94-ben még 180 körül volt, 2010-re 100-120-ra csökkent. Szakértői anyagot csináltattak, az kimutatta, hogy ekkora létszámmal nem lehet gazdaságosan működtetni az iskolát. Több településsel próbáltak közös fenntartású iskoláról egyezkedni, nem sikerült. Akkor kezdtek az egyházakhoz fordulni. Voltak biztató kezdetek, de a reformátusokkal nem jött össze a dolog. Hallottak a MET-ről, először Iványi Tamás-

sal kezdtek tárgyalni, végül 2011-től lettek MET iskola. És ez egy jól működő, gyümölcsöző együttműködés lett.

Nem találkoztam ennek ellentmondó véleményvel.

Az iskola objektív feltételei jók, némely szempontból átlagon felülinek mondhatók. Épülete nem túl régi, felújított, jól karban tartott. A tantermek otthonosak, berendezésük korszerű. A különböző szertárak, szaktantermek, amennyire laikusként meg tudtam ítélni, jól felszereltek. Nagyméretű, jó állapotú tornaterem van, tetején napelemlrendszer. Az iskolának saját konyhája és étkező helyisége van. (És kiváló szakácsa; nem csak mennyiségben, hanem minőségben is kiváló ellátásban volt részünk.) Tartozik még az iskolához egy méretes, effélék általam látott átlagánál jóval nagyobb „sportudvar”-nak nevezett füves térség is, az iskola utca felőli részén pedig nagyon szép kis virágos terecske a Balassi szoborral.

Ami viszont már szomorúbb, az a *létszám*. A 2019-2020-as tanévben általános iskolás mindössze 50 gyerek, ehhez hozzájön még az esti gimnáziumban 37 fő. Ez bizony nagyon kevés.

(És, teszem hozzá kérdőjeletem, nem is értem, hogy hogyan jön ki. A 2011-es népszámlálás életkori adatai szerint a 14 év alatti gyermekek száma 207; az össznépesség szám majdnem azonossága – 2011-ben 1133, 2019-es becslés 1220 – folytán ma is nagyjából ennyi lehet. Ebből iskoláskorú durva számítás szerint 100-110 gyerek. Többek egybehangzó véleménye szerint legfeljebb 25-30 gyereket hordának más iskolába. „Hiányzik” az adatokból vagy 30 gyerek. Lehet, hogy ennyire téves az emberek becslése a máshová járó gyerekek

számáról? Ennyire ne tudnának az emberek egymásról? Nem hiszem, Én inkább valami sajátos lélektani motívumra gyanakszom: ha túl sok „elhordott” gyerekről beszélénk, az rossz fényt vethetne a falura. És még valami. Ismerve a falu etnikai összetételét, és tudva még azt is, hogy a cigány családokban még ma is a nem cigányokhoz képest magasabb a gyerekszám, nagyonis valószínűsíthető, hogy számos cigány gyerek is máshová – leginkább nyilván Záhonyba – jár iskolába; a népességen belüli etnikai arányok alapján becsülve az „elhordott”gyerekek harmada-fele lehet cigány.)

Szentmárton iskolájába tehát 50 gyerek járt ebben a tanévben. Róluk, az iskoláról Kiss Gabriella igazgatónővel beszélgettem. (Ő 2012 óta – némiképp kalandos előélet után; ld B/8 sz. interjúban – dolgozik itt.) Az elmúlt évek egyik fontos pedagógiai programjáról beszél:

Az iskola 50 tanulójának 90%-a cigány. Az iskolában az elmúlt évek egyik fő problémájának (tennivalójának) tekintették a magatartási problémák javítását. A problémák egyik oka, hogy a felső évfolyamos gyerekeket (ezek 10-14 évesek!) a család már felnőttnek tekinti, és innentől gyakran felcserélődnek a (családi) szerepek: a gyerekek „mindent megengednek”, mindent ráhagynak, alkalmasint a gyerek ezen a réven átveszi a család irányítását. Az iskolában is így próbál viselkedni. Szerinte e téren az elmúlt években komoly előrelépés történt, az utolsó tanév „nyugodt volt,”

Úgy gondolom, hogy az igazgatónő nagyon pontosan látja a „magatartási problémáknak” az egyik fő kiinduló pontját: a *cigány*

kultúrának azt a sajátosságát, hogy a felnövő generáció tagját a *biológiai éréssel* (nemző képesség) egyidejűen *társadalmilag* is érettnek, „felnőttnek” tekinti, és ehhez igazítja a szocializációs mechanizmusokat („mindent ráhagynak”) is.

Ez a „felnőttnek tekintés” azonban, ezt is látnunk kell, nem kivételes: minden archaikusabb társadalomban, a „természeti népeknél” ebben a korban történik meg rituális formákban a felnőtté avatás. Aminek egyébként a már csak inkább *szimbolikus rítussá* alakult hagyománya a modern társadalmakban is fellelhető; gondoljunk csak a zsidó bármicvóra, a katolikus bérmlásra, a protestáns konfirmációra. A cigány kultúrának azonban olyan archaikus eleme ez a „felnőttnek tekintés”, amihez nem kapcsolódik hagyomány-örizte rituális esemény, „beavatás”. (Illetve lehet, hogy kapcsolódik; én sem az általam megismert szakirodalomban, sem kutatásaim során nem találtam nyomát.) Vagyis sem a gyerek, sem a család számára nincs egy hagyomány-megszabta *cezúra* a gyerekkor és a felnőttkor között. (Ez a *cezúra* nagyon éles is lehet: a zsidóknál nyilvános közös ima csak akkor lehet, ha jelen van 10 felnőtt férfi, a fiú a bármicvó – a 13. születésnaphoz kötött – rituáléja után akár már másnap beleszámít a megkívánt létszámba.) A határozott *cezúra* hiánya viszont azt jelenti, hogy van egy olyan, akár több éves életszakasz (ami nyilván éppen a 10-14 éves kor körülre, tehát az iskoláskorra esik), amely *átmenti jellegű* abban az értelemben is, hogy részben, bár egyre csökkenő mértékben, de még a *gyerekkor normái* érvényesek, de már, és egyre növekvő mértékben, a *felnőtt normák*. Minthogy azonban a hagyományos-

rituális cezúra nincs meg, így ebben a szakaszban *normabizonytalanság* áll elő. Amit csak felfokoz az a diszkrepancia, ami a *családi norma* és az *iskola normarendje* között feszül. Mert a családi normarendben ott van a felnőtté válás folyamatos elfogadása, míg az iskolai normarend – nem tehet mást, erre van kitalálva és kidolgozva a rendszer – a fiatal *gyerekszerepben* akarja tartani.

És ennek a diszkrepanciának a feloldására, kezelésére nemigen vannak kidolgozott pedagógiai eszközök, illetve amik vannak, azok nem illeszthetők be a mai magyar iskolarendszer rigiden tananyagközpontú, központilag vezérelt rendszerébe. Az iskola felveheti – kiegészítőlegesen jelleggel – pedagógiai programjába a „magatartási problémák kezelését”, és érhet is el eredményt („... az elmúlt években komoly előrelépés történt, az utolsó tanév „nyugodt volt,”), de ez bizonyos értelemben a rendszertől (az iskolarendszertől) független, azon kívüli tevékenységeket jelent.

Ebben az iskolában azonban, úgy látszik, értik és komolyan veszik a problémát, amit mutat az is, hogy az iskola 2018-2019 tanévben végzett munkájáról szóló éves beszámolóban az évfolyamonkénti értékelésekben fontos szempontként jelenik meg a magatartási problémák (és azzal szoros kapcsolatban a közösség-alakulások) dolga.

Felteszem, hogy ennek érdekében szerveznek meglehetősen sok rendezvényt, közösségi alkalmat, olyasmiket is, mint kerékpártúra, szalmadísz-készítés, karácsonyi ünnepség. Az említett éves beszámoló szerint abban a tanévben 28 saját szervezésű ilyen rendezvényük volt, és ezen túl a gyerekek ott voltak másutt szervezett ilyen

alkalmakon is (pl. az abban az évben Gyűrén tartott Wesley-forgatagon). Ezek az alkalmak minden bizonnyal jelentős mértékben hozzájárulnak a közösség-alakuláshoz.

Az oktatás *eredményességéről* itt csak egy, szerintem kulcsfontosságú adatot mutatok meg: a beszámoló szerint a 8. osztályt sikerrel elvégzettek mindegyike tovább tanult, 4-en szakközépiskolában, 2-en szakgimnáziumban.

A tanári karról ismét az igazgatónőt idézem:

...most (vele együtt) 10 pedagógus. Stabil, 4 éve alig változik. Jó hangulatú, "folyton viccelődő", szakmailag is jó garnitúra. (Elég sok a fiatal.) 3 a helybeli, a többség Záhonyból (3 fő) és szomszéd településekről jár át.

A pozitív véleményt saját tapasztalataink is megerősítik. Az iskola épületében laktunk, az augusztus végi időpont következtében már rendszeresen bent jártak a tanárok is a tanév-előkészítés munkálatait végezvén. Őket is nyilván érdekelte, hogy kik vagyunk, mit csinálunk itt, így elég rendes „folyosói szimpózionokat” tartottunk. Határozott benyomásunk az volt, hogy *pedagógusokkal*, gyerekszerető jó szakemberekkel találkoztunk. Az attitűdhez egy adalék: osztálytermekben laktunk, az egyik terembe ottlétünk majd minden napján bejött az az idősebb tanárnő, aki az ahhoz a teremhez tartozó tanulócsoportnak osztályfőnöke. Rendezte-kiegészítette a dekorációt, ellenőrizte a falakon lévő – sajátkészítésű, pedagógiai tartalommal és kivitelben is nagyon jó – tanulást segítő képeket, feliratokat. *Mert* – mondotta – *mire*

a gyerekek megjönnek, mindennek rendben kell lenni. Csak akkor várhatom el tőlük, hogy ők is mindent rendben tartsanak. (Ld. B/9. sz.)

Igen fontosnak látszik még a *könyvtár* dolga. Nem csak azért, mert a községi könyvtár az iskola épületében van (egyébként, és ez a falu általános képéhez tartozik, falusi viszonylatban jól felszerelt, nagyon hangulatosan berendezett, „művelődésre való” tér), hanem azért is, mert intenzív az *együttműködés* az intézmények között. Mindenekelőtt az évekkel ezelőtt elindított *gyerek-foglalkoztatásban*. Ezt, mint Kiss G. igazgatónő elmondta, hárman kezdték el (még akkor, amikor ő még nem volt igazgató): *ezzel indult ez az az együttműködés Zsuzsával* (Kovács Zsuzsa, akinek könyvtáros és vendéglátós végzettsége van, önkormányzati képviselő, 6 éve közfoglalkoztatásban könyvtáros és művelődésszervező, ténykedik az egyházban is, közben 100 ha-os gazdaságot visznek családi vállalkozásban) *és Radvánszki Sándor informatikussal, a rendszeres (könyvtárbeli) gyerek-foglalkoztatás. Először a felsős gyerekekkel kezdtek, most már foglalkoznak alsósokkal is. Ebben a munkában mások is részt vesznek, de ők hárman a „mag”.*

De ezen túlmenően is, mint Kovács Zs. mondja, *tulajdonképpen a könyvtár a „közösségi tér”. Helyileg a könyvtárban dolgozik a falugazdász is.*

De azt is fontosnak tartja hozzátenni: *A könyvtárba csak úgy olvasás kedvéért nem járnak be az emberek, „be kell őket csábítani” más programokkal.* Ez utóbbi egyébként, meglátásom szerint, a kultúraszervezés átalakulásának lenyomata...

A lényeg azonban – számomra – az, hogy, úgy látszik, a kultúra két alapintézménye, az iskola és a könyvtár *együtt* csinálnak ezt-azt *a faluért*. Mintha az iskola sem „külön világ” volna a falun belül (mint több más településen megfigyelhettük), mintha itt, legalább néhány elemében, a *falu iskolájaként* működne. Amihez nyilván hozzájárul az is, hogy van olyan idősebb pedagógus (Orbán Ferencné Zsuzsa /néni/), akiről a vele készült interjúból tudjuk, hogy *helyben lakik, Berkeszről származik, de 1979-ben rögtön Tiszaszentmártonban kezdett dolgozni, és innen is megy nyugdíjba. Más faluban vagy iskolában nem élt, nem dolgozott. Pedagógus kedvezménytel építhetett házat itt. 2014-ig több perióduson át önkormányzati képviselő is volt, főleg kultúra-szervezési dolgokkal foglalkozott, közben 10 évig ő volt az iskola-igazgató, ezekről lemondott, elfáradt már, most már csak a tanítással, a gyerekekkel foglalkozik. (Ld B/9.sz.) (Egy szülői vélemény szerint Zsuzsa néni szigorú, de az a gyerek, aki nála tanult, ötször többet tud, mint bármelyik záhonyi iskolába járó.)*

És akkor, ha már idéztünk egy szülőt, nézzünk meg néhány iskoláról alkotott lakossági véleményt az interjúkból.

Nyilván nem véletlenül (ld ehhez előbb az iskola pedagógiai programja) megjelennek a *gyerekek magatartásáról* szóló vélemények, többször együtt a *színvonallal*:

Az iskoláról az a véleménye, hogy gyenge a fegyelem, a tanárok nem szólnak a renitensekre. - 2.sz

Azt gondolja nagyon jó ez az iskola, de nem tudják fegyelmezni a gyerekeket, mert nem lehet. De jól tanítanak, és jó tanárok vannak. - 4. sz.

Záhonyban magasabb az iskolai színvonal azért viszik oda a gyerekeket. 13. sz.

Andrea gyerekei a helyi iskolába jártak, akkoriban ezzel nem volt még probléma, azok a szülők szigorúbbak voltak, a mostani szülők mindent megvesznek a gyereknek. 29. sz.

Egyértelműen az oktatás minőségéről szólnak a következők:

Gyerekei itt jártak iskolába, és tovább tanultak (Nyíregyházán, Kisvárdán). Az iskola nagyon jó volt, a gyerekek megállják a helyüket más iskolában. Tudtak építeni az itt tanultakra. Jól teljesítettek. - 31. sz.

A felesége szerint a magyarok fajgyűlölők, azért viszik a gyermekeiket Záhonyba-Mándokra. (Holott ez indokolatlan, mert) Szerinte az itteni tanárok szigorúak, aki itt kettes vagy hármás az Záhonyban vagy Mándokon ötös tanuló. - 37. sz

Az apa idejárt a helyi iskolába, mind a nyolc évet, szerinte jó tanárok vannak itt. - 43. sz.

A nagyobbik fiú most volt első osztályos. Nagyon szívesen jár iskolába. Főleg a számolást és az írást szereti, abból 5-ös. Az anya is elégedett az iskolával. Nincsen semmi gondja velük, jók a tanárok. - 57. sz.

Ahhoz nincs elég interjú-anyag, hogy valamiféle „faluközvéleményt” leképezhessünk, de az elhangzottak – és ide ismét bele kell értenem a „laza”, nem formális beszélgetésekben elhangzottakat; ebben a faluban a nagyon *elfogadó* fogadtatásunk következtében ezek a szokásosnál bővebb tartalmúak, jelentősebbek voltak – alapján határozottan az a benyomásom, hogy azoknak a falubelieknek, akiknek

egyáltalán van valamilyen tapasztalati információja az iskoláról, általában jó a véleményük. Az oktatás színvonaláról is, az iskola hangulatáról is, az iskolának a faluban való jelenlétéről is.

És ennyi az, amit az iskoláról el tudtunk mondani.

Illetve, minthogy MET iskoláról van szó, nem lehet említetlenül hagyni a MET és a falu viszonyát. A „szakértőhöz”, Verebics Petra táborvezető tásamhoz folyamodom, ő írja: *Az iskolát fenntartó egyházzal is ejtenék néhány szót. Keveset tudnak róla a faluban. Utolsó mentsvárként érkezett fenntartónak. ... De az egyház a falu vallási életében nem igazán jelenik meg. ... Talán épp azért, mert az emberek keveset tudnak a MET-ről; bár a kisvárdai lelkészünket, Iklódy Lászlót, illetve a Beregi Régió vezetőjét, Iványi Tamást sokan ismerik, viszont a faluban fontos szerepe van az iskola miatt az egyháznak, (de) ... egyértelműen kirajzolódott, hogy egyházként egyházi közösség-szervezésben nem játszik szerepet a MET. Az persze egy másik kérdés, hogy fenntartóként a falu közössége szempontjából központi szerepe van.*

És akkor most meg kell kísérelünk valami összefoglalásfélét elmondani a faluról; természetesen azt, ahogyan egy hét elég intenzív ott-tartózkodás után mi láttuk, tudván és vállalván – mit tehetnénk mást? – a tévedések esélyét is.

Summázat féle – a falu helyi társadalmának minéműségéről, ezen belül a cigányok és nem cigányok egymáshoz való viszonyáról, meg még némi egyébről is

Mindenekelőtt nézzük meg, hogy miként vélekednek falujukról az ott élő emberek. Néhány részlet az interjúkból:

Egy fontos kiinduló pont: *A vasút virágzása volt az aranykor.* - B/9

Bár nem egészen pontos, hogy következő alanyunk pontosan mit tekint „indulásnak”, de nagyjából kikövetkeztethető: *Induláskor más volt a helyzet. Szegényebbek voltak, de jobban összetartottak. A rendszerváltás után megnövekedett a munkanélküliség (2000 körül 30%); szétesett a társadalom.* - B/10

Fontosak természetesen szomszédsági viszonyok, a networking kapcsolatok. ezekről elég ellentmondásos az interjúkból kirajzolódó kép. Idősebb férfi mondja: *Jó szomszédai vannak, akik kölcsönösen segítik egymást, ha szükséges.* - 2. sz. Középkorú nő: *Szeret itt élni, a szomszédjuk is vegyes hazaságban élő pár, nagyon jól megvannak.* 27.sz Idősebb nő: *Amióta internet van, azóta nem mennek az emberek segíteni egymásnak. ... Nincsenek baráti viszonyok, csak köszönnek egymásnak.* - 30.sz.

Általában a „közérzet”-ről. Középkorú cigány nő: *nagyon jól érzi itt magát, soha nem volt semmi baja a nem cigányokkal.* - 46.sz Idősebb férfi: *Régen szép közösségi élet volt, most már megváltozott, „rávárnak erre a szociális pénzre” a fiatalok.* - 55. sz. Középkorú nő: *Kérdésemre, hogy szeret-e itt élni elmondta, hogy eleinte furcsa volt, hisz 27 évig élt városban, a szavaival élve „mindig mozgásban voltunk”, de amikor az embernek családja lesz, lassan átáll egy nyugodtabb életmódra.* - 14. sz.

Gyakran említett probléma a szórakozási lehetőségek hiánya, vagy nem megfelelő volta. Középkorú férfi: *Szórakozási lehetőség nincs a faluban, a két kocsmában rendszeresen vannak verekedések, - 3.sz. Fialat férfi: Szórakozási lehetőségük nincsen, a focipályára szoktak lejárni és ott vannak együtt a korosztályukkal. - 5.sz. Fialat férfi: A szórakozási lehetőségek hiányoznak, a mozi, diszkó vagy klub. De néha el szoktak menni a szomszéd városokba szórakozni, de van, hogy Budapestre is. Itt nincsenek nagy közösségi események... - 48. sz*

Egy speciális vélemény gazdasági ügyről; utána nézni nem tudtunk, de – tekintve az interjúalany többféle képzettségét és gazdag életútját – hajlamos vagyok hinni neki: *nagyon csalódott a faluban uralkodó helyzet miatt. Elmondása szerint a kormány 3 ember kezébe adta a lehetőségeket és ők hárman alakítják a falu erőviszonyait. (Három nem a faluban élő mezőgazdasági nagyvállalkozóról van szó.) Véleménye szerint mesterségesen lent tarják a béreket, itt egy munkás napi 6000 Ft-nál többet nem tud keresni. - 5.sz*

Egy vélemény arról, hogy mi kellett volna a falu fejlődéséhez: *Ha virágzott volna a magyar-orosz-ukrán kapcsolat, akkor fejlődhetett volna a térség és a falu.*

Végül két különböző jellegű, de mégis egybetartozó adalék a közösség dolgához. Az egy éve hivatalban lévő polgármester, Szélné Pap Aranka egyik programpontjaként mondja: *A település közösségének fejlesztését kis közösségek kialakításával, kell és lehet elkezdni. - B/5 Igen, teszem hozzá, olyanokkal is, mint az itt következő: Egyik interjú alanyom hívott meg a vasárnapi „parlamenti ülésre”. A tó*

vendéglő mögött a már kiszáradt tó helyén játszótér és közösségi tér lett kialakítva. Itt, ha jó idő van, akkor az idős hölgyek az egyik dupla padon, a másik padon, pár bokor takarásában a fiatalság találkozik. A fiatalok, szotyiznak beszélgetnek, fociznak délutánonként. Nem beszélget a két csoport egymással, de tudják mindketten, hogy a másik ott van. A hölgyek 10-15 en szoktak lenni, megbeszélik a heti történeteket, és néha ha van közös program, akkor azt is. Saját maguk szervezik az alkalmakat, igényük van arra, hogy találkozzanak és beszélgessenek. - B/11

Ez a „történetke” azért nagyon fontos, mert a *helyi társadalomnak* olyan – *még* meglévő, vagy *már* újjá alakulóban lévő; hogy melyik, azt nem tudom eldönteni – csírája, mikro-eleme, ami arra utal, hogy ebben a faluban, ha ellenhatású külső körülmények nem rondítanak bele, van – *még* vagy *már*; mindegy – esélye egy működőképes helyi társadalom (lokális közösség) kialakulásának (újjáalakulásának). Aminek esélyét persze az a tényező is növel, amit az „A faluról III. – a jelen; alapadatok és azok némi értelmezése” c. fejezetben a különböző demográfiai jellegű adatok elemzésekor láttunk, hogy ugyanis nincsenek olyan jelentősebb társadalmi csoportok, amelyek szemben állnának egymással. Ezen belül jeleztem ott, hogy a jelek szerint nincs komolyabb ellentét cigányok és nem cigányok között; jeleztem azt is, hogy erre a kérdésre még vissza kell térni. Éppen itt, a helyi társadalom alakulás esélyének vizsgálatakor kell ezt a „visszatérést” megtenni, mivel ez a viszony – lévén népességszám szempontjából a cigány-

ság közel a falu fele – kulcskérdése a falu társadalma jövőbeni alakulásának.

Ezúttal is az erre vonatkozó interjú-részleteket nézzük meg először, de itt, a téma jellegéből következően, határozottan elkülönítve a cigány és a nem cigány véleményeket.

Alfejezet: a cigány – nem cigány viszonyról; vélemények

Alaphang; idős cigány nő: *Szeret itt élni, jó viszonya van a magyar lakosokkal - 55. sz.* Ugyanez nem cigány oldalról, középkorú nő: *Az biztos, hogy itt nincsenek ellentétek a kétfajta lakosság között. - 23.sz.*

Kicsit differenciáltabb megfogalmazásokban, egy egy tényezőt is kiemelve: középkorú nem cigány nő: *Nagyon sok roma barátjuk és ismerősük van. Szeretnek velük kirándulni járni. Az általános iskolában sok osztálytársa cigány volt. Itt nem okoz problémát, hogy a cigány szót használják. - 25.sz.* Középkorú cigány férfi (az interjú készítő szavaival): *A falu életéről nagyon pozitívan gondolkodott. A cigányok-nem cigányok közötti viszonyt barátinak ítélte meg. Véleménye szerint nincs különbség közöttük. Nincs elkülönülés, a faluban mindenhol laknak cigányok és mindegyikük dolgozik.- 35. sz.* Fiatal cigány nő: *nincsenek konfliktusok, elfogadják egymást. Sokat beszélgetnek, nincs ellenségeskedés, együtt dolgoznak, viszik őket napszámba. - 57. sz.* Középkorú cigány nő: *A cigányok és magyarok jól élnek egymás mellett, nem veszekednek, „Itt a magyarság nagyon jó, mi cigányok nem vagyunk rosszak.” - 41.sz.*

Az ilyesmi persze gyerekkorban kezdődik. Az óvónő mondja: *Alapvetően kevertek a népesség szempontjából a csoportok és a kicsik jól megvannak így.* 22. sz. Egy életkorral feljebb már maga az érintett nyilatkozik: *A kislány elmondta, hogy 7-en vannak az osztályban és csak ő és a testvére nem cigány. Véleménye szerint nincs gondjuk egymással, a legjobb barátnője is cigánylány és az iskolán kívül is tartják a kapcsolatot.* - 5. sz. Ennek lehet az eredménye (fiatal férfi mondja): *A magyarokkal jó viszonya van, ő itt tanult az általános iskolában, akkor még senkit nem vittek máshova.* - 48. sz.

Talán ide (is) vezethetők vissza a *vegyes házasságok*, amelyekről, meglétükről és szaporodásukról elég sokan szóltak. Ilyféléképpen: *idős férfi Nagyon büszkén mondta, hogy a párja cigány, de „hozzám illő”. Nincs, baj itt a cigányokkal, lehet mellettük élni.* - 4.sz A dolog azért persze nem mindig egyszerű; fiatal (cigány) nő meséli: *Kilenc éve él itt a párjával, aki nem cigány származású. Nehezen fogadták be a fiút, főleg az édesapja fogadta el nehezen.*- 40. sz. Tehát, erre érdemes felfigyelni, a **cigány család** nem fogadta be a **nem cigány** fiút. Mi ez? Kontra-előítélet? Saját kultúra védelme, félelem a szokások megtörésétől? Nehéz ezt megfejtetni. Az viszont tény, és fontos, hogy egy idő után mégiscsak befogadták és elfogadták, és ebben, feltevésem szerint, szerepe van a falu általános – befogadó – légkörének is. Ami azért, ezt se fedjük el, nem abszolút; egy fiatal (nem cigány) lány elmondta: *Ő nem tudja azt elképzelni, hogy cigány férfit válasszon élete párjának.* - 9. sz. Valamiképpen erre rímel egy általánosabb vélemény: *A cigány– nem cigány viszonyról: érzése szerint nincs kü-*

lönbség, jó a viszony, nincs ellentét. Egyre több a vegyes házasság, amit a nem cigány szülők nehezen fogadnak el (csak a származással van probléma, a cigány házastárs személyével nem), ebből a szempontból van egy kis ellentét. – 18. sz.

Megjelenik néhány interjúban a *cigány önérzet, öntudat*, és ezen belül a *cigány identitás* büszke felvállalása is. Fiatal-középkorú nő büszke rá, *hogy cigány nem is érti, miért kérdezem így. Van két gyermeke, egy fiú 14, egy lány 12. Ide járnak iskolába, - 49. sz.* Középkorú férfi: *Én cigány vagyok, de nem is szégyellem. Ha eljönnek felénk és megnézik, a körülményeket szerintem azt fogják mondani, hogy ez nem is cigány. Nem olyan mintha cigány telep volna, ... mindenki fejlődik a maga képességeihez függően. Itt nincsen konfliktus, itt szeretik a cigányokat. – 36.sz.* És egy kis történet, muszáj hosszabban elmesélni. Kocsmai beszélgetés, tőlünk (táborlakóktól) 3-an 4-en, helybéliek szintén ennyien, vegyest cigányok és nem cigányok (középkorú, láthatóan egy „bandába” tartozó, egymást folyton cukkoló férfiak). Egyikük meséli (alapjában inkább nekünk, a többi „helyi” láthatólag ismeri az alaptörténetet), hogy a múlt években hosszabb időt dolgozott Angliában, és ott bizony nagyon „egyenesen” kellett valami építkezésfélét megcsinálni. (Hosszan részletezte, hogy ez mit jelent, nem próbálom leírni, a mesélnivalóm szempontjából lényegtelen.) Hozzáteszi, hogy nemrég járt egy ugyanilyen munkát végző magyar munkahelyen, és ott bizony elég „görbén” csinálták meg a dolgot, merthogy, mondja, *a magyaroknak jó a görbe is.* Egy roma csávó, aki, mint tudható volt, itthon éppilyen munkán dolgozik, erős indulat-

tal mondta, hogy *neki pedig a „görbe” nem jó, ő azt nem tűri*. A másik tromfja: *ne dumálj, te is csak magyar vagy...* Mire a mi emberünk odavágja: *márpedig nekem a „görbe” nem jó, én csak „egyenest” csinállok, mert én CIGÁNY vagyok*. A némiképp furcsa helyzetben a munkájára büszke EMBER kicsit sajátos megnyilvánítása, ahol a „cigány” megnevezéssel a beszélő fölé kíván emelkedni a hamisnak érzett magyar – nem magyar különbségtételnek, és önmagát csakis a munkája értékességére kényes embernek akarja tekinteni.

Akadnak nyilván az interjúkban negatív vélemények is (például: *a cigányokról nincs jó véleménye, hangosak és köpködnek felé*. - 17. sz.) mind a cigányok mind a nem cigányok részéről a kölcsönös előítéletekből sarjadzóak. Azonban mind mennyiségükben, mind hangsúlyosságukban olyannyira eltörpülnek az idézett pozitív megállapítások mellett, hogy nem látom fontosnak idézni őket. Ám egy olyan elemre felfigyeltem egy interjúban, ami talán messzebbre is vezet.

Középkorú nő mondja: *a cigány-nem cigány viszonyról... véleménye az, hogy régebben jobb volt, akkoriban semmilyen különbség nem volt. Gyakoriak voltak a cigány-magyar barátságok, viszont mostanában jobban elkülönülnek egymástól a fiatalok. ... A cigányok külön akarnak élni, saját gyülekezetük van, merítkeznek. Az idősebbek még jobban tudnak együtt élni, ők megosztottak egymással*. – 19. sz. Lehet, hogy egy új, sosemvolt vallási alapú elkülönöződés jön létre abban a faluban, amelyben a vallási hovatartozás társadalmi csoportképző erőként sohasem működött? (Hisz lényegében mindenki egy-

formán református volt, legfeljebb a vallásgyakorlás intenzitásában voltak különbségek, ezt azonban elnézték egymásnak.) Mivel ez a dolog a jövőre nézve fontos lehet, és érinti az e szempontból lényeges elemeket, hosszabban idézem szakértőnk (Verebics Petra a Főiskola lelkésze és a teológia szak tanára) leírását.

A faluban működik egy szabadkeresztény közösség is. A pásztor nem helybeli. ... Néhány évvel ezelőtt még egy másik ilyen jellegű közösség, az Élő Víz Gyülekezet pásztorja járt ide. Talán emiatt is van, hogy mindenki mást tud erről az egyházzól. Sokan tudni vélik, hogy a Hit Gyülekezetéhez tartozik, mások azt mondják, a Jehova Tanúinak van itt Királyság terme. Egyik sem igaz. J. I., a miskolci illetőségű Újszövetség Gyülekezet pásztorja a gyülekezet vezetője. ... Csütörtökön ... a kisebbségi önkormányzat kis házába (megyünk el) a falu végére, ott lesz a női bibliaóra, ... ahol maga a pásztor és a felesége is megjelenik. Meg is mondják nagyon kedvesen, hogy az fel sem merülhet, hogy egy kolléga jön és ők nincsenek jelen. ... lendületesen és hangosan tanítja a nyáját, akik lelkesen csillogó szemmel figyelik. ... A pásztor érzékeny a családi konfliktusokra is. A Kisebbségi Önkormányzat vezetője, R. és a teljes családja is ebbe a gyülekezetbe jár rendszeresen. ... (A lényeg itt:) ...Egymáshoz kapcsolódni, közösségekben lenni, énekelni, útmutatást kapni és adni, ... És ez nem zárja ki azt, hogy a református közösség tagjaival illetve lelkészével adott esetben jó viszonyt ápolnak. ... (De) ... Amikor arra próbálok választ keresni, hogy van-e bármiféle kapcsolat a két gyülekezet között, a választ mindenholnan egyértelmű „nem”. A pásztor és a lelkész még

véletlenül sem állnának közös színpadokra, nem szeretnék ökumenikus alkalmat tartani. Pedig a cigányok örülnének neki, azt mondják. - B/12. sz. A nagy kérdés, a helyi társadalom alakulás kérdése ebben a dologban az, hogy ez a ma még egyértelműen csak halványnak látszó elkülönböződés vajon a jövőben törésvonallá torzul-e? Talán nem: Petra a pásztor magatartásában nem a kirekesztést-elkülönülést, sokkal inkább a megértést-elfogadást érezte hangsúlyosnak. És az egyébként is tekintélyvezetőnek látszó cigány önkormányzati vezető R. is, családja is (egész estés „családlátogatáson” voltunk velük) nagyon nyitottak voltak, nagyon sok mindenről lehetett velük görcs nélkül beszélgetni. Még az is lehetségesnek tűnik, hogy ez a cigány vallási gyülekezet egyik magja lesz a faluban a polgármester asszony által megálmodott falu-közösség alkotó kisközösségeinek, de ez már a jövő kérdése.

Van még egy rész-témakör, amivel érdemes foglalkozni. „Felvezetésnek” jó lesz pár mondat egy tábori résztvevő hallgató leírásából:

Egy esti, vacsora-meghívásos (cigány családhoz) csoportos interjúfélérről. Saját reflexióm az egész estéről az, hogy nagyon közel vannak a népesség többi részéhez gondolkodásban. Szerencsére őrzik az identitásukat, de azt is látom, hogy gondolkodásban és törekvésben integrálódnak. - 52.sz

Identitás, integrálódás...Azt gondolom, itt alapvetően kulturális kérdésekről van szó. Ezekkel csak nagyon érintőlegesen tudunk foglalkozni, egy-két mozzanat azért említésre érdemes.

Egy nagyon egyszerű, de megfogalmazásmódjánál fogva is jellemzőnek látszó dolog (idős nem cigány nő): ... *közel lakik a cigánysorhoz, azt meséli nekem, hogy a zenélést sokszor lehet hallani, de randalírozás az nincsen.* - 29. sz. Vagyis észreveszi és említendőnek tartja a *sajátosságot* (a messzebbre elhallatszó hangos zenélés része a cigány kultúrának), de a „randalírozás nincs” megfogalmazás itt azt jelenti, hogy tudomásul veszi, *elfogadja* az övétől eltérő szokást, azt nem tartja őt zavaró vagy veszélyeztető magatartásformának.

Kicsit bonyolultabb a *kerítések* dolga. Először is gondoljuk meg, micsoda és mire való a kerítés? Van egy eredeti *alapfunkciója*: elhatárolni a magánterületet, a magánszférát a közterülettől, a többi embert megakadályozni abban, hogy „csak úgy” bejöhessenek hozzánk, és persze megakadályozni a bentlévőket (főleg a kisgyerekeket, állatokat), hogy „csak úgy” kikószáljanak. Aztán – egyebek mellett – kialakul a kerítésnek az önmagában is összetett, többféle jelentést hordozó *szimbólikus funkciórendszere* is. Jelzi – jelezheti – a tulajdonosnak a világhoz való viszonyát: a grófi kastély parkját körülvevő másfél ember magas tömör kőkerítés azt jelzi, hogy „ez az én elkülönült világom, hogy én hogyan élek, holmi pórnép még messziről se láthassa”; de láttam én olyan grófi kastélyt is, amelynek semmi kerítése nem volt, a rendezett és gondozott kastélypark éles cezúra, elválasztás nélkül fokozatos folyt bele a környező erdőbe. Ez persze „kicsiben” is igaz: ha egy utcán sétálsz, és látsz egy 2 méter magas tömör kő- vagy téglakerítést, rögvest megérzed, ezt olyan ember építette, aki *kirekeszteni* akarja életéből a külvilágot. És jelzi – jelezheti; ez is

szimbólikus funkció – a lakó (építő) *anyagi helyzetét* is: „nézzétek, nekem még erre is jut” (vagy: „sajnos, én bizony csak ilyen bírok építeni”). Ezeken túl még ott van a szimbólikus mezőben az építő *ízlésvilága*, kultúrája is.

Miért kellett ezt a kerítésdolgot itt átgondolnunk?

Azt mondtam korábban, hogy Szentmárton *rendezett* falu, abban az értelemben is, hogy a házak – egészen kevés kivételtől eltekintve – gondozottak, jól karban tartottak. És ebbe beleértődnek a *kerítések* is: az egész faluban talán 4-5 olyan portát láttam, amelynek hiányos, leromlott, ócska kerítése volt. A döntő többség stabil, jóltervezett, tartós anyagból készült, igényes építmény. És itt jön be az ízlés, a *cigány kultúra*. Nézzük a képeket; egy-egy hozzáfűzött laikus – merthogy nem vagyok művészettörténész – megjegyzéssel!!!

Különleges, lakkozott téglalap, sajátos csavart oszlopokból álló (a „csavarosságot” a fotón elég nehéz észrevenni, de van) fehér betéttel. A lényeg az egyedi mivolt, és az elég bonyolult, különleges szerkezet.

Ami szerintem érdekes: a vas rács szokatlan osztása, a relatív egyszerűségben is törekvés az egyedi jellegre.

Öntött beton, hogy éppen ide terveződött-e, nem tudom, de a faluban másutt nem láttam párját. Tehát mindenképpen a saját különleges ízlés megnyilvánítása céljából került ide.

Itt a különleges öntöttbeton betét mellett a „kapubálvány” oroszlánra hívom fel a figyelmet, ami azon túl, hogy önmagában is elég szokatlan egy falusi kapun, még – ez a képen itt alig látszik – de több színre színezett is.

Nem a kerítések dolga, nem külső, kívülről látható tényező, és csak nagyon elnagyolt információink vannak róla, de azért érdemes itt megemlíteni a *lakásbelsőkről* való megfigyeléseket. És itt most első-sorban nem a *bútorzatra* gondolok; az az esetek döntő hányadában, láttuk, *jó*-nak vagy legalább *megfelelő*-nek volt minősíthető. De minden megfigyelő, aki erről is beszámolt, megjegyezte, hogy a cigány lakások berendezése – dekorációja – színesebb, gazdagabb, zsúfoltabb, mint a nem cigányoké. A cigány kultúra ebbeni ízlésvilága, úgy

létszik, még örökítődik. Egyetlen sajátos példa. Egy lakásban az előtérből a konyhába vezető ajtó üveges része *színes ólom-üveg (utánzat)*. Az utánzat-mivoltot egy ilyesmiben járatos résztvevőnk állapította meg, hozzátéve, hogy többen foglalkoznak ilyenek készítésével. Elég jó utánzat egyébként, én, laikusként, elhittem ólom-üveg mivoltát. A fő furcsaság – szerintem – az, hogy ilyen színes üveg-ablakokat a helyiség szabadba nyíló záróin szokták használni, itt beltéri jelleggel alkalmazták. Talán azért, mert *ezzel része lett mindennapjaiknak*, és így azt gazdagítja.

Még egy – személyes – megfigyelésem a kultúrához. Ez is – be kell vallani; ámbár szociográfusok egybehangzó véleménye szerint a kocsma olyan *közösségi tér* egy rendes faluban, ami nem szabad kihagyni – szóval ez a megfigyelés is a kocsmából származik. Együtt ül egy asztalnál egy 6-8 fős „vegyes” társaság. Maguk közt; én – társaimmal – másik asztalnál, nem törődnek velünk. Folyik a szó, a társaság cigány tagjai – cigány kultúra-elem! – rendre a nem cigányoknál hangosabban mondják a magukét. A nem cigányokat ez láthatóan nem zavarja, megszokták, *elfogadják*, hogy cigány társaik így kommunikálnak.

Kultúra, eltérések és azok elfogadása. Hosszabban idézem a könyvtárost, aki több mindent sűrít itt össze, és fölillant egy részbeni magyarázatul szolgáló „*szocializációs mechanizmust*” is:

Az itteni cigányok már tipikusan „keverték”. Vannak náluk magatartás-elemek a régi cigány kultúrából, de gondolkodási szinten (az értékvilágban) szinte semmi nincs meg már. Holott ebben a faluban ab-

szolút nincs cigány-magyar ellentét. Miközben, a szomszéd településen kemény cigány-telepi szegregáció, rengeteg zűrrel. Itt a cigányok mindig dolgoztak, régebben a helyi magyaroknál; de nem cselédként, hanem, ha kellett a „külső munkaerő”, a cigányok a gazdával együtt dolgoztak. Olyankor természetesen a cigány gyerekek is mentek a szülőkkel együtt, és együtt játszottak a gazda gyerekeivel; ebbe a viszonyrendbe nőttek bele a gyerekek. - B/6

Hát így valahogy. És akkor egy röpke zárlat a cigány – nem cigány viszonyhoz (és az egészhez):

Zárlat-féle

Egy interjúban az alany a cigányok nem cigányok közötti kapcsolatról röviden beszélt, azt mondta nincsen különösebb probléma, nem érzi, hogy megkülönböztetés lenne, „**ritka falu ez ilyen szempontból**”. - 57. sz.

Igen, azt hiszem elmondható valóban, hogy e tekintetben **ritka falu** ez. De hogy mitől van az, hogy „a szomszéd településen kemény cigány-telepi szegregáció, rengeteg zűrrel”, itt meg... Hogyan alakult ki, milyen tényezők hatására ez a „ritkaság”? Erről ebben a pillanatban, csak ezt mondhatom, fogalmam sincs. Sokkal-sokkal több idő és alapos társadalom-történeti kutakodás kellene a válaszhoz; megérné, mert hitem szerint nagyon tanulságos lenne.

Nem feledve korlátainkat, mégis a summázat végére egy rövid összefoglalásban mint mondhatunk el –már persze ami egy hét ismerkedés után bennünk leképeződött – erről a „ritka faluról”?

Végsőleg tehát: úgy látjuk, *élhető* kisvilág ez, *otthon lehet benne lenni*, cigánynak is, nem cigánynak is; ***elfogadják egymást*** az emberek. Csak jó lenne még szaporítani a polgármester asszony kívánta kis-közösségeket, jó lenne elérni, hogy a „parlamenti ülés” asszonynépe meg a két asztallal odébb szotyizó ifjak *egymással is* szót váltsanak ebben a társadalomalkotó informális mezőben, jó lenne, ha azok, akik most elhordják máshová iskolába gyerekeiket, észbe vennék, hogy *jó ez az iskola*, jó helyen lenne itt a gyerek. És persze jó lenne – nagyon kellene – az is, hogy a tágabb környezet olyan legyen, hogy legyen mindenkinek, aki dolgozni akar – és ebben a faluban, faluismerő ember mondta hangsúllyal: *ittén mindenki akar dolgozni* – legyen emberhez méltó megélhetést biztosító munkája. Ez azonban már, mint hasonlótl mondani kényszerültem más szociotábori beszámolók végén is, már nem a falu dolga, nem a falu felelőssége. A faluban a jövő többféle lehetőségének az esélye benne van, hogy mi válik abból valósággá, tudjuk, nem csak rajta múlik. És mi, kívülállók, csak szurkolhatunk, hogy valami pozitív forgatókönyv valósuljon meg.

Utószó

Szokás – és nagyon helyes szokás – egy efféle tanulmánygyűjtemény végére valami összefoglalásfélét írni, valami olyasmit, hogy az egyes elemekből összetevődik-e valamilyen általánosabb kép. Ezt ezúttal, mégpedig szigorúan *szakmai* megfontolásból mellőzöm. Miért?

Terepeink, a falvak kiválasztása egy voltaképpen *külsődleges szempont* szerint történt; nevezetesen a MET iskolák falvaiba mentünk. Ezekben a falvakban az persze közös, hogy mindegyik hátrányos helyzetű (nyilván ezért kényszerültek az iskoláik fenntartói jogát-kötelezettségét átadni a MET-nek), de *térségük* (vagy bármi más társadalmilag releváns) hasonlóság nehezen volna kimutatható. Nincs tehát olyan „teljes sokaság”, amelynek a vizsgált falvak *reprezentatív megjelenítői* lehetnének. (Egyik tanulmányban azt írtam, hogy néhány anyag „egybeolvasva” egy tájegységről – Bereg – is mondhat valamit. Tartok tőle, nem volt igazam. Az ott felsorolt falvak – Gemzse, Beregdaróc, Gyüre, Gulács, Márokpapi, Tiszaszentmárton –, ha alaposabban belegondolunk, annyira különböznek egymástól, hogy nagyon nehéz volna valami „tájegységi közösséget” leírni. Nem is szólván arról, hogy az itt szereplő helyszínek többije – Felsődobsza, Orosháza, Abaújkér – teljesen más körzetek.) Az írások *társadalmi tartalmairól* tehát – némely igazából érdektelen olyan általánosságokon túl, mint hogy „a közmunka nem igazán jó” – nem lehet „összefoglalást” adni. A *táborokról*, mint sajátos pedagógiai eljárásról azonban igen.

Tíz év – e szempontból elemzett – tapasztalati alapján bizonyítottnak látom, hogy

- A táborok hozzájárultak (bizonyos területeken talán nem is csekély mértékben) a résztvevők *szakmai fejlődéséhez*.
- A résztvevők többsége számára olyan *valóság-élményt* jelentett, amivel korábban nem találkoztak.
- A résztvevők számára primer *közösség-élményt* jelentett; ezen belül élményszinten megtapasztalták, hogy a külön-külön végzett munkák (az interjúkat természetesen mindenki egyénileg csinálta) „összerendezése” elvezet(het) új ismeretekhez.
- Ebben a munkaformában lehetséges olyan információhoz jutni, amelyek alapján elég megalapozottan lehet egy-egy falu helyi társadalmáról valamilyen – nyilván nem részletező, de talán néhány lényeges elemet kiemelő – képet alkotni.
- Néhány adalékot hozzá lehetett tenni annak a problémának az elemzéséhez, hogy napjainkban egy település iskolájának működése és a helyi társadalom állapota milyen kapcsolatban van.
- A „táborvezetők” számára – talán ez is megemlíthető – rengeteg másutt is hasznosítható didaktikai, csoportvezetői, társkapcsolat-alakítási tapasztalatot adott.

Tehát – és ez végső summázata itteni mondanivalómnak – *érdeemes volt* megcsinálni ezeket táborokat, és *érdeemes lesz* csinálni továbbiakat, ha lesz rá módunk.

<p>Életrajz</p> <p>Bánlaky Pál szociológus, főiskolai tanár (Született: 1937. Székesfehérvár)</p> <p>Szülővárosában 1945-ig – majd két év Gyöngyös, aztán Nagykanizsa – 1950-ig – 12 év Budapest, az egyetem elvégzése után 7 év Sopron és Mosonmagyaróvár. Ezek azért fontos életrajzi elemek, mert magyarázzák, hogy miért lett egyik kutatási területe a kisvárosok helyi társadalma: kutatói hitvallása ugyanis, hogy „ő személyes élmények nélkül nemigen tud egy témával foglalkozni”.</p> <p>Család: két házasság, két gyermek.</p> <p>Iskolák:</p> <p>(1957-1962) ELTE BTK magyar-filozófia szak, bölcsészdoktor 1967, kandidátus (szociológia), személyközpontú (PCA) terapeuta és tréner;</p> <p>(1963-1966) – diplomát szerzett, az amerikai pszichológiai társaságnál.</p> <p>Munkák, munkahelyek:</p> <p>(1962-63) főiskolai tanársegéd majd adjunktus (Mosonmagyaróvár, Agrártudományi Főiskola),</p> <p>(1963-69), egyetemi adjunktus (később címzetes egyetemi docens, ELTE BTK Szociológia Tanszék),</p> <p>(1979-89) intézetigazgató (Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézete),</p> <p>(1989-91) igazgatói tanácsadó a jogutód Kulturinnov Vállalatnál főosztályvezető helyettes (1991-1994) Népjóléti Minisztérium Család-Gyermek és Ifjúságpolitikai Főosztály; főelőadó majd főosztályvezető helyettes</p> <p>(1994-1997 főállásban, ezután nyugdíjazás után mellékfoglalkozásban 1999) Népjóléti Képzési központ, tudományos tanácsadó</p> <p>(2000-2017) Wesley János Lelkészképző Főiskola Szociális munkás szak szakvezető főiskolai tanár</p> <p>(2018-tól folyamatosan) WJLF szociális munkás szakon óráadó</p>	<p>Tanulmánykötetről- Részlet az Előszóból:</p> <p>Legelőször is arról, mi is az a <i>szociotábor</i>?</p> <p>A Wesley János Lelkészképző Főiskola hallgatói csoportját (zömmel a szociális munkás szakosokat, az utóbbi években környezettanosoakat, pedagógia szakosokat is) 8-14 napra, nyáron, sajátos <i>terepgyakorlatra</i> visszük el egy-egy faluba. Mi a lényege ennek a munkának?</p> <p>A tábor célja összetett. Az alapvető összetevők a következők. <i>Valóság-élmény</i> a résztvevők számára: közeli, élmény-szintű ismerkedés a mai magyar valóság egy szeletével. <i>Kutatás-élmény</i>: a módszertanban elméletben tanult (szociológiai) kutatási módszerek gyakorlatban, „élesben” történő kipróbálása. <i>Információ-gyűjtés</i>: a tábor maga egy mini-kutatás, a faluról, embereiről, társadalmi viszonyairól, az iskolákról (ezek mind MET – Magyar Evangéliumi Testvérközösség – fenntartású iskolák) szóló adatok, információk gyűjtése.</p> <p>Minden táborról – felsorolásukat lásd az I. részben – beszámoló készült; igazából ezek kis tanulmányfélések. Tartalmazzák természetesen a tábor alapadatait, valamennyit arról, hogy mi a helye a MET iskoláknak a falvakban, és tartalmazznak „mini-szociográfiákat” magukról a falvakról, a falvak helyi társadalmáról (ezen belül a cigányok falun belüli helyzetéről; csupa olyan faluról van szó, ahol ez a lélekszám-arányok folytán releváns kérdés). A kötet ezeket a tanulmányokat tartalmazza.</p>
---	---